



bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

YAZ SUMMER 2019 • SAYI NUMBER 90

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences of the Turkic World

YAZ SUMMER 2019 • SAYI NUMBER 90

Sahibi Owner

Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütavelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Musa YILDIZ

Yayın Yönetmeni Editor in Chief

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Prof. Dr. Ali Ekber ŞAHİN
Doç. Dr. Tuba DURMUŞ
Dr. Murat YILMAZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor

Emine Sıdka TOPTAŞ

Teknik Redaksiyon Redaction

Doç. Dr. Tuba DURMUŞ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts

Ebru SEVEN

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts

Liliya SATTAROVA

Yönetim Merkezi Management Center

Şehit H. Temel Kuşuoğlu Cad.
Nu: 30 06490 Bahçelievler / ANKARA
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Abonelik Subscription

bilig@yesevi.edu.tr

Abone Bedeli

Yurt içi (Yıllık) : 100 TL (Öğretim üyesi, öğretmen ve öğrencilere %50 indirimlidir)
Yurt dışı (Yıllık) : 150 ABD Doları

Yayın Türü

3 aylık, yaygın, süreli

Baskı Printed by

MERKEZ Repro-Basım-Yayın Ltd. Şti.
+90 (312) 384 78 98
www.merkezrepro.com

Basım Yeri: ANKARA

Basım Tarihi: 30/07/2019

ISSN: 1301-0549

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALIYEV
Millî Bilimler Akademisi / Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi / Azerbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Edward FOSTER
Tatısmen/ABD

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi / Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. M. Akif KİREÇCİ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Cengiz TOMAR
Ahmet Yesevi Üniversitesi / Kazakistan

Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi / Türkiye



Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarların olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Sayıdeğer okurlar,

Öncelikle güzel bir haberi paylaşmak istiyorum. Dergimizin 2018 yılı etki değeri (impact factor) Journal Citation Report'ta yayımlandı. Buna göre; 2017'de 0,087 olan etki değerimiz 2018 yılı raporunda 0,132 olmuştur. Dolayısıyla *bilig*'in etki değeri bir önceki yıla oranla %52 oranında artış göstermiştir.

2018 yılı etki değeri 2016 ve 2017 yılında yayınlanan makalelere SSCI tarafından taranan dergilerde yapılan atıf sayısının, bu iki yıl içerisinde yayınlanan toplam makale sayısına bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Son dönemde her sayıda yayınladığımız makale sayısının 10'u aşmadığı ve atıf sayımızdaki artış eğilimi göz önünde bulundurulduğunda *bilig*'in etki değerinin önümüzdeki yıllarda da istikrarlı bir şekilde yükseleceği söylenebilir. *bilig*'in SSCI'deki konumunun güçlendirilmesine yönelik çabalarımızın meyvelerini görmekten mutluluk duymaktayız. Bu neticede öncelikle değerli yazarlarımızın, daha sonra son derece şeffaf ve profesyonel bir şekilde çalışan Yayın Kurulumuzun, belki de hepsinden fazla, dışarıdan gelen her türlü müdahaleyi ve talebi göğüsleyerek *bilig* Yayın Kuruluna özgür ve bağımsız çalışma ortamı sağlayan Mütevelli Heyet Başkanlığımızın büyük payı vardır.

Bilig'in 90. sayısının yayınlanması ise bir başka gurur verici gelişmedir. 1996 yılından günümüze yayın zamanını hiç geçirmeden, SSCI kriterlerinden taviz vermeden, sürekli artan rekabet koşullarına uyum sağlayarak devam eden 90 sayı *bilig*'in kurumsallaşmasının ve saygınlığının bir başka göstergesidir.

Yeni sayılar size ulaştığında biz bir sonraki sayımızın hazırlıklarını büyük ölçüde tamamlamış olmaktadır. Ancak bu defa özel bir dosya konusu belirlediğimiz için sizlerden gelecek katkıları bekleyeceğiz. *bilig*'in Ekim 2019 sayısı "Türk Konseyi'nin 10. Yılında Türk Cumhuriyetlerinin Bütünleşmesi" konu başlığı ile yayınlanacak. Bu konuya ilişkin kıymetli makalelerinizi göndermekte geç kalmayın.

90. sayımızda birbirinden değerli 10 makale bulunmaktadır. Bagdaulet Sızdikov'un Avrasya'da yaşamış Atlı Göçebe Kavimler olan İskitler ve Sarmat'ların savunma silahı olarak metal zırhları ve bu alandaki geliştirdikleri teknikleri ele alan makalesi dikkat çekicidir. Sızdikov'un arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklardan istifade ederek hazırladığı makale, Kazakistan'ın Kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in "Bozkırın Yedi Yönü" başlıklı makalesindeki tezleri destekler niteliktedir.

Nuri Korkmaz ise makalesinde Bulgaristan'da ve Yunanistan'da bulunan Türk/Müslüman azınlığın Soğuk Savaş döneminde maruz kaldıkları sorunları karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. İki farklı ülkede ve Soğuk Savaş şartlarında farklı siyasal sistem altında yaşamış olsalar da Yunanistan ve Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlık kendi kimliklerini ve kültürlerini koruma açısından benzer zorluklarla karşılaşmışlar ve benzer baskılara maruz kalmışlardır.

"Fransız diplomatik raporlarına göre 27 Mayıs Darbesi", "Dilsel Görüntü Kuramı", "Kazakların Mevsimsizlik Otlaklara Göç Etme Özelliği", "Türk Dünyasında Kültür ve Yaratıcı Endüstri Yönetişimi" gibi birbirinden ilgi çekici konularda makalelerin yer aldığı 90. sayımızın faydalı olmasını diler, saygılar sunarım.

Prof. Dr. Fırat Purtaş
Yayın Yönetmeni

Dear Readers,

First of all, I'd like to share the good news. The impact factor of our journal in 2018 was published in the Journal Citation Report. Accordingly, our impact factor, which was 0.087 in 2017, was 0.132 in the year of 2018 report. Thereby, compared to the previous year, the impact factor of *bilig* has increased by 52%.

The impact factor of 2018 is calculated by dividing the number of citations to articles published in 2016 and 2017 in the journals that are scanned by SSCI by the total number of articles published within these two years. When it is taken into consideration that the number of articles, published in each issue does not exceed 10 in recent period and the increasing trend in our citation number, it could be stated that *bilig's* impact factor will increase steadily in the coming years. We are delighted to observe the fruits of our efforts to strengthen the status of *bilig* in SSCI. This result is ultimately shared by first of all our dear authors, then our Editorial Board that works in a highly transparent and professional manner, and perhaps more than all, the Head of the Board of Trustees who has a great share in providing a free and independent working environment to the *bilig* Editorial Board by overcoming all kinds of interventions and demands from outside.

The publication of the 90th issue of *bilig* is another development we are proud to announce. These 90 issues, which have been going on since 1996, to the present day, without delaying publication date, making compromises of the SSCI criteria and adapting to ever-increasing competition conditions, are another indicator of the institutionalization and respectability of *bilig*.

When the new issues reach you, we have largely finalized the preparations for our next issue. However, this time we will be looking forward to your contributions as we have determined a special edition topic. The October 2019 issue of *bilig* will be published titled as "the Integration of Turkish Republics in the 10th Anniversary of the Turkish Council". Please don't be late to submit your precious articles regarding this topic.

There are 10 valuable articles in our 90th issue. Bagdault Sizzdikov's article dealing with, living in Eurasia and called mounted nomadic tribes, the Scythians and Sarmats' metal armor as a defense weapon and the techniques which they developed in this field, is striking. The article prepared by Sizzdikov' by making use of archaeological data and written sources, supports the theses in Kazakhstan's Founding President Nursultan Nazarbayev's article "Seven Facets of the Great Steppe".

Nuri Korkmaz, in his article, comparatively analyzes the problems faced by the Turkish / Muslim minority in Bulgaria and Greece during the Cold War period. Even though they lived in two different countries and in different political systems under the Cold War conditions, the Turkish / Muslim minority in Greece and Bulgaria encountered similar difficulties relating to protecting their identity and culture and they were exposed to similar pressures.

I wish our 90.th issue that includes articles on interesting topics such as

"Turkey's May 27, 1960 Coup Through the French Diplomatic Reports", "Linguistic Landscape", "Peculiarities of Seasonal Migration of The Kazakhs", "The Governance of the Creative Industries in the Turkish World" will be of use.

Best Regards,

Prof. Dr. Firat Purtaş
Editor in Chief

Дорогие читатели,

В первую очередь хотел бы поделиться с вами замечательной новостью: согласно «Journal Citation Report» импакт-фактор нашего журнала за 2018 год составил 0,132 по сравнению с 0,087 в 2017 году. Это означает, что импакт-фактор журнала «Билиг» вырос на 52% по сравнению с предыдущим годом.

Импакт-фактор 2018 года высчитывается делением количества цитирований статей «Билиг» за 2016-2017 гг. в журналах, отслеживаемых SSCI, на количество статей, опубликованных в нашем журнале за указанный период. Принимая во внимание факт роста цитирований журнала, в последних выпусках которого публиковалось не более 10-ти статей, можно предполагать, что импакт-фактор «Билиг» будет продолжать расти и в дальнейшем.

Мы рады видеть итоги наших усилий, направленных на укрепление позиций «Билиг» в Индексе цитирования социальных наук SSCI. Этот успех стал результатом вклада наших авторов, а также профессиональной работы редакционного совета и, возможно, в большей степени, руководства Попечительского совета, которое, ограждая редакцию от всевозможных внешних трудностей, содействовало творческой и независимой обстановке в ее работе.

Выход в свет 90-го выпуска журнала «Билиг» также заставляет нас испытывать гордость. Девяносто выпусков - еще один показатель институционализации и репутации «Билиг», который издавался начиная с 1996 года с четким соблюдением периодичности и следованием критериям SSCI, адаптируясь к постоянно растущим условиям конкуренции.

Когда вы держите в руках свежий номер журнала, подготовка к следующему выпуску бывает в целом завершена. Однако на этот раз мы будем ждать ваших материалов, которые необходимы для выпуска, посвященного специальной теме. Выпуск «Билиг» за октябрь 2019 года выйдет под девизом «Интеграция тюркских республик: Десятилетие Тюркского Совета». Направляйте нам ваши статьи, связанные с этой темой.

90-й номер журнала содержит десять интересных статей. Привлекает внимание материал Багдаулета Сиздикова о металлических доспехах скифов и сарматов, - конных кочевников степей Евразии, - и технологиях, разработанных ими в этой области. Статья, основанная на археологических и письменных данных, поддерживает тезисы Первого Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева «Семь граней Великой степи».

В статье Нури Кокмаза анализируются проблемы, с которыми встретились мусульманские/турецкие меньшинства Болгарии и Греции в период холодной войны. Находясь в разных странах и различных политических системах в условиях холодной войны, турецкое/мусульманское меньшинство, защищая свою идентичность и культуру, столкнулось со схожими трудностями и аналогичным давлением.

Темы девяностого выпуска «Билиг» охватывают широкий спектр актуальных вопросов истории и культуры: «Военный переворот 27 мая 1960 года во французской дипломатической переписке», «Лингвистическая теория образов», «Особенности кочевания казахов на сезонных пастбищах», «Оценка управления творческими индустриями в тюркском мире». Надеюсь, они вызовут большой интерес у наших читателей.

С наилучшими пожеланиями,

**Профессор Фырат Пурташ,
Главный редактор**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Bagdaulet Sızdıkov

M.Ö. 1. Binde Avrasya Bozkırlarında Yaşayan Atlı Göçebe Kavimlerin Zırhları / 1-19
The Armor of the Mounted Nomadic Tribes in Eurasia in the 1st Millenium BC

Nuri Korkmaz

Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period / 21-41
Bulgaristan ve Yunanistan'ın Müslüman-Türk Azınlığın Entegrasyonuna Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı İncelemesi: Soğuk Savaş Dönemi

İdris Yücel

Turkey's May 27, 1960 Coup Through The French Diplomatic Reports / 43-65
Fransız Elçilik Raporlarına Göre 27 Mayıs 1960 Darbesi

Javanshir Shibliyev

Prolegomena to the Field of Linguistic Landscape: The-State-of-the-Art Paper / 67-91
Genel Hatlarıyla Dilsel Görüntü Kuramı: Durum Değerlendirmesi

Tattigul Kartaeva

Peculiarities of Seasonal Migration of The Kazakhs (The End of The XIX – The Beginning of The XX) / 93-115
Kazak Halkının Mevsimlik Otlaklara Göç Etme Özellikleri (19. yy. – 20. yy. Baş Dönemleri)

Orhan Güdek

Romanın Sinemaya Aktarımında Karşılaşılan Problemlere Kuramsal Yaklaşımlar / 117-135
The Theoretical Approaches to The Problems Encountered while from A Novel into A Film

Elvin Otman

Uluslararası Dengeler Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu-Venedik Cumhuriyeti İlişkileri ve Sadrazam İbrahim Paşa (1523-1536) / 137-160
The Relations Between The Ottoman Empire and The Republic of Venice within The Framework of International Balances and Grand Vizier Ibrahim Pasha (1523-1536)

Çiğdem Gürsoy

Vakfiyelerin Dilinden İstanbul'un Bazı Cami ve Mescitleri Hakkında Yeni Bulgular / 161-190
New Findings through Endowments Concerning Mosques and Masjids of Istanbul

Fatih Yerdemir

Südü'nin Gülistân ve Bostân Şerhlerinde Türkçe Deyimler / 191-214
Turkish Idioms in Sharh of Gulistan and Bostan of Südü

Serhat Kaymas

Türk Dünyasında Kültür ve Yaratıcı Endüstri Yönetişimi Üzerine Bir Değerlendirme / 215-243
An Assessment on the Governance of the Creative Industries in the Turkish World

Nagehan Üstündağ Özdemir

Thomas Thornton (2015). *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*. Çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. / 245-254

Emine Sıdika TOPTAŞ

Zhazira Otyzbay (2019). *Türk Kavram Sisteminde Renkler*. Ankara: SFN Yay / 255-259

M.Ö. 1. Binde Avrasya Bozkırlarında Yaşayan Atlı Göçebe Kavimlerin Zırhları *

Bagdaulet Sızdıkov**

Öz

M.Ö. 1. Binde doğuda Çin Seddi'nden batıda Karpat Dağları'na kadar yayılan geniş bir coğrafyada, atlı göçebe kavimleri olarak bilinen İskit ve Sauromat – Sarmat kavimlerinin yaşamış olduklarını hem arkeolojik veriler hem de yazılı kaynaklar doğrulamaktadır. Göçebe hayat tarzını benimsemiş olan söz konusu kavimler, atın bu hayat tarzındaki öneminden dolayı tarihte “Atlı Göçebe Kavimler” olarak tanınmışlardır. Özellikle Rusya toprakları, Kuzey Kafkasya ile Kuzey Karadeniz coğrafyalarındaki göçebe kavimlerin silâhları günümüze kadar birçok araştırmacı tarafından çalışma konusu edinilmiştir. Buna karşın Avrasya'da hayatını sürdürmüş olan Sauromat – Sarmat kavimlerin silâhları üzerine yapılan çalışmalar son derece sınırlıdır. Bu makalede savunma silâhı olarak kullanılan metal zırhların ortaya çıkışı, atlı göçebe kavimler tarafından kullanılması ve Avrasya'ya yayılması belirtilmeye çalışılacaktır. Ayrıca metal zırhların çeşitleri ve imalât teknikleri üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Göçebe kavimler, İskit, Sauromat – Sarmat, Avrasya, silâh, zırh.

* Geliş Tarihi: 02 Ocak 2017 – Kabul Tarihi: 11 Mayıs 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Sızdıkov, Bagdaulet (2019). “M.Ö. 1. Binde Avrasya Bozkırlarında Yaşayan Atlı Göçebe Kavimlerin Zırhları”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 1-19.

** Dr. Öğr. Üyesi., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü – Türkistan/Kazakistan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8115-5810>

bagdaulet.sızdıkov@ayu.edu.kz

Giriş

M.Ö. 1. binde Avrasya'da ortaya çıkan “Atlı Göçebe Kültürü’nün” bu coğrafyadaki göçebe kavimler tarafından yaratıldığı bilinmektedir. Söz konusu kavimlerin yaşadığı dönem Kazakistan tarihinde “Erken Göçebeler Dönemi” veya “İskit Dönemi” olarak adlandırılmaktadır (Sizdikov 2016: 37). Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler incelendiğinde bu kavimlerin başlarından olan İskitlerin doğuda Çin Seddi’nden batıda Karpat Dağları’na ve güneyde ise Önyasya’ya kadar yayıldıkları konusunda bilgiler bulunmaktadır (Artamonov 1974: 7-10, Memiş 1987: 4-7, Melyukova 1989: 33-35, Durmuş 2012a: 48-49). İskit kavimlerinin bu kadar geniş bir alana yayılması Çin kaynaklarında “Sai”, Pers kaynaklarında “Saka”, Asur kaynaklarında “Aşguzai” ve Grek kaynaklarında “Skythai” olarak tanınmalarını sağlamıştır (Durmuş 2012: 41-45, Çay vd. 2002: 477-479). Ayrıca İskit kavimleri Zerdüşter’in kutsal kitabı *Avesta*’da “Yürük Atlı Turlar” olarak bahsedilmektedir (Kozıbaev 1996: 159).

Atlı göçebe kavimler denildiğinde ikinci sırada Sauromat – Sarmat kavimleri yer almaktadır. Bu kavimlerin doğuda Ural Dağları’nın güneyinden batıda Tuna Nehri’ne kadar olan geniş bir coğrafyada varlıklarını sürdürmüş oldukları bilinmektedir (Brezezinski vd. 2002: 3). Batıya doğru yayılmaları, M.Ö. 4. yüzyıla kadarki Grek kaynaklarında “Sauromatae”, M.Ö. 4. yüzyıl sonrasına ait kaynaklarda ise “Syrmatae” olarak tanınmalarını sağlamıştır (Durmuş 2012b: 57). Ayrıca, Zerdüşter’in kutsal kitabı *Avesta*’da geçen “Sairima” adının Sauromat kavimlerine verilmiş bir isim olduğu da bilinmektedir (Marquart 1901: 155).

Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler incelendiğinde, İskit ve Sauromat – Sarmat kavimleri göçebe hayat tarzını benimsedikleri için bu kavimlerin yaşamında atın oldukça önemli bir hayvan olduğu anlaşılmaktadır. Göçebeler günlük hayatlarında atın etinden ve sütünden faydalandıkları gibi göç, av ve savaş sırasında binek hayvanı olarak atı kullanmışlardır. Ayrıca savunma silâhı olarak at derisinden zırhlar yapmışlardır. Hippokrates ve Strabon’un eserlerinde de bu göçebe kavimlerin hayatında atın önemine değinilmektedir. Hippokrates Sauromat kavimlerin tanıtırken “onların kadınları da ata biner, at üstünde ok atar, ava çıkar, düşmanla savaşır” diye bilgi vermektedir (Hippokrates VI: 17). Strabon ise “Sarmatlar oğullarına ata binmeyi çocukluklarında öğretiler ve onlar yaya yürümekten hoşlanmadılar” diye-

rek Sarmat kavimlerinin yaşamında atın önemine vurgu yapmaktadır (Strabon VII: 4. 6). Arkeolojik veriler de bu bilgileri doğrulamaktadır. Avrasya'da yer alan İskit ve Sauromat – Sarmat kurganlarında at gömülerine sık sık rastlanmaktadır (Resim 1) (Pavel vd. 2014: 23-45). Bu yüzden söz konusu kavimler tarihte “Atlı Göçebe Kavimler” olarak tanınmıştır.



Resim 1. Berel 1 mezarlığındaki 11 nolu kurganın rekonstrüksiyonu (Almatı Şehri Merkezî Müzesi)

Kurgan kazılarında ele geçen buluntuların büyük bir kısmını oluşturan silâhlar, kurganların veya kurganlarda yer alan gömülerin tarihini belirlemede, göçebe kavimlerin yayıldığı coğrafyayı izlemede ve bu kavimlerin bölgesel farklılıklarını belirlemede önemli rol oynamaktadır. Rusya, Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz coğrafyalarında hayatını sürdüren göçebe kavimlerin silâhları A.İ. Melyukova (1964: 1-85), K.F. Smirnov (1961: 1-76), A. M. Hazanov (1971: 1-121), E.V. Çernenko (1968: 1-168), A. V. Simonenko (2009: 1-256) ve başka bilim adamları tarafından araştırılmıştır. Güney Ural bölgesinde varlığını sürdüren göçebe kavimlerin silâhları üzerine yapılan araştırmalar ise oldukça azdır. Ayrıca savunma silâhları kategorisinde yer alan zırhların ortaya çıkışı, atlı göçebe kavimler tarafından kullanılması ve bunların çeşitleri konuları da yeterince araştırılmamıştır. Dolayısıyla

la bu çalışmamızda, yukarıda adı geçen araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalarla beraber tüm eski ve yeni bilgileri ele alarak Kuzey Karadeniz, Kuzey Kafkasya ve Güney Ural bozkırlarında varlıklarını sürdürmüş olan göçebe kavimlerin kullandıkları zırhların çeşitleri incelenmektedir. Ayrıca bir savunma silâhı olarak zırhların ortaya çıkışı ve atlı göçebe kavimler tarafından kullanılması araştırılmaktadır.

Zırhın Ortaya Çıkışı

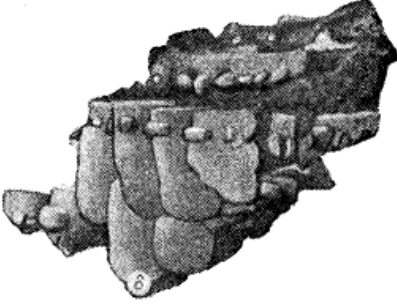
Savunma silâhları arasında yer alan zırhlar, savaş sırasında vücuda gelebilecek darbeleri önlemek amacıyla vücut üzerinde taşınan, koruyucu özelliğe sahip bir silâh tipidir. İnsanoğlunun kullanmış olduğu ilk zırhların Neolitik dönemde ortaya çıktığı bilinmektedir (Hazanov 1971: 53). Söz konusu dönemdeki toplumlar arasında yaşanan savaşlarda vücudu koruma amaçlı deri veya kemikten üretilmiş zırhlar kullanılmıştır. Metal zırhlar ise M.Ö. 3. binde Önasya'da ortaya çıkmıştır. Bu bilgiye temel oluşturan unsur Mari'deki M.Ö. 3. bine ait İstar Tapınağı'ndaki kabartmada ve Uruk Dönemi'ne ait kabartmalarda tasvir edilen savaşçıların üzerindeki kolsuz zırhlardır. Bu zırhlar sadece yay oklarından korunmak amacıyla yapılmıştı, mızrak ve ciritlerden gelecek darbelere karşı zayıftı. S. A. Esayan söz konusu zırhların Mezopotamya'da kısa süre kullanılmasına karşın Güney Kafkasya'da M.Ö. 5. yüzyıla kadar kullanıldığını belirtmektedir (Esayan 1962: 204).

M.Ö. 2. binde Mısır, Suriye ve Mezopotamya'da çeşitli metal zırhların ortaya çıkması ve bunların yaygın olarak kullanılması, söz konusu bölgelerin metal zırh endüstrisindeki gelişmişliğini göstermektedir. Nuzi (Hazanov 1971: 54), Alalakh, Ugarit ve Kamid el-Loz (Pulak 1993: 380) gibi höyüklerden metal zırhlar ele geçmiştir. Mısır firavunu III. Tutmosis dönemindeki Mısır ordusunun zırhlarının kaliteli olması (Hazanov 1971: 53), II. Amenofis dönemindeki liderlerden biri olan Kenamon'un tabutu üzerindeki kabartmalarda metal zırhın tasvir edilmesi (Winlock 1947: 163), II. Amenofis'in Fife'deki sarayından metal zırh kalıntıları ele geçmesi ve Hitit ile Mısır Krallıkları arasında gerçekleşen Kadeş Savaşı'ndaki askerlerin metal zırhlarla donanması (Hazanov 1971: 53), Mısır, Suriye ve Mezopotamya'da metal zırh endüstrisinin gelişmiş olduğunu kanıtlamaktadır.

M.Ö. 2. binin ikinci yarısından itibaren metal zırhların Önasya'dan batıya yayılmaya başladığı bilinmektedir. Söz konusu dönemde Yunanistan ve

çevresindeki adalar metal zırh üretim merkezleri olarak faaliyet göstermiştir (Hazanov 1971: 54). Medinet Habu kabartmasında yer alan Filistin askerlerinin bel uzunluğunda zırh ve deri etek giydikleri anlaşılmaktadır (Drews 2012: 191). Homeros'un "İlyada" destanındaki Troya'yı yağmalayan Akhaların da metal zırh kullanmış oldukları hakkında bilgiler bulunmaktadır (Homeros 2012: 183-184). Ayrıca Dendra'da yer alan Miken oda mezarlarından metal zırh kalıntıları ele geçmiştir (Hazanov 1971: 54).

Metal zırhların Avrasya bozkırlarına yayılması batıyla kıyaslandığında biraz geç bir tarihte olmuştur. Avrasya kökenli İskit kavimleri M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Önasya'ya yönelik olarak düzenledikleri seferler sırasında metal zırhlı düşman askerlerini görmüş ve daha sonra bu zırhları kendileri de kullanmaya başlamıştır (Hazanov 1971: 56). Göçebe kavimler kendi ülkelerinde metal zırhları üretmiş ve bunlar savaş sırasında yaygın olarak kullandıkları savunma silâhları arasına girmiştir. M.Ö. 7.-3. yüzyıllara tarihlenen Kuzey Karadeniz bölgesinde yer alan Jurovka mezarlığındaki 398 nolu kurgandan (Resim 2), Buti mezarlığındaki 2 nolu kurgandan, Cabotina mezarlığındaki 524 nolu kurgandan, Durovka mezarlığındaki 9 nolu kurgandan (Resim 3) ve Soloha mezarlığındaki 9 nolu kurgandan ele geçen metal zırhlar atlı göçebe kavimlerin söz konusu silâhları yaygın olarak kullandıklarını göstermektedir (Çernenko 1968: 27). Buna karşılık Güney Ural bölgesinde yaşamış olan göçebe kavimlerin kurganlarında zırh kalıntılarında nadiren rastlanmaktadır. Söz konusu coğrafyadan ele geçen metal zırhların en eskileri M.Ö. 6.-3. yüzyıllara tarihlenmektedir. Bunlar, Güney Ural bölgesinde yer alan İlekşar 1 mezarlığındaki 1 nolu kurgandan (Bisembaev vd. 2004: 5), Taipak mezarlığındaki 8 nolu kurgandan (Kuşaev 1978: 20-21), Lebedevka 1 mezarlığındaki 2 nolu kurgandan (Bagrikov 1966: 1-13), Kuşum 1 mezarlığındaki 1 nolu kurganın 3 nolu mezarından (Jelezçikov vd. 1977: 5-151), Karasu 1 mezarlığındaki 1 nolu kurgandan (Kuşaev vd. 1974: 22-61), Karasu 1 mezarlığındaki 7 nolu kurganın 3 nolu mezarından (Kuşaev vd. 1976: 12-81) ve Aral Gölü'nün güneydoğusunda yer alan Çirikrabat kentinden ele geçmiştir (Tolstov 1962: 148-150). Yukarıda bahsedilen bilgiler göz önüne alınarak söz konusu dönemde Avrasya'nın güney bölgelerinde metal zırh endüstrisinin tam olarak gelişmemiş olduğu söylenebilir. Ayrıca, Kuzey Karadeniz ve Kuzey Kafkasya bölgelerinden ele geçen metal zırhların Güney Ural bölgesi üzerinden Orta Asya'ya getirildiği düşünülmektedir.



Resim 2. Jurovka mezarlığındaki 398 nolu kurgandan ele geçen zırh kalıntısı (Çernenko 1968: Resim 11, 6).



Resim 3. Durovka mezarlığındaki 9 nolu kurgandan ele geçen zırh kalıntısı (Çernenko 1968: Resim 9).

A. M. Hazanov (1971: 58) Güney Ural bölgesinde yaşamış olan göçebe kavimlerin metal zırh üretimini Kuzey Karadeniz bölgesinde yaşamış olan göçebe kavimlerden öğrenmiş olduklarını belirtmektedir. Güney Ural bölgesindeki M.Ö. 6.-4. yüzyıllara tarihlenen kurganlardan metal zırh kalıntılarının nadiren ele geçmesi bu düşüncenin sebebidir. Böylece söz konusu dönemlerde metal zırh üretiminin Güney Ural bölgesinde gelişmemiş olduğu ve zırhların dışarıdan getirildiği anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsedilen bilgiler göz önüne alınarak metal zırhların nadiren de olsa M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da kullanılmaya başladığı söylenebilir. Ayrıca metal zırh üretiminin Orta Asya'ya, Önyasyadan Kuzey Karadeniz ve Kuzey Kafkasya yoluyla getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Zırh Üretiminde Kullanılan Malzemeler

Atlı göçebe kavimlerin kurganlarından in situ olarak ele geçen zırhların metalden, deriden, kemikten veya bu malzemelerin birlikte kullanılmaları ile üretilmiş oldukları anlaşılmaktadır. İnsanoğlu tarafından kullanılmış olan en basit, hafif ve savaşçıya rahat hareket imkânı sağlayan zırhlar deriden yapılmış olanlardır. Deriden üretilmiş zırhlar göçebe kavimlerin yaygın olarak kullandıkları savunma silâhlarının en erken tiplerindedir. Söz konusu kavimlerin bunları inek veya at derisinden ürettikleri bilinmektedir (Şramko 1966: 80). B.N. Grakov (1954: 10) ve A.M. Hazanov (1971: 58) göçebe kavimlerin savaş sırasında deri zırhı yaygın olarak kullandıklarını belirtmektedir. Kalın deriden üretilen zırhlar savaş sırasında vücudu ok, kılıç ve mızrakların darbelelerinden korumaktadır.

Göçebe kavimlerin deri zırhları kullanmış olduklarını arkeolojik veriler de

doğrulmaktadır. Kurgan kazılarında deri zırh kalıntıları ve deri zırh giymiş savaşçı tasvirlerine ulaşılmaktadır. L.A. Moiseev'in Çernomor bölgesinde yer alan kurganlarda yürüttüğü kazıları sırasında deri zırh giymiş göçebe savaşçısının kaya üzerindeki tasviri açığa çıkarılmıştır (Şuls 1967: 225-226). Bu savaşçı geniş omuzlu deri zırh giymiştir ve deri zırhın alt kısmında da iki sıra metal kaplama yer aldığı görülmektedir. Ayrıca göçebe kavimlere ait Dura – Evropos kurganında yürüten kazılarda deri zırh kalıntısı ele geçmiştir (Hazanov 1971: 58). Söz konusu buluntular atlı göçebe kavimlerin deri zırhı kullanmış olduklarına delil oluşturmaktadır.

Göçebe kavimlerin deri zırh kullanmış olduklarını yazılı kaynaklar da doğrulamaktadır. M.Ö. 1. yüzyılın sonlarında yaşayan Strabon, Sarmat kavimlerinin bir kolu olarak bilinen Roxolanların “öküz derisinden yapılmış miğfer ve zırhlarla” donandığını belirtmektedir (Strabon VII: 3.17). MS 69'da Roxolanlardan bahseden Tacitus ise “Roxolanların zırhlarının demir pullardan yapıldığını ya da çok dayanıklı deriden yapıldığını” belirtmektedir (Tacitus I: 69). Orta Çağ'da Orta Asya'ya seyahat eden Marco Polo da Moğol savaşçılarının deri zırhları kullandıklarından bahsetmektedir (Polo 1940: 63).

A.M. Hazanov deri zırhların hafifliğinden ve maliyetinin ucuz olmasından dolayı göçebe kavimler tarafından yaygın olarak kullanıldığını, hatta Moğolistan ve Doğu Türkistan bölgelerinde 19. yüzyıla kadar kullanılmalarının devam ettiğini belirtmektedir (Hazanov 1971: 58). Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında erken dönemlerde kullanılmaya başlayan deri zırhların Orta Asya'da 19. yüzyıla kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Atlı göçebe kavimlerin zırh üretiminde kullandıkları diğer malzeme kemiktir. Deri zırhın dayanıklılığını artırmak için iyice işlenen kemik parçaların deri zırhın üzerine yapıştırılmasıyla kemik pullu zırhlar üretilmiştir. A.M. Hazanov kemik pullu zırhların Sibiryada M.Ö. 2. ve 1. binlerde yaygın olarak kullanıldığını ve kemik pulların biçim açısından metal pullara benzediğini belirtmektedir (Hazanov 1971: 58). Bundan dolayı metal pullu zırhların kemik pullu zırhların biçiminden örnek alınarak üretildiği sonucu çıkarılabilir. Başka bir deyişle kemik pullu zırhlar metal pullu zırhların prototipidir.

Kurganlarda kemik pullu zırhlara in situ olarak nadiren rastlanmaktadır. Örnek olarak M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllara tarihlenen Lozovaya mezarlığındaki 3 nolu kurgandan, Volkovski mezarlığındaki 1 nolu kurgandan, Budi kurganından (Çernenko 1968: 23) ve Skorodum kurganından (Bader 1957: 51) ele geçen kemik pullu zırhlar gösterilebilir.

Göçebe kavimlerin kemik pullu zırhları kullanmış olduklarını yazılı kaynaklar da doğrulamaktadır. Sarmatların kemik pullu zırhlarının yapımını Pausanias şöyle tarif etmektedir(Pausanias I: 21.8):

Sarmat ülkesinde toprak özel bölümlere ayrılmamıştır, yabanî ağaçtan başka bir şey de yetişmez. Ayrıca burada yaşayan insanlar göçebedirler. Bütün bunlardan dolayı burada herkes pek çok kısrak yetiştirir. Bu kısrakları yalnız savaşta kullanmazlar. Hem tanrılarına kurban ederler hem de etyle beslenirler. Atın toynaklarını toplarlar, temizlerler, parçalarlar ve tıpkı yılan pulları gibi şekil verirler. Toynaktan yapılan pullar çam kozalağının üzerinde görülen parçacıklara benzemektedir. Bu pulları at ve öküz siniriyle birbirine tuttururlar. Sarmatların kemik pullu zırhları güzel ve sağlam olur. Bu sayede onlar ok darbelerine ve yakın dövüş darbelerine dayanabilirler.

Sarmatların kemik pullu zırhlarından Ammianus da bahsetmektedir: “Sarmatların çok uzun mızrakları ve pürüzsüz, parlatılmış boynuz parçalarından yapılmış zırhları vardır. Görüntüsü kuş tüyü gibidir ve keten giysilerine yapıştırılmıştır” (Ammianus XVII: 12. 2).

Yazılı kaynaklar ve orijinal buluntuların incelenmesinin sonucunda, atlı göçebe kavimlerin kemik pullu zırhları kullanmış olduklarını kesin olarak söyleyebilmekteyiz. Ayrıca kemik pullu zırhların nasıl yapıldığına dair bilgilere de sahip olmaktadır.

Atlı göçebe kavimlerin zırh üretiminde kullandıkları diğer bir malzeme ise metaldir. Metal zırhlar, dikdörtgen, bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen, bir kenarı sivrileştirilmiş dikdörtgen, yuvarlak vb. şekillerde üretilmiş metal parçaların deri zırhın veya astarın üzerine yapıştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Savunma işlevini sağlayacak metalden üretilen zırhların şekillenmesinde ağırlık, sağlamlık ve dayanıklılık önemli bir rol oynamaktadır. Metal pullu zırhlar malzeme olarak demirden, tunçtan ve nadiren bakırdan üretilmektedir. Bazı zırhların pulları demir veya tunçtan üretilip altınla kaplanmıştır. E.V. Çernenko, M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllara tarihlenen kurganlardan ele geçen zırhların %80 oranında demir pullu zırhlar, %20 oranında ise tunç pullu zırhlar olduğunu belirtmektedir (Çernenko 1968: 23). Söz konusu bilgiler göz önüne alınarak göçebe kavimlerin metal zırh üretiminde daha çok demiri kullanmış oldukları anlaşılmaktadır.

Bazı zırhların demir ve tunç bir arada kullanılarak üretilmiş olduğu bilinmektedir. Kostrom kurganından çıkartılan zırhın yukarı kısmı demir pullarla,

aşağı kısmı ise tunç pullarla kaplanmıştır. Ordjonikidze şehrindeki 12 nolu kurgandan ele geçen zırhın iki kolu tunç pullarla, diğer kısımları ise demir pullarla kaplanmıştır. Elizavet köyündeki 5 nolu kurgandan ele geçen zırhın iki omzu tunç pullarla, diğer kısımları ise demir pullarla kaplanmıştır. Kamen köyündeki kurgandan ele geçen zırhın demir ve tunç pulları dama tahtası şeklinde düzenlenmiştir (Çernenko 1968: 35). Söz konusu kurganlardan ele geçen zırhlarda demir ve tunç pulların bir aradan kullanılmasının görsel amaçlı olduğu düşünülmektedir.

Göçebelere ait kurganlardan altın pullu zırhlar da ele geçmektedir. S. İ. Rudenko Demir Çağı'nda tunç veya demirden üretilen zırh pullarının altınla kaplanmaya başladığını belirtmektedir (Rudenko 1953: 251). Pulları demirden üretilip altınla kaplanan zırhlar Aleksandropol kurganından, Kul – Oba kurganından, Çastih kurganından, Mastyugin kurganından, Semibrat mezarlığındaki 2 nolu kurgandan, Patinioti kurganından (Rostovsev 1925: 93), Batı Kazakistan bölgesindeki Araltöbe kurganından (Resim 4) ve Yedisu bölgesindeki Esik kurganından (Resim 5) ele geçmiştir (Samaşev vd. 2004: 16-160).



Resim 4. Araltöbe kurganından ele geçen altın pullu zırh (Samaşev vd. 2004: 171).



Resim 5. Esik kurganından ele geçen altın pullu zırh (Samaşev vd. 2004: 45-71).

Üzerinde yürütmüş olduğumuz araştırmalar sonucunda altın pullu zırhların sadece örf ve âdet olarak ya da törenlerde gösteriş için kullanılmadığı, savaş sırasında düşmana korku vermek amacıyla da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yani efsanelerdeki yarı tanrı yarı insan simgesini göstermek amacıyla parlayarak savaşçıların dikkatini çekmek için kullanılmışlardır. Romalı Flavius Vegetius Renatus “parlayan silâhlar düşmana psikolojik açıdan olumsuz etki yapıyordu” demektedir (Renatus 1940: 280). Homeros, Troya’yı yağmalayan Akhaların lideri Agamemnon parlayan zırhı ile Troyalılara, Troyalı Hektor ise parlayan kalkaniyle uzaktan Akhalara korku vermiş olduğundan bahsetmektedir(Homeros 2012: 183-184). Ayrıca liderlerin veya komutanların altın pullu zırhları normal askerlerden farklı görünmek için kullanmış olabilecekleri de göz ardı edilmemelidir.

Metal Zırhların Çeşitleri

Metal zırhların çeşitleri incelendiğinde ilk sırada birbirinin üçte birini kapatarak astara tutturulan pullu zırhlar gelmektedir. İkinci sırada uzun metal parçaların astara tutturulmasıyla yapılan zırhlar, üçüncü sırada ise astarsız uzun metal parçaların birbirine tutturulması sonucunda oluşan zırhlar yer almaktadır. Pullu zırhları diğer zırhlarla karşılaştığımızda, pul boyutlarının diğer zırhların parçalarının boyutlarından küçük olduğu bilinmektedir. Pullu zırhlar birbirinin üçte birini kapatarak astara tutturulmakta, uzun parçalardan oluşan zırhlar ise birbirinin üzerini kapatmadan astara iyice tutturulmaktadır. Uzun parçalardan oluşan astarsız zırhlarda ise birkaç tane delik bulunmakta ve bu delikler sayesinde zırh parçaları birbirine ince deri sırımlarla veya metal tellerle tutturulmaktadır.

Söz konusu zırhların kendine has güvenli ve zayıf tarafları bulunmaktadır. Pullu zırhlar savaşta gelebilecek darbelerden vücudu güvenli bir şekilde savunmaktadır ama çok ağırdır. Söz konusu zırhların pulları birbirinin üçte birini kapatarak yerleştirildiği için pulların sayısı çoğalmakta ve bu da zırhın ağır olmasına neden olmaktadır. Uzun parçalardan oluşan zırhların metal parçaları ince ve hafiftir ama güvenlik açısından zayıftır. Bunun nedeni ise söz konusu zırhların ince, uzun metal parçalardan oluşarak birbirinin üzerini kapatmadan yan yana tutturulmasıdır. Yani savaşlarda ok ve mızrak uçları iki parçanın arasından vücuda saplanabilmektedir.

Daha sonraki dönemlerde zırhların kirasa ve zincirli denilen iki türünün

ortaya çıktığı bilinmektedir. Kirasa zırhı iki parçadan oluşmakta ve bu parçalar savaşçının vücudunun ön ve arka kısmını koruyacak şekilde birleştirilmektedir. Zincirli zırhlar ise halka şeklindeki küçük boyutlu metallere oluşmakta ve bunlar astara iyice tutturulmaktadır.

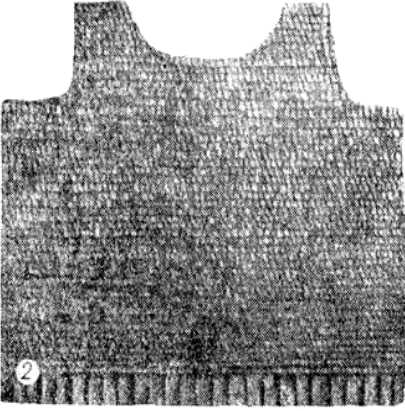
Söz konusu zırhların da kendine has güvenli ve zayıf tarafları bulunmaktadır. Kirasa denilen zırhlar iki parçadan oluştuğu için ok ve mızrak gibi uzak mesafeli silâhların kullanıldığı savaşlarda güvenlik açısından iyidir. Kısa mesafeli savaşlarda, yani yakın dövüşte ise savaşçının rahat hareket etmesine engel olmaktadır. Onun için kısa mesafeli savaşlarda bu tür zırhlar tercih edilmemektedir. Zincirli zırhlar ise kısa mesafeli savaşlarda savaşçının rahat hareket etmesini sağlamakta, ama vücudu güvenli bir şekilde koruyamamaktadır. A.M. Hazanov zincirli zırhların savaşçının kol ve bacaklarını korumak amacıyla ortaya çıkmış olduklarını belirtmektedir (Hazanov 1971: 53).

Metal Zırhların Koruma Özelliğine Göre Çeşitleri

Atlı göçebe kavimlerin kullandıkları metal zırhlar koruma özelliğine göre uzun kollu zırhlar, kolsuz zırhlar ve omuzlu zırhlar olmak üzere üç tipe ayrılmaktadır. Uzun kollu zırhlar savaşçının vücuduna ve iki koluna gelebilecek darbelerden korunmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Söz konusu zırhlar genelde uzak mesafeli savaşlarda tercih edilmektedir. Bunun nedeni uzak mesafeli savaşlarda savaşçının iki kolunun yay oklarından korunmasıdır. Kısa mesafeli savaşlarda ise savaşçının iki kolunu rahat hareket ettirmesine engel olmaktadır. Uzun kollu zırhlar Gulyai – Goroda mezarlığındaki 38 nolu kurgandan, Soloha mezarlığındaki 9 nolu kurgandan, Aksyutinsi mezarlığındaki 3 nolu kurgandan, Starşaya Mogila kurganından (İlinskaya 1968: 39), Cdanova şehrindeki kurgandan, Kirova mezarlığındaki 2 nolu kurgandan (Çernenko 1967: 182), Melitopol kurganından, Staroe mezarlığındaki 3 nolu kurgandan, Durovka mezarlığındaki 9 nolu kurgandan (Çernenko 1968: 41) ve Esik kurganından (Resim 5) ele geçmiştir (Samaşev vd. 2004: 16-160). Söz konusu kurganlardan ele geçen uzun kollu zırhlar atlı göçebe kavimlerin bu tür zırhları kullanmış olduğunu kanıtlamaktadır.

Kolsuz zırhlar savaş sırasında savaşçının ön ve sırt kısmına gelebilecek darbelerden korunmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Söz konusu zırhlar daha çok kısa mesafeli savaşlarda tercih edilmektedir. Bunun nedeni kısa mesafeli savaşlarda savaşçının iki kolunu da rahat hareket ettirebilmesini sağlamasıdır.

Ayrıca kolsuz zırhla donanan savaşçıların ellerinde kalkanların bulunduğu düşünülmektedir. Kolsuz zırh giyen bu atlı savaşçıların, bir ellerinde kalkan, diğer ellerinde kılıç tutarak düşmana saldırdıkları düşünülmektedir. Kolsuz zırhlar Çuçinka mezarlığındaki 2 nolu kurgandan (Çernenko 1964: 37), Vermeevka mezarlığındaki 1 ve 3 nolu kurganlardan, Makeevka mezarlığındaki 486 ve 491 nolu kurganlardan (Resim 6), Mitridad Dağı'ndaki kurgandan, Volkovski mezarlığındaki 1 nolu kurgandan, Bobrisa kurganından (Çernenko 1968: 40) ve Araltöbe kurganından (Resim 4) ele geçmiştir (Samaşev vd. 2004: 16-160).



Resim 6. *Makeevka mezarlığındaki 491 nolu kurgandan ele geçen zırh* (Çernenko 1968: Resim 17. 2).



Resim 7. *Semibrat mezarlığındaki 4 nolu kurgandan ele geçen zırh* (Çernenko 1968: Resim 27).

Omuzlu zırhlar ise uzak ve kısa mesafeli savaşlarda savaşçının omuzlarına gelebilecek darbelerden korunmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Metal pullardan oluşan iki tane parça ayrı ayrı savaşçının iki omzuna tutturulmaktadır. Söz konusu zırhlar omuz kısımlarının güvenliğini daha da artırmaktadır. Omuzlu zırhlar Volkovski mezarlığındaki 2 nolu kurgandan, Nimfeya mezarlığındaki kurgandan, Elizavet mezarlığındaki 5 nolu kurgandan ve Semibrat mezarlığındaki 4 nolu kurgandan (Resim 7) ele geçmiştir (Çernenko 1968: 43-45). Soloha kurganından ele geçen altın tarağın üzerindeki tasvirde de omuzlu zırh giymiş savaşçılar betimlenmiştir (Resim 8) (Manseviç 1950: 219). Krasnadar Müzesi'nde omuzlu zırh giymiş savaşçı heykeli sergilenmektedir (Melyukova 1964: 69). Söz konusu buluntuları göz önüne

alındığında atlı göçebelere savaş sırasında omuzlu zırhları da kullanmış oldukları anlaşılmaktadır.



Resim 8. *Soloha kurganından ele geçen altın tarak* (Aleksiev 2003: 35).

Metal Zırhların İmalât Teknikleri

Atlı göçebelere ait kurganlardan ele geçen zırh pullarının büyük bir kısmı demirden ve tunçtan, diğerleri ise bakırdan üretilmiştir. Metalden üretilen zırh pullarının levha şeklinde kesilip dövme tekniğiyle şekillendirildiği düşünülmektedir. Pulların kenarları delici aletle delinmektedir. Bu deliklerin sayesinde metal pullar deri veya keten astara metal tellerle, ince deri sırimlarla veya hayvan sinirleriyle tutturulmaktadır.

Pul delikleri çoğunlukla üst kısımda yer almakta, orta veya alt kısımda yer alan deliklere nadiren rastlanmaktadır (Lens 1905: 54-56). Bunun nedeni, metal pulların sadece üst kısmında yer alan deliklerden tutturulan zırhların savaşçının rahat hareket etmesini sağlamasındandır. Metal pulların orta veya alt kısmında yer alan deliklerden tutturulan zırhlar ise savaşçının rahat hareket etmesine engel olmaktadır.

A.S. Lappo – Danilevskii (1887: 94) ve E. E. Lens'e (1905: 54) göre, zırhın omuz ve kol kısımlarında yer alan pullar üst ve alt kısımlarında yer alan deliklerle astara tutturulmaktadır. Eğer zırhın bu kısımlarında yer alan pullar sadece üst kısımda yer alan deliklerle tutturulsaydı, savaşçının hareket ettiği sırada bu kısımlarda yer alan pulların alt kısımları havaya kalkacaktı. Pulların alt kısımları havaya kalktığı anda arada görülen açıklıklar omuz ve kolların korunmasında güvensizlik oluşturacaktı.

Metal pullu zırhın her iki kolu küçük pullardan oluşmaktadır. Böyle iki kolu küçük pullardan oluşan zırh, savaşçının iki elini de rahat hareket ettirmesine olanak sağlamaktadır. Zırh üzerinde birinci sıradaki pullar ikinci sıradaki pulların genişliğinin üçte birini kaplayacak şekilde düzenlenmektedir. Bu şekildeki zırhlar savaş sırasında gelebilecek darbelerden vücudu güvenli bir şekilde korumaktadır. Bu yüzden atlı göçebe kavimlerin kurganlarından ele geçen zırhların büyük bir kısmında, birinci sıradaki pulların ikinci sıradaki pulların genişliğinin üçte birini kaplayacak şekilde yapıldığı görülmektedir.

Sonuç

Metal zırhların ortaya çıktığı coğrafyanın Önasya olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 3. bine ait Mari kentinde yer alan İstar Tapınağı'ndaki kabartmada ve Uruk Dönemi'ne ait kabartmalarda tasvir edilen savaşçıların üzerinde zırhların yer alması, Mısır, Suriye ve Mezopotamya'da yer alan höyük ve mezarlardan metal zırh kalıntılarının ele geçmesi bu görüşü doğrulamaktadır.

Güney Ural bozkırlarında hayatını sürdürmüş olan atlı göçebe kavimlerin kurganlarından az sayıda savunma silâhi ele geçmesine karşın bu kavimlerin Kuzey Karadeniz ve Kuzey Kafkasya steplerindeki kurganlarından çok sayıda ele geçtiğini söyleyebilmekteyiz. Güney Ural bozkırlarında yer alan göçebe kavimlerin kurganlarından savunma silâhi olarak bilinen zırh, miğfer ve kalkanların az sayıda ele geçmesinden dolayı, söz konusu bölgedeki kavimlerin komşu kavimlerle barış ve huzur içinde yaşamış oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü savunma silâhları sadece savaş için kullanılan bir silâh türüdür. Güney Ural bölgesinde yaşayan kavimlerin barış ve huzur içinde yaşamış olmalarından dolayı bu tür silâhlara ihtiyaçları olmadıkları söylenebilir. Yukarıda bahsettiğimiz zırhların çoğunluğu Kuzey Karadeniz ve Kuzey Kafkasya bölgelerinde yer alan göçebe kavimlere ait kurganlardan ele geçmiştir. Bunun nedeni Kuzey Karadeniz ve Kuzey Kafkasya bölgelerinde yaşamış olan göçebe kavimlerin güneybatıda ve güneyde yaşamış olan komşularıyla hep mücadele içinde olmalarından dolayıdır. Avrasya bozkırlarında varlığını sürdüren göçebe kavimler metal zırhları kullanmayı ve üretmeyi Önasya'dan öğrenmiş oldukları göz önüne alındığında, bu kavimlerin metal zırh üretim merkezleri Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz bölgeleri olabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple söz konusu bölgelerde savunma silâhlarına ait kalıntılara çok sayıda rastlanmaktadır.

Metal zırhların çeşitlerinin incelenmesi sonucunda savaşçının vücudunu en güvenli şekilde koruyan zırhın metal pullu zırh olduğu, savaşçının en rahat hareket etmesini sağlayan zırhın ise zincirli zırh olduğu anlaşılmaktadır. Metal zırhların koruma özelliğine göre ayrılan çeşitlerinin incelenmesinin sonucunda en güvenli zırhın uzun kollu zırh olduğu belirtilmektedir. Ayrıca altın pullu zırhlar üzerinde yürütmüş olduğumuz araştırmaların sonucunda, bu zırhların sadece örf ve âdetler için ya da törenlerde gösteriş için kullanılmadığı, savaş sırasında düşmana korku vermek amacıyla da kullanılmış olduğunu söyleyebilmekteyiz.

Kaynaklar

- Alekseev, Andrei Yureviç (2003). “Koçevniki Evrazii: istoriya i arheologiya Skifi – aziyati i evropeisi”. *Zolotie Oleni Evrazii*. Sankt – Peterburg: Slaviya. 35.
- Ammianus, Marcellius (1935-1939). *Ammianus Marcellinus*. Çev. John Carew Rolfe. Cambridge: he Loeb Classical Library.
- Artamonov, Mihail İllarionoviç (1974) *Kimmeriisi i Skifi*. Leningrad: İzdatelstvo leningradskogo Universiteta.
- Bader, Otto Nikolaeviç (1957). “Kamskaya arheologičeskaya ekspedisiya (raboti 1953 i 1954 gg.)”. *KSIİMK Dergisi* 70: 48-57.
- Bagrikov, G. İ. (1966). “İnformatsiya ob arkheologičeskoy praktike studentov Ural-skogo Pedagogičeskogo İnstituta 1966”. *Margulan Arkeoloji Enstitüsü Arşiv Materyalleri*. Dosya №237. Almatı. 1-13.
- Bisembaev, Arman vd. (2004). “Oçet ob arheologičeskikh raskopkah u aula Ulgulı”. *Margulan Arkeoloji Enstitüsü Arşiv Materyalleri*. Dosya №2614. Uralsk. 2-33.
- Brezinski, Richard and Mariusz Mielczarek (2002). *The Sarmatians B.C. 600-AD 450*. Oxford: Osprey Publishing.
- Çay, Abdülhaluk ve İlhami Durmuş (2002). “İskitler”. *Genel Türk Tarihi*. C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 477-479.
- Çernenko, Evgen Vasiloviç (1964). “Skifski boiovi poyasi”. *Arheologiya* XVI: 37.
- Çernenko, Evgen Vasiloviç (1967). *Skifskie kurgani na Nikopolşine*. Odessa.
- Çernenko, Evgen Vasiloviç (1968). *Skifskii Dospeh*. Kiev: İzdatelstvo Naukova Dumka.
- Drews, Robert (2012). *Tunç Çağı'nın Sonu Askeri Değişim ve Antik Akdeniz'de Çöküş*. Çev. Ersoy Tolga ve Ergin Gürkan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Durmuş, İlhami (2012a). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yay.
- Durmuş, İlhami (2012b). *Sarmatlar*. Ankara: Akçağ Yay.
- Esyas, Stepan Aleksandroviç (1962). “Zaşıtnoe Voorujenie v Drevnei Armenii”. *İstoriko – Fillologičeskii Jurnal AnN Arm. SSR Dergisi* 1: 192-208.

- Grakov, Boris Nikolaevič (1954). “Kamenskoe Gorodişe na Dnepre”. *Materyalii i issledovaniya pa arheologii SSSR Dergisi* 36: 14.
- Hazanov, Anatoli Mihailoviç (1971). *Oçerki vaennogo dela Sarmatov*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Hippocrates (1881). *Airs, Waters, and Palaces*. Çev. Eminent Scholars. London: Messers, Wyman Sons.
- Homeros (2012). *İlyada Tanrıların savaşı*. Çev. Derya Öztürk. İstanbul: Paraf Yay.
- İlinskaya, Varvara Andreevna (1968). *Skifi Dneprovskogo Lesostepnogo Levobrecya*. Kiev: İzdatelstvo Naukova Dumka.
- Jelezçikov, Boris Federoviç ve Vladimir Adamoviç Kriger (1977). “Otçet arheologičeskie raboty v Uralskoy oblasti v 1977 g”. *Margulan Arkeoloji Enstitüsü Arşiv Materyalleri*. Dosya №1602. Uralsk. 5-151.
- Kozıbaev, Manaş Kabaşeviç (edi.) (2010). *Kazakistan tarihi köne zamannan bügünge deyin*. Almatı: Atamura Baspası. Tom I.
- Kuşaev, Gayaz Abdulvalieviç (1978). “Nauçni oçet ob itogah arheologičeskih raskopkah v Uralskoi oblasti v 1977 godu”. *Margulan Arkeoloji Enstitüsü Arşiv Materyalleri*. Dosya №1598. Uralsk. 14-30.
- Kuşaev, Gayaz Abdulvalieviç ve Boris Federoviç Jelezçikov (1974). “Otçet o arheologičeskih issledovaniyakh v Uralskoy oblasti za 1974 god”. *Margulan Arkeoloji Enstitüsü Arşiv Materyalleri*. Dosya №1389. Uralsk. 22-61.
- Kuşaev, Gayaz Abdulvalieviç ve Boris Federoviç Jelezçikov (1976). “Otçet ob itogah arheologičeskih raskopok Uralskogo pedinstituta v 1975 god”. *Margulan Arkeoloji Enstitüsü Arşiv Materyalleri*. Dosya №1467. Uralsk. 12-81.
- Lappo Danilevskii, Aleksandr Sergeeviç (1887). “Skifskie drevnosti”. *Zapiski Ot-deleniya russkoi i slavyanskoi arheologi İmperatorskogo russkogo arheologičeskogo pbestva*. Sankt – Peterburg: Tipografiya İ. N. Skorohodova. 94.
- Lens, Eduard Eduardoviç (1905). “Zametki o predmetah voorujeniya iz raskopok 1903 goda bliz s. Jurovki Kievskoi guberni”. *İzvestiya İmperatorskoi Arheologičeskoi Komissii*. Tom 14. Sankpeterbur: Tipografiya İmperatorkoi Akademii Nauk. 54-68.
- Manseviç, Anastasiya Petrovna (1950). “Greben i fiala iz kurgana Soloha”. *Savetskaya Arheologiya Dergisi* XIII: 217-238.
- Marquart, Josef (1901). *Eransahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Melyukova, Anna İvanovna (1964). *Voorucenie Skifov*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Memiş, Ekrem (1987). *İskit’lerin Tarihi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- Pausanias (1918). *Descl’iption of Greece*. Volume I-IV. Çev. Jones William Henry and Ormerod Henry. Cambridge: Loeb Classical Library Volumes.

- Pavel, Kosintsev ve Zeynolla Samaşev (2014). *Berelskie loşadi, Morfoloğičeskoie issledovanie*. Astana: İzdatelskaya gruppa filiyala İstituta arheologi v g. Astana.
- Polo, Marco (1940). *Puteşestviya*. Çev. Konstantin İliç Kunin. Leningrad: Hudojestvenni Literatura.
- Pulak, Cemal (1993). “Uluburun (Kaş) Batağı Kazısı”. *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 375-398.
- Renatus, Flavius Vegetius (1940). “Kratkoe İzlojenie Voennogo Dela”. Çev. Kondrateva Sergei Petroviç. *Vestnik Drevney İstorii Dergisi* 1: 231-300.
- Rostovsev, Mikhail İvanoviç (1925). *Skifiya i Bospor. Kritičeskoie obozrenie pamyatnikov literaturnih i arheoloğičeskih*. Leningrad: 1-vi Leningradskoi Trud.
- Rudenko, Sergei İvanoviç (1953). *Kultura naseleniya gornogo Altaya v skifskoe vreme*. Moskva: İzdatelstvo AN SSSR.
- Samaşev, Zeynolla vd. (2004). *Dala Kösemderinin Kazınaarı*. Almatı: OF “Berel”.
- Simonenko, Aleksandr Vladimeroviç (2009). *Sarmatskie vasadniki Severnogo Priçernomorya*. Sankt – Peterburg: Nestro – İstoriya.
- Sızdikov, Bagdaulet (2016). “Arkeolojik kazılarda ele geçen ok uçları ışığında Anadolu’da Atlı Göçebe Kavimlerin izleri üzerinde bir değerlendirme”. *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*. Cilt III. Bakü. 37-42.
- Smirnov, Konstantin Fedoroviç (1961). *Voorucenie Savromatov*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Stepi Evropeiskoi Çasti SSSR v Skifo-Sarmatskoe Vremya* (1989). Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Strabon (1969). *The Geography of Strabo*. Çev. Horace Leonard Jones. Gambridge: The Loeb Classical Library.
- Şuls, Pavel Nikolaeviç (1967). “Skifskie izvayaniya Priçernomorya”. *Antiçnoie Obşestvo*. Moskva: İzdatelstvo Nauka. 225-236.
- Tacitus, Gaius Cornelius (1992). *Historia*. Çev. Clifford H. Moore. Cambridge: The Loeb Classical Library.
- Tolstov, Sergei Pavloviç (1962). *Po drevnim del’tam Oksa i Yaksarta*. Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoi Literaturi.
- Winlock, Herbert Eustis (1947). *The Rise and Fall of the Middle Kingdom in thebes*. New York: The Macmillan Company.

The Armor of the Mounted Nomadic Tribes in Eurasia in the 1st Millenium BC*

Bagdaulet Sizdikov**

Abstract

Both archaeological data and written sources confirm the existence of the mounted nomadic tribes mainly Scythians and the Sauromat-Sarmatian tribes in a wide geographical area from the Great Wall of China to the Carpathian Mountains in the 1st Millenium BC. The tribes in question, which adopted the nomadic lifestyle, the importance of horses in this type of lifestyle is the reason they are called “Mounted Nomadic Tribes”. Especially, the weapons of the nomadic tribes in the Russia territory, the North Caucauses, and the North Black sea area, till this day is been made a subject of study by researchers. Despite that, the study made on the weapons of the nomadic tribes that existed in Eurasia is extremely limited. In this article, the emergence of the metal armor used as a defense weapon by the mounted nomadic tribes and its spread in Eurasia will try to be specified. However, the types and the manufacturing techniques of the metal armors will also be focused on.

Keywords

Nomadic tribes, Scythians, Sauromat - Sarmat, Eurasia, weapons, armor.

* Date of Arrival: 02 January 2017 – Date of Acceptance: 11 May 2017

You can refer to this article as follows:

Sizdikov, Bagdaulet (2019). “M.Ö. 1. Binde Avrasya BoskırlarındaYaşayan Atlı Göçebe Kavimlerin Zırhları”. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 1-19.

** Dr., Hoca Ahmet Yesevi International Turkish-Kazakh University, Faculty of Humanities, Department of History – Turkistan/Kazakhstan.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8115-5810>

sizdikov.bagdaulet@gmail.com, bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz

Металлические доспехи конных кочевников степей Евразии I тыс. до н. э.*

Багдаулет Сиздиков**

Аннотация

Археологическими находками и письменными источниками подтверждено существование на востоке и западе от Великой Китайской стены до Карпат конных кочевников – скифов и сарматов. В жизни и культуре кочевых племен лошадь имела очень большое значение, по этой причине они названы “конными кочевниками”. Вооружение кочевников на территории России, Северного Кавказа и Северного Черноморья часто становилось объектом исследований, чего нельзя сказать о вооружении населявших евразийские степи сарматов, которое остается малоисследованным. В данной работе рассматривается использованное кочевниками Евразии защитное вооружение -металлические доспехи, их возникновение, применение конными кочевниками и распространение в Евразии. Исследуются типы металлических доспехов и методы их изготовления.

Ключевые слова

Кочевые племена, скифы, сарматы, Евразия, оружие, металлические доспехи.

* Поступило в редакцию: 02 января 2017 – Принято в номер: 11 мая 2017

Ссылка на статью:

Sizdikov, Bagdaulet (2019). “MÖ 1. Binde Avrasya BoskırlarındaYaşayan Atlı Göçebe Kavimlerin Zırhları”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 90: 1-19.

** Д-р, преподаватель, Международный турецко-казахский университет имени Ходжа Ахмеда Ясави, факультет гуманитарных наук, отделение истории – Туркестан / Казахстан
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8115-5810>
bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz

Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period*

Nuri Korkmaz**

Abstract

Comparing political approaches toward Turkish/Muslim minorities in Bulgaria and Greece became a necessity in order to examine the integration of minority groups under different conditions. This study focuses on the policies of integration of ethnic/religious minorities in Bulgaria and Greece during the Cold War period, studies various methodologies adopted by the communist rule in Bulgaria and the liberal democratic rule in Greece. Since Turkish/Muslim minorities in Bulgaria and Greece claim Turkey as their kin-state, the study partially reflects the perception of minority groups by the majority. Several factors such as educational policies, religion and political approaches to integrate minorities have been evaluated in order to give an overview on the peculiarities and similarities in both cases that are compared. There is detailed analysis also on the issue of national identities and how their conditionality has been defined with the co-existence of minority groups in Bulgaria and in Greece.

Keywords

Turkish minority, Western Thrace, Bulgaria, communism, democracy, comparative policy analysis, Greece.

* Date of Arrival: 18 December 2015 – Date of Acceptance: 05 October 2016

You can refer to this article as follows:

Korkmaz, Nuri (2019). "Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 21-41.

** Assoc. Prof. Dr., Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of International Relations – Bursa/Turkey

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3829-6057>

nuritahir@yahoo.com

Introduction

Studying minority rights in Bulgaria and Greece requires the use of special methods to evaluate efficiency of state policies in integrating ethnic and religious minorities. The situation of the Turkish/Muslim minorities in Bulgaria and Greece gives perfect opportunity to evaluate the impact of policies followed during the Cold War period. The reason to make such an analysis stems from the fact that the integration of minority groups in both countries differs due to the diverse approaches to the issue of minority integration. While Bulgarian integration policy towards Turkish minority was dominated by the communist philosophy, the Greek policy was shaped through the liberal democratic system. The path to modernity that has been chosen after the Second World War, determined to a great extent the way how minorities will be integrated into society and continue their existence until today.

However, as it happened with the nationalism in the nineteenth century, communism and liberal democracy were accepted by Bulgaria and Greece after their initial reinterpretation, according to the national realities of both countries (Kosseva, Zhelyazkova and Hajdinjak 2011: 87). In other words, these ideologies were used at certain limit that they served for national goals. Perhaps it could go beyond the limits of this study to make a comprehensive comparison between communism and liberal democracy. Therefore, both systems will be examined only based on certain criteria such as educational policies, the structure of religious institutions and integration of Turkish/Muslim minorities in Bulgaria and Greece.

Two decades after the collapse of communism in line with current debates on European integration and the ongoing problems with minorities, make necessary to develop new methods and policies for the integration of minorities. The case with the Turkish/Muslim minorities in Bulgaria and Greece provide us with the unique opportunity to see the results of previous policies and to avoid repeating mistakes made in the past. Before the independence of Greece and Bulgaria, Turks/Muslims constituted a single community, divided according to the Ottoman *millet* system. After the independence of Greece and Bulgaria, they were separated with the borders; even relatives who remained on the opposite side of the border became foreigners. The rights of the Turkish/Muslim minority in Greece

were secured with the Lausanne Peace Treaty in 1923, while Bulgaria and Turkey signed Friendship and Cooperation Agreement in 1925, where the rights of Turkish minority in Bulgaria were guaranteed. For the purposes of this work the emphasis will be made on the treatment of ethnic/religious minorities based on political perception and the rights provided by the constitutions of two states.

Post-Cold War period revealed different facts regarding the issue of minorities and their integration in Bulgaria and in Greece. The level of integration of Turkish/Muslim minorities in both countries showed significant differences, which are having their effect until today in various aspects of life such as social participation, political representation, education and religious organization and interaction between minority and majority members. These issues are not only relevant with the rights granted to minorities, but also with the approaches of different political systems such as liberalism and communism, which reflected the concept of rights, equality and emancipation.

The Problematic Issue of Defining Minorities

Up until now, there is not any official definition for minority that is bounding for all states. However, both Greece and Bulgaria have signed treaties with the Ottoman Empire and later on with Turkey for the rights of Muslim/Turkish minorities. In the Bulgarian case, 1878 Berlin Treaty that was signed after the Russo-Turkish war, brought non-discrimination as a principle to protect Muslims in Bulgaria (Capotorti 1991: 3). Furthermore, it imposed newly created Bulgarian state to make some constitutional regulations that will protect the rights of minorities. These rights were mainly including the right to worship, education and participating in community organization. Being the first constitution of Bulgaria, Tarnovo Constitution recognized minorities with the term *Bulgarian citizens from foreign origin*. Being the largest minority group in the country this term was adopted for the Muslim/Turkish minorities in Bulgaria.

Following the Balkan Wars and First World War, there were other agreements concluded between Turkey and Bulgaria in order to guarantee the rights of Turkish minority. In 1925 the Treaty of Friendship between Bulgaria and Turkey was signed which is the first document adopted by Bulgaria and Modern Turkey for the rights of the Turkish/Muslim minorities

in Bulgaria. However, over the time, this treaty was criticized by some Bulgarian scholars with its direct reference to a *Muslim minority* in Bulgaria and not mentioning explicitly the ethnic term *Turkish* (Radev 1992: 2). Hence, they believed that as a new nation state Turkey does not have any ties with the Turkish minority in Bulgaria except the religious one.

Same issue dominated the discourse of Greek-Turkish relations for a century. Signed in 1923, Lausanne Peace Treaty recognized Muslim minority in Greece and granted certain rights. These rights were mainly related to the education, freedom of worship and allowing the Turks/Muslims of Western Thrace to have their issues such as inheritance, marriage and divorce to be settled by *Kadi* (*Muslim judge*). Again, in 1930's when Turkish nationalism influenced also minority groups in Bulgaria and Greece, self-identification as Turkish became more dominant issue than Muslim per se (Grigoriadis 2011: 171). Having concluded previous treaties based on religious recognition and not including an ethnic one, both Greece and Bulgaria resisted to the idea to recognize their Muslim minorities as Turkish. Partly this was to prevent the development of Turkish culture and nationalism, which according to Bulgaria and Greece would compete to increase its sphere of influence. This is why recognition of religious minorities was preferred than recognizing any ethnic elements than the identity of majority population.

In the post Second World War period, the international recognition of minorities was still problematic due to the lack of a common minority definition. United Nations (UN) was the only international organization where most countries were represented. In order to solve this problem, UN Sub Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, appointed Francesco Capotorti to conduct a special study on the question of minorities, with the aim to find worldwide valid definition of the term "minority". The results of the study were published in 1977 and the following definition was made by him: "A group numerically inferior to the rest of the population of a State, in a non-dominant position, whose members - being nationals of the State - possess ethnic, religious or linguistic characteristics differing from those of the rest of the population and show, if only implicitly, a sense of solidarity, directed towards preserving their culture, traditions, religion or language" (Capotorti 1991: 96). Although not being binding definition, this is the most comprehensive study conducted on the

issue of minorities until now. Greek and Bulgarian governments submitted their opinion regarding the definition and they criticized it for being vague and general. Therefore, they mostly relied on bilateral agreements signed with Turkey on the issue of minorities. Here the most important dilemma was with the rights offered to the minority groups in Bulgaria and Greece. Despite the recognition as Muslims, they were offered with a Turkish language education at schools that could be a sign for an indirect recognition of the ethnic identity.

There was also some inconsistency with the constitutional recognition of minorities in Bulgaria. While Greece tried to solve the issue through non-discrimination of its citizens, Bulgaria changed the discourse of minority recognition several times. The first communist constitution in Bulgaria that was adopted in 1947 explicitly used the term *national minorities* and recognized the presence of Turkish minority. Nevertheless, as it will be explained below in details, following the communist agenda to create homogenous nation, 1971 Bulgarian constitution had the term *citizens of non-Bulgarian origin*. This shift in terminology was adopted to compliment communist strategies that later were turned into assimilation.

Communist Approach Towards Turkish Minority in Bulgaria

Communism has been adopted in a way to help the evolution of the Bulgarian national identity and modernization, through its philosophy of creating classless society. This methodology of *protecting the national* and *adopting the foreign* (Kosseva, Zhelyazkova and Hajdinjak 2011: 90), created a *Bulgarian style communism*, which in the end turned into hard-core nationalism. However, this policy made it necessary to recruit additional methods for the installation of a new system, which was planned to be the tool of nationalism. Thus, historical and national narratives were recreated to foster the unity of the nation and to create classless society in order to accomplish the ultimate goal of communism. The control of the political culture was maintained by taking the nation's history under control (Kemp 1999: 95). For instance, in 1978, BCP (Bulgarian Communist Party) decided to celebrate 3rd March as national holiday in Bulgaria and to commemorate the Treaty of San Stefano. The creation of the unity of the nation has been seen as an opportunity to express the desire for a revision in favor of the recreation of Greater Bulgaria, which would have access to

warm seas, and embrace Macedonia and Thrace (Kemp 1999: 181).

The policy directed toward the Turkish minority had some inconsistent steps due to the conditions of that time. The period after the Second World War was very sensitive since the political situation in Bulgaria was not very stable, and posed certain risks for the creation of communist rule. More liberal policies in the form of intensive Turkish language curriculum were offered to the Turkish minority in order to obtain their support for the communist cause. Extreme policies limiting the rights of the Turkish minority were postponed to a later stage until the establishment of communist institutions is achieved. Therefore, Turkish minority was allowed to use its own language and to form a Turkish culture along the lines of communist ideology. This *ad hoc* tolerance had two different goals; first, to have the support of the Turkish minority in the process of building the communism in Bulgaria, and second, to use the immigration waves for exporting the communist ideology to Turkey (Kosseva, Zhelyazkova and Hajdinjak 2011: 93).

The communist tolerant attitude continued only until 1958, when the Communist Party decided to embark on a new policy to create a *monoethnic* Bulgarian nation. These nationalist policies were conducted by justifying the construction of a single *classless* nation in order to reach the level of true communism in Bulgaria. However, development of education in Turkish and separate Turkish culture has been supported at the extent that its development aims to support the building of communism in Bulgaria. Thus, it turned into a process of spreading communist ideals among the Turkish minority through massive educational campaigns in Turkish language, which were heavily loaded with communist propaganda. Gradual increase of education in Bulgarian to the detriment of the education in Turkish, has been supported with the objective of engaging the Turkish minority into the national process of building communism. The inclusion allowed Turks to participate equally in most aspects of social and political life in Bulgaria and to develop their own culture to some extent, albeit without emphasizing their ethnic identity (Decision of the Politburo of Bulgarian Communist Party).

The course of minority rights suddenly changed its nature, and the previously signed treaties with Ottoman Empire and Turkey were ignored by turning the issue of Turkish minority solely as an internal problem of

Bulgaria. Meanwhile, Bulgarian authorities classified this problem as a lack of modernity among the members of Turkish minority. Marxist theory perforated minority education in Turkish (Kosseva, Zhelyazkova and Hajdinjak 2011: 93) aiming to increase the cultural level of Turkish minority and to help for its unification with the Bulgarian nation, which eventually, could help for the construction of proper communism in Bulgaria.

Greece's Political Approach to the Rights of Minorities

Being identified as a Western style democratic state, Greece, created different pattern of exceptions (Kymlicka 2004: 148) with the treatment of the Turkish/Muslim minority in Western Thrace. The period after World War II created unique conditions in Greece. Being part of the Marshall Plan resulted with keeping the distance with Soviets. However, internal struggle between rightists and leftist who were largely supporting communism in Greece continued for decades. The *coup d'état* in 1967 constituted an interval for Greek democracy which was re-established in 1974, after the collapse of military regime, that could not sustain itself as a result of the Turkish intervention in Cyprus.

Nevertheless, regarding the situation of Muslim/Turkish minority in Western Thrace, chain of events that occurred under the auspices of Greek democracy, culminated into systematic violation of minority rights, which could be interpreted as contradicting with the equality principle in liberal democracy. Application of the Article 19 of the Greek Citizenship Code deprived Turks from the Greek citizenship and restrictions in property ownership, constituted clear violation to the Article 4 of the Greek Constitution that regulated equality of Greek citizens. However, these discriminatory regulations found their justification as *exceptional applications* to protect the state from the common enemy, *the Turks*. In fact, the implementation of restrictive measures intensified in the period following the Turkish intervention in Cyprus in 1974. Even readmission of Greece to the Council of Europe did not bring positive development to the rights of minorities, which were neglected, on a regular basis (Anagnostou 2005: 339).

The political climate did not permit the improvement of minority rights since both political parties created in the post-1974 period followed nationalist

rhetoric. Nea Demokratia (New Democracy) was created by Konstantinos Karamanlis as a centre-right party in 1974. On the other side, the same year, Andreas Papandreu established PASOK as centre-left party. However, within the realities of Greece, PASOK has been characterized by its socialist and nationalist tendencies (Maschonas 1997: 330). This exceptional co-existence shaped also the general attitude towards the rights of minorities, as its limited nationalist approach gave the opportunity to PASOK to take the necessary steps for the modernization of Greece in the process of European integration.

It is necessary to indicate that, in the first decade of Greek EU membership, this modernization was only limited to the economic aspects of integration (Maschonas 1997: 337). Therefore, it did not generate considerable changes for the rights of the Muslim/Turkish minority in Thrace, neither it produced positive regulations for their integration as equal citizens of Greece. Deepening of segregation in Western Thrace between Muslims/Turks and Orthodox Greeks, created tensions in the beginning of 1990s which sent an alert to the politicians in order to take necessary measures for the modernization of Greek political life and the revision of Greek identity.

Comparing the Greek and Bulgarian Cases Regarding the Turkish/Muslim Minorities

Non-separation of the church-state affairs in Greece and the dominant position of the Orthodox Church created troubles for the modernization of the country, and excluded the non-orthodox population from the social structure by restricting their participation. Orthodoxy became the center of the Greek identity, and therefore, minority groups were perceived as a population who lack the basic feature of *Greekness* (Kravva 2003: 158). This situation, not only resulted with the exclusion of minorities, but also delayed significantly the Greek modernization process. In the Bulgarian case, considering the large number of minorities, communists revoked the privileges of the Bulgarian Orthodox Church with the first Constitution in 1947. Separation of church and state was also determined with the constitution, which guaranteed freedom of conscience for all Bulgarian citizens (Raikin 1988: 171). This change eliminated segregation on religious grounds and prevented the intervention of the church in state affairs. Thus, the Bulgarian Orthodox Church was turned into a normal religious

institution with no political functions, which created equality between Muslims and Christian population in Bulgaria. These regulations would work very well, if communist rule would not have launched a systematic oppression to all religious institutions in Bulgaria. The policy of religious restrictions will be examined further under the section ‘the importance of religion’.

By looking at these two cases, it could be possible to indicate that, Greek Orthodox Church was taking the advantage of liberal democracy to strengthen its position in all aspects of Greek social and political life, while Bulgarian Orthodox Church lost its superiority at the expense of communist political system. The shift in positions did not only affect the religious institutions, but also determined the process of modernity and conservatism in both states. Eventually, secularization and modernization of Bulgarian national identity paved the way for the inclusion of Muslim Turks in the first years of communism. Incentives offered for the inclusion of Turks, helped for the development of Turkish culture in Bulgaria and created new educational opportunities for the Turkish minority (*Şimşir* 1988: 192-193). Again, it could become a good example for the inclusion of national minorities if it would not transform into a forcible assimilation process of minorities. Certain exceptions in both countries resulted with the creation of unique examples of communism and liberal democracy, which were shaped with the use of certain policy tools directed to regulate the lives of minorities in Bulgaria and Greece.

Education as a Tool for Integration

Education remained as the most important component to create and sustain national identities of Bulgaria and Greece following the independence. This time it has been used as a new strategy to create the *other* or boost the participation of minority members in social and economic life. Teaching of history became a powerful mechanism for the creation of collective *self* and *other* (Hirschon 2009: 86). Formation of national culture and its distinctive features were mainly transmitted through the history syllabus in education. Without certain reference to the treatment of minorities, wars had been mostly described as heroic events that saved the nation from the yoke of dominant powers. Nevertheless, this method of teaching history created hostile feelings among the majority that perceived minority members as

remnants of the so-called era of *Ottoman slavery*. Therefore, oppressive policies towards minorities in both countries were justified as a revenge for the five centuries long Ottoman rule.

In this context, state control of minority education became an important tool for the prevention of developing minority culture. In Bulgaria, communists became the first ones to claim the *monoethnic* character of the Bulgarian nation and showed their limited support for the development of Turkish culture by improving the educational level of Turkish minority. Paradoxically, in the aftermath of the creation of communist rule in Bulgaria, education in Turkish language and creation of new minority high schools made a peak. However, this support was not unconditional; as creation of these institutions and distribution of material printed in Turkish were directed to the same goal of spreading communism among the Turks. The nationalization of the Turkish schools in 1946, gave the possibility to the communists to control the syllabus taught in Turkish as well as to shape it according to their needs (Şimşir 1988: 148). The negative side of this policy was to restrict the development of the minority culture and of an independent Turkish intelligentsia. Meanwhile, it is necessary to indicate some positive aspects of the communist education policy, since it managed rapidly to reduce the illiteracy rate among the Turkish minority and affected the formation of communist Turkish intelligentsia in Bulgaria, who became actively involved in every aspect of the social and political life.

The situation of the Muslim/Turkish minority in Greece was much more different as Greek State focused its efforts mainly on the policy of controlled inclusion of the minority in Thrace. The attempts to prevent Turks from developing Turkish consciousness became evident when education with Arabic letters was encouraged by Greek authorities (Baş 2005: 83). Provisions regarding the education in Lausanne Treaty were forced to the maximum limit since this attitude delayed the creation of minority high schools in Western Thrace until 1952. Before this date, many Turkish students graduated from minority high schools with limited knowledge in Greek, did not have the opportunity to follow their education in Greece. Even the creation of two minority high schools was not enough for the needs of minority, and therefore, most of them preferred to continue their education in Turkey.

However, problems in Greece were not only limited to the lack of capacity. Due to discrimination and restrictions targeting minority members, obtaining education did not present a significant value for the minority members in Thrace. They were simply not accepted for public employment and opportunities in the private sector of Western Thrace were also not enough, since the area became the least developed region in Greece. Those who graduated from high schools and universities had the chance either to stay in Thrace and work in agricultural production or to leave the region in search of a better future. Nevertheless, Turks who obtained their education in Turkey or abroad had been labeled as suspicious since they did not pass through the Greek educational system. For Greek authorities, education became the center of the national transformation and homogenization process (Zachos 2009: 134). The use of common language and the development of common symbols constituted pattern for the promotion of nationalist ideology.

The content of the educational material in minority schools raised also another concern, since it was mainly shaped according to the systems of both countries. Bulgarian authorities supported education and publication of books, newspapers and other material in Turkish as long as they served to the aims of communist rule. After the nationalization of minority schools, this heavily ideological curriculum was strictly controlled through the well-working administrative system of the Communist regime (Kosseva, Zhelyazkova and Hajdinjak 2011: 99). With the time passing, the curriculum in Bulgarian language had been extended to the detriment of the curriculum in Turkish, and in the last stage resulted with the total abolition of the education in Turkish. Meanwhile, periodical update of the educational material in Turkish reduced disparities between Bulgarians and Turks, which created almost equal profiles in both communities. Raising the intellectual level automatically boosted the development in cities, towns and rural areas in Bulgaria. It could provide even brighter aspects for the country if BCP would not take the process towards forcible assimilation.

In the case of Greece educational material have always remained as a main issue for the education of Muslim/Turkish minority. State authorities allowed the creation and management of minority schools at elementary level where education was conducted in Turkish and Greek. However, this formal

application was filled with tiny detail that created huge differences between Christians and Muslims. According to the agreements between Turkey and Greece, books were printed in Turkey and circulated to the schools in Western Thrace after the initial approval of Athens. Greek authorities misused this process by delaying the approval of books sent from Turkey, and finally it turned into a big problem in 1990, when Muslim/Turkish students in Western Thrace did not want to use anymore the old Turkish books printed in 1960s (*Human Rights Watch*, 1999: 28), and demanded for new books to be approved. This event proved how education became a tool to control minority and to prevent the development of culture and intellectual level. These thirty years of difference in educational materials increased the *intellectual inequality* between Muslims and Christians in Greece, which continue to have its effects until today. The establishment of Thessaloniki Pedagogical Academy (EPATH), constituted only an *institutionalization* of this policy of *deliberate backwardness* in Greece. Inadequate profiles of its graduates could not meet the needs of minority members, and therefore, both the academy and teachers were criticized for their shortcomings.

The Sensitive Issue of Education in Mother Tongue

The access to education in mother tongue presented certain problems in Bulgaria and Greece, since both minorities claim Turkish as their mother tongue. Therefore, preference of the mother tongue automatically defines the ethnic origin as well. Since the creation of both states aside from their distinctive religious orientation as Muslims, both minority groups followed education in Turkish, which was their mother tongue. Nevertheless, in the post-World War II period, the right to have access to education in mother tongue has been revised periodically in order to distance Turkish minorities in Bulgaria and Greece from the influence of Turkey. The access to education in mother tongue has been provided conditional upon the creation of distinctive culture, appropriate to the nationalist theories and political regimes of both countries.

The communist regime in Bulgaria, used the education in mother tongue as a tool to encourage the development of Communist Turkish culture which would have more similarities with the Bulgarian national identity and culture (Ragaru 2001: 295). Therefore, the development of secularist Turkish culture in Bulgaria has been supported widely via providing

massive publications in Turkish language in order to adapt it easily into the communist realities in a later stage, when assimilation became inevitable. This process of partial tolerance proved that Turks are capable to form their own culture when they are offered with the opportunity to do so (Ragaru 2001: 295).

For the Muslim/Turkish minority in Thrace, education in mother tongue became a paradoxical issue when Greece denied the existence of Turkish minority in its territory, while at the same time, state provided education in Turkish at private minority schools. When Western countries criticized Greece for restrictions in minority education, Greek authorities tried to justify this policy as preventing *Turkification* of the Pomaks and Gypsies in Western Trace (Benincasa 2004: 265). However, this did not reduce the demands of Pomaks and Gypsies to attend the private schools of the minority in Thrace. To counterbalance this demand and its effect on the development of distinctive ethnic culture in Western Thrace, the Greek State increased the curriculum taught in Greek and imposed to teach the history subject only in Greek language, while teaching of religion was conducted only in Turkish (Tsitselikis 2012: 488). This policy clearly demonstrated that the development of religious identity was more encouraged without certain ethnic attribution.

Consequently, both in Bulgaria and in Greece the problem with education in mother tongue faced also the restrictions of opportunities after the graduation. Because those students who obtained education in mother tongue were also partially trained in the language of the majority. Nevertheless, their knowledge in the language of the country was limited, therefore, the lack of possibility to continue the education in mother tongue in the following stage and limited professional opportunities, decreased the popularity of education among minority members as a tool for integration.

Another detail regarding the education, which also affected the progress of minority children, was the possibility to attend kindergartens. For the Turkish minority in Bulgaria, Communist regime provided kindergartens that helped for the acquisition of the Bulgarian language before attending elementary schools. Muslim/Turkish minority in Thrace did not have this opportunity: therefore, students continued to have troubles for understanding the content of subjects or to express themselves thoroughly

in Greek. Even today, kindergartens in Thrace are not sufficient to answer the needs of the members of minority, and government officials continue to ignore their requests to improve the situation (*Bati Trakya Millet Gazetesi*).

The policy to restrict the Turkish language created obstacles for the social participation of minorities in both countries. The lack of knowledge in Greek, significantly restricted the social inclusion of the Muslim/Turkish minority in Thrace, which was the result of deliberate policies of the Greek State. In Bulgaria, this culminated into the total prohibition of the use of Turkish in public space, and Turks were allowed to be part of the system only as Bulgarians.

The Importance of Religion in Bulgaria and Greece

Before becoming independent, Bulgarian and Greek communities were part of the Ottoman Christian *millet*. In the first years of their independence, religious rights of Turkish minorities were mostly respected. Creation of modern Turkey and the secular character of the Turkish nationalism, became an incentive for Greek and Bulgarian authorities to encourage the development of a more religious Turkish culture, which would lose its contact with the contemporary Turkish nationalism. In their attempt to deny the existence of a Turkish minority in Western Thrace, Greek authorities gave more importance to the religious education and even conducting education with Arabic alphabet (Tsitselikis 2012: 148). Nevertheless, this conditional freedom had already created a paradox by establishing a hierarchy between Orthodox Church and Islam. In this aspect, the Greek constitution created various contradictions: the equality of Greek citizens was guaranteed by the constitution, and the Article 3 of the same document declared the Greek Orthodox Church as the prevailing religion (The Greek Constitution). Moreover, the act number 1672/1939, gave an exclusive monopoly to the Greek Orthodox Church, as building new places of worship was subject to the approval of the Orthodox Bishop, who has been granted with the right to define the height of mosque minarets (Anagnostou and Gropas 2010: 95). This regulation turned into a main obstacle for building new Mosques not only in Western Thrace but also all over Greece, and created significant disadvantages for the Muslims.

Organization of religious issues in Bulgaria was relatively different from

Greece, except some similar steps that were subject to the issue of the revision of national identity. In 1930s and until the first half of 1940s, the Bulgarian State tried to prevent development of a secular Turkish culture, which would mean cultural homogenization of Bulgarian Turks with Turkey. Therefore, education was sought as a tool to prevent such thing from happening, and this shift brought the idea to cooperate closely with Chief Mufti in Sofia who was also against the development of secularist Turkish culture in Bulgaria (Şimşir 1988: 114). This cooperation continued for a certain period and was altered by the establishment of communist regime in Bulgaria. Communists perceived conservatism and traditional customs as an obstacle for the regime, and they supported the secular Turkish culture formally, only because it was congruent with the atheist communist ideology.

The Law of Faiths adopted in February 1949 not only placed the Bulgarian Orthodox Church and Islam under strict control of the state (Raikin 1988: 173), but it also created legal equality between Orthodox Church and Islam in Bulgaria. The Church and Chief Mufti in Sofia were forbidden to engage in educational activities among the youth, and their properties were confiscated by the state. The religious non-alignment of the state brought the prospect of modernization in Bulgaria, which has been perceived as a necessary step to embrace all ethnic and religious groups under the *flourishing Bulgarian Communist identity*. However, this distance did not prevent communists from cooperating with the Chief Mufti and other regional muftis during the revival process, when the names of Turkish minority were forcibly changed with Bulgarian ones (Archive of the Ministry of Internal Affairs, Bulgaria).

The status of the religion in Bulgaria and Greece, and changes caused by the political culture, affected significantly the reciprocal perception of minority and majority. Non-separation of the church and state in Greece gave the Orthodox Church superior power to define Greek national identity (Kravva 2003: 160). Following the period of Greece's EU membership, every effort to modernize the state met the resistance of church, which did not want to step back from its dominant position. Moreover, those politicians who were in favor of a secular political structure were accused of being traitors. Discussions for building the mosque in Athens revealed how strong was the equation between *mosque* and *Turk* in Greece. Church members also

opposed the project by claiming it allegedly as the symbol of the *Turkish yoke* in Greece (Kravva 2003: 160-164). In their view, building mosques outside of Thrace was out of consideration, since this area was the only non-homogenous region in Greece. Therefore, from the Greek point of view mosques constituted another symbolic indicator of the *otherness* of population in Western Thrace.

In Bulgaria religious contestation did not reach such level like in Greece neither during the communist regime nor after the establishment of the liberal democracy. This was a first result of the communist polices, which reduced significantly the role of religion, and state authorities did not allow the church to intervene in political affairs. Post-communist constitution accepted in 1991 gave a symbolic role to the Bulgarian Orthodox Church with the phrase *Orthodoxy is the traditional religious denomination of the Bulgarian nation* (Anderson 2010: 16). Furthermore, separation between state and church, limited nationalist assimilation policies only with the BCP, and it prevented confrontation at the religious level. After the fall of communism, relations between Christians and Muslims in Bulgaria became relatively peaceful as dialogue between Bulgarian Orthodox Church and the Chief Mufti in Sofia was usually based on mutual respect, rather than competition for political power. In addition, in the Greek case, religious segregation has been imposed by the political parties that prefer to use the concept of *Hellenic-Christian civilization* in order to increase their votes (Anderson 2010: 25). In Bulgaria, nationalism had been restricted only to certain features and this prevented the exploitation of the religion for political goals.

Conclusion

The Treatment of the Turkish/Muslim minorities in Bulgaria and Greece was subject to changes not only based at national level but also changes stemming from the ideological differences. Political systems influenced the process of integration of minorities and defined the lines of inclusion and exclusion through the use of education and different religious policies.

Eventually, the Turkish minority in Bulgaria, took advantage of the strong educational system both in Turkish and in Bulgarian, while in a later stage it became a tool for its assimilation. The economic and social development

that Bulgaria underwent in the first years of communism helped in reducing regional differences and facilitated the application of the central planned economy according to communist requirements which were planned by education people and having a workforce. The massive inclusion in the process resulted with the economic development of Bulgaria and reduced inequalities between Bulgarians and Turks. Therefore, by working in common environments, interaction between ethnic groups became part of the daily life and helped for the development of friendly relations between Bulgarians and Turks.

In the case of Greece, opportunities of a democratic regime were not available for the minority in Western Thrace as equal Greek citizens. The heavy presence of nationalism created long lasting exceptions in Western Thrace that were based on the inequality of the Muslim/Turkish minority. Nationalism was embedded in every structure of the Greek State, and continued to expand its influence to the detriment of the minority in Thrace by taking its strength from the presence of the *other* in Greece. Consequently, this way of managing social and political affairs, constantly excluded Muslim/Turks and prevented their further integration as equal Greek citizens.

The structure of religious institutions in Bulgaria and Greece made huge difference on the pattern of integration of ethnic and religious minorities. In the case of Greece, Orthodox Church put itself as the main defender of the Greek state and the Greek national identity where certain religious leaders had influence on government policies toward minority members. This influence restricted the rights of the Turkish/Muslim minority in Greece and created tension between communities on religious grounds by giving certain superiority to the Greek Orthodox Church. Despite treaties signed with the Ottoman Empire and Turkey, Greek state tried to restrict the rights of the minority in Western Thrace and disregarded even some international regulations that were developed during the cold war period.

Bulgarian policies towards Turkish minority were mostly defined along political lines since the role of Bulgarian Orthodox Church was gradually limited after the independence of Bulgaria. Communist rule in the country placed the church as symbolic institution, which diminished the role of religion as identity marker for the Bulgarians. Therefore, the struggle for

the rights of the Turkish minority in Bulgaria was mostly considered as an issue related with Bulgarian nationalism and the Bulgarian Communist Party. Nevertheless, the lack of religious confrontation between Muslim and Christian leaders, contributed for the construction of friendly relations and inter-faith dialogue.

References

- Anagnostou, Dia (2001). "Breaking the Cycle of Nationalism: The EU, Regional Policy and the Minority of Western Thrace, Greece". *South European Society and Politics* 6 (1): 99-124.
- Anagnostou, Dia and Ruby Gropas (2010). "Domesticating Islam and Muslim Immigrants: Political and Church Responses to Constructing a Central Mosque in Athens". *Orthodox Christianity in 21st Century Greece: The Role of Religion in Culture, Ethnicity and Politics*. Eds. Victor Roudometof & Vasilios N. Makrides. Surrey, Ashgate.
- Anderson, John (2010). "The Treatment of Religious Minorities in South-Eastern Europe: Greece and Bulgaria Compared". *Religion, State and Society* 30 (1): 9-31.
- Archives of the Ministry of Internal Affairs*, Bulgaria: AMVR, F. 22, o. 1, a. e. 231. l. 94-104, 1984.
- Baeva, Iskra and Evgenia Kalinova (2010). "Bulgarian Turks During the Transition Period". *Bulgaria and Europe: Shifting Identities*. Ed. Stefanos Katsikas. London, Anthem Press.
- Baş, Hakan (2005). *Unutulan Batı Trakya Türkleri*. Izmir: Umay Yay.
- Batı Trakya Millet Gazetesi*. <http://milletgazetesi.gr/view.php?nid=1529#UUROY9ZPiQB> (access: 16/10/2014).
- Benincasa, Luciana (with Olga Karavia and Despina Skoulariki) (2004). "The Greek State, the Muslim Minority of Western Thrace and Education: Shifts Under Way?". *Educational Strategies Among Muslims in the Context of Globalization: Some National Case Studies*. Eds. Holger Daun and Geoffrey Walford. Leiden, Brill.
- Capotorti, Francesco (1991). *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. New York, United Nations.
- Decision of the Politburo of Central Committee of Bulgarian Communist Party*, TsDA, F. 1B, op. 67, a. e. 3090, l. 7-31, 1984.
- Greek Constitution*. <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggliko.pdf> (access: 18/01/2014).
- Grigoriadis, Ioannis N. (2011). "Redefining the Nation: Shifting Boundaries of

- the ‘Other’ in Greece and Turkey”. *Middle Eastern Studies* 47 (1): 167-182.
- Hirschon, Renee (2009). “History’s Long Shadow: The Lausanne Treaty and Contemporary Greco-Turkish Relations”. In *the Long Shadow of Europe: Greeks and Turks in the Era of Postnationalism*. Ed. Othon Anastasakis, Kalypso Nikolaidis and Kerem Oktem. Leiden, Martinus Nijhoff Publishers.
- Kandylaki, Agapi (2005). “Social Work Practice in Multicultural Settings: A Pilot Study in Thrace, Greece”. *South European Society and Politics* 10 (3): 433-450.
- Kemp, Walter A. (1999). *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union*. Basingstoke, Macmillan.
- Kosseva, Maya, Antonina Zhelyazkova and Marko Hajdinjak (2011). “European Dilemmas and Identity Construction on the Bulgarian Path to Modernity”. *Europe, Nations and Modernity*. Ed. Atsuko Ichijo. Basingstoke, Palgrave and Macmillan.
- Kravva, Vasiliki (2003). “The Construction of Otherness in Modern Greece”. *The Ethics of Anthropology: Debates and Dilemmas*. Ed. Pat Caplan. London, Routledge.
- Kymlicka, Will (2004). “Justice and Security in the Accommodation of Minority Nationalism”. *Ethnicity, Nationalism and Minority Rights*. Eds. Stephen May Tariq Modood and Judith Squires. Cambridge, Cambridge University Press.
- Maschonas, Andreas (1997). “European Integration and the Prospects of Modernization in Greece”. *Journal of Modern Greek Studies* 15 (2): 325-348.
- Radev, Ivan (1992). “Hronologiya na Edna Istina”. *Zora*. 4 August. (Newspaper).
- Raikin, Spas T. (1988). “The Bulgarian Orthodox Church”. *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*. Ed. Pedro Ramet. Durham: Duke University Press.
- Ragaru, Nadege (2001). “Islam in Post-Communist Bulgaria: An Aborted “Clash of Civilizations”?”. *Nationalities Papers* 29 (2): 293-324.
- Şimşir, Bilal N. (1988). *The Turks of Bulgaria (1878-1985)*. London: K. Rustem & Brother.
- “The Turks of Western Thrace” (1999). *Human Rights Watch* 11 (1).
- Tsitselikis, Konstantinos (b) (2012). *Old and New Islam in Greece: From Historical Minorities to Immigrant Newcomers*. Leiden, Martinus Nijhoff Publishers.
- Zachos, Dimitrios (2009). “Citizenship, Ethnicity, and Education in Modern Greece”. *Journal of Modern Greek Studies* 27: 131-155.

Bulgaristan ve Yunanistan'ın Müslüman-Türk Azınlığın Entegrasyonuna Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı İncelemesi: Soğuk Savaş Dönemi*

Nuri Korkmaz**

Öz

Bulgaristan ve Yunanistan'daki Türk azınlıklara yönelik politikaların karşılaştırılması, farklı koşullardaki azınlık gruplarının entegrasyonu ile ilgili durumun incelenmesini gerekli hale getirmiştir. Bu çalışmanın konusu, Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'daki Komünist yönetim ve Yunanistan'daki Liberal Demokrat yönetimin Müslüman-Türk azınlığın entegrasyonuna yönelik benimsediği farklı yöntemlerin değerlendirilmesidir. Bulgaristan ve Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlığın Türkiye'yi anavatanları olarak görmesi nedeniyle, bu çalışma, aynı zamanda o ülkelerdeki çoğunluğun azınlık mensuplarıyla ilişkisini farklı bir açıdan incelemektedir. Türklerin entegrasyonuna yönelik eğitim politikaları, dini ve siyasal yaklaşımlar değerlendirilerek her iki ülkedeki Türklere siyasal sistemlerin etkisinde yapılan muamele karşılaştırılmıştır. Bu çerçevede millî kimlik olgusu kullanılarak, Türk azınlığa tanınan hakların sosyal bağlamda azınlığın kendi kimliğini koruma ve kültürünü geliştirme konusunda nasıl katkı sağladığı veya ne tür sorunlar yarattığı analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler

Türk azınlık, Batı Trakya, Bulgaristan, komünizm, demokrasi, karşılaştırmalı siyaset analizi, Yunanistan.

* Geliş Tarihi: 18 Aralık 2015 – Kabul Tarihi: 05 Ekim 2016

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Korkmaz, Nuri (2019). "Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 21-41.

** Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü–Bursa/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3829-6057>

nuritahir@yahoo.com

Сравнительный анализ политики интеграции мусульманских и турецких меньшинств в Болгарии и Греции в период холодной войны*

Нури Коркмаз**

Аннотация

Сравнение политики в отношении турецких меньшинств в Болгарии и Греции требует также сравнения ситуаций с интеграцией этих меньшинств. Данная работа изучает разные подходы коммунистического режима Болгарии и либерально-демократического режима Греции в плане интеграции мусульманских и тюркских меньшинств; то, что они считают своей родиной Турцию, добавляет дополнительный аспект в это исследование. Были изучены подходы к интеграции турок в обеих странах с точки зрения образования, религии и политики. Исследовано влияние прав, которыми обладали турецкие меньшинства, на сохранение их культуры, с какими проблемами они сталкивались и какую помощь получали.

Ключевые слова

Турецкие меньшинства, Западная Фракия, Болгария, коммунизм, демократия, сравнительный анализ политики, Греция.

* Поступило в редакцию: 18 декабря 2015 г. – Принято в номер: 5 октября 2016 г.

Ссылка на статью:

Korkmaz, Nuri (2019). "Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 90: 21-41.

** Доц., д-р, Технический университет Бурсы, факультет гуманитарных и общественных наук, отделение международных отношений – Бурса / Турция
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3829-6057>
nuritahir@yahoo.com

Turkey's May 27, 1960 Coup through The French Diplomatic Reports*

İdris Yücel**

Abstract

The rule of Democratic Party and the May 27, 1960 coup that ended it are accepted as the first experience of true multi-party political life, and as a critical turning-point in Turkish political history representing the first military coup. With this in mind, this work re-reads the coup through the reports and analysis of the French embassy in Ankara. The reports sent to Paris by Henry Spitzmuller, the French ambassador of the time, on May 27 and afterwards reflect the responses to political developments in diplomatic circles, most of all the political landscape which emerged in Turkey following the coup. It also, more importantly, provides us with important clues as to the causes of the coup. The French saw the main reasons for the coup as being the constitutional order left over from the one-party era, the partisanship of the president and the authoritarian attitude of Adnan Menderes towards opposition.

Keywords

Turkey, May 27 1960 Coup, Adnan Menderes, Celal Bayar, Henry Spitzmuller, The Democratic Party.

* Date of Arrival: 23 February 2017 – Date of Acceptance: 20 June 2017

You can refer to this article as follows:

Yücel, İdris (2019). "Turkey's May 27, 1960 Coup through the French Diplomatic Reports". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 43-65.

** Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, The Atatürk Institute for Modern Turkish History – Ankara/ Turkey

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5498-3290>

iyucel@hacettepe.edu.tr

Introduction

The 1950s, in which Turkey experienced first long term multi-party political life, represent an important step on its road to democracy. By the end of the decade, however, the country was in chaos from the political figures who grew up in the one-party era attempting multi-party democracy within one-party political and constitutional mechanisms. This internal disorder, which resulted in a military coup, initiated a new era in Turkey.¹ A half-century later, both the Democratic Party (DP) era and the May 27 coup as Turkey's first military intervention, have still been maintaining their place in debates on contemporary politics.² Much academic literature has been produced by historians and political scientists on the period: most of it by the members of two different political currents. This literature has, naturally, analyzed the issue in the framework of internal political dynamics. The aim of this article is to use oft-cited diplomatic sources to approach the May 27 coup through the reports of an outside observer.³ This research is based on those reports and telegraphs of Henry Spitzmuller, who served as France's 70th ambassador to Turkey from June 8, 1957 onwards, on the coup.⁴

The basis of this research is a series of *problématiques* arising from curiosity about how the French saw the coup, which are concentrated around three main headings: the French ambassador's opinions on how the military coup was carried out and what kind of political landscape subsequently emerged in Turkey; how diplomatic circles reacted to the coup; and what the French saw as the reasons behind the coup. Therefore, this work will first evaluate the ambassador's observations on how the May 27 coup had occurred, what society's reaction was and the mindsets of the coup's main actors. Then, it will consider how international circles reacted to the coup and issues regarding official recognition of the military administration. Finally, it will look at Ambassador Spitzmuller's psychological, sociological and political analyses of the reasons behind the coup.

Domestic Developments and the May 27 Coup

Ambassador Spitzmuller worked long and hard throughout April and May 1960 to send reports to Paris on issues including the emerging political tensions in Turkey, the fight between the government and opposition, the extremely controversial Commission of Enquiry⁵ and the declaration of

martial law. He underlined the extreme tensions in the country, saying that it was absolutely essential that the DP take a step back from its policies of repression and immediately hold a new election.⁶ In a telegraph dated May 26, 1960, Spitzmuller concluded that “according to information I have obtained from trustworthy sources, tomorrow in Eskişehir, Menderes will take an important step towards reconciliation by announcing the dismissal of the notorious commission of enquiry, which has caused chaos in the country”. However, a military coup was plotted on the morning of May 27.⁷ The ambassador informed Paris at 6.40 a.m. in the first telegraph of the day that the army had taken over the government overnight and that the President, Parliamentary Speaker and leading DP figures were under arrest.⁸ As soon as the decision was taken to intervene, General Cemal Gürsel, who was in Izmir at the time, was appointed to the presidency of the National Unity Committee (NUC) by the officers who had carried out the coup. According to Spitzmuller, General Gürsel had not been a commander at the forefront, possibly as the result of his reserved personality. He had reached the highest rank over his career, and under ordinary circumstances would have completed his duties and retired. Gürsel was respected and valued by his peers, his soldiers, and throughout the military in general.⁹

Spitzmuller describes how the people had responded extremely positively to the intervention, with people coming out to welcome the army in Ankara amidst a festival atmosphere, and states that the coup had been carried out without blood being spilt. Istanbul was also under the army’s control, and the French community in Turkey was not at any risk.¹⁰ An unnamed French military attaché also writes that popular displays of joy continued on May 28, with all newspapers going to print and young people going around the streets of Ankara singing. Villagers came in by car and truck to applaud the soldiers and especially those of the Military Academy, which had formed the vanguard of the coup. Students from Ankara University’s Political Science and Law faculties went on a celebration march and carried out demonstrations of gratitude.¹¹ The military attaché tells that at 9.45 a.m., 5,000 students formed a human wave, processing behind three big portraits of Atatürk, adding that they carried a black-covered coffin bearing the words “death to dictatorship and reaction” as a reference to the DP’s use of the religious feelings of the masses for political purposes.¹²

The National Unity Committee chaired by Cemal Gürsel held several press conferences and issued press statements in order to reassure national and international milieu. At a press conference on May 29, Gürsel announced that there would be elections in approximately three months, with the newly elected government to decide whether the DP should be tried, and that the temporary government would abide by the London and Zurich agreements on Cyprus. In addition, the military administration expressed its contentment with the positive responses and attitudes of the representatives of foreign governments.¹³ General Gürsel introduced his new cabinet at a press conference on May 30, giving important hints about what his government's policies would be: the government would, as he suggested, work for freedom, remove censorship, and attempt to improve the social, political, and economic situations of ordinary citizens.¹⁴

On the other hand, while the technical ministries under administrative bureaucrats were to continue unaffected, the interior ministry underwent important changes: all DP-linked bureaucrats, whatever their rank, were replaced and senior officers took over from provincial governors.¹⁵ No legal proceedings were pursued against government members who had openly criticized the harsh measures of the government, such as Minister of Education Mehmet Atif Benderlioğlu, Minister of Transportation Şemi Ergin and Minister of Tourism and Press İbrahim Sıtkı Yırcalı. Spitzmuller says that even though denigrating those purged was prohibited, authorities turned a blind eye to the lurid details about the DP leaders being published in the press, leading to the moderation of the early days gradually giving way to a harsher climate.¹⁶

Another issue which aroused interest in the military regime's press statements was the junta's attitude towards İsmet İnönü. İnönü was first mentioned in Statement 18 released on May 28, in which they stated that "İnönü and other party members are very much in our good graces."¹⁷ Gürsel responded to a journalist's question as to whether he had consulted with İnönü before carrying out the coup by saying "All my life, I have never done politics. If I had shared this idea with İnönü, he would have told me to give up this action. The people are aware of this."¹⁸ Spitzmuller says that both the army and the CHP were at pains not to appear to be acting in concert. Thus, İnönü had underlined several times that the military should not inter-

ferre in politics.¹⁹ The masses were applauding the army for bringing about a more moderate administration, but the ambassador believed that, as the coup had not been carried out by the people, putting Turkey back on track depended on the relationship between different power blocs, both seen and unseen. It should not be forgotten that 48 hours before, 50,000 villagers had been enthusiastically applauding Menderes in Eskişehir.²⁰

Over the days following the intervention, the authorities sought to quickly establish their regime's legitimacy and acting to create a new constitution. First of all, it announced the formation of a constitutional committee which would act according to democratic and Kemalist values. Sıddık Sami Onar, who formed the committee together with professors Naci Şensoy, Hıfzı Veladet Velidedeoglu, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Farica, Tarık Zafer Tunaya and İsmet Giritli.²¹ This technocratic delegation, formed of select lawyers from Istanbul University, presented a positive image both to domestic and international opinion.²²

Spitzmuller states that, at a meeting with the US ambassador on the evening of May 27, they both felt that the coup was not inimical to Turkey's allies. The military authorities procured an escort for the US ambassador to return from his residence to the embassy on the day of the coup.²³ In telegraphs on the same day, the French embassy reported in a number of telegraphs that the coup was not antagonistic towards NATO and Turkey's allies. It cannot, however, be said that the coup created much surprise in diplomatic circles. After all, French diplomats and ambassador Spitzmuller had from time to time mentioned the possibility of a military coup ever since the start of May. For example, twenty four days before the military coup, the French embassy in Vienna had sent a telegraph to Paris and Ankara saying that the Austrian ambassador in Ankara had sent reports to Vienna claiming that important threats were still on the agenda following domestic turbulence in Turkey. The reports from Ankara informed Vienna that the government did not have the military entirely under its control and that some military units had been influenced by the anti-government protests.²⁴ In other words, French diplomats had been aware that a military intervention was likely on the table ever since May 3. Spitzmuller had reported on May 15 that whilst the Democrats got their strength from the masses and the innumerable opportunities provided by power, the CHP's power came from the residents

of big cities, from large numbers of intellectuals and students, and from the military—which up until then had remained outside the political fight.²⁵ Thus the ambassador emphasized that the army was henceforth an active political actor.

Spitzmuller's May 23 report also contained details of how anti-DP attitudes within the military were hardening. The Military Academy students were demanding the release of four arrested non-commissioned officers, and their march through the main arteries of the capital turned into an anti-government protest. Many officers also endorsed the march. The ambassador added that the "national chief" and victorious commander of the War of Independence, İsmet İnönü, still retained his prestige within the army, reflecting that conditions did not leave much room for normalization.²⁶ Spitzmuller claimed that rumours about military intervention had only begun spreading openly a few days before the coup. Indeed, explicit claims were made two days before the coup, at an Argentinian embassy reception, that the military intervention would take place on Saturday (May 28).²⁷ As far as we can tell from his writings, both the French embassy and many other diplomats in Ankara were aware of the disquiet within the army and the possibility of an intervention. However, we must pay attention to the nuance between awareness of the possibility of an intervention and foreknowledge that an intervention would happen. Even if a certain date had been mentioned at the Argentinian embassy reception, Ambassador Spitzmuller did not make any certain judgments about a coming intervention in his reports before May 27. From his writings, we understand that the French ambassador did not have any definite information about a military intervention; he was simply aware of the possibility of military intervention due to dissatisfaction within the military.

Spitzmuller discussed the first repercussions of the military coup with the French diplomats based in a number of different countries.²⁸ Among these discussions, the reports from New Delhi and Tehran are especially of interest. The French mission to India told Paris that the coup in Turkey had not come as a big surprise to India. According to the *India Times*, Menderes's political mistakes had created the risk of internal disorder and civil war. These developments, it said, needed to be evaluated as a competition between authoritarian policies and liberal approaches having brought the

civilian authorities and army into conflict.²⁹

Henri Roux, the French Ambassador in Tehran reported in a May 28 telegraph that Iran had responded calmly to the coup in Turkey, saying that Prime Minister Manouchehr Eghbal, whom he had met with the day before, was unsurprised and had said, “This may be better for us, as Menderes is no longer able to carry out the visit to Moscow we had not wanted.”³⁰ This dialogue between the Prime Minister and French ambassador is a clear evidence that the western bloc was disturbed with Prime Minister Menderes’s increasing intimacy with Soviet Russia. However, this dialogue alone is insufficient evidence for us to say that the military intervention in Turkey was a NATO-supported operation.

Following the intervention, both General Gürsel and the NUC hoped that diplomatic relations with other countries would be able to continue uninterrupted, with the NUC regularly emphasizing that it would remain bound by all Turkey’s treaties and agreements with foreign countries, whether political, military or economic, and that it would abide by the principle of peace in its foreign policy.³¹ The Foreign Ministry also sent a circular to all diplomatic mission representatives informing them that the Turkish Armed Forces had taken over the government, but that Turkey was determined to maintain all its existing diplomatic relations with foreign countries.³² It also said that Gürsel had held talks with the U.S., British, Soviet Russian and Greek diplomats after seizing power and that all these countries had accepted the new regime, however, foreign countries might formally take some time to undergo the procedures for recognizing it.³³

France’s position on recognizing the new government was clear. Ambassador Spitzmuller believed that France would have no trouble recognizing a military government; indeed, he was of the opinion that it would be very much in France’s interests to act fast on recognition. The Ambassador wanted the French Foreign Ministry to urgently confer with London and Washington—in order for the three big powers to present a united front—and also with the other prominent NATO members.³⁴ However, the ambassador’s idea of producing a synchronized response with the Americans and British made no concrete progress as the US and Britain acted faster. Spitzmuller thought that the Americans making a symbolic gesture would help them at a time when anti-American feelings were rife, whilst the British did not see

any reason for cutting relations; indeed, they felt much closer to the new government, especially on the Cyprus question.³⁵ Diplomatic relations between Turkey and France continued from where they had previously stood upon Foreign Minister Selim Sarper's request, which emphasized that neither nation needed to re-recognize the other. On the afternoon of May 30, Turkey's ambassador in Paris, Faik Zihni Akdur, was received by the French Foreign Ministry General Secretary while Ambassador Spitzmuller was accepted by Minister Sarper.³⁶

In his missive on the June 1 NATO council, Spitzmuller writes that the Turkish Foreign Ministry had informed them that Britain, the US, France, Germany, Soviet Russia, Italy, Iran, Greece, Pakistan, Norway, Iraq, Belgium, Luxembourg, the Netherlands, Israel, China and South Korea had recognized the new government as of the previous night.³⁷ Foremost among the countries reluctant over recognition was Canada. The Federal Canadian Government was extremely disconcerted by the coup in Ankara. Francis Lacoste, the French ambassador in Ottawa, reported that the Canadians were surprised and upset by a military coup being undertaken in the political life of a friend and ally, despite the coup being bloodless and its leaders taking measures towards the preservation of democracy. Although all the other members of NATO recognized the coup administration within a few days, the Canadian ambassador in Ankara was under instruction to continue waiting.³⁸

The Causes of the Coup

Spitzmuller says that a trustworthy military source told him that the coup was rescheduled at short notice. Whilst the intervention had been planned to take place after Menderes's return from Kütahya on the night of May 27-28 under normal conditions, the decision to carry out a coup was implemented a day early after the intelligence on certain precautions taken by the government. Spitzmuller reports that just as the government had planned during the September 6-7, 1955 riots,³⁹ there had been a conspiracy planned by the government to distribute thousands of guns, explosives and military uniforms in İstanbul. Following explosions and disturbances, the army would be divided, with one side favoring the government. The DP leaders, foremost among them the President and Interior Minister, resented opposition, and also planned to completely close the Military Academy and

Istanbul University. When this plan was uncovered, the coup was put into action one day early.⁴⁰

Leaving aside the details of the intervention, Spitzmuller analyzes the long-term causes of the coup at some length from his own perspective in a report on June 1. In the report, entitled “the fall of the democratic regime” (*La chute du régime démocrate*), the ambassador expressed that the Democrats, who now held a complete monopoly over power, wished to eliminate all institutions and individuals who opposed them, that there was no safety valve to limit this, that there was no counter-device that could be used to restore the balance, and that the fight between the government and the opposition had reached unsustainable levels. The tensions between the two parties, and especially their leaders, had continually increased and had finally reached a critical point where normal political life could not be continued.⁴¹ The notorious commission of enquiry that was equipped by the parliament with extraordinary powers, displayed a fanatical attitude, leading to calamitous outcomes (Sütçü 2011: 198). The ambassador claimed that the self-confident DP leaders, bureaucrats, collaborators, loyal followers and those who took orders from them, who now believed they held all the cards, had got rid of everyone they saw as untrustworthy, unwilling, or close to the opposition through repression, blackmail and usurpation.⁴²

Spitzmuller here makes interesting comments on the political and sociological structure of the coup. He says that it is impossible to characterize those who removed Menderes and his supporters from power as a purely popular movement. An anti-DP movement had developed over the preceding years in big cities, but this category only formed 10 percent of the Turkish people. On the other hand, despite all their largesse, their free transport to meetings where food and drink was given out, and all their demagoguery aimed at villagers, the DP had suffered a loss of interest among the rural segment of the population. Nonetheless, a majority of the population remained faithful to the DP and especially Menderes. The ambassador believed this loyalty did not stem from their ideology: the DP had a complex party program that was similar to the CHP, and did not seek to make their policies fundamentally different. Spitzmuller believed that the Turkish people were more interested in individuals and clans than ideas or ideologies. Indeed, though the declaration of martial law had not upset the rural population, there was

a response from city-dwellers.⁴³ In this context, the ambassador evaluated the position of both political structures in relation to one another before coming to any conclusions.

In the ambassador's views, the DP had emerged as a movement in opposition to the failures and deficiencies of the existing party: the one party of Atatürk's time, the CHP. The CHP, over its 25-year history, followed up the spectacle of Atatürk's unquestioned leadership with the rule of İsmet İnönü. The party lost the spirit of the early days of the nation and succumbed to inertia. The ambassador claims that the only important action of the CHP following Atatürk's death was to end the one-party regime and introduce multi-party democracy. On this point, he adds a critical judgment about the introduction of multi-party democracy in Turkey, saying the move showed that the CHP was truly committed and resolved to introduce a truly democratic system. However, the CHP had omitted the issue of the necessary preconditions required to reach this goal. The establishment and maintenance of democracy first required the creation of democratic-spirited generations of people, who, he added, were extremely rare in Turkey, a country lacking in public debate and closed to differing ideologies. In addition, another important matter that they had not addressed was the need for radical constitutional changes from the one-party era.⁴⁴

The ambassador continued his analysis as follows: under one-party rule, the president can, in some senses, also be the prime minister, since it is natural that the president would both be a member of a party and of parliament. On the other hand, in a multi-party parliamentary regime, the president is in the position of an arbiter, and needs to be impartial. Hence, the president cannot be partisan or part of politics in a way that would violate his essential duties and responsibilities. It was this basic mistake that, over time, led Turkish political life into a *cul-de-sac* and caused chaos due to the enmity between the two parties and their leaders and the increased weight of a growing opposition. The authoritarian character of President Bayar, his overt abuse of his position and cliquy attitude had led to considerably more abuse of power by the Democrats as their power and authority grew.⁴⁵

Spitzmuller considered the fundamental difference between the DP and the CHP to be that while the Democrats had dynamism in technical and financial matters, the CHP had conservative policies. It is an undeniable

truth that the Democrats made significant breakthroughs in the modernization and industrialization of the country. Despite not having an established party program, with their manifesto being full of inadequacies, confusions and contradictions, and despite endless waste and bribery solely in pursuit of popularity, the Democrats established many factories and built many roads, accelerated production and increased imports and exports.⁴⁶ Indeed, Ankara's population doubled over the decade and the country's population increased by 30 percent, yet no significant rise in unemployment rates was seen. Even if it was low by Western standards, Turkish quality of life increased significantly, with a rise in both production and consumption. In sum, the Turkish people enjoyed real development without getting worried about how the investment was being financed by foreign countries.

On the other hand, the ambassador claimed that there were serious legal and moral charges against the Democrats. While İnönü had played by the rules and handed over power, Menderes had refused to abide by the same rules. This was his final mistake, provoking a big avalanche against him. Spitzmuller thought that Menderes was a person educated in local ways. His character and behavior resembled the practical governing style of the Ottoman governments, and was similarly both structurally feudal and performative.⁴⁷ Moving on to the concrete causes of the coup, Spitzmuller said that the army's intervention was provoked by its sensitivities on the issues of attacks on the principles of democracy, violations of the constitution and deviation from the principles of law and individual rights. The ambassador explained that, in addition to countless errors and scandals, the Democrats had made one final ill-considered mistake by trying to repress anti-government protestation using all its powers. The Democrats had not only shown a burst of anger through its physical and intellectual powers against the opposition: at the same time, by proclaiming martial law, they had provided the army a clear and easy excuse to overthrow their government.⁴⁸ After all, the army had a powerful chain of command and control over military equipment. Spitzmuller says that "we may imagine that it had crossed the minds of the army many times to end the confusion and chaos that never seemed to stop in the face of administrators who hid their real responsibility for events while giving the order to fire upon the mob," adding that the army had ceased listening to orders and had chosen instead to prioritize national security by overthrowing the government.⁴⁹

Spitzmuller divides the military intervention into two phases. The first phase came about as the result of a mentality change which began two or three years earlier. At that time, some of the soldiers began to worry about the country's social and political situation and think deeply about the increasing gulf between social strata. Spitzmuller claims that the Turkish people of the time were divided into two different groups who were completely culturally different: 5-6 percent were more or less westernized city-dwellers, while on the other hand 75-80 percent were illiterate yokels in the countryside, living tenth century lifestyles with tenth century mentalities.⁵⁰ The ambassador believed that at the time the soldiers began to become preoccupied with these thoughts, the increase in DP's repression and violent anti-democratic measures caused an increase in negative assessments of the party within the military -both on an objective and a subjective basis, forming the second phase. The lack of solutions to social problems and the deepening of the crisis over time caused a further maturation of these soldiers' interventionist ideas, and while their active staff numbers increased, the numbers sympathetic to a putsch multiplied and their solidarity was strengthened. When the April 27/30 crisis erupted, crystallizing their inclinations and ideals, their plans both became clearer, and their technical capabilities and chances of success increased.⁵¹

Conclusion

Evaluating the May 27, 1960 coup from the French perspective, we see that the French ambassador did not see the military intervention as a surprise; indeed, he expected an intervention based on the existing conditions. After all, Spitzmuller had spoken about the possibility of a military intervention in the context of martial law weeks earlier. From the French ambassador's perspective, Turkish society -most of all, university students and city-dwellers -responded extremely positively to the May 27 coup, and DP-supporters did not launch a counter-coup movement. Announcements by General Cemal Gürsel and the NUC in the days following the coup were received positively by many NATO members -most of all France, but also the US and Britain -who quickly established relations with the new administration. Evidence that the Western bloc saw the intervention as extremely positive ranged from the fast establishment of relations by western countries to the satisfaction of the Iranian prime minister, as related by the French ambassa-

dor in Tehran, that Menderes would no longer be able to make his planned visit to Moscow. This stance arose from the fact that Western countries had long since given up on the Menderes government. In addition, Ambassador Spitzmuller not only complimented the personality of Cemal Gürsel, but also related his positive views on the NUC's constitutional project, which he said would lead to freedom of expression and of the press.

Spitzmuller's conclusions about the causes of the coup are noteworthy. The ambassador solely blamed the governing party. In his eyes, the DP provoked the coup in the first place by violating the constitution and individual rights in contravention of legal principles and attacking the basic principles of democracy. Secondly, Spitzmuller believed that another cause of the coup were the generations who had lived through one-party rule and the incompatibility between the constitution left over from that time and multi-party democracy. For instance, the role of a president must necessarily be completely different under one-party rule as compared to multi-party democracy. However, the ambassador claims that President Celal Bayar's interference in politics in a way exceeding his basic duties and responsibilities, his partisanship, and his displays of authoritarianism and cliquey behaviors were another important cause of the coup. Further studies of diplomatic reports from the other NATO member-states and many other diplomatic missions in Ankara may be fruitful to test and contribute to these judgments and conclusions evaluating the May 27 coup and DP policy from the French perspective.

Notes

- 1 The terminology used in Turkish for the May 27 military coup has generally been shaped according to political preference. For more on the controversy between the terms *darbe* and *ihtilal*, see Özdemir 1960.
- 2 On Turkish political life in the DP era and the period in which Turkey moved to multi-party democracy, see Karpas 1959, Yalman 1947, Koltuk 2008, VanderLippe 2006, Ahmad 1977, Simpson 1965.
- 3 For academic works based on sources at the American and British archives on the causes of the May 27 coup and how foreign diplomats saw it, see Armaoğlu 1996, Göktepe 2002.
- 4 Henry Spitzmuller was born in the 17th of March 1900 and held law degree from *l'Ecole des Sciences Politiques* in Paris. His diplomatic career started in 1925

and he has hold various diplomatic posts in Brussels, la Haye, Warsaw and Geneva between 1925-1936 and served at the French Embassy in Bucharest since 1936 including the period of the Second World War. Spitzmuller was appointed as the 70th French Ambassador to Turkey (including the French diplomats in Ottoman Empire) and stayed in post until 1963 till the ambassadorship of Bernard Hardion. For the biography and diplomatic career of Ambassador Spitzmuller, see Bichis 2013.

- 5 The Commission of Enquiry, whose duty was to examine the activities of the political opposition and opposition press and take measures as needed, was established on April 18, 1960. The commission, consisted of 15 DP MPs, was given extraordinary powers. The commission was not only able to judge; it could also issue punishments to individuals and institutions it found guilty without the possibility of appeal (Bulut 2009).
- 6 Writings and reports on government-opposition relations, the policies of the DP government, and analysis of the essential problems of Turkish political life 1956-60, the period leading up to the May 27 coup would be seen at Les archives diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères à La Courneuve (Hereafter MAE), Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 21. Les désordres dans la région de Césarée et la réaction gouvernementale, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 11 April 1960. MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 27. Nouvelles mesures contre l'opposition-Commission d'enquête, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 20 April 1960. MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 35. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 28 April 1960. MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 40. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 3 Mai 1960. MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 75. Développement des dernières manifestations, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 15 Mai 1960. MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 104. Situation Intérieure, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 23 Mai 1960.
- 7 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 107. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 26 Mai 1960.

- 8 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 108. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 27 Mai 1960. For interviews of witnesses to the main actors of the intervention, the preparation and realization periods and the judgment on Yassı Ada, see (Birand vd. 1991). The memoirs of Rifki Salim Burçak, who was arrested in the May 27 coup and witnessed the Yassı Ada process, present a thematic and comprehensive explanation of the coup from the DP perspective from May 27 to the completion of the trials (Burçak 1976).
- 9 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 142. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 28 Mai 1960.
- 10 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 137. A l'attention de M Baraduc, 27 Mai 1960.
- 11 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 146. A l'attention de M Baraduc, 28 Mai 1960.
- 12 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 145. A l'attention de M Baraduc, 28 Mai 1960.
- 13 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 156. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 29 Mai 1960.
- 14 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 172. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 31 Mai 1960.
- 15 For the May 27 coup and succeeding years from the perspective of army-political relations see (Özdağ 1997; George 2011; Özbudun 1966).
- 16 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 166-167. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 30 Mai 1960.
- 17 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 154. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 29 Mai 1960.
- 18 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 184. Conférence de presse du General Gursel, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 31 Mai 1960.
- 19 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 154. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 29 Mai 1960.
- 20 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 154. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 29 Mai 1960.
- 21 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 178.

- Création d'un Comité constitutionnel, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 31 Mai 1960.
- 22 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 179. Création d'un Comité constitutionnel, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 31 Mai 1960. For organs of the press in the DP era and government-press relations see Yıldız, 1996; Bulunmaz 2012; Kaya 2009; Yilmaz 2009; Kaya vd. 2010).
 - 23 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 119. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 27 Mai 1960.
 - 24 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 41. M. Crouy à Paris, 3 Mai 1960.
 - 25 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 78. Développement des dernières manifestations, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 15 Mai 1960.
 - 26 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 102. Situation intérieure, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 23 Mai 1960.
 - 27 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 123. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 27 Mai 1960.
 - 28 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 170. Coup d'état en Turquie, M. Jacques-Emile Paris, Ministre de France en Roumanie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 30 Mai 1960.
 - 29 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 150. M. Villelume à Paris, 23 Mai 1960.
 - 30 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 152. M. Roux à Paris, 28 Mai 1960.
 - 31 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 172. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 31 Mai 1960.
 - 32 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 159. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 28 Mai 1960.
 - 33 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 184.

- Conférence de presse du General Gursel, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 31 Mai 1960.
- 34 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 157. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 29 Mai 1960.
- 35 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 162. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 29 Mai 1960.
- 36 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 169. M. Lucet à Ankara, 30 Mai 1960.
- 37 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 186. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 3 Juin 1960.
- 38 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 168. M. Lacoste à Paris, 30 Mai 1960.
- 39 On September 6-7, 1955, demonstrations held in Istanbul on the political situation in Cyprus suddenly turned to looting, resulting in the vandalism of primarily Greek, but also Armenian and Jewish homes and businesses. (Güven 2009, Demir 2007).
- 40 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 165. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 3 Juin 1960.
- 41 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 192. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.
- 42 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 193. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.
- 43 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 193. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.
- 44 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 194. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.
- 45 Following Spitzmuller's telegraph of May 31, 1960, it is extremely interesting to read the Iranian shah's recommendations to the Turkish administration

on the political position of the president. The shah gave Turkey's rulers this advice: "I recommend you to hold elections as soon as the conditions mature and the people are completely ready. Nonetheless, the president must remain above political parties and only govern the military. If the army stays linked to just one party, especially the party of government, it will be impossible to avoid the military becoming involved in politics. In conclusion, the chief of staff must remain above party politics and must not have a special relationship with any party." MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 175. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 3 Juin 1960. There are other reports in the literature matching those of the embassy reports that claim that President Bayar wanted harsher policies and had a more authoritarian attitude than Menderes. Güliz Sütçü approves the same situation from an interview with Aydın Menderes, PM Menderes's son (Sütçü 2011: 199).

- 46 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 195. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.
- 47 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 196. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.
- 48 AE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 197. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.
- 49 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 198. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.
- 50 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 198. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.
- 51 MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 199. La chute du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 1 Juin 1960.

References

- Ahmad, Feroz (1977). *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*. London: C. Hurst.
- Armaoğlu, Fahir (1996). "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı". *Bellekten* 60: 203-226.
- Bichis, Adriana (2013). "Henry Spitzmuller -Un acteur des relations franco-roumaines". *Codrul Cosminului* 9: 77-92.
- Birand, Mehmet Ali, C. DüNDAR and B. Çaplı (1991). *Demirkırat*. İstanbul: Doğan Yay.
- Bulunmaz, Barış (2012). "Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları". *Öneri Dergisi* 10: 203-214.
- Bulut, Sedef (2009). "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu". *Gazi Akademik Bakış* 2: 125-145.
- Burçak, Rifat Salim (1976). *Yassıada ve Ötesi*. Ankara: Çankaya Matbaası.
- Demir, Şerif (2007). "Adnan Menderes ve 6-7 Eylül Olayları". İstanbul Üniversitesi *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 12: 1-29.
- George, Harris S. (2011). "Military Coups and Turkish Democracy, 1960-1980". *Turkish Studies* 12: 203-213.
- Göktepe, Cihat (2002). "İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi". *Türkler* 17: 54-65.
- Güven, Dilek (2009). *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları*. İstanbul: İletişim Yay.
- Karpat, Kemal (1959). *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*. Princeton.
- Kaya, Ayşe Elif Emre (2009). "Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri". *İletişim Fakültesi Dergisi* 39: 93-118.
- Kaya, Raşit and Barış Çakmur (2010). "Politics and the mass media in Turkey". *Turkish Studies* 11: 521-537.
- Koltuk, Durmuş Ali (2008). "II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte Chp ve İsmet İnönü". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2: 33-44.
- Les archives diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères à La Courneuve (Hereafter MAE), Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 21. Les désordres dans la région de Césarée et la réaction gouvernementale, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 11 April 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 27. Nouvelles mesures contre l'opposition-Commission d'enquête, M. Henry Spitzmuller

- Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 20 April 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 35. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 28 April 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 40. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 3 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 41. M. Crouy à Paris, 3 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 78. Développement des dernières manifestations, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 15 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 104. Situation Intérieure, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères, 23 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 150. M. Villelume à Paris, 23 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 107. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 26 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 108. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 27 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 137. A l'attention de M Baraduc, 27 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 142. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 28 Mai 1960
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 152. M. Roux à Paris, 28 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 146. A l'attention de M Baraduc, 28 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 156. M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 29 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 169. M. Lucet à Ankara, 30 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 168. M. Lacoste à Paris, 30 Mai 1960.
- MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 170. Coup d'état en Turquie, M. Jacques-Emile Paris, Ministre de France en Roumanie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires Étrangères,

30 Mai 1960.

MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 166-167. M.

Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 30 Mai 1960.

MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 172. M. Henry

Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 31 Mai 1960.

MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 184. Conférence

de presse du General Gursel, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France

en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des

Affaires Étrangères, 31 Mai 1960.

MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 178. Création

d'un Comite constitutionnel, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de

France en Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre

des Affaires Étrangères, 31 Mai 1960.

MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 193. La chute

du régime démocrate, M. Henry Spitzmuller Ambassadeur de France en

Turquie à Son Excellence Monsieur Couve de Murville Ministre des Affaires

Étrangères, 1 Juin 1960.

MAE, Série Europe 1946-1960, Turquie 1956-1960, Vol 65, No: 165. M. Henry

Spitzmuller Ambassadeur de France en Turquie à Paris, 3 Juin 1960.

Özdemir, Hikmet (2002). "27 Mayıs 1960: Darbe mi, İhtilal mi?". *Türkler*

(17): 15-47.

Özbudun, Ergun (1966). *The role of the military in recent Turkish politics*. Center for

International Affairs, Harvard University. 14.

Özdağ, Ümit (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs*

İhtilali. İstanbul: Boyut Kitaplar.

Simpson, Dwight J. (1965). "Development as a process: the Menderes phase in

Turkey". *The Middle East Journal* 19: 141-152.

Sütçü, Güliz (2011). *Democratic Party and Democracy in Turkey*. PhD Thesis.

Ankara: Bilkent University.

Van der Lippe, John M. (2006). *The Politics of Turkish Democracy: İsmet İnönü and*

the formation of the multi-party system, 1938-1950. New York: SUNY Press.

Yalman, Ahmet Emin (1947). "The Struggle for Multi-Party Government in

Turkey". *The Middle East Journal* 1: 46-58.

Yıldız, Nuran (1996). "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın". *Ankara*

Üniversitesi SBF Dergisi 51(1): 481-505.

Yılmaz, Saadet (2009). "Turkish Journalists as the "Chivalry" of Democracy: The

Case of the Co-emergence of Democrat Party and Turkish Journalists'

Association in 1946". *European Journal of Economic and Political Studies* 2

(2): 145-160.

Fransız Elçilik Raporlarına Göre 27 Mayıs 1960 Darbesi*

İdris Yücel**

Öz

Demokrat Parti iktidarı ve bu dönemi sonlandıran 27 Mayıs 1960 darbesi, gerek ilk kez gerçek anlamda çok partili hayata geçişin gerekse ilk askeri darbenin tecrübe edilmesi adına Türk siyasi tarihi içerisinde oldukça kritik bir dönemeç olarak kabul edilmektedir. Günümüze kadar çoğunlukla iç siyasi dinamikler temelinde yorumlanan bu sürecin yabancı diplomatlar gözünden okunması 27 Mayıs darbesinin karşılaştırmalı esasa göre anlaşılması için önemlidir. Bu kaygıdan yola çıkarak, bu çalışma, 27 Mayıs darbesini Ankara'daki Fransa Büyükelçiliğinin rapor ve analizleri üzerinden yeniden okumaktadır. Dönemin Fransız elçisi Henry Spitzmuller'in, 27 Mayıs 1960 günü ve sonrasında Paris'e sunduğu raporlar, darbe sonrasında Türkiye'de ortaya çıkan politik manzara başta olmak üzere, gelişmelerin diplomasi çevrelerinde uyandırdığı yankı ve daha da önemlisi darbenin nedenleri üzerine önemli ipuçları sunmaktadır. Fransız gözüyle darbenin başlıca nedeni, tek parti döneminden kalma anayasal düzen, cumhurbaşkanının taraflı tutumu ve Adnan Menderes'in muhalefet karşısındaki otoriter tavırlarıdır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, 27 Mayıs Darbesi, Adnan Menderes, Celal Bayar, Henry Spitzmuller, Demokrat Parti.

* Geliş Tarihi: 23 Şubat 2017 – Kabul Tarihi: 20 Haziran 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Yücel, İdris (2019). "Turkey's May 27, 1960 Coup through the French Diplomatic Reports". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 43-65.

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü – Ankara/Türkiye
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5498-3290>
iyucel@hacettepe.edu.tr

Военный переворот 27 мая 1960 года во французской дипломатической переписке*

Идрис Юджель**

Аннотация

Правление Демократической партии, окончившееся переворотом 27 мая 1960 года, являются поворотными моментами в политической истории Турции, как из-за перехода к многопартийной системе, так и опыта первого военного переворота. Хотя до сих пор переворот изучался только в контексте внутренней политической ситуации, важно также рассматривать этот период через взгляд иностранных дипломатов. Данная работа изучает переворот 27 мая через переписку дипломатов французского посольства в Анкаре. Отчеты французского посла в Анкаре Анри Шпитцмюллера от 27 мая 1960 года и последующих дней отражают реакцию дипломатических кругов на развитие событий и, что еще важнее, их мнение о причинах переворота. Согласно мнению дипломатов, основными причинами являлись конституционный строй, унаследованный со времен однопартийной системы, предвзятость президента и авторитарное отношение Аднана Мендереса к оппозиции.

Ключевые слова

Турция, переворот 27 мая, Аднан Мендерес, Джелал Баяр, Анри Шпитцмюллер, Демократическая партия.

* Поступило в редакцию: 28 февраля 2017 г. – Принято в номер: 20 июня 2017 г.

Ссылка на статью:

Yücel, İdris (2019). “Turkey’s May 27, 1960 Coup through the French Diplomatic Reports”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 90: 43-65.

** Доц., д-р, Университет Хаджеттепе, Институт Ататюрка и современной истории – Анкара, Турция.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5498-3290>

iyucel@hacettepe.edu.tr

Prolegomena to the Field of Linguistic Landscape: The-State-of-the-Art Paper*

Javanshir Shibliyev**

Abstract

The aim of this paper is to get comprehensive insights into the epistemology of the new field of enquiry, linguistic landscape, which deals with language visibility in both physical and virtual public spaces. The existing literature has been scrutinized to define the field in terms of the scope of the field, theory and methodology. Special emphasis has been placed on the perspectives taken by researchers during its two-decade-long history. These perspectives have been categorized under certain umbrella terms among which are theoretical, methodological, ideological, and others. It is hoped this paper will help especially those new to the field see the whole picture rather than discrete fragments.

Keywords

Linguistic landscape, public signs, language policy, language ideology, language awareness.

* Date of Arrival: 04 August 2014 – Date of Acceptance: 23 December 2014

You can refer to this article as follows:

Shibliyev, Javanshir (2019). "Prolegomena to the Field of Linguistic Landscape: The-State-of-the-Art Paper". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 67-91.

** Assoc. Prof. Dr., Eastern Mediterranean University, Foreign Language Education Department–Gazimagusa/KKTC

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-3250>

javanshir.shibliyev@emu.edu.tr

Introduction

Linguistic landscape (LL), visibility of language in the public space, is a relatively young field of quest which is at the stage of establishing its epistemology. Therefore, it seems to have fuzzy boundaries, a theory shared with other fields of enquiry and a methodology borrowed from neighboring fields. In fact, its history as a field of enquiry dates back to late 1990s when Landry and Bourhis (1997) published their article about the relationship between language and vitality. Since then, a special issue of a journal, half a dozen of books have appeared and many conferences have been organized on linguistic landscapes on various aspects of the issue. Besides, a good number of articles have been published.

The literature survey shows that the scope of the focal points is very diverse. In addition to static signs, (e.g. artifacts of material culture, brand names or menus, post-cards, billboard advertisements, and paintings of utility boxes), studies also focus on mobile ones: protests, marches, parades, demonstrations, art and culture events and many others. Moreover, the physical size of the focal point can be as big as a corridor, coffee shops, a school, a university, a company or a national mall. In recent years the field of linguistic landscape has significantly broadened its frontiers by including virtual landscape or - as it is called now - cyberspace as well. The geography of the focal points covers tens of countries in various continents.

Concerning terminology, *landscape* seems to compete with *cityscape*. Those who favor *cityscape* emphasize that the focus of linguistic landscaping is on urban places rather than rural ones. However, there are also studies which focus on rural locations or provinces. Later, the element *scape* gave rise to many combinations dependent on the locations that researchers have focused on. Among them are *roadscape*, *soundscape*, *cyberscape*, *linguandscape*, *mediascape*, *streetscape*, etc.

In the jungle of terms, it seems more logical to see the whole picture in which linguistic landscape is placed. In this regard, the model proposed by Ivković (2012:75) seems to be useful as it shows the distinction between physical geography and virtual/linguistic landscape (see Figure 1).

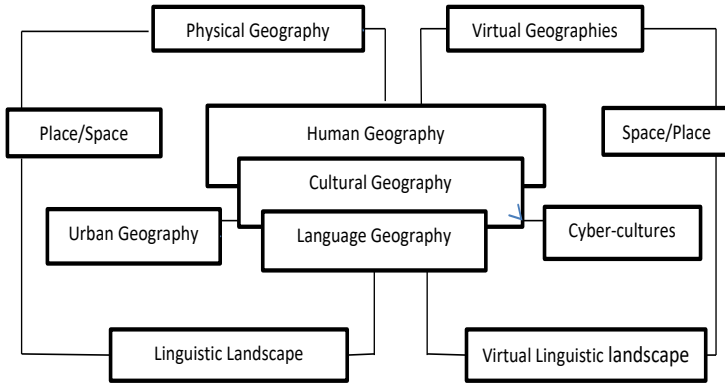


Figure 1. *Virtual/Linguistic landscape and geography* (Ivković 2012:75).

The deficiency of this model is that it includes only urban geography although linguistic landscape can also be part of rural linguistic landscape as the presence of many studies point at. Later, the author proposes another model and suggesting the term *linguascape* as an umbrella concept for all the instantiations of semantic spaces linguistically and semiotically created by human agency in the different embodiments of primarily public spaces, physical and digital (see Figure 2).

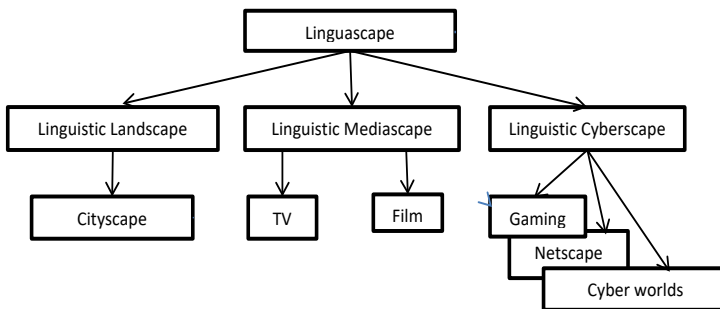


Figure 2. *Linguascape: language in the public space* (Ivković 2012:78).

The concept of Linguistic Landscape originates from sociological theories of social action with three hypotheses one of which proposed by Bourdieu (cited in Ben-Rafael, Amara & Trumper-Hecht 2006) implies that social reality should be treated as fields of interconnected and more or less autonomous facts which are structured by unequal power relations.

Moreover, each of these categories or facts needs to be analyzed in terms of its own mutually affected dynamics. According to the second sociological theory of social action hypothesis proposed by Goffman (see Ben-Rafael, Amara & Trumper-Hecht 2006), social action is determined by the desire of presentation of self. In fact, this approach is preferred by researchers studying the importance of ethnic communities who desire to assert themselves in the public space. Finally, the theory is based on the idea that social action is accounted for the rational considerations of alternates. In other words, actors' considerations inform about choices which are determined by interests in obtaining goals. As Ben-Rafael, Amara & Trumper-Hecht (2006) note, each of these hypotheses is significant for LL research in three perspectives. The first perspective can be helpful when dealing with power relationship among various groups and the second one can be appropriate in focusing on linguistic landscapes as identity markers. The third perspective can be used when considering landscapes in terms of the interests of linguistic landscape actors in relation to the public.

Concerning the definition of Linguistic Landscape, the definition proposed by Landry & Bourhis (1997: 25) seems to be the most referred one: "The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region or urban agglomeration."

Perspectives

The literature review shows that linguistic landscape has been studied from various perspectives. Although public signs may seem chaotic for passers-by, they are inevitable elements of symbolic construction of the public space. Therefore, inevitably, there are various forces behind these signs, and this might be one of the reasons why the topic has so frequently been focused on from various perspectives. In this section, these perspectives will be categorized and discussed.

Theoretical perspective

Addressing the issue theoretically seems quite logical since the field is at the stage of establishing its theoretical framework. In fact, studies have focused on linguistic landscape with emphasis on various constructs. Among them

are the relationship between public signage and literacy, agency in public space (Spolsky 2009), the relationship between language and the economy by using the contingent valuation method from environmental economics (Cenoz & Gorter 2009), functions that written words displayed publicly in a historical perspective (Coulmas 2009), language ecology and many others. Researchers also deal with the importance of the social science viewpoint (Ben-Rafael 2009), and propose a theoretical framework for thinking about the various political and economic interests (Leeman & Modan 2010).

Methodological perspective

The issue of the linguistic landscape has also been considered from a methodological perspective with emphasis on various paradigms. The scope of the present perspective is actually very wide. For instance, emphasis is placed on the classification of proper names by language (Edelman 2009), analysis of linguistic landscape as “a confluence of systems by proposing a framework defined by the functions of discourse entered by the interlocutors and by the language choices and forms of expression available to these interlocutors” (Kallen 2010: 43).

Among the scope of issues concerning the methodological perspective is authorship in the linguistic landscape with emphasis on a multimodal-performative view (Malinowski 2009) and addressing public signs from the perspectives of agency, readership and the dynamics involved in shaping the linguistic landscape (Kotze 2010). Adopting a Nexus analytical approach (Pietikäinen et al. 2011) has also been suggested. Describing the spatial distribution of languages (Rivera & Lluch 2012) and using a multimodal critical discourse analysis (Milani 2013) are also among the scope of the present perspective.

The view proposed by Shohamy and Waksman (2012) is also important since it concerns the limits of linguistic landscapes. In fact, they propose focusing on neighborhoods as smaller urban entities with their specific unique identities rather than the municipal notion of the city.

Multidisciplinary approaches for the linguistic landscape

It has been suggested that the issue be examined by involving sociological, sociolinguistic, psychological and geographic factors for a better understanding of the linguistic landscape (Gorter 2006). In fact, one of the

disciplines involved in the study of linguistic landscapes is the economics of multilingualism (Mpendukana 2009).

On the other hand, Backhaus (2009) places emphasis on geographical, political, and linguistic characteristics of public signs whereas Bever (2010) treats the issue as a juncture of three closely related phenomena namely as linguistic, social and ideological phenomena. Linguistic landscapes have also been treated from the perspective of the genre or text analysis in linguistic landscaping (Coupland 2010).

Language Policy and Ideology Perspective

In many studies, emphasis has been placed on the relations between language learning and environmental print (Bever 2012), changes prompted by past and current language policies (Brown 2007), linguistic landscape vis-à-vis language policy in the past and present, and the reflection of the actual number of speakers of different communal languages, etc. In the similar vein, Negro (2009: 206) considers linguistic landscape “as the instrument through which a new course in language policy is made immediately apparent and a new sociolinguistic scenario is being shaped” and Wang (2013: 40) shows “how the multilingual linguistic landscape is constructed under the current language policy of China”.

There are cases when the linguistic landscape of a university campus or an intuition has been treated in relation to language policy (Wielfaert 2009, Yaveri 2012). Emphasis has also been placed on the perception and use of public signs by policy makers to shape linguistic landscapes (Barni & Vedovelli 2012), the role of the rules and regulations of the government to control and steer the linguistic landscape (Janssens 2012), etc. The effects of language policy on linguistic landscapes (Dunlevy 2012) are also among the issues considered in this regard.

The issue of linguistic landscape has also been considered from an ideological viewpoint with emphasis on linguistic landscape as an instrument for competing ideologies or ideological struggles (Dray 2010); state ideology and linguistic landscape (Sloboda 2009); reflections of ideologies in the linguistic landscape (Waksman & Shohamy 2010); regulation of the linguistic landscape with emphasis on language rights.

Linguistic landscape as an instrument to analyze language situation or multilingualism

Linguistic landscape has been treated as an instrument to analyze language situation in a certain context or multilingualism. In other words, it has been seen as key to understand the balance of languages, their functional hierarchy and attitudes towards languages. In fact, many studies find it beneficial in getting insights into language situation and multilingualism.

As Blommaert (2013: 14) mentions, linguistic landscape studies can “be turned into a tool for dissecting the various forms of sociolinguistic complexity that characterize our contemporary societies.” The author immediately warns that there are conditions that need to be met before linguistic landscape studies can do that. It can also provide valuable information about the sociolinguistic context as is shown in Cenoz & Gorter (2006). Among the issues, in this regard are the functional domains, prestige, status and spread of languages in bi- and multilingual settings.

Linguistic landscape analysis has been used in mapping multilingualism. For instance, Botterman (2011) uses linguistic landscape to focus on the degree of multilingualism. Similarly, De Klerk and Wiley (2010) speak of the benefits of mapping in interpreting the data. This technique has also been applied by Hult (2003), who deals with mapping the sociolinguistic situation with emphasis on language policy impact on the relationship among the teaching, learning, and use of English. In this regard, Barni and Bagna (2009) speak of the need to define the boundaries of linguistic landscape in terms of theoretical models and methodological approaches.

Linguistic landscapes of minority-, community- and endangered languages have also been focused on from various viewpoints. Among these are considering the presence of minority languages, and the reasons for their inclusion in or exclusion from the linguistic landscape (Coluzzi 2012).

Attitudes towards public signs in minority languages have also been one of the focal points in this respect. In some cases, the nature of current policies of minority language place names are considered to be controversial when “the ever-shifting landscape of a mass protest can use a landscape of dissent to change erasure into visibility” (Puzey 2007:90).

Among the topics addressed in studies, in this respect, are establishing

the extent to which ethnolinguistic communities mark the public space (Blackwood 2010) and focusing on purposes or functions of a community language displayed on the public signs (Litvinskaya 2010). Emphasis has also been placed on the representation of an endangered language in the public signs (O'Connor & Kroefges 2008). Thus, the short survey shows, many studies have used linguistic landscape as an instrument to have better insights into language situation and multilingualism with emphasis on various constructs.

Linguistic landscape as an instrument for semiotic and linguistic analysis

Landscape has been used as an instrument for semiotic and linguistic analysis of various objects with emphasis on specific features. Among these are carrying out semiotic and linguistic analysis of signs concerning brand names or menus (Bagna & Machetti 2012) from different socio-cultural aspects or within global landscapes, exploring the semiotic properties of language use distinct from most other forms of written and spoken communication (Backhaus 2007), and focusing on the factors that influence linguistic and semiotic properties of signs. Emphasis has also been placed on semiotic systems as a basis for organizing the functions of silence in communication focusing on two meta-level uses of silence (Jaworski 2010), semiotic properties of signage with emphasis on the relationships between the languages of individual units of signage (Kallen & Dhonnacha 2010), etc.

The scope of topics within this category is extremely wide. For instance, among focal points are the relationship between the semiotics of the sex industry and the semiotics of Swiss tourism (Piller 2010), the consequences of considering script choice as part of a given 'language' (Sergeant 2012), and re-conceptualization of linguistic landscape as temporally situated cultural text and spatially contextualized semiotic-material object.

One of the perspectives in the field is considering linguistic landscape as material culture. For instance, Abousnnouga and Machin (2010: 220) focus on British war monuments by using four-model discourse analysis to show how authorities attempt "to use specific visual semiotic resources to disseminate and legitimize particular discourses of war, to communicate

particular values, identities, goals and motives, placing these in everyday public spaces”. Aronin (2012: 179), on the other hand, draws “attention to material culture as a powerful, but mostly neglected source of data on the use and acquisition of languages, and demonstrates the close and intricate links between affectivity and material culture”.

Chmielewska (2010) prefers focusing on the material objects of semiosis and on specific places where meaning is manifest rather than exploring meaning-making practices, modalities of discourse and types of semiotics, whereas Guilat (2010) considers the relationship between linguistic landscapes and visual-culture. On the other hand, Aronina and Laoire (2013: 125) offer to expand the epistemological paradigms of multilingual landscape research to include “materialities that are linked with the ways of life in multilingual homes, places of works and socialization and time-spaces of wider society”.

Emphasis has also been placed on a material ethnography of multilingualism; that is, signs as re-semiotized, socially invested distributions of multilingual resources, the material, symbolic and interactional artifacts of a sociolinguistics of mobility. For instance, Stroud and Mpendukana (2009: 363) argue that “more refined notions of space coupled to a material ethnography of multilingualism could provide a theoretically more relevant and methodologically refocused notion of (multilingual) linguistic landscape”.

Linguistic landscape of change

Linguistic landscaping is a dynamic process. It is never static since processes taking place in the society inevitably are reflected in language and leave traces in language visibility. These changes can be radical or gradual depending on the processes that lead to the change of language visibility. In fact, the scope of these changes may range from a radical system changes to gradual demographic changes due to population relocations. Also, just changing time may leave traces in language visibility. As Hélot et al (2012: 17) mention “the extraordinary diversity of the LL all over the world can be seen as the linguistic mirror of the dynamics of our globalized society” which is “moulded in fluid and dynamic ways by different historical, social, political, ideological, geographic and demographic factors...”

The Eastern bloc countries, including post-Soviet ones have been among

the key points in the studies. This can be explained by the assumption that the recent radical changes taking place in the geography cannot but reflect in the language visibility in public space. In other words, it can be assumed that radical changes in socio-political or economic orientations inflict radical changes in the linguistic landscape. As Du Plessis (2010: 74) mentions, “a change in regime can bring about a change in the linguistic landscape” and “the linguistic landscape then becomes one of the most ‘vocal’ and concrete indicators of consequential language regime change”. In the same vein, Gendelman and Aiello (2010: 257) consider building façades as “a communicative event that tells stories through its changing materiality, representing the building and its contents, but also the particular ideologies and power dynamics of the city in relation to its inhabitants and broader economic and political processes”.

In their comparative study of the linguistic landscape of six medium-size towns in the Baltic States with regard to language of tourism and to the role of English and Russian as *linguae francae* Marten et al (2012) attempt to find out how the linguistic landscape reflects the societal transformation from the Soviet world to an orientation towards Western Europe.

Pavlenko (2009), who is of the opinion that the study of linguistic landscapes can benefit from viewing them as dynamic phenomena, focuses on the changes in the post-Soviet space since 1991 to identify and examine five processes with regard to language change and language conflict.

Slightly a different approach has been used by Yurchak (2000: 406) who analyses new names given by Russian businessmen that emerged after the collapse of the USSR and shows how “members of the new business class attempt to privatize public space not only legally but also symbolically and linguistically”.

One of the angles, in this regard, is the role of relocations in language visibility. Among the subtopics addressed in this regard are the role of script choice (Angemeyer 2005), the relationship between linguistic landscape and language presence and vitality; and the impact that different languages can have in different urban territories on the linguistic landscape and the factors that can influence its configuration (Barni & Bagna 2010), and linguistic landscape in respect of migration-based multilingual language

contact (Collins and Slembrouck 2007).

Thus, as can be seen from the survey, the issue of linguistic landscape has been treated from many standpoints including the relationship between socio-political changes and its reflections, dynamics of the change, change and conflict paradigm and resultant relocations.

Linguistic landscape from language awareness perspective

One of the perspectives recurrently addressed by researchers is language awareness perspective focusing on the issue from various viewpoints like identity, perceptions, attitudes, etc. Although there are studies focusing on linguistic landscapes merely from the identity perspective as a case study, most of them have more specific targets. Among these specific points are the role of linguistic landscape in the construction of national identity (Murphy 2002); language choice as an index of social and national identity (Taylor-Leech 2012); linguistic landscape as a socio-symbolic phenomenon in a case study (Trumper-Hecht 2009), and the relationship between social identities and properties of indexicality of language scripts in the public space, etc. (Curtin 2009).

Perceptions of the addressees of languages on signs and their preferences have also been considered with emphasis on education. Researchers find it important to understand the consequences of attitudes towards diversity and suggest developing linguistic, cultural and scientific competences in education (see Clemente, Andrade & Martins 2012). Those researchers who approach the issue with emphasis on education focus on elementary school children to document their literacy practices in activities examining multilingualism and language diversity in their communities (Dagenais et al 2009), teenagers' perception of the ethnolinguistic make-up of their linguistic landscape and their language attitudes (Dailey, Giles & Jansma 2005), and student teachers' response to the linguistic landscape (Hancock 2012).

In fact, the scope of the issues addressed in this perspective is not limited with the ones mentioned above. For instance, Aiestaran, Cenoz & Gorter (2010) deal with the non-market value of the linguistic landscape in terms of the willingness to pay for the preferred way of having language on the signs. On the other hand, Garvin (2010) focuses on individual cognitive and

emotional responses to the linguistic landscape in urban communities. In the same vein, Trumper-Hecht (2010) focuses on the visibility of a language as it is perceived by the related community and by others in mixed cities.

Emphasis has also been placed on the influence of various factors in the perception of public signs. For instance, van Bochove (2011) focuses on the influence of the Chinese written language on English whereas Juffermans and Coppoolse (2012) attempt to define the relationship between the recipients' level of literacy competency and their perceptions of visual messages in the public space. Similarly, Raga (2012) investigates linguistic landscape inscribers' attitude a specific language and their effects on writings whereas Finzel (2012) considers relations between the linguistic landscapes of two ethnically and socially diverse research areas and the linguistic competence of their inhabitants with emphasis on the reflections of multilingualism in the linguistic landscape attitudes to language legislation and their motivations.

Also, among the scope of issues considered within this perspective are examining "how the informational and symbolic messages conveyed through the Linguistic Landscape portray the personality, language attitudes, and culture of a rural town" (Phillips 2011: 9), considering how language choice indexes social and national identity in the linguistic landscape (Taylor-Leech 2012). Thus, as can be seen, many studies have focused on the issue of linguistic landscape from awareness perspective. However, all of them differ in terms of their emphasis.

Linguistic landscape as an instrument of conflicts and collaboration

The literature review shows that the appearance of a certain sign in a public space is never arbitrary; it does not appear there to fulfill a certain informative function. It has certain symbolic functions and therefore, it needs to be considered as a reflection of competition, cooperation, negotiation, power relations, among many others. Specifically, researchers focus on multilingualism to define the relationships of power both at the social and symbolic level between the different languages displayed by two approaches: linguistic landscape and sociolinguistics (Bogatto & Hèlot 2010). They may also address "the complexity of linguistic landscape in a complex urban environment through a multi-level analysis of the bilingual commercial signage" (Lou 2010: 96). In the same vein, the focus may be

on the “distinction between official and nonofficial signs and the different impacts of the two types of signs on the linguistic landscape” (Backhaus 2006: 52).

Considering linguistic landscape of protests and conflicts is not limited with the ones mentioned above. In fact, researchers have also focused on the linguistic landscape of the National immigration Reform March to discover how abstract space can become re-appropriated and reinvented to create a voice for a suppressed minority (Seals 2012), and political demonstrations to explore the role of signage in constructing symbolic and representational meanings during political demonstrations of different types (Hanauer 2012).

There are some other studies in this regard that are worth mentioning. For instance, Mor-Sommerfeld and Johnson (2012:155) examine “how language and art offer a key to spatial practices, negotiating elements of top-down and bottom-up relationships and visual communication”. However, quite a different angle has been focused on in Woldemariam and Lanza (2012) who deal with the linguistic landscape in an openly manifested tension between different religions.

Muth (2013) demonstrates how linguistic landscape can be used to eradicate culture. More specifically, the author establishes the link between the removal of Azerbaijani from the public sphere and the eradication of Azerbaijani culture in general in the occupied territories.

Thus, as Landry and Bourhis (1997: 23) demonstrate, “the linguistic landscape may serve important informational and symbolic functions as a marker of relative power and status of the linguistic communities inhabiting the territory”.

Use of English as a language of globalization in the public space

With the advent of globalization not only economical or socio-political processes began to be fed from one and the same source, but also cultural processes became unidirectional. In fact, the globalized world introduced its own language: English.

One of the angles is considering English signs in relation to those in other languages as is done by van Alem et al (2007: 2) who compare two shopping

streets in two different cities to see “whether the amount of English signs in the main streets of the shopping areas in the town differed from each other and if so, in what way”.

There are also studies focusing on the visibility of English in the public space in a certain physical context. For instance, Dimova (2007:18) “investigates the extent to which English is used in shop signs and windows as part of the names of businesses and other premises, and of notes, advertisements and slogans”. On the other hand, Karapalo (2011) charts the role of English and searches answers to questions concerning the content that English is used for, the users or actors of English, the content preferred by different actors and the sectors that utilize English.

The approach taken by Kroon, Dong and Blommaert (2011:2) who focus on English in tourist hotspots seems to be prompted by their belief that “in a globalizing world, we need to consider language as a complex of mobile resources, shaped and developed both *because of* mobility – by people moving around – and *for* mobility – to enable people to move around”. On the other hand, Sayer (2010) in a classroom-based project focuses on the social meanings of English considering intercultural and intracultural uses, as well as iconic and innovative uses of English on signs.

Expansion: going beyond the traditional scope

Virtual linguistic landscape and linguistic cyberecology are the fields that have been addressed in recent years. For instance, Ivković and Lotherington (2009) aim to delineate and exemplify the concepts of virtual linguistic landscape and linguistic cyberecology in a variety of applications and environments. Similarly, Ivković (2012:124) purports “to conceptualize and delineate the virtual linguistic landscape as an extension of the linguistic landscape, but with a distinctive character and a unique trajectory; and, to illustrate the possibilities and constraints that cyberspace presents as a multilingual LL”. Virtual linguistic landscape has also been focused on by Jones (2010) who speaks about cyberspace and physical space with emphasis on the role of discourse and other mediational means, and by Troyer (2012) who deals with Netscape by including online newspapers.

The scope of linguistic landscapes has significantly widened by focusing on such issues as the crucial visual and verbal politics of contextualization of

multimedia images of the city and its linguistic landscape, reflecting gender and sexuality in the linguistic landscape (Milani 2013), an understanding of graffiti as transgressive urban semiotics (Pennycook 2009) and considering a site to show how linguistic landscape texts are situated and displayed in a changing public space which is being redefined and reshaped (Shohamy and Waksman 2009).

Conclusion

The survey of the literature concerning Linguistic Landscape has shown that the concept has been in the center of attention of many researchers who have contributed to its establishment as field of enquiry with its epistemology. During the period of less than two decades that lapsed from the date when Landry and Bourhis (1997) published their article, a new field of enquiry at the juncture where language, social psychology and politics meet.

In fact, during this period, the concept has significantly widened its scope and this has made its boundaries fuzzy. This paper endeavored to focus on the scope of the concept of linguistic landscape and the directions taken during this period. These directions have been categorized and discussed briefly. Such perspectives as theoretical, methodological, attitudinal have been mentioned among others.

This is quite inevitable since time imposes its challenges. First of all, with the acceleration of the pace of globalization, integration of world economic system and free movement of goods and technology will further widen the functions of the language of globalization and this will make it inevitable part of visibility of public signs. Also, with globalization, mobility of population will increase and this will create new minorities and fusion of cultures. It is also inevitable that immigration will leave its imprints in linguistic landscape.

The political processes taking place in the world shows that the global political map is under reconstruction and this will result in the emergence of nation-states. It is important to see how these entities manage language issues and how this will be reflected in public spaces. Also, technological innovations seem to make modifications in the orientations of linguistic landscape studies. Moreover, technological changes will make 'corrections' in data collection procedures and instruments.

References

- Aboussnoug, Gill & David Machin (2010). "War monuments and the changing discourses of nation and soldiery". *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. Ed. Adam Jaworski ve Crispin Thurlow. London: Continuum. 219-240.
- Aiestaran, Jokin, Jasone Cenoz & Durk Gorter (2010). "Multilingual cityscapes: perceptions and preferences of the inhabitants of the City of Donostia-San Sebastián". *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael ve Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 219-234.
- Angemeyer, Philipp Sebastian (2005). "Spelling bilingualism: Script choice in Russian American classified ads and signage". *Language in Society* 34: 493-531.
- Aronin, Larissa (2012). "Material culture of multilingualism and affectivity". *Studies in Second Language Learning and Teaching* 2 (2): 179-191.
- Aronina, Larissa & Mauris Ó Laoire (2013). "The material culture of multilingualism: moving beyond the linguistic landscape". *International Journal of Multilingualism* 10 (3): 225-235.
- Backhaus, Peter (2006). "Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape". *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Ed. Durk Gorter. Clevedon: Multilingual Matters. 52-66.
- Backhaus, Peter (2007). *Linguistic Landscapes: Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Backhaus, Peter (2009). "Rules and regulations in linguistic landscaping: A comparative perspectives". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy & Durk Gorter. New York: Routledge. 157-172.
- Bagna, Carla & Sabrina Machetti (2012). "LL and (Italian) menus and brand names: a survey around the world". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens, ve Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 217-230.
- Barni, Monica & Carla Bagna (2009). "A mapping technique and the linguistic landscape". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy & Durk Gorter. New York: Routledge. 126-140.
- Barni, Monica & Carla Bagna (2010). "Linguistic landscape and language vitality". *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael ve M. Barni. Bristol: Multilingual Matters. 3-18.
- Barni, Monica & Massimo Vedovelli (2012). "Linguistic landscapes and language policies". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens, Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 27-38.
- Ben-Rafael, Eliezer (2009). "A sociological approach to the study of linguistic landscapes". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy

- ve Durk Gorter. New York: Routledge. 40-54.
- Ben-Rafael, Eliezer, Elana Shohamy, Muhammad Hasan Amara & Nira Trumper-Hecht (2006). "Linguistic Landscape as a symbolic construction of the public space: The case of Israel". *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Ed. Durk Gorter. Clevedon: Multilingual Matters. 7-30.
- Bever, Olga A. (2010). *Linguistic Landscape of Post-Soviet Ukraine: Multilingualism and Language Policy in Outdoor Media and Advertising*. Doctoral Thesis. Arizona: The University of Arizona.
- Bever, Olga A. (2012). "Linguistic Landscapes and Environmental Print as a Resource for Language and Literacy Development in Multilingual Contexts". *Applying Language Science to Language Pedagogy: Contributions of Linguistics and Psycholinguistics to Second Language Teaching*. Ed. Montserrat Sanz ve José Manuel Igoa. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 321-341.
- Blackwood, Robert J. (2010). "Marking France's public space: empirical surveys of regional heritage languages in two provincial cities". *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Elizer Ben-Rafael & Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 292-306.
- Blommaert, Jan (2013). *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*. Toronto: Multilingual Matters.
- Bogatto, François & Christine Hèlot (2010). "Linguistic landscape and language diversity in Strasbourg: The 'Quartier Garè". *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael ve Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 275-291.
- Botterman, Ann-Katrien (2011). *Linguistic Landscapes in the City of Ghent: An Empirical Study*. Master's Thesis. Ghent: Ghent University.
- Brown, N. Anthony (2007). "Status language planning in Belarus: an examination of written discourse in public spaces". *Language Policy* 6: 281-301.
- Cenoz, Jasone & Durk Gorter (2006). "Linguistic Landscape and Minority Languages". *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Ed. Durk Gorter. Clevedon: Multilingual Matters. 67-80.
- Cenoz, Jasone & Durk Gorter (2009). "Language economy and linguistic landscape". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy ve Durk Gorter. New York: Routledge. 55-69.
- Chmielewska, Ella (2010). "Semiosis takes place or radical uses quaint theories". *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. Ed. A. Jaworski & C. Thurlow. London: Continuum. 274-292.
- Clemente, Mariana, Ana Isabel Andrade & Filomena Martins (2012). "Learning to read the world, learning to look at the linguistic landscape: a study in the first years of formal education". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social*

- Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens & Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 267-285.
- Collins, James & Stef Slembrouck (2007). "Reading Shop Windows in Globalized Neighborhoods: Multilingual Literacy Practices and Indexicality". *Journal of Literary Research* 39 (3): 335-356.
- Coluzzi, Paolo (2012). "The Linguistic Landscape of Brunei Darussalam: Minority Languages and the Threshold of Literacy". *Southeast Asia: A Multidisciplinary Journal* 12: 1-16.
- Coulmas, Florian (2009). "Linguistic landscaping and the seed of the public space". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy ve Durk Gorter. New York: Routledge. 13-24.
- Coupland, Nikolas (2010). "Welsh linguistic landscapes 'from above' and 'from below'". *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. Ed. Adam Jaworski & Crispin Thurlow. London: Continuum. 77-101.
- Curtin, Melissa L. (2009). "Languages on display: Indexical signs, identities and the linguistic landscape of Taipei". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy ve Durk Gorter. New York: Routledge. 221-237.
- Dagenais, Diane, Danièle Moore, Cecile Sabatier, Patricia Lamarre & Françoise Armand (2009). "Linguistic landscape and Language Awareness". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy ve Durk Gorter. New York: Routledge 253-269.
- Dailey, René. M., Howard Giles & Laura L. Jansma (2005). "Language attitudes in an Anglo-Hispanic context: the role of the linguistic landscape". *Language and Communication* 25: 27-38.
- Dimova, Slobodanka (2007). "English shop signs in Macedonia". *English Today* 23: 3-4, 18-14.
- De Klerk, Gerda & Wiley, Terrence G. (2010). "Linguistic landscape as multi-layered representation: Suburban Asian communities in the Valley of the Sun". *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael ve Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 307-325.
- Dray, Susan (2010). "Ideological struggles on signage in Jamaica". *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. Ed. Adam Jaworski ve Crispin Thurlow. London: Continuum. 102-122.
- Dunlevy, Deirdre A. (2012). "Linguistic policy and linguistic choice: a study of the Galician linguistic landscape". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens ve Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 53-68.
- Du Plessis (2010). "Bloemfontein/Mangaung, 'City on the Move'. Language Management and Transformation of a Non-representative linguistic

- landscape”. *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael ve Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 74-95.
- Edelman, Loulou (2009). “What’s in a name? Classification of proper names by language”. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy ve Durk Gorter. New York: Routledge. 141-154.
- Finzel, Anna Magdalena (2012). *English in the Linguistic Landscape of Hong Kong: A Case Study of Shop Signs and Linguistic Competence*. Master's Thesis. Potsdam: Universität Potsdam.
- Garvin, Rebecca Todd (2010). “Responses to the linguistic landscape in Memphis, Tennessee: An urban space in transition”. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael ve Monica Barni. *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 252-271.
- Gendelman, Irina & Giorgia Aiello (2010). “Faces of Places: Façades as Global Communication in Post-Eastern Bloc Urban Renewal”. *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. Ed. Adam Jaworski & Crispin Thurlow. London: Continuum. 256-273.
- Gorter, Durk (2006). “Further Possibilities for Linguistic Landscape Research”. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Ed. Durk Gorter. Clevedon: Multilingual Matters. 81-89.
- Guilat, Yael (2010). “‘The Holy Ark in the Street’: sacred and secular painting of utility boxes in the public domain in a small Israeli Town”. *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 37-54.
- Hanauer, David (2012). “Science and the linguistic landscape: A genre analysis of representational wall space in a microbiology laboratory”. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy & Durk Gorter. New York: Routledge. 287-301.
- Hancock, Andrew (2012). “Capturing the Linguistic Landscape of Edinburgh: a pedagogical tool to investigate student teachers’ understandings of cultural and linguistic diversity”. *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens & Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 249-266.
- Hélot, Christine, Rudi Janssens Monica Barni & Carla Bagna (2012). “Introduction”. *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens ve Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 17-24.
- Hult, Francis M. (2003). “English on the Streets of Sweden: An Ecolinguistic View of Two Cities and a Language Policy”. *Working Papers in Educational Linguistics* 19 (1): 43-63.

- Ivković, Dejan (2012). *Virtual Linguistic Landscape: A Perspective on Multilingualism in Cyberspace*. Doctoral Thesis. Toronto: York University.
- Ivković, Dejan & Heather Lotherington (2009). "Multilingualism in cyberspace: conceptualizing the virtual linguistic landscape". *International Journal of Multilingualism* 6: 17-36.
- Janssens, Rudi (2012). "The linguistic landscape as a political arena: the case of the Brussels periphery in Belgium". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens ve Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 39-51.
- Jaworski, Adam (2010). "Linguistic landscapes on post-cards: tourist mediation and the sociolinguistic communities of contact". *Sociolinguistic Studies* 4 (3): 569-594.
- Jones, Rodney H. (2010). "Cyberspace and physical space: attention structures in computer mediated communication". *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. Ed. Adam Jaworski & Crispin Thurlow. London: Continuum. 151-167.
- Juffermans, Kasper & Jannet Coppoolse (2012). "How literate, low-literate and non-literate readers read the linguistic landscape in a Gambian village". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens & Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 233-247.
- Kallen, Jeffrey. L ve Esther Ni Dhonnacha (2010). "Language and inter-language in urban Irish and Japanese linguistic landscapes". Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael ve Monica Barni. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters. 19-36.
- Karapalo, Jouni (2011). *English in the Linguistic Landscape of Tampere: Studying the Visible Process of Macro acquisition*. MA thesis. Tampere: University of Tampere.
- Kotze, Chrismi-Rinda (2010). *The Linguistic Landscape of Rural South Africa after 1994: A Case Study of Philippolis*. Doctoral Thesis. Bloemfontein: The University of the Free State.
- Kroon, Sjaak, Jie Dong & Jan Blommaert (2011). *Truly Moving Texts*. Tilburg Papers in Culture Studies. 3.
- Landry, Roger & Richard Y. Bourhis (1997). "Linguistic landscape and ethnolinguistic Vitality: An empirical study". *Journal of Language and Social Psychology* 16 (1): 23-49.
- Leeman, Jennifer & Gabriella Modan (2010). "Selling the city: language ethnicity and commodified space". *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 182-198.
- Litvinskaya, Alena A. (2010). *Linguistic Landscape of 'Little Russia by the Sea', A Multilingual Community in a Brooklyn Area of New York City*. Master's Thesis. Indiana: Indiana University of Pennsylvania.

- Lou, Jia Jackie (2010). "Chinese on the side: The marginalization of Chinese in the linguistic and social landscapes of Chinatown in Washington, DC". *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 96-114.
- Malinowski, David (2009). "Authorship in the linguistic landscape: A multimodal-performative view". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy & Durk Gorter. New York: Routledge. 107-125.
- Marten, Heiko F., Sanita Lazdiņa, Solvita Pošeiko & Sandra Murinska (2012). "Between old and new killer languages? Linguistic transformation, Linguae Francae and languages of tourism in the Baltic states". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens ve Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 289-308.
- Milani, Tommaso. M. (2013). "Whither linguistic landscapes? The sexed facets of ordinary signs". *Tilburg Papers in Culture Studies* 53: 1-34.
- Mor-Sommerfeld, Aura & John Johnson (2012). "Linguistic landscape - The seeing and writing of art". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens ve Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 155-168.
- Mpendukana, Sibonile (2009). *Multilingual Landscapes: The Politics of Language and Self in a South African Township in Transformation*. Doctoral Thesis. Cape Town: University of the Western Cape.
- Murphy, Alexander (2002). "Landscapes for Whom? The twentieth century remarking of Brussels". *Yale French Studies* 102: 190-206.
- Muth, Sebastian (2013). "War, language removal and identity in the LL of Nagorno-Karabakh". *The 5th Linguistic Landscape Conference on "Protest, Conflict and Change"*. Belgium: The University of Namur.
- Negro, Silvia Dal (2009). "Local policy modeling the linguistic landscape". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy ve Durk Gorter. New York: Routledge. 206-218.
- O'Connor, Loretta & Peter C. Kroefges (2008). "The land remembers: landscape terms and place names in Lowland Chontal of Oaxaca, Mexico". *Language Sciences* 30: 291-315.
- Pavlenko, Aneta (2009). "Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes". *Journal of Slavic Linguistics* 17 (1-2): 247-274.
- Pennycook, Alastair (2009). "Linguistic landscapes and the transgressive semiotics of Graffiti". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy & Durk Gorter. New York: Routledge. 302-312.
- Phillips, Cindy (2011). *Sign Language: Interpreting the Linguistic Landscape of a Manitoba Town*. Master's Thesis. Winnipeg: The University of Manitoba.

- Pietikäinen, Sari, Pia Lane, Hanni Salo & Sirkka Laihiala-Kankainen (2011). "Frozen actions in the Arctic linguistic landscape: a nexus analysis of language processes in visual space". *International Journal of Multilingualism* 8 (4): 277-298.
- Piller, Ingrid (2010). "Sex in the City: On making space and identity in travel spaces". *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. Ed. Adam Jaworski ve Crispin Thurlow. London: Continuum. 123-136.
- Puzez, Guy (2007). *Planning the Linguistic Landscape: A Comparative Survey of the Use of Minority Languages in the Road Signage of Norway, Scotland and Italy*. Master's Thesis. Edinburgh: The University of Edinburgh.
- Raga, Amanuel (2012). "Linguistic landscape and language attitude: A case study on Jimma town's linguistic landscape inscribers' attitude for Afan Oromo". *International Journal of Sociology and Anthropology* 4 (7): 218-225.
- Rivera, Daniel Sáez & Monica Castillo Lluch (2012). "The human and linguistic landscape of Madrid (Spain)". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens & Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 309-328.
- Sayer, Peter (2010). "Using the linguistic landscape as a pedagogical resource". *ELT Journal* 64 (2): 143-154.
- Seals, Corinne A. (2012). "Creating a landscape of dissent in Washington, DC". Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens & Carla Bagna (ed.). *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 127-138.
- Shohamy, Elana & Shoshi Waksman (2009). "Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy & Durk Gorter. New York: Routledge. 313-331.
- Shohamy, Elana & Shoshi Waksman (2012). "Dismantling the city via LL: Interpreting neighborhoods of Tel Aviv as new city spaces". *Sociolinguistics Symposium 19*. Berlin: Freie Universität.
- Sloboda, M. (2009). "State ideology and linguistic landscape: A comparative analysis of (post) communist Belarus, Czech Republic and Slovakia". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy & Durk Gorter. New York: Routledge. 173-188.
- Spolsky, Bernard (2009). "Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy & Durk Gorter. New York: Routledge. 25-39.
- Stroud, Christopher & Sibonile Mpendukana (2009). "Towards a material ethnography of linguistic landscape: Multilingualism, mobility and space in a South African township". *Journal of Sociolinguistics* 13 (3): 363-386.

- Taylor-Leech, Kerry Jane (2012). "Language choice as an index of identity: linguistic landscape in Dili, Timor-Leste". *International Journal of Multilingualism* 9 (1): 15-34.
- Troyer, Robert A. (2012). "English in the Thai linguistic netscape". *World Englishes* 31 (1): 93-112.
- Trumper-Hecht, Nira (2009). "Constructing national identity in mixed cities in Israel: Arabic on signs in public space of Upper Nazareth". *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Ed. Elana Shohamy ve Durk Gorter. New York: Routledge. 238-252.
- Trumper-Hecht, Nira (2010). "Linguistic landscape in mixed cities in Israel from the perspective of 'walkers': the case of Arabic". *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael ve Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 235-251.
- Van Alem, Dion, Lian Van Hoof & Lindsey Michiels (2007). "The Linguistic landscape of Nijmegen and Kleve". *Issues in English in international settings*. 1-19.
- Van Bochove, Laura (2011). *An ethnographic study of Chinese-English public order notices in the linguistic landscape of Beijing*. Master's Thesis. Tilburg: Tilburg University.
- Waksman, Shoshi & Elana Shohamy (2010). "Decorating the city of Tel-Aviv-Jaffa for its Centennial: Complimentary Narratives via linguistic landscape". *Linguistic Landscape in the City*. Ed. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica Barni. Bristol: Multilingual Matters. 54-73.
- Wang, Jingjing (2013). "Linguistic Landscape of China: A Case Study of Shop Signs in Beijing". *Studies in Literature and Language* 6 (1): 40-47.
- Wielfaert, Thomas (2009). *A Linguistic Ethnographic Study of Written Multilingual Signage on a South African University Campus*. Master's Thesis Ghent: Ghent University.
- Woldemariam, Hirut & Elizabeth Lanza (2012). "Religious wars in the linguistic landscape of an African capital". *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Ed. Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens ve Carla Bagna. Frankfurt am Main: Peter Lang. 169-184.
- Yaveri, Sonia (2012). *Linguistic Landscape and Language Policies: A Comparative Study of Linköping University and ETH Zürich*. Master's Thesis. Linköping: Linköping University.
- Yurchak, Alexei (2000). "Privatize your name: Symbolic work in a post-Soviet linguistic market". *Journal of Sociolinguistics* 4 (3): 406-434.

Genel Hatlarıyla Dilsel Görüntü Kuramı: Durum Değerlendirmesi*

Javanshir Shibliyev**

Öz

Makalenin amacı yeni bir araştırma alanı olan *Dilsel Görüntü* alanının epistemolojisini irdelemektir. *Dilsel Görüntü*'den kastedilen dilsel işaretlerin fiziksel ve sanal kamu alanlarındaki kullanımınıdır. Bu doğrultuda, mevcut literatür kullanım alanı, kuramı ve yöntemi çerçevesinde irdelenmiştir. İrdeleme özellikle Dilsel Görüntü perspektifleri üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Bu perspektifler kuram, yöntem, ideoloji, v.s. gibi ana başlıklar altında toplanmıştır. Buradaki esas amaç, bu güne kadar parçalar halinde sunulan bir alanın bir bütün olarak resmini okurlara sunmaktır. Araştırmanın bir diğer amacı ise Türk Dünyası araştırmacılarının dikkatini bu konuya çekebilmektir. Bu konu onlara *dil ve güç*, *dil politikası*, *dilsel küreselleşme*, *dilsel farkındalık* gibi kavramların kamu alanındaki yansımalarını daha derinden inceleme imkânını sunacaktır.

Anahtar kelimeler

Dilsel görüntü, kamu alanında kullanılan dilsel işaretler, dil politikası, dil ideolojisi, dilsel farkındalık.

* Geliş Tarihi: 04 Ağustos 2014 – Kabul Tarihi: 23 Aralık 2014

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Shibliyev, Javanshir (2019). "Prolegomena to the Field of Linguistic Landscape: The-State-of-the-Art Paper". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 67-91.

** Doç. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili ve Eğitimi Bölümü – Gazimağusa/ KKTC

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-3250>

javanshir.shibliyev@emu.edu.tr

Прологомены к теории лингвистического ландшафта: оценка ситуации*

Джаваншир Шиблиев**

Аннотация

Целью данной работы является современное приближение к эпистемологии нового поля исследований, лингвистическому ландшафту, который имеет дело с проявлениями языка в физических и виртуальных общественных пространствах. Существующая литература была тщательно изучена, чтобы определить данную область с точки зрения сферы применения, теории и методологии. Особый акцент был сделан на итогах, достигнутых исследователями в течение двух десятилетий истории вопроса. Все точки зрения были классифицированы по определенным группам, объединяющим теоретические, методологические, идеологические и другие вопросы. Надеемся, что эта статья поможет особенно тем, кто только приступает к изучению данной науки, увидеть картину целиком, а не отдельные ее фрагменты.

Ключевые слова

Лингвистический ландшафт, общественные знаки, языковая политика, языковая идеология, языковая осведомленность.

* поступило в редакцию: 04 августа 2014 г. – Принято в номер: 23 декабря 2014 г.

Ссылка на статью:

Shibliyev, Javanshir (2019). "Prolegomena to the Field of Linguistic Landscape: The-State-of-the-Art Paper". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 90: 67-91.

** Доц., д-р, Восточно-Средиземноморский университет, Отделение обучения на иностранных языках – Фамагуста / Турецкая Республика Северного Кипра

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-3250>

javanshir.shibliyev@emu.edu.tr

Peculiarities of Seasonal Migration of The Kazakhs (The End of The XIX – The Beginning of The XX)*

Tattigul Kartaeva**

Abstract

The Kazakhs, involved in livestock keeping, provided their livestock with natural pastures in all seasons. For this purpose the Kazakhs used pastures according to seasons: qystau (winter pasture), kokteu (spring pasture), zhailav (summer pasture) and kuzdeu (autumn pasture). The given article considers the usage of seasonal camps and historical-topography and cartography of the route of the Kazakhs on the basis of scientific facts. There were traditions and beliefs connected with seasonal migration. Those tribes who were involved in livestock keeping used to move to a long distance. The introduction of Russian tsar regime and the arrival of settlers made the nomads transfer to settled way of life in the second part of the XIX century. Tribes who moved a long distance used meridional, a short distance – transportation, to highlands – “direct” or “vertical” type of moving.

Keywords

The organization of migration, types of nomadic routes, seasonal pastures, distance and the length of nomadic routes, traditions of nomadic migrations.

* Date of Arrival: 04 January 2015 – Date of Acceptance: 16 September 2015

You can refer to this article as follows:

Kartaeva, Tattigul (2019). “Peculiarities of Seasonal Migration of The Kazakhs (the end of the XIX – the beginning of the XX)”. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 93-115.

** Prof.Dr., Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of History, Archeology and Ethnology – Almaty/ Kazakhstan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6180-4107>

kartaeva07@gmail.com

Introduction

The study of economic and cultural characteristics of the nations, including the spread of nomadic and semi-nomadic cattle breeding on the territory of Kazakhstan, the consideration of types of pastures, directions and the length of nomadic and semi-nomadic routes is regarded to be one of the topical directions of the ethnographic science. It involves the creation of a durable source base, the introduction of accumulated knowledge on the history of the economy of nations, scientific generalization of the complex of ethnographic and historical material with the characteristics in the historical, economic and socio-cultural progress, the evaluation factor of ethno-economical and cultural contacts of people.

Materials relating to the XIX - early XX century present the main source base of this work. In this period numerous materials of ethnographic and statistical expeditions held in the territory of the Kazakh steppe guided by the Russian Empire were accumulated as well as articles and daily records of military orientalists and military officials worked in the administration department during the colonization of the country. In addition to the documentary materials the photo documents and mapping data were given.

There were two types of nomadic economy of nations of Central Asia: the nomadic and semi-nomadic. The reason for this distinction is the degree of the people engagement in agriculture, the role of agriculture of which is highly visible in the semi-nomadic economy, as for nomadic pastoralists they hardly involved in agriculture.

There were three ways of nomadism in Central Asia: meridian, vertical, stationary. The meridian way of migration was known in the nomadic economy, it was widely used in many villages in the lower reaches of Syrdarya, Aral and Caspian oasis (Mangistau and Ustyurt), in Turgai valleys, on the skirts of Mugalzhar, Ulytau, Kishitau mountains, on the skirts of Elek, Qabyrga, Sarysu rivers, i.e. in the central and northern parts of the steppes of modern Kazakhstan.

In the meridian migration the winter nomadic pastoralists located in the southern regions of that oblast where they lived, and with the onset of spring and the appearance of new grass they moved towards the north following the warm weather and new grass. In the summer pastures the

nomadic pastoralists located at a considerable distance from each other, as they needed a large pasture space. With the beginning of autumn they returned back to winter houses.

Routes of movement of pastoralists were regulated according to the location of water sources (wells, rivers, lakes) used for livestock watering during migrations. The direction and length of migrations depended on the number of the flock. In the meridian migration the pastoralists had a large number of cattle and moved to a long distance, as there was no sense to migrate with small flock. In the meridian migration the flock consisted of camels, horses and sheep fully excluding cattle, as it was not able to move over long distances.

The Kazakhs who were involved in livestock keeping had seasonal pastures and own traditions of nomadic migration, every year each aul (village) moved following the routes made by their ancestors. The livestock were grazed on natural pastures in all seasons. For winter pastures lee side, forest, woody and cane places were chosen to protect the livestock from wind, as for summer pastures the places with much natural water (rivers, lakes), high mountains with fresh air were chosen. Spring and Autumn pastures were located in the same place with rivers and lakes nearby and the places where snow fell late and began to melt early.

Nomadic Migration Traditions

The migration period to zhailav or qystau was considered to be an important process for Kazakhs, they demonstrated a big responsibility to this process, they dressed their best clothes and put beautiful saddles on horses.

Nomadic camels were covered with so called “*asmaldyk*”-beautifully designed special cover and silk fringe tied on camels` heads (Kostenko 1880 I: 340). Ivan Geyer described the tradition of Kazakh nomadic migration in this way: “All bags were put on camels that were covered with carpets beautifully designed with ornaments. People dressed their best clothes which they wore in special occasions as “toys” (holidays), mounted on their horses and young fellows organized different games riding their horses, so they had fun. They stayed for 1-2 days on the way and after they continued to move” (Geyer 1909: 43). The South Kazakhs put their bags on camels and move without carts because they had to cross sand dunes (Argynbayev 1969: 64). Zhetysu

Kazakhs demonstrated the importance of migration process by covering their camels with decorated fringes. Some rich nomadic people decorated their vehicle with so called “Qarqara”, feathers of an ostrich and a peacock (see Picture 1). According to Georgii Potanin: “Qarqara consisted of four feathers that were used to decorate the “*kebezhe*” (a box for transportation of a pack on a camel) (Potanin 1916: 109). If to consider that the Kazakhs used to hunt pheasants, we can state that pheasant feather was one of the decoration attribute of nomadic migrations. Pheasant feather as a decoration attribute could be connected with the superstition, which is protecting somebody from putting the evil eye on someone. Such migration ceremony was associated with the wish “Have a safe journey”.



Picture 1. *Of nomadic migrations decorated Qarqara* (From the fund of the Central museum of Republic Kazakhstan)

Krasofsky described the migration ceremony as following: “the horses rode by women were covered by long rich cloth, the part of which was tied to women belt, so horse cloth could decorate both horses and women; the “*baibishé’s*” (the first wife of the rich man) horse was covered by a cloth decorated with ornaments and beads, rich stones as pearls and silk. Young lady’s horses were decorated in the same way. The loaded camels’ heads were decorated with fringed bells; boxes were decorated with peacock feathers. Men also dressed their smart clothes, carried rich lashes in their hands, saddles were made of silver. The migration of nomads was headed by respected old men who were good oriented in places, livestock followed them, men of that “*aul*” (village) continued the line, women followed men; there were loaded horses and camels at the end of the line; the youth could

go in two sides or at the end of the caravan. The length of caravan could reach up to 10 kilometers. When the road was very long they cut a sheep and arranged a party after reaching the place of destination” (Krasovsky 1868 III: 41-42).

The Kazakhs engaged in livestock keeping, before leaving qystau (winter pasture) to kokteu (spring pasture) laid table, prayed and treated all with smoked meat or sheep meat. After such superstitious beliefs as “*kauak syndyru*”, “*ottan sekiry*”, “*koshti alastau*” were followed. If the migration from qystau to zhailav was going to take place for the first time people stayed at nearby places (5-6 km) to qystau. Before continuing the migration fires were placed on two sides of road, then older woman took a ware made of pumpkin, broke it and spoke aloud: “*kauak syndy, kaigy ketti*” (“ware has been broken, all grieves vanished”). This tradition was connected with staying safe after winter. Then loaded camels crossed the burning fire. It was done for protecting the camels and horses from bad spirits and evils. Men and women jumped through fire crying “*alas, alas*” (“away, away”), so cleared themselves as well. Then they cut sheep and thanked the God to stay safe after winter by saying: “*eski zhurtta esirkeding, zhanga zhurtta zharylqa*” “You’ve saved us in the previous pasture, let us bring happiness in the new one” (Grodekov 1889: 109-110, Divayev 1992: 166). The severe winter frost made the livestock become weak and it could lead to zhut (the mass loss of livestock). Such wish as “*baqytty meken bolsyn*” (“let new place bring happiness”) was made to people who settled in a new place. A lot of traditions connected with the migration process disappeared after transferring from nomadic to settled style of life.

The settled place of aul was called “zhurt”. To find an appropriate pasture place “*zhaushy*” (messenger) was sent. According to the established rule no aul could occupy the place and winter pastures which belonged to other aul (Zagryazhsky 1876: 183-184). A wooden board, with the sign which showed to what tribe that place belonged to was fixed on the occupied place. To occupy a new place one didn’t ask for permission from neighbors. If the man didn’t leave the sign on the occupied place the other could own it. In disputable cases the pasture place went to that aul which was run by sultan, the aul headed by ordinary person had to find another place. The preference was given also to respectable “*aqsaqal*”(old wise man) heading

that aul. If two biis (feudal ruling clique), two sultans, two aqsqaqs who were equal in position took part in such dispute, then the older one won the case (Grodekov 1889: 110-111).

Aul people of all Kazakh regions used to leave a sign on occupied places. Ustirt “Adays” who moved to the North in summer, to the South in winter tied tops of herbs on places where they stopped. So this tradition was called “top budym” and it meant that they possessed that place.

The migration from Qystau to kokteu started when the grass began to appear on the ground. In the evening people went to “aqsqaq’s” house to plan the route of their migration. The aqsqaqs defined the “*satti kun*”, a favorable day to move (Kustanayev 1894: 15, Geyer 1909: 43). Respected people who headed the migration were 20-25 kilometers ahead of the caravan, sometimes they went too far and were hunting. Baybishe or respectable woman could go in front of others, women riding the loaded camels followed them. Such works as to tie boxes, to put nomad tents were done by women (Kostenko 1880 I: 340, Argynbayev 1969: 64, Meyer 1865: 247).

The Organization of Seasonal Migration

If the place of destination was far, people set up earlier. The spring came earlier to Syr region and to the South, so people left qystau for kokteu in the beginning of March, they could reach 15 kilometers a day and reach a place in about 15-20 days. Early spring was the time when livestock could breed. If there was not enough food for cattle people moved to summer pastures.

The transportation function was carried out by a camel, a horse, a bull. According to the volume of loaded bags the rich people needed 10-12 camels, people of middle class 4-6, according to the number of people one family needed 2-6 horses or camels (see Picture 2). In Syr region the camel was used as both to ride and load, in Tarbagatay, Qarqara regions the camel was used only as a kind of transportation, and in Qara Ertis region women rode a camel. To transport the nomadic tent consisted of six wings with all furniture six camels were needed. Each two wings were distributed to three camels, the rest three camels were loaded with *uyk* and other things, and people kept such order in loading household things. Before loading the camel dropped to its knees, so called “*kiziz zhabu*” (a cloth made of felt) was covered in order not to hurt the body of a camel, to fix the *uyk* on the

camel beautifully designed “*uyk qap*” and to fix wings “*qanat qap*” were used, so bags were fastened by “*bekime*” (a rope) on two sides of a camel hump and between two humps tekemet (a felt carpet) was laid down.



Picture 2. *The aul moving a long distance*

(From the fund of the Central museum of Republic Kazakhstan)

The East Kazakhs used horses and bulls along with camels, because they moved not far. 7 – 8 bulls could replace six camels, whereas 10 – 12 horses could replace six camels (see Picture 3). The nomad tent consisted of four wings were transported by bulls and horses. The caravan was headed by bulls and young mares, then came horses and dry cows, cows with calves, sheep with lambs. In the East the Kazakhs women rode camels, but Altai Kazakhs used camels as a type of transportation and they rode only horses.



Picture 3. *The aul moving a short distance*

(From the fund of the Central museum of Republic Kazakhstan)

The distance of migration was different, for example people who were rich with camels and horses could move far (Gains 1898: 248, Andrianov 1985: 63). The migration routes and types depended on the nature of that place.

The length of migration routes were different according to the number of livestock which had that aul. The tribes from West, North and central part of Kazakhstan used a meridional type of moving, Qyzylqum, Inkardariya, Quangdariya, Zhanadariya inhabitants moved towards Torgay, and Ustirt Kazakhs towards Elek river in early spring (Andrianov 1985: 59, 232).

Nomads who crossed the desert stopped on a livestock pond to give a drink to their livestock and didn't stop until the next livestock pond, it was called "*udere koshu*" (Margulan 1949: 77).

Two roads of the migration route of the rich people of Syr region constituted 2000 kilometers (Narody Rossii 1879: 13). Topographers states that Syr Kazakhs could walk 1000, 1500 kilometers to get to a place of destination (Aziatskaya Rossia 1914 I: 159). Syr Kazakhs moved towards Troitsk, even farther and it reached 600-800 km (Gains 1898: 248, 569). Syr Kazakhs reached 800-1000 km to get to zhailavs in Qostanay region, as for Perovsk and Qazaly Kazakhs 600-1000 km were needed to get to Torgay region (Dobrosmyslov 1895: 12). The migration began in Syrdarya could reach Tobyl (Finsh vd. 1843: 149).

If to take as a comparison, the migration distance of Yrgyz Kazakhs to Ushbala zhailav which was in Qostanay region it constituted 500 km. And Lepsy zhailav which was in Zhetysu the distance from qystau varied from 3 km to 360 km. The earliest migration to this place was on the 20th of April, the late one was on the 5th of May, the earliest leave was on the 15th of August, the late one was on the 1st of November. The settlement in zhailavs of Zhetysu auls and leaving zhailavs for autumn pastures depended on harvesting campaign and cutting the grass. The distance of seasonal pasture places of Lepsy inhabitants could vary from 100 till 500 km, the longest was 750 km.

Fertile pastures in Zhetysu region located in the mountains that is why people had to camp in hills and use "*vertical*" way of migration. Those auls which settled in the mountains moved late because it was cold in the mountains and snow melted late, grass also turned green too late and returned to autumn pastures earlier. The nomadic people of Qarqara and the East of Kazakhstan, some places of Zhetysu region, some parts of Central Kazakhstan used the kind of migration "*tasymal*". This type of migration

was in use when one part of aul moved first, then horses and camels were returned back to bring the rest of the aul. It was widely spread among those who moved a short distance and engaged in cattle husbandry.

Cattle husbandry was not an easy work. On the way they had to clean the wells and tried to save livestock from the thirst in places where there was no natural water (Kostenko 1880: 13). The wells of 10–40 meters in depth in Kishi and Ulken Borsyk deserts and wells of 20–100 meters in depth in Mangystau regions showed the one way of organization of cattle husbandry. The wells on the migration way characterize the continuation of nomadic route and connection between tribes. The place where the well stood called “*suat*”. The distance between closely situated suats was 5–10 km.

Syr region served as winter pastures because of the nature and ecology of that place, firstly, hot weather was kept, there were quite many mosquitoes in June and July and there was little soft grass to graze cattle, secondly, there was much sand, and such plants grew as saxaul which was not favorable for cattle. That’s why Syr Kazakhs had to move to the Northwest, the West, the central part of Kazakhstan as Torgay, Qostanay in early spring (Neustruyev 1911).

It was difficult to cross Betpakdala desert for nomadic people. The tribes who directed to the Central part of Kazakhstan set up in early March before the hot days would come because they had to cross Betpakdala (it concerns also other deserts) desert. One road from Betpakdala connected Syrdarya, Torgay and the South Oral, Central Kazakhstan and the South of Kazakhstan were connected by so called routes as “Khan zholy”, “Qarqara zholy”, “Uanas zholy”, “Zhety Qongyr zholy”, “Sarysu zholy”, these roads once were caravan route, later the part of these roads were used to develop the cattle husbandry (*Materialy po kirgizskomu zemlepol’zovaniyu* 1915: 52). On returning Syr Kazakhs crossed Dariyalyq-taqyr and Ayrsqum deserts when first snow fell.

The historical road started from the lower current of Syrdarya and brought to the North-West of the Kazakh steppe called “Satpay zholy”, the second one was “Tau zholy”. “Satpay zholy” started from Qarakum, reached Torgay through sand dunes of Syrdarya, then it stretched to Oral. This fact gives a basis to state that in the period of historical time this road served as a trade

road. Well planned road where natural water resources and valid pastures located along the road reveals the topographical feature of the “Satpay zholy” (*Materialy po kirgizskomu zemlepol'zovaniyu* 1912: 46, *Materialy po kirgizskomu zemlepol'zovaniyu* 1903).

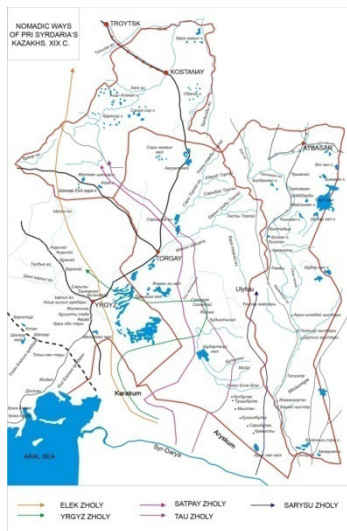
The migration direction of “Satpay zholy” started from the left side of Syr, the Kazakhs crossed Syrdarya in early March when the river was still covered with ice, then they passed Akzhota kum, Kyrmayak, stopped at Qarakum and stayed there until the livestock could become stronger, after they continued moving and the last destination was Baimuratozek (the place where it flows to Alabas). Through Baymurat Qyzylzhar, Quraqbai, Bozingen, Besbidaiyk, Uali Toipak (the place where it flows to Torgay), Ainakol, Qosbidaiyk, Saryozek (Qabyrga river) they reached Sala which was in the South where Qostanay bordered with Torgay region. Kazakhs of Tsarskaya volost stopped at Sala to have some water, then they reached Shashtyraz region belonged to Qostanay uezd.

The livestock pond of “Satpay zholy” was on the road of Tosyn volost belonged to Torgay region. Scientists who followed the direction of people of Tsarskaya volost in 1910 wrote: In the history of nomadic migration route the Tosyn volost located on the road which was used by Syrdarya Kazakhs, namely “zhappas” tribes and it was situated on the way to Qostanay zhailavs. In late February and early March the Zhappas left Syr region and directed towards the bank of Tobyl river, in August they moved back. During our expedition we met Zhappas from Syr region who had flock of camels and sheep on the Urkash to Torgay road” (Neustruev 1911: 79). It is clear that it was a nomadic tribe Zhappas moving by “Satpay zholy”. Here I want to draw your attention to the extract taken from “Kazakh” newspaper in 1914: “In our uezd (Akmeshit aul) there is Dostiyar aul. They call the place where the aul stands as “Kenton” (Kentub bolus). The half of the aul follow the settled style of life and other half are nomadic people whose summer pasture is in Qostanay uezd” (Zhien 1914: 51).

The tribes who moved by “Satpay zholy” kept the migration direction as “udere zhuru”. They set up early morning and continued till hot came. In the afternoon they stopped to have a rest in shadow places then continued moving till the late night. The nomads directing the “Satpay zholy” camped Sala in July, then moved to Shashtyraz pasture of Qostanay uezd. In the

15th-20th of September they returned back. On the way they stayed at kuzdeu Baymurat which was in Tosym volost of Torgay uezd on the 15th of October. Then they reached Qarakum on the 15th of November where they stayed for about 15 days. Then they directed to the winter pasture and reached Syr in December. “Satpay zholy” was used by those tribes that had many flocks of cattle because the distance of this road was very long. Through Torgay region they walked to pastures Bestobe, Amanqaray volost belonged to Qostanay region.

The nomads of Aynakol volost took the direction to the North East and stopped to have a rest in Aynakol, Arys lakes, Sarysu zhailav, then they reached zhailavs of Qostanay region making a several stops at Torgay livestock ponds. The East side of “Satpay zholy” was known in the history as the “Tau zholy”. As for the direction of “Tau zholy” it began from Syr river, through Ainakol lake it passed Torgay steppe and stretched to the zhailavs of Qostanay region. Syr Kazakhs called Ainakol the complex of cane lakes situated in the North-West of Perovsk town (see Picture 4).

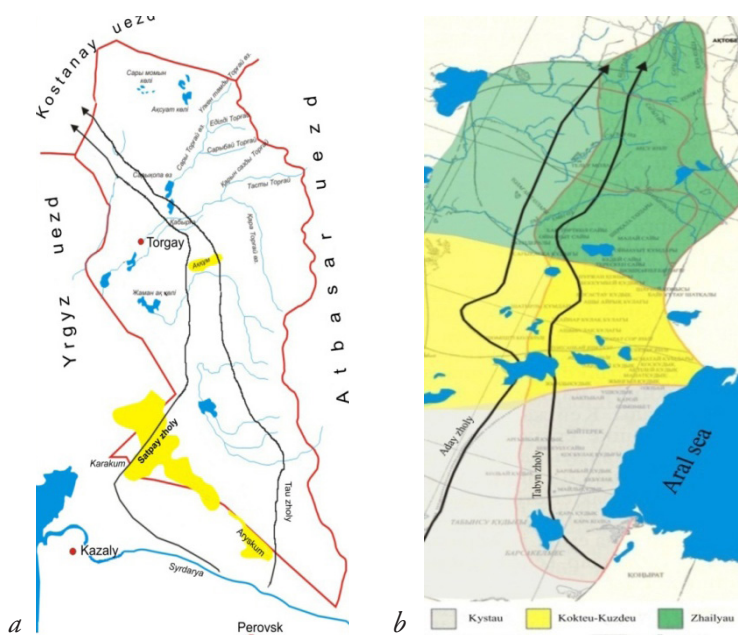


Picture 4. *Nomadic migration road of Syrdarya Kazakhs. XIX c. (Authorial map)*

The North-West migration direction of “Tau zholy” began from Syrdarya, through Ainakol lake, Qonyrtobe, Dariyalyk and Qarakemer, they stayed at Arys lake and Aksay lake. Then they crossed Qalmaqkyrgan, Kiyik,

Koyankarta, Donguztau, Sarapan, Tegenesay (the place where it flows to Alabakh lake) and Astaushasay, reached Akkol lake and stopped there. After having a rest they continued the migration and through Botakoshu, Qarasay, Boshakol, Temir Qarasu (Torgay region), Zhylkeldi (the livestock pond after Torgay), Katynkum, Dobyrkuduk, Kurman mola (the bank of Qabyrga river), Shortandy and Zhalaul they reached Sala. The pastures in Sala were situated in the bed of Qabyrga and Ulkiayakh rivers.

These two roads of Syr Kazakhs intersected on the right side of Torgay river not far from Sala. The length, direction and topographical feature of Satpay zholy and Tau zholy were coincided with the Aday and Tabyn tribes migration road which directed to the North. “Aday zholy” laid parallel to “Tabyn zholy” road (see Picture 5).



Picture 5. Nomadic migration road. XIX. c.: a) Satpay zholy and Tau zholy; b) Aday zholy and Tabyn zholy. (Authorial map)

The road which brought to Elek river and Mangystau boarded with Khiva (Khiva) was one of the longest road and it was known as “Elek zholy”. The South Ustirt nomads in order to reach Qandaral, Qarasakal zhailavs along Embi river had to cross Dahla, Uzunkoyu, Qaramola, Tabynsu wells and

Sam, Shatyrlı sand dunes. The nomadic Aday auls moved to the South to Aibogir belonged to Khiva in severe winter. The tribes got used to move a long distance as Tabyn, Altyn, Zhappas of Perovsk returning from zhailav to Qystau chose the shortest road and returned to Qystau in December when Syr river was covered with ice (Aleksandrov 1884: 202). Levshin stated that “the Baganaly - Naiman tribes who spent summer in Esyl and Torgay moved to Quangdariya in winter and Zhappas tribes moved from Troitsk to Syrdarya in November” (Levshin 1996: 298), according to Nebolcin “Altyn, Zhappas tribes of Syrdarya moved till Troitsk in summer” (Nebolcin 1854: 299) and this fact specifies that Syr Kazakhs` summer pasture occupied the banks of Esil and Torgay rivers and stretched to the territory of Troitsk, and “Satpay zholy” was considered to be an ancient migration road which connected Syr with Troitsk.

According to Dobrosmyslov the Altyn and Tabyn tribes of Qarmaqshy aul of Qazaly uezd, Zhappas tribes of Aynakol Shagan, Tsarskaya, Kentub and Qaraozek volost of Perovsk uezd, the Tabyn tribes of Bayzak volost spent spring in Tosym volost of Torgay uezd from the 15th of May till the 1st of July, then they reached Qostanay, this place was used as kuzdeu on the way to Syr from the 15th of September till the 15th of October (Dobrosmyslov 1895: 345, Kostenko 1880 I: 255).

The Syr and South Kazakhs moved to kokteu in the end of February and in the beginning of March, because spring came earlier to that region. The Kazakhs could walk 10-15 km a day or even 20 km. The tribes moving through semi-arid zones waited till cool days would come because it was too hot (Dobrosmyslov 1895: 12, 14-15). According to Kostenko the Syr nomads walked 20-25 km a day, if the weather was suitable they could walk 3-4 hours without a break and reach 40 km a day (Kostenko 1880 I: 340).

Orta zhuz (tribe) Kazakhs who lived in the East inhabited in wooden places on the bank of Syrdarya river. The Kazakhs of Zholek, Golovachev, Saryshagan, Sarysu auls settled down in zhailavs at the foot of Ulytau and Kishitau mountains and in Qarazhar near Sarysu. The foot of Ulytau and Kishitau mountains served as zhailavs for Perovsk Kazakhs, but for Sarysu Naymans it served as Qystau (Zagryazhsky 1903).

The moving and returning period time from Qystau of the Kazakhs from the East part of Syr was different from the West part of Syr Kazakhs and the distance of the latter was shorter. According to Zagryazhsky the migration to

Sarysu zhailav began in early spring in the beginning of March and reached Sarysu till the 25th of March. The Kazakhs of Zholek aul moved through river Shu, but Saryshagan nomads moved through Telekol and Telikkolata. In these pastures they stayed till the middle of April in order to graze their livestock with young grass. The rich auls through Koltobe pasture, through Belengana cemetery reached Shaqpaq hills and then reached Zhamanqorgan and stayed there till May. Then passing through Moyinqum, Akayak zhailavs came to Zhyrqamys and stayed there till the end of May. They reached Qarazhar in the beginning of June and stayed there till the middle of July, then returned to Syrdarya in the middle of August.

The nomadic people of Saryshagan in order to protect a flock of camels didn't come to the banks of Syrdarya till the 15th of August because the water in the rivers was warm and there were many gadflies there. On the way they didn't stop at Eskidarya because there was not water. Those who moved to Ulytau and Kishitau reached Kokalazhar in March, then they went up Espe river where they stayed for 2-3 days. They reached the foot of Kishitau mountains in the end of June. The rich, who had a lot of cattle and camped in Ulytau and Kishitau zhailavus in summer returned to the banks of Syrdarya in September. The poor Kazakhs stayed in Duisenbay till the beginning of August and joined the Kazakhs who camped in Ulytau and Kishitau on the way back (Zagryazhsky 1903). According to 1857 Syrdarya Lines Control the distance till Sandyk zhailav which was between Ulytau and Kishitau was 120 km. and the nomadic road turned the right from Qaragandy river, one part of caravan stayed at the banks of Qarakengyr and Sarysu rivers. The Sarysu river pastures were very suitable for camels and horses (Neustruev 1911).

Spiridonov described the Sarysu zhailav inhabited by Syr Kazakhs as following: "Zholek Kazakhs stayed at Katynkamys zhailav of Perovsk uezd which stretched from Belengana cemetery to the upper current of Sarysu river till August" (Spiridonov 1922: 35-36). From spring till the middle of summer there were full of kiiz uiy (nomads tent) and a flock of sheep and camels on the bank of Sarysu river which started from Belengana cemetery" (Spiridonov 1922: 96). This place was known in the history as fertile pasture of Syrdarya Kazakhs. According to Spiridonov Syr Kazakhs reached Baikonyr which was on the bank of Bulanty river in early spring. The livestock breeders moving from Syrdarya to Ulytau mountains didn't stop at livestock ponds for a long time because of long distance (Spiridonov 1922: 113). The facts given by

Shokan Valikhanov specifies that the tribes of the East region of Perovsk uезд came back in August (Valikhanov 1985: 133).

The Syr Kazakhs had two reasons of moving early from Sarysu zhailav, first, the water became salty in August and the inhabitants had to drink less salty water having dug to a depth of 4-5 arshyne (about 28 inches), second, Sarysu Nayman tribes returned to their winter pasture from the North in early August.

According to Kostenko Syrdarya river near Qazaly froze on the 21st of November, and it melted on the 24th of March, as for Perovsk it froze on the 7th of December and it melted on the 14th of March (Kostenko 1880 I: 254). The Kazakhs who wintered in the North of Syrdarya moved before ice began to melt, then walking through mountains they stopped at spring pasture near Arys lake, after they crossed Zhylanshak and Torgay rivers, then they went along Qabyrga river and on the 15th of June reached Mamyrshagyr and Urkash valleys located in Qostanay region. There they sheared lambs and got the wool of spring shearing “kuzem”. After having a short rest they moved to the West. On the way to zhailav the nomadic people made a short stop about 70 times, on the way to Qystau – 45 times (*Materialy po kirgizskomu zemlepol'zovaniyu* 1903: 198-199).

The migration route from qystau to Yrgyz zhailav of Perovsk Kazakhs, namely Shomekey tribes was drawn in the records of Aleksandrov. Shomekey tribes moved to Qarakum in early spring and camped there in April and May. The Shomekey tribes moved from Qarakum to Yrgyz region in two directions: the direction Yrgyz – Torgay – Yrgyz brought to Zhaltyrsor and Sheber Lake, these two lakes served as summer pastures of Shomekey tribes of Perevosk uезд. The second road of Shomekey tribes reached Qarakum through Qazaly. Then it reached Alka lake of Torgay uезд and one part of this road led to zhailavs of that region and the other part reached Shalkar Lake and served as a temporary place of living. As for Tortqara tribes, they moved from qystau to zhailav in early spring and had a short rest in Qarakum on the way to Torgay.

Tortqara tribes following the route in two directions parted into three directions when they reached Yrgyz border. Three migration roads of Tortqara tribes of Qazaly brought to zhailavs located in Torgay uезд through Yrgyz uезд. Shekty tribes of Qazaly who camped in Qarakum spring pasture spent summer in Yrgyz and on the banks of Tolsay and Ashysay rivers and at the foot of Ibaly Mountains. Aleksandrov stated that: “The first route began from Yrgyz and

Or rivers and ended in Orsk, in other words, from Qarakum to the West, the second one brought to the West, Kyshy Borsyk. Shekty, Qarasakal, Shomekey, Tortqara tribes camped in Qyzylqum and Zhanadariya rivers had their own nomadic routes leading to zhailavs. The nomads of Quangdariya had a rest on the bank of Syrdarya, through highlands they moved to Qarakum without making a stop, Shomekey tribes stayed at the place which located in the East of Kolmas mountains, Tortqara and Qarasakal tribes stayed at the place between Kolmas and Terekty, and Shekty tribes stayed at the place located in the West of Terekty” (Aleksandrov 1872). This fact shows the direction of migration route to Yrgyz and Torgay uezds of Syr Kazakhs was very “complicated”.

Most of Syr auls camped in winter pasture for 90 days beginning from 1st of December till the 1st of March, and some auls stayed there till the 10th of March. The first part of aul moved on the 1st of March from winter pasture and reached Qostanay zhailavs in 90-110 days. The period of camping in summer pastures was different. The Sytyk tribes of Qaraozek stayed at Taldykol, Koshbyke, Tobyl zhailavs for 105 days starting from the 1st of June till the 15th of April, Qonaqbay tribes stayed at Qaratomar zhailav for 80 days between the 1st of July and the 20th of September, Zhylkeldy tribes stayed at Kotybok and Dobyrukuduk zhailavs for 110 days between the 1st of June and the 25th of September, Bokay-tabyn tribes from Bayzak volost, Kereyit tribes of Kotkenshek volost and one part of Zhylkeldy tribes of Qaraozek volost camped for 115 days in zhailavs. The nomadic people of Kentub volost stopped about 70 times on the way to zhailavs located in Qostanay (*Materialy po kirgizskomu zemlepol'zovaniyu* 1903: 199).

Though Qazaly and Perovsk regions located in one local zone they had different nature and soil. Qazaly was considered to be a sandy place and suitable to keep camels. The most fertile pastures were Qarakum, Yrgyz, Aktobe, Qostanay zhailavs, as for winter pastures were Qyzylqum and Amudariya (Pashino 1868: 40).

Stating the complication of nomadic migration route of Shekty tribes to Aktobe uezd Ashmarin specified the distance of migration, the period of time of their stay at temporary dwellings (Ashmarin 1925: 116-120).

Dobrosmyslov stated that the migration route of Syr Kazakhs to Torgay region corresponded to the ancient caravan route. According to Dobrosmyslov the distance from Sarysu till Troitsk was 945 km., the distance of each livestock pond was one-day road by camel, the distance from Borytesken till Bileuty

river, then till Zhidely river, from Nogaykol till Zharkol constituted a half-day, in total it made 27 days. And the distance from Telekol lake to Orsk town was 910 km. from Telekol to Qamysty which was in the North side of Ayskol salt lake was two-days road, the distance from Kaydakol to Bashykol, from Qabyrga river to Torgay river was a half-day, and in total it made 26 days. Sarysu route began from Syr region, it passed Torgay region through Sarysu, then directed to the North-West.

Once it served a caravan road, later this road was a nomadic migration route. According to Dobrosmyslov this road was used not only by Syrdarya Kazakhs but also by Kazakhs of Kyzylshengel, Zhylanshyk, Qaratorgay, Sarytorgay, Sarykopa, Nauryzym volost of Torgay uezd, and along these two roads one could meet nomadic people during summer (Dobrosmyslov 1897: 184-186). Dobrosmyslov's notes defines the distance of Atbasar uezd where the Kazakhs of the East of Perovsk uezd directed to and some parts of Mountain roads which could bring to the North-West. The distance from Telekol to Orsk made 910 km. from Syr to the border of Qostanay was about 800 km.

There are contradicting views about the nomadic roads. According to the article "Ocherky Perovskogo uezda" by Zagryazhsky: "nomadic and caravan road were not the same, it was the road known to nomadic people and was a separate road" and stated that the establishment and choice of migration road was closely connected with the livestock care (Zagryazhsky 1903).

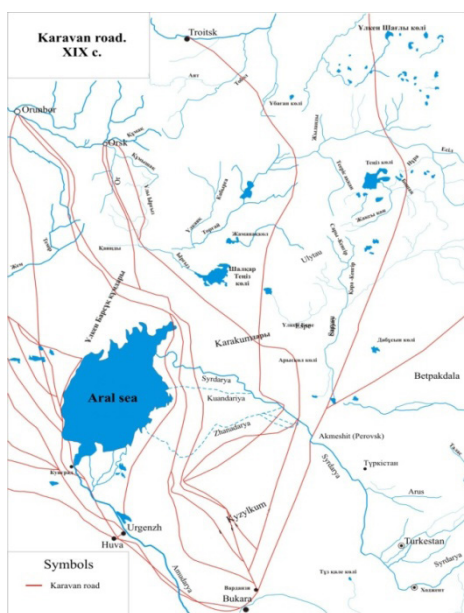
The nomadic people who camped on the right bank of Syrdarya on the way to Qarakum deserts and to the North fertile places in spring encountered the caravan of dealers. It specifies that the nomadic people used the some places of caravan roads. We can state that the direction of caravan corresponds to the road of nomadic migration road that passed Yrgyz road shown by Dobrosmyslov, however the caravan roads led to Orsk, Tomsk did not correspond to the nomadic road, these two roads were intersected only in a certain places.

As far as I am concerned, I partly agree and disagree with these stated views relating to forming and using the nomadic roads. It is obvious that an ancient caravan road served both as the road to attack the enemy during the unrest time and nomadic road, nevertheless the caravan roads didn't serve a complete nomadic road.

Nomads could go aside from caravan road if they met suitable pasture for their

livestock. So, the nomadic road of Syr Kazakhs didn't coincide with caravan roads. The nomadic roads of Syr Kazakhs covers the large part of caravan roads located on Yrgyz, Sarysu roads, but the road led to the North-West of "Satpay zholy", "Tau zholy" covered one part of caravan roads which led to Orsk, Tomsk and intersected only in certain stations and livestock ponds.

The map of the main caravan routes drawn up according to the author of XIX century claims that the migration ways totally didn't coincide with the caravan routes (see Picture 6).



Picture 6. Caravan roads. XIX c. (Authorial map)

Some nomadic people had to change seasonal pastures because of livestock care even in winter. One part of cattle breeders of Qazaly to provide the livestock with food sent them to Qyzylqum and the other part of them to the South-West of Perovsk uezd, Mangystau and Ustyrt Kazakhs to Khiva. In winter some Syrdarya nomadic people moved to Qyzylqum seeking a place for cattle pasture, in the North the Kazakhs had to move towards Perovsk, Qazaly because of long standing and severe winter in that place. In 1879-1880 the winter was so severe that 216167 cattle were placed from Torgay to Perovsk County (Dobrosmyslov 1895: 27). In 1893 according to

the report of military governor of Torgay County 6353 families in Yrgyz, 944 – in Torgay didn't have own winter pastures, that's why they had to move several times during winter. Some of nomadic people of Yrgyz region moved to nearby Aktobe County and the rest were sent to Qazaly in winter. In the South East of Yrgyz County pastures of shomekey and teleu families were next to Qazaly region pasture. Some Uaq families settled down on the bank of Aral river to live with shekti kins (Dobrosmyslov 1895: 339-340).

At the end of the XIX and the beginning of the XX the century the nomadism was still kept, though the migration distance reduced, and at the end of 1920s the nomadism changed into settled style of life.

Conclusion

The migration distance of the nomadic people depended on the number of livestock. In those areas where nomadic livestock husbandry is developed the size of their seasonal pastures was large. The forming of several directions of nomadic migration route was connected with the mastery of organization technology of livestock husbandry.

Nomadic people could change a place of living even in winter, because they were seeking a place for cattle pasture. The complication of direction of nomadic migration was also connected with environmental ecology. Kazakhs who had much livestock moved to the South in search of cattle pasture in winter because the land in the lower current of Syrdarya was dry, sandy, windy and in summer they moved to the North because there were a lot of flies and midges and there were not enough place for livestock pasture. The migration in winter rarely happened, it was connected with the lack of pasture for cattle. Cattle breeders who had many animals by quantity wandered to various regions and in winter they came back to their quarters. They lived here since November till March. But those who had few animals returned from summer pasture in early autumn and they stayed there till the middle of April even till May.

The direction of nomadic migration and territory of settlement based on tribes relations, Middle zhuz tribes who camped in the East of Perovsk uezd moved to Atbasar uezd settled by Middle zhuz Kazakhs, Small zhuz moved to the West and North-West who camped in Perovsk and Qazaly uezd, i.e. they moved to places camped by their tribes.

The introduction of Russian ruling in the middle of the XIX century made the people of some auls stay at winter pastures and change to semi-settled way of life, so one part of nomadic people reduced the nomadic migration radius to 20-25 km. The beginning of the XX century the establishment of the Soviet system and confiscation of livestock of rich people led to break of nomadic life. The only way to come out of such situation was the transfer to settled style of life.

References

- Aleksandrov, E. (1872). “O Napravlenii Letnih Kochevok Kirgiz Kazalinskogo Uezda”. *Turkestanskiye vedomosti* 13: 3.
- Aleksandrov, E. (1884). “Puty kochevok Kirgiz Maloy Ordy Perovskogo i Kazalinskogo uezdov”. *Turkestanskiye vedomosti* 15: 202.
- Andryanov, Boris (1985). *Neosedloe Naselenie Mira*. Moskva: Nauka.
- Argunbayev, Khalel (1969). *Kazakhtyng Mal Sharuashylygy Zhayinda Etnographicalyk Ocherk*. Almaty: Gylym.
- Ashmarin, A. (1925). “Kochevyie Puty, Zymovye Stoibysha Ī Letovky”. *Sovetskaya Kirgizia* 5-6: 111-124.
- Aziatskaya Rossia* (1914). Tom. 1-3. Sankt-Piterburg: Tipografiya A. F. Marsa.
- Divayev, Abubakir (1992). *Tartu*. Almaty: Ana tili.
- Dobrosmyslov, Aleksandr (1897). *Veterinarny nadzor v Turgaiskoy Oblasty*. Orenburg: Tipografiya Zharikova.
- Dobrosmyslov, Aleksandr (1895). *Skotovodstvo v Turgaiskoy Oblasty*. Orenburg: Tipografiya Zharikova.
- Finsh, O. ve A. Brem (1882). *Puteshestvye po Zapadnuyu Sibir*. Moskva: Tipographiya Lavrova.
- Geyer, Ivan (1909). *Turkestan*. Tashkent: Kirsner.
- Gains, Aleksandr (1898). *Sobranie Literaturnyh Trudov*. Tom II. Sankt-Peterburg: Tipographiya Stasyulevicha.
- Grodekov, Nikolai (1889). *Kirgizi i Qarakirgizi Str-Dar'inskoy Oblasti. Yuridicheskij Bit*. T.1. Tashkent: Tipolitografiya Lahtina.
- Kostenko, Lef (1880). *Turkestansky Kray. Opyt Voенno-Staticheskoy Obozreniya. Turkestansko-Voennogo Okruga. Materialy Dlya Geographii i Statistiki Rossii*. Tom 1-3. Sankt-Peterburg: Typographiya Transhelya.
- Krasovskiy, Mekhail (1868). *Materialy Dlya Geographiy i Statistiki Rossii, Sobrannyyei Ofitseramy Generalnogo Shtaba. Oblast Sibirskih Kirgizov*. Part 1-3. Sankt-Peterburg.
- Kustanayev, Hudabai (1894). *Etnografisheskie Osherki Kirgiz Perobskogo i Kazalinskogo Uezdov*. Tashkent: Tipolitografiya Pertsebih.

- Levshin, Aleksei (1996). *Opisanie Kirgiz-Kazachyih ili Kirgiz-Kaisatskih Ord i Stepei*. Almaty: Sanat. Republishing.
- Maksheev, Aleksei (1867). "Ostatky Starinnogo Goroda na Syr-Dariye". *Sankt-Peterburgskye vedomosti* 60.
- Margulan, Alkey (1949). "Drevnie Qaravannye Puty Cherez Pustynyu Betpak Dalā". *Vestnik Akademii Nauk Kaz SSR* 1: 68-77.
- Materialy po Kirgizskomu Zemlepol'zovaniyu. Turgayskaya oblast. Kustanaysky Uezd* (1903). Tom 5. Voronezh: Typolitographiya Isaeva.
- Materialy po Kirgizskomu Zemlepol'zovaniyu. Syr-Dariyinskaya oblast. Perovsky Uezd* (1912). Tashkent: Tipo-litographiya Iliyina.
- Materialy po Kirgizskomu Zemlepol'zovaniyu. Syr-Dariyinskaya oblast. Kazalinsky Uezd* (1913). Tashkent: Tipo-litographiya Iliyina.
- Materialy po Kirgizskomu Zemlepol'zovaniyu. Reky Chu i Nizoviyev Reky Talasa Chernyauskogo b Alyieatynskogo uyezda Syrdarinskoy oblasti* (1915). Tashkent.
- Meyer, Lev (1865). *Materialy Dlya Geographyi i Statistiki Rossiyi, Sobrannyyei Ofitseramy Generalnogo Shtaba*. Part 1. Kirgizskaya step. Orenburskogo vedomostva. Sankt-Peterburg.
- Narody Rossii. Kirgizy. Istorichesky Ocherk and Narodny Haracter* (1879). Sankt-Peterburg: "Obshestvennaya polza".
- Nebolcin, Pavel (1855). *Ocherky Torgovly Rossiyi so Sredney Aziey*. ZIRGO. Knizhka 10. Sankt-Peterburg: Imp. A. Sc.
- Neustruev, Sergej (1911). "Zona Yuzhnoy Polypostyny. Perovsky Uyezd Syrdarynskoj Oblasty". *Predvaritel'nyi otchet i ispolnenii rabot po izsledovaniyu pochv Aziatskoj Rossii v 1910 godu*. Sankt-Peterburg, 107-120.
- Pachino, Petr (1868). *Turkestanskii Krai v 1866 godu*. Putevyie zametki. Sankt-Peterburg.
- Potantin, Georgii (1916). "Kazako-kirgizskye Altayskiye Predaniya, Legendy i Skazky". Tom XXV. Petrograd. *Zhyvaiya starina* 45: 47-198.
- Spiridonov, D. (1922). "Kirgizskie pustynnye stepi". *Izvestiya Zapadno Sibirskogo otdeleniya Rossiskogo Geograficeskogo Obsestvo* 1: 34-47; 2: 87-113.
- Valikhanov, Shokan (1985). *Sobranie sochinenii*. Volume 4. Almaty: Glavnaya redakciya Kazahskoi sovetskoi enciklopedii.
- Zagryazhsky, Georgi (1876). "Yuridichesky obychay Kirgiz o razlichnyh rodah sostoyanii i o pravah im prisvoennyh. O narodnom sude u kochevogo naseleniya Turkestanskogo kraja po obychnomu pravu". Sankt-Peterburg. *Ezhegodnik. Materiyaly po Statistike Turkestanskogo Kraja*. 151-203.
- Zagryazhsky, Georgi (1903). "Ocherky Perovskogo uyezda". *Turkestanskiye vedomosti* 58: 358.
- Zhien (1914). "Akmeshit uezinen". *Qazaq gazety* 51: 3.

Kazak Halkının Mevsimlik Otlaklara Göç Etme Özellikleri (19 yy. – 20. yy. Baş Dönemleri)*

Tattigül Kartaeva**

Öz

Geleneksel olarak hayvancılıkla uğraşan Kazak halkı, hayvan sürülerini her mevsimde tabii otlaklarda yetiştirilmiştir (yetistirdi). Bu amaçla Kazak halkı otlakları mevsimlere göre kullanmışlardır: kıstau (kışlık otlak), kökteu (baharlık otlak), jaylau (yayla, yani yazlık otlak) ve kuzdeu (sonbaharlık otlak). Makale sahibi ilmi veriler ışığında Kazakların mevsimlik otlakları kullanma şekillerini, göç yollarının tarihi topografyası ile kartografyasını incelemiştir. “Geleneksel göçebe kurallarına” bağlı Kazak toplumu, kendi geleneklerini, örf ve adetlerini, batıl inançlarını oluşturmuşlardır. Göçebe hayvancılıkla uğraşan kabileler oldukça uzaklara göç etmişlerdir. Kazak topraklarında Rus Çarlık yönetiminin hüküm sürmeye başlaması ve göç yoluyla yeni yerleşimcilerin gelmesiyle birlikte XIX. yy. ikinci yarısından itibaren göçebelikten yerleşik hayata geçiş aşaması hızlanmıştır. Uzaklara göç edecek kabileler göçün meridional, kısa mesafeye göç edecek olanlar “tasımal” taşımacılık şeklini kullanmışlardır. Oysa dağlı, taşlı bölgelerdeki yaylalara göçecek olanlar dağ geçitlerinin kenarından “dik” ya da “dikey” olarak yükselerek göç etmişlerdir.

Anahtar kelimeler

Göç organizasyonu, göç yollarının çeşitleri, mevsimsel otlaklar, göç yollarının mesafesi ve süreleri, göç etme kuralları.

* Geliş Tarihi: 04 Ocak 2015 – Kabul Tarihi: 16 Eylül 2015

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Kartaeva, Tattigül (2019). “Peculiarities of Seasonal Migration of The Kazakhs (the end of the XIX – the beginning of the XX)”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 93-115.

** Prof.Dr., Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Fakültesi – Almatı/Kazakistan
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6180-4107>
kartaeva07@gmail.com

Особенности кочевания казахов на сезонных пастбищах (XIX – начало XX века)*

Таттигул Картаева**

Аннотация

В традиционном скотоводческом хозяйстве казахи во всех сезонах разводили скот на естественном пастбище. Для этой цели казахи пользовались пастбищами согласно сезонам: кыстау (зимнее пастбище), коктеу (весеннее пастбище), жайлау (летнее пастбище) и куздеу (осеннее пастбище). Автор данной статьи на основе научных данных рассматривает использование сезонных пастбищ и исторической топографии и картографии маршрута перекочевания казахов. Казахское общество связано с «правилами традиционного кочевания» на сезонных пастбищах, где имеются свои традиции, обычаи и приметы. Племена, которые занимались кочевым скотоводческим хозяйством, перекочевывали на большие расстояния. Введение режима царской России и наплыв переселенцев во второй половине XIX века ускорили процесс перехода от кочевого хозяйства к оседлому. Направления кочевых путей племен, которые перекочевывали на дальние расстояния, были меридианального характера, племена которые перекочевывали на ближние пастбища – «тасымал». Те племена, которые кочевали на летовку в горных пастбищах, расположенных в высокогорье в гористых каменистых районах, мигрировали по крайгорным перевалам, поднимаясь «круто» или «вертикально».

Ключевые слова

Организация кочевков, виды кочевых путей, сезонные пастбища, расстояние и длительность кочевых путей, правила кочевания.

* Поступило в редакцию: 4 января 2015 г. – Принято в номер: 16 сентября 2015 г.

Ссылка на статью:

Kartaeva, Tattigul (2019). "Peculiarities of Seasonal Migration of the Kazakhs (the end of the XIX – the beginning of the XX)". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 90: 93-115.

** Проф., д-р, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Факультет истории, археологии и этнологии – Алматы / Казахстан
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6180-4107>
kartaeva07@gmail.com

Romanın Sinemaya Aktarımında Karşılaşılan Problemlere Kuramsal Yaklaşımlar*

Orhan Güdek**

Öz

Bu çalışmanın amacı, yazılı ve görsel anlatılar arasındaki ilişkiyi inceleyerek, özde romandan sinemaya aktarım sürecinde ortaya çıkan problemlere kuramsal bir yaklaşımla çözüm önerileri getirmektir. Bize göre bu sorunların kaynağının başında görüntünün doğasına ait bir kavram olan, “gerçeklik yanılması” gelmektedir. Çalışmada, bir romanın sinemaya aktarımındaki problemlerin aslında romanla sinema arasındaki ilişki biçiminden değil, görüntü ve gerçeklik arasındaki ilişki biçiminin doğru kurulamamasından kaynaklandığı savunulmuştur. Görüntüye, bir gösterge olduğundan hareketle gerçekliğin arkasındaki farklı anlam katmanlarını iletmeye çalışan ve ona, gerçekliğin bir göstergesi olarak yaklaşan düşünce biçiminin, romandaki soyut kavram ve durumların aktarılabilmesinin önünü açacağı ve yönetmene geniş bir hareket imkânı tanıyacağı gerçeğine ulaşılmıştır. Ayrıca “romana sadakat” sorunları çerçevesinde de konu ele alınarak yönetmenin romana olan mesafesi üzerinden kuramsal sorgulamalar yapılmıştır. Edebi bir romanı kaynak alan filmlerin, sinemanın sanatsal olan tarafında durması gerektiği ve bir filmin romandan alması gereken en önemli özelliğin “edebilik” olduğu iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Roman, sinema, yazılı anlatı, görsel anlatı, uyarılma, gerçeklik yanılması, kuram.

* Geliş Tarihi: 15 Ocak 2016 – Kabul Tarihi: 21 Aralık 2016

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Güdek, Orhan (2019). Romanın Sinemaya Aktarımında Karşılaşılan Problemlere Kuramsal Yaklaşımlar. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 117-135.

** Doktorant, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Sakarya/Türkiye
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9928-1612>
orhangultenzey@gmail.com

Giriş

Sinemanın tarihi on dokuzuncu yüzyılın sonundan başlatılmasına karşın insanoğlunun gördüğü şeyleri resimleme ve resimlediklerini hareket ettirme arzusu ve hayali tarih öncesi çağlara değin uzanır. Avrupa'nın değişik yerlerinde bulunan paleolitik çağa ait mağaralardaki resimlerde at, bizon ya da yaban keçisi gibi hayvanların birçoğunun hareket halinde betimlenmiş olması, insanoğlunun bu hayalinin günümüze uzanan örnekleridir.

Fakat resmin gerek en eski gerekse de en yeni örnekleri, hareketi değil ancak hareketin bir an'ını tespitten öteye geçememiştir. Bununla birlikte insanoğlunun, resimleri hareket ettirebilen bir aygıt için, on dokuzuncu yüzyılın sonlarını beklemesi gerekmiştir. Lui ve August Lumier Kardeşler'in 28 Aralık 1895'te Paris Grand Cafe'de halka açık yaptıkları ilk film gösterimi, sinemanın başlangıcı sayılır. Ancak "sinematograf" adı verilen ve resimlerin arka arkaya gösterilerek hareketliymiş algısını uyandıran buluşa giden yolda birçok bilim adamının da payı vardır.¹

İlk sinema gösterimleri bir öykü anlatmaktan çok belgesel niteliği taşımaktaydı. Ancak içinde az da olsa bir öykü barındıran film parçalarının daha çok ilgi gördüğünün keşfedilmesi, sinemayı ilk zamanlarından itibaren edebiyat eserlerine yönlendirmiştir. Jules Verne, Victor Hugo, Alexandre Dumas, Dickens gibi yazarların birçok eseri, sinemanın öncüsü sayılan yönetmenler tarafından filme çekilmiştir. Hazır, denenmiş ve okurca beğenilmiş olan edebiyat eserlerinin filmlerinin yapılması, yazılı metinlerin sinemaya nasıl aktarılacağı sorununu da beraberinde getirmiş, bu ise sinemanın anlatım imkânlarının gelişmesi ve genişlemesini sağlayarak "yeni bir dil" inşa edilmesinde büyük katkı sağlamıştır.

Günümüzde sinema, dünya genelinde ortak bir anlatım dili oluşturmuş olmasına karşın, ilk yıllarında olduğu gibi edebiyat eserlerine, özellikle de roman'a başvurmaya devam etmektedir. Ancak yazılı ve görsel anlatı ile bu anlatıların dilleri arasındaki farklılıklar edebiyat eserlerinin sinemaya aktarılmasında bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Sinemanın kendine özgü bir anlatım dili oluşturmasına, bu dili kullanarak bir öyküyü nasıl anlatacağına dair birikimine ve sahip olduğu ileri teknolojiye rağmen, edebiyatın dinamik ve değişken yapısı, görsel dile aktarımındaki sorunların güncel kalmasına sebep olmuştur.

Bu makalede, yazılı ve görsel dil arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerin-

de durularak, sinemaya en çok aktarılan edebî tür olması sebebiyle özelde roman türünün görsel dile aktarımında karşılaşılan problemlere değinilmiş, uyarlama (adaptation) ve dönüştürüm (converting) açılarından bu problemlere çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

Şüphesiz ki romanın ve filmin anlatım dili farklıdır. Bu farklılıktan hareketle bir romanın görsel dile aktarım sürecinde öncelikle romanın incelenerek, yapısının ve içeriğinin ortaya konması gerekmektedir. Ancak bize göre sorunların kaynağının başında görüntünün doğasına ait bir kavram olan, "gerçeklik yanılması" gelmektedir. Bu çalışmada, bir romanın sinemaya aktarımındaki problemlerin aslında romanla sinema arasındaki ilişki biçiminden değil, görüntü ve gerçeklik arasındaki ilişki biçiminin doğru kurulamamasından kaynaklandığı savunulmuştur. Ayrıca "sadakat" sorunları çerçevesinde de konu ele alınarak yönetmenin romana olan mesafesi üzerinden kuramsal sorgulamalar yapılmıştır. İddiamız odur ki, edebî bir romanı kaynak alan filmlerin, sinemanın sanatsal olan tarafında durması gerektiği ve bir filmin romandan alması gereken en önemli unsurun, romanın "edebîlik" özelliği olduğudur.

Konuyla ilgili yurtdışında birçok çalışma yapılmasına karşın ülkemizde yapılan akademik çalışmalar ve tartışmalar henüz yeterli düzeyde değildir. Romandan sinemaya yapılan uyarlamalarla ilgili yapılmış olan çalışmaların çoğu romanın ve filmin ayrı ayrı incelenmesi ya da filmin romana sadık kalıp kalmadığı tartışmalarının etrafında dönmektedir. Çalışmaların bir kısmının da birbirini tekrar eden ansiklopedik bilgilerle sınırlı olduğu görülmektedir. Teorik anlamda yazılı ve görsel dilin mukayesesi esasına dayanan ve uyarlama süreçlerini inceleyen yetkin kuramsal çalışmaların eksikliği hala hissedilmektedir. Çalışmamızın amacı, yazılı ve görsel anlatılar arasındaki ilişkiyi inceleyerek, özelde romandan sinemaya aktarım sürecinde ortaya çıkan sorunlara ve mevcut kuramsal tartışmalara katkıda bulunmaktır.

Gerçeklik Yanılması, Sözcükler ve Görüntünün Doğası

Gönül gözü görmeyince hiç baş gözü görmeyiser.

Yunus Emre

Yazılı ve görsel anlatıların dilleri birbirinden farklıdır. Birçok kaynakta anlatının temelini oluşturan şeyin, yazılı anlatılarda "sözcükler", görsel anlatılarda ise "görüntü" olduğu ifade edilir. Elbette bir roman, dili oluşturan sözcüklerle kurulurken; bir film, görüntü parçalarının bir araya gelmesiyle

oluşur. Ancak roman ve sinema arasında, kullandıkları malzeme itibariyle temelde farklılık olsa da her ikisinin de amacı, bu farklı malzemeyi kullanarak, bir öykü anlatmaktır. Fakat "anlatı ortamının doğası", aynı öykünün farklı biçimlerde ifade edilmesine sebep olmaktadır. Bir öykünün, bir roman ya da bir filmde nasıl anlatıldığına ya da söz konusu anlatı ortamlarında "anlam"ın nasıl sağlandığı ya da değiştiğinin analizi, öncelikle her iki ortamın dilini oluşturan temel birimlerin ve bu birimler arasındaki ilişkinin incelenmesine bağlıdır. Birimler üzerine ontolojik bir düşünme biçimi, aktarım sürecinde nasıl bir pozisyon alınması gerektiğine dair bir fikir verecektir.

Bir romanı oluşturan en küçük anlamlı birim sözcüklerdir. Göstergibilim kuramlarına göre sözcükler, kendi dışındaki "şey"lere işaret eden göstergelerdir. Örneğin, toplumsal uzlaşım gereği "yağmur" sözcüğünü oluşturan işaretlerin bir araya gelmesi, herkesin bildiği bir doğa olayına işaret eder. "Yağmur" sözcüğünü gören birinin zihninde, sözcüğün işaret ettiği nesnenin hayalî görüntüsü ve bu görüntünün farklı anlamsal çağrışımları belirir. Bir filmin yapıtaşı ve en küçük anlamlı birimi olan fotoğrafik görüntüler için de aynı şey geçerlidir. Yazıdaki "yağmur" sözcüğü ile görüntüdeki "yağmur" görseli, kendi dışındaki başka bir şeye işaret etmeleri bakımından aynıdır. Gördüğümüz şey aslında yağmurun kendisi değil "yağmur" yazısı ya da "görüntüsüdür".

Bir filmde görülen yağmur, tıpkı "yağmur" sözcüğünün işaret ettiği gibi, önce, görüntünün nesnesine göndermede bulunur. Fakat yazı dilinde "gösteren" ile işaret ettiği nesne arasında görüntü itibariyle hemen algılanabilen ayrım, görsel dilde, "gösteren" in, nesnesiyle olan "aynı gibilik" ilişkisi yüzünden kolayca idrak edilemez. Bu durum görsel anlatılarda devinim'in devreye girmesiyle daha şiddetli bir hale gelir ve görülenin gerçek olduğu yanılması had safhaya ulaşır. Böylece gösteren ile gösterilen birbirinden ayırt edilemez bir hal alır.

Sinema tarihi kaynakları, ilk film gösteriminin yapıldığı Paris Grand Café'de, seyircilerin "Trenin Gara Girişi" filmi izlerken üstlerine doğru gelen trenden korkup panik halinde kaçıştıklarını yazar. Devinimli görüntüye şahit olan ilk sinema izleyicilerinin bu davranışları, gösterge ile gösterenin nesnesinin ayırt edilememesinden kaynaklanmıştır. Gombrich'e göre imge ile gerçeklik arasındaki ayrım, ilkeller için bazen çok daha belirsizdir. "Yerliler, bir keresinde, sürülerinin resmini yapan Avrupalı bir ressamla, korkuyla

şu soruyu sormuşlardır: Bunları alıp götürürsen neyle yaşarız biz? (1997: 40). Bugün sinema izleyicisi bir filmdeki devinimli görüntülerin "gerçek" olmadığına bilincindedir; ancak film izleme deneyimi sırasında bu bilinç, gerçeği temsil eden kopya görüntünün gerçek olduğu yanılmasıyla dolaylı, özdeşleşmenin de etkisiyle zaman zaman kaybolabilir.

Her sanat türü az ya da çok seyircinin gerçeklik duygusuna seslenir; en çok da sinema. (...). Beyazperdede geçen olay ne kadar gerçek dışı olursa olsun, seyirci buna tanık olur ve deyim yerindeyse olaya katılır. Bu nedenle, olayların gerçek olmadığını bilmesine karşın sanki gerçekmiş gibi duygusal bir biçimde tepki gösterir (Lotman 1999: 26).

Bir filmi oluşturan görüntüler durağan fotoğraf kareleridir. Barthes'a göre (2014: 18), bir fotoğrafı, göndergesinden ayırt edebilmek ayrı bir bilgi ve bilinç durumunu gerektirir. Nesne, taklit edilme biçimi tarafından engellenmiş olduğu için, göze nasıl görünürse görünsün, ne türden olursa olsun, fotoğraf görünmez, gördüğümüz şey aslında o değildir. Kısaca gönderge ayrılmaz ve bu eşine az rastlanır bağıllık fotoğraf üzerinde yoğunlaşmayı çok zorlaştırır. Ona göre, "fotoğrafik gösteren" in görülebilmesi için fotoğrafa "çok yakından bakmak" gereklidir.

Görüntünün gerçekliğiyle ilgili sözü edilen yanılısma, bir romanın görüntü diline aktarılması sürecinde ortaya çıkan problemlerin ilk kaynağını teşkil eder. Çünkü "gerçeklik yanılısması" romandaki soyut kavram ve durumların görüntü diline aktarılmasının önündeki en büyük engeldir. Oysa görüntü de tıpkı romandaki sözcükler gibi, gerçeğin kendisi değil bir göstergesidir. Uygun tasarım ve sıralama yapıldığı takdirde romandaki soyut kavramlar ve durumların görüntü diline dönüştürümü (converting) kolaylaşacaktır. Dolayısıyla yazı diliyle ifade edilen romanın, görüntü diline dönüştürülmesinde, "gerçeklik yanılısması"ndan bağımsız düşünerek, fotoğrafik görüntüye öncelikle bir "yazı türüymüş" gibi yaklaşmak gerekmektedir.

Bu türden bir düşünme biçimiyle sinemaya yaklaşan ve sinema dilinin oluşmasında büyük katkıları olan Eisenstein, Japon geleneksel yazısı "haiku"yu, sinemadaki kurgunun ilk adımı olarak görür.

Bu hiyerogliflerden² her biri ayrı bir nesne'ye bir olguya karşılıktır; ama birleşmeleri bir kavram'a karşılık olur. Kaynaşmış ayrı ayrı hiyerogliflerden de kavramsal yazı oluşur. 'Gösterilebilir' iki hiyeroglifin birleşmesiyle, çizgiyle

'gösterilemeyecek' bir şeyin anlatımı sağlanmıştır. Örneğin, suyun resmi ile gözün resmi 'ağlamak' anlamına gelir; bir kapı resminin yanında bulunan bir kulak resmi 'dinlemek' demektir (.). İyi ama bu kurgudur. Evet, bu tıpatıp bizim sinemada yaptığımız şeydir. Resmi yapılabilir, anlamı tek, içeriği yansız (nötr) olan çekimleri, anlaksal (intellectual) birlikler ve diziler biçimine sokmak. Herhangi bir sinemalık sergilemede kaçınılmaz bir araç ve yöntemdir bu. Yoğunlaşmış ve arılaşmış bir biçimde de 'anlaksal sinema'nın çıkış noktası. Soyut kavramların görsel anlatımında en aşırı özlülüğü (laconism) arayan bir sinemanın (Eisenstein 1985: 44).

Kurgu, dildeki sözdizimine benzer.³ Tek tek görüntülerin ne şekilde sıralandığı iletilmek istenen anlam üzerinde belirleyici bir rol oynar. Örneğin birinci görüntüde bıçak tutan bir el, ikinci görüntüde ağaca bağlanmış bir koyun görülürse, zihin bu görüntülerden bir çıkarım yapar ve koyunun kesileceği sonucuna varır. Ancak üçüncü görüntüde bıçağı tutan elin gülümseyen küçük bir çocuğa ait olduğu görüldüğünde, zihin yeni bir çıkarım yaparak çocuğun koyunun ipini keserek onu kurtaracağını düşünür.⁴ İnsanoğlunun ilk yazma biçiminin resimsel yazı olduğu hatırd tutularak, gerek tek tek görüntülerin nesnelere öte bir anlam ifade etmesi, gerekse de bu görüntülerin diziliminin yeni anlamlara yol açması, görüntünün bir yazı biçimi olduğu gerçeğini destekler niteliktedir.

Leaman, dünyayı, arkasında açıklamaların yattığı bir yer olarak gören ve realiteyi, yorumlama gerektiren bir biçimde temsil eden tarzın, izleyicinin gördüğü şeyin yorumunun önemini vurgulayan tasavvufi estetik tarz olduğunu belirtir (2012: 240). Bu itibarla, görülenin, gerçeğin kendisi olduğunu dayatan bir sinema anlayışı yerine; gerçeğin, görülenin kendisi olmadığını hatırlatan bir sinema anlayışı, gerçeklik yanılmasıyla kaynaklı görsel anlatı sorunlarının çözümü noktasında tasavvufi bir bakış açısıyla birlikte yönetmene sınırsız açılımlar sağlayacaktır. Romandan sinemaya aktarımlarda yalnızca görülebilir olanı değil görülemeyeni de "görebilmek" ve görüntü diline aktarabilmek böyle bir bakış açısının sonucudur. Örneğin, görüntüde ihtiyar bir adam gösterilmek isteniyorsa dünyanın her yerinde ihtiyar bir adam gösterilir. Fakat Abbas Kiyarüstemi'nin "Arkadaşımın Evi Nerede?"⁵ filmindeki ihtiyar adam, genel yapı ve kurgu içinde, yalnızca bir ihtiyar adam değil, aynı zamanda "gelenektir" de. Ya da aynı yönetmenin "Koro"⁶ adlı kısa filminde ancak iştme cihazıyla duyabilen ihtiyar, "devlet"tir as-

linda. İyi filmler bu türden ifade biçimlerinin sayısız örnekleriyle doludur.

Görüntüye bir yazı türü olduğu biçimindeki yaklaşımda, görüntülerin filmin genel yapısı içinde nasıl konumlandırıldığıнын yanı sıra, sinema sanatına özgü diğer teknikler ve filmin üretildiği "kültürel coğrafya"nın etkisi gibi unsurlar da, romanın filme aktarılması sürecinde göz ardı edilmemelidir. Sanatsal ürünün ait olduğu ya da yeniden üretildiği kültür alanı, görüntüsel yazının nasıl okunacağı noktasında belirleyici olacaktır. Bir İran filminde bereket ve rahmetin simgesi olarak yer alan "yağmur"un, bir Amerikan filminde korku, gerilim ve kötü şeyler olacağıнын habercisi olarak kullanılması, gerçeğin algılanışı, anlamlandırılması ve anlamın iletilmesindeki kültürel farklılıklara bir örnektir.

Eğer görüntü bir "yazı" biçimiye, görüntülerden oluşan filmin de bir "metin" olduğu düşünülmalıdır. Bir dilde yazılan bir metnin başka bir dile çevrilme sürecinde sözcükler ya da cümlelerin birebir çevirisi nasıl yapılamıyorsa, bir romanın da farklı bir dil olan sinema metnine doğrudan ya da birebir aktarımı söz konusu olamaz.

Bir Hareket Noktası Olarak Roman

Uyarlama ciddi bir sorundur edebiyat sinema ilişkisinde. Sinemacı, şüphe yok ki, bir kitabı seçti diye onun kulu kölesi olacak değildir. Ama kaynaktaki temellendirme budanırsa, yerine bir yenisini koymak gerekir⁷

Enis Batur

Romandan filme yapılmış aktarımlarda genellikle "esere sadakat" kavramından hareketle bir tartışma yürütülür ve ortaya çıkan filmin başarı ya da başarısızlığı, roman ile film arasında bir kıyaslama yapılarak, filmin kaynak eser olan romana ne kadar bağlı olup olmadığıyla ölçülür. Geçmişte roman yazarlarının da katıldığı bu türden tartışmaların bugün son derece absürd olduğu aşikârdır.

Bir film romana uzamsal olarak çok yakın ya da çok uzak bir noktada dırabilir. En yakın noktada "dönüştürüm"den (converting), en uzak noktada ise romanın yalnızca bir hareket noktası olarak kabul edildiği "esinlenme"-den söz edilebilir. Her iki nokta arasındaki gidiş gelişleri kapsayan süreç ise "uyarlama" (adaptation) kavramıyla karşılanabilir. Romanın sinemaya

aktarım çalışmalarında yöntemi belirleyen husus ise, birbirinden ayrı bu iki nokta arasındaki gidiş gelişlerle alakalıdır. Eğer yönetmen sinema estetiği çerçevesinde romandaki unsurların birçoğunu atlamadan filme aktarmak istiyorsa, "dönüştürüm" noktasına daha yakın duruyor demektir. Dolayısıyla yönetmenin karşılaşılabilecek problemler "esinlenme" noktasında olduğundan çok daha farklı olacak ve romanın teknik dünyasına daha fazla girmesi gerekecektir.

Uyarlamaların yönü, teorik olarak, herhangi bir sanat dalından bir başka sanat dalına doğru olabileceği gibi, aynı sanat dalı içerisindeki türler arasında da gerçekleşebilir.⁸ Romandan sinemaya yapılan uyarlamalarda yönetmen hangi noktada durursa dursun, yazarın hukuki hakları dışında, onun için bağlayıcı herhangi bir konu bulunmamalıdır. Yönetmen, temel aldığı romanın bütün unsurlarını değiştirme, dönüştürme ve aklındaki perdeye yansıtma noktasında özgürdür. Nihayetinde ortaya çıkacak olan film, yeni bir sanat eseri yeni bir üretim ve bir başka sanatçı/üretici olan yönetmenin eseri olacaktır.⁹ Karşılaşılabilecek problemleri belirleyecek olan şey öncelikle, "klasik" ya da "modern" anlatı biçimine sahip romanların filme aktarımında söylem kaynaklı zorluk ya da kolaylıklardan ziyade, yönetmenin kaynak eser olarak gördüğü romana olan mesafesidir. Bu itibarla romanı birebir filme aktarmak çabası içinde olan yönetmenler olabileceği gibi romanı yalnızca bir hareket noktası olarak gören yönetmenler de olabilecektir.

Bazin'e göre (2011: 130), Raymond Radiguet'nin *İçimizdeki Şeytan*¹⁰ ve Andre Gide'in *Pastoral Senfoni*¹¹ romanları belli aktarım kuralları ışığında filme uyarlanmış ve oldukça başarılı olmuşlardır. Çok sayıda film eleştirmeni bu filmlerin en az örnek aldıkları kitaplar kadar iyi olduklarını düşünürler. Ancak Bazin, aktarım formüllerinin dışına çıkarak oluşturulan serbest uyarlamalardan da söz eder:

Renoir'in gerçekleştirdiği 'Une Partie de Campagne'¹² ve 'Madame Bovary'¹³ filmlerini buna örnek olarak verebiliriz. Burada sorun başka bir yolla çözülmüştür. Özgün metin sadece hayat bulma kaynağıdır. Film yapımcısı ile romancı arasındaki bağılılık derin bir sempatik anlama dayanmaktadır. Film, bu tür uygulamada kitabın yedeği olma amacının ötesine geçerek, onun yerini alma gayesi gütmektedir. Bunun başarılı bir örneği olarak Renoir'in 'The River' (Nehir) filmi gösterilebiliriz. 'Le Journal d'un cure de campagne'¹⁴ filmi bir

kez daha farklılık göstermektedir. Onun diyalektiği, sadakat ile yaratım arasında gidip gelmektedir. Burada, edebiyat eserini, sinema ürününe dönüştürme işlevi bir sorun olarak karşımıza çıkmamaktadır. Roman baz alınarak, ikincil derecede bir çalışma oluşturulmaya çalışılır. Film, yeni bir estetik yaratım olmuştur artık. Filmin roman ile karşılaştırılmasına gerek yoktur (Bazin 2011: 130).

Gerek filmin başarısı gerekse de filmin romanın gölgesinde kalmaması için romanın yalnızca bir çıkış noktası ve bir itici güç gibi algılanması yerinde bir yaklaşım olacaktır. Romanın ne kadarının ve nasıl kullanılacağı yönetmenin tasarrufuna bağlı olmalıdır. Romanından kötü bir film çıktı diye kimse yazarı suçlamayacaktır. Filmin tüm sorumluluğu yönetmene aittir.

Enis Batur, yola çıktığı kitabı geniş ölçüde kullanan, ama ona sadık kalma niyeti hiç beslemeyen Hitchcock, Antonioni, Truffaut gibi yönetmenlerin, tartışmasız bir biçimde başarıları oldukları tespitinde haklıdır. Batur'a göre üst anlatı (roman), genellikle sıradan, basit bir bahane oluşturur ve yönetmen kendi anlatmak istediklerini alttan alta filmin yerlemlerine ustalıkla dağıtır (1995: 296).

Romanın bir hareket noktası olarak görülmesi gerektiği yaklaşımının en başarılı örneklerinden biri, Boris ve Arkady Strugatsky kardeşlerin "Yol Kenarında Piknik" adlı romanından uyarlanan Tarkovski'nin kült filmi "Stalker"¹⁵dir. Tarkovsky, kendisiyle yapılan bir görüşmede romanın filmle olan bağlantısının yalnızca bir çıkış noktası olmasından öteye gitmediğini anlatır:

Dostum, yönetmen Giorgi Kalatozişvili'ye filmi uyarlayabileceği düşüncesiyle 'Yol Kenarında Piknik' adında kısa bir roman önermiştim. Sonra neden bilmiyorum, Giorgi romanın haklarını yazarlardan, Strugatski kardeşlerden alamadı ve filmi yapmaktan vazgeçti. Benim de böyle bir film yapma fikri kafamda dönüp durmaya başladı, başlarda zaman zaman aklıma düşüyordu, sonra giderek sıklaştı. Bu romanı temel alan bir yer, zaman ve eylem birliğiyle bir film yapılabilir mi gibi geliyordu bana. (...) Stalker'ın senaryosunun 'Yol Kenarında Piknik' romanıyla, iki kelime, 'İz Sürücü' ve 'Bölge' dışında hiçbir ortak noktası bulunmadığını da söylemem gerek (Tarkovski 2009: 62-63).

Yönetmenin romana mesafesi ne olursa olsun, bir romandan hareketle yapılan filmlerin, romanı birebir yansıtma gibi bir zorunluluğu olmamalıdır. Çünkü film her ne kadar "romanı" temel alsa da romandan bağımsız ve yeni bir eserdir. Sinema tarihi esinlendiği anlatıyı birebir yansıtmaya çalışan filmlerin, hem sanatsal açıdan hem de gişede fiyaskoyla sonuçlandığı birçok örnekle doludur.

Bir Okur Olarak Yönetmen

Ne kadar bilersen bil, söylediklerin karşındakinin anladığı kadardır.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî

Hem söylem hem içerik bakımından birbirinden farklı sayısız roman vardır. Bunların her biri için ayrı ayrı birer uyarılma yöntemi geliştirmek elbette mümkün değildir. Romanların tümünü kapsayabilecek tek bir uyarılma yönteminden de söz etmek imkânsızdır. Fakat bir romanın filme aktarılmasıyla ilgili belli ilkeler tespit edilebilir. Bunların başında, yönetmenin, kendi sanatının estetik kuralları içerisinde kalması şartıyla, romanın nesini, ne kadarını ve bunu nasıl yansıtacağına tercihi noktasında serbest olduğu ilkesi gelmelidir.

Söz konusu ilke, yönetmenin de sayısız roman okurundan herhangi bir okur olduğu gerçeğine dayanır. Yönetmeni sayısız roman okurundan bir okur olarak görmek, romandan sinemaya yapılan aktarımlar sonrasında filmin romanla kıyaslanması eğiliminden doğacak problemlerin önüne geçecektir. Çünkü burada önemli olan ve bilinmesi gereken nokta, "romanın" değil, bir okur olarak "yönetmenin roman algısının" filme yansıtıldığıdır. Yönetmenin roman algısında ise yazar, roman ve yönetmenin kendisini de içine alacak şekilde, zaman ve uzamla ilintili olan kültürel boyut belirleyici rol oynar.

Her şeyden önce yönetmen bir roman okurudur ve metnin iletildiği son nokta odur. Berna Moran, okuru önceleyen edebiyat eleştirisi kuramlarının, 1960'lı yıllardan sonra ağırlık kazanmaya başladığını belirttiği ve bunun sebeplerine değindiği yazısında şunları söyler:

Eleştiride okurun ön plana çıkmasının nedenleri karmaşıktır (...). Nedenlerden biri, modernist edebiyatın okuru edilgen durumdan çıkararak, karakter, olay, zaman ya da mekân ile ilgili karanlık bırakılmış birçok noktayı çözmeye davet etmesidir. James Joyce,

Franz Kafka, Allen Robbe-Grillet, W. Faulkner, S. Becket ve daha birçok romancı, şair, oyun yazarı, kimisi az kimisi daha fazla oranda eseri yorumlama ve anlamlama işine okurun da katılmasını gerektiren eserler vermişlerdir. İkinci bir neden daha çok dil ile ilgili. Saussure'den kaynaklanan yapısalcılık, eserdeki anlamı bir cümlenin anlamı gibi, kendi yapısında arıyordu. Oysa Derrida bu bilimsel çözümü sorguladı ve metnin nasıl okunacağı konusunda okura ağırlık tanıdı. Ayrıca göstergebilim anlam üreten kodların, konvansiyonların iş göreceği bir yer olarak okura döndü. Bir okur, bir kişi değil, kodların toplandığı anlam kazandığı bir işlevdi. Aynı nedenden ötürü Barthes metnin birliğinin, metnin çıkış noktasında (yazarda) değil, varış noktasında yani okurda oluştuğunu söylüyordu (Moran 1994: 219).

Bir roman, her okurun zihninde farklı algı ve çağrışımlar oluşturabilir. Her okur, okuma sürecinde romandaki belli boşlukları doldurur, çıkarımlar yapar, kendi kültür, duygu ve düşünce dünyasına göre romanı yeniden üretir. Hal böyleyken ve tek bir anlam ve algıdan söz edilemezken, romanın sinemaya uyarlanmasında da bir okur olarak yönetmenin roman algısı ve bu algının aktarımı hesaba katılmalıdır. Metnin anlamlandırılmasında okura birinci dereceden bir rol biçen bu tür yaklaşımların, yönetmenin roman karşısındaki konumuyla ilgili olduğu ve bunun da romanın aktarım sürecindeki işleyişte belirleyici bir rol üstlendiği bilinmelidir.

Romanı içselleştiren yönetmen, eserle birlikte değişir, dönüşür. Roman, yönetimde içkin bir hale gelir ve bir okur olarak kendi hayatı içinde romanı bir estetik deneyim olarak yaşar. Söz konusu estetik tecrübenin dışavurumuysa her okurda olduğu gibi her yönetimde de değişik biçimlerde tezahür edebilir. Bu itibarla, yönetmenin filmini "yazarken" aslında okuduğu romanı "yorumladığını" düşünmek yanlış olmaz. Böylelikle film, romanın bir okur olarak yönetmen süzgecinden geçmiş bir dışavurumu olur. Sözü edilen dışavurumda, romanın öznel algısının, romanın kendisi ya da bir metin çözümlenmesi olmadığı noktası hatırdta tutulmalıdır.

Yazmak nasıl ki "okunanı" bir yorumlama eylemiyse, bir okur olarak yönetmenin okuduğu romanı filme aktarma süreci de bir anlamda yazarın yaptığının aynı, yani bir "okunanın yorumlanması eylemi"dir. "Yorum" sonrasında ortaya çıkacak olan filmdeki sanatsal başarı ya da başarısızlığa

tamamen yönetmene aittir. Eco, yazarın bazı durumlarda, "Hayır, ben bunu kastetmedim, ancak metnin bunu söylediğini kabul etmek durumundayım ve okura bana bunu gösterdiği için teşekkür ederim." diyebileceğini söyler (2008: 89). Bu yaklaşım, yönetmene sınırları oldukça geniş bir alanda serbest hareket etme imkânı tanır. Ancak kaynak metni aşan "aşırı yorumlar"ın, romanla film arasındaki bağlantıyı tamamen koparacağı aşikârdır. Bu sebeple kaynak metne "bağlılık", filme aktarım için ön koşuldur.

Todorov'un edebî metin ve eleştirmen arasındaki ilişkiyle ilgili kurduğu cümle, burada roman ve film yönetmeni için de geçerlidir: "Ortada yalnızca okuma değil yazma da bulunduğu için eleştirmen, aynı şeyi söyleme iddiasında olsa bile, incelenen yapıtın söylemediği bir şey söyler. Yeni bir kitap yazdığı için, bahsettiği kitabı ortadan kaldırır" (Todorov 2001: 34).

Bir romanın da birden fazla sinemaya aktarılmış örnekleri olabilir. Sinema tarihi ünlü romanların sinemaya birbirinden farklı yönetmenler tarafından aktarılmış birçok versiyonuyla doludur. Hatta daha önce okuduğu romanla ilgili, her okuyuşunda farklı algı ve çağrışımlara maruz kalan yönetmen/okur, teorik olarak aynı romanı sinemaya birçok kez farklı olarak da aktarabilir. Todorov'a göre de bir kitabın iki okuması hiçbir zaman özdeş değildir. Okurken edilgin bir yazma gerçekleştiririz; metinde bulmak istediklerimizi ekler veya bulmak istemediklerimizi çıkarırız (2001: 34). Ancak yönetmenin, romanı yalnızca işlenecek konudan ibaret görmemesi gerekir. Romanı filme aktaracak olan yönetmenin, kaynak eseri yorumlayarak kendi eserine özgünlük katması, ona kendi damgasını vurması, başarı için kaçınılmazdır.

Edebî Romandan Edebî Sinemaya

*Koca bir evreni içinde taşıyan insan: İşte benim tek ilgi odağım.*¹⁶

Andrei Tarkovski

Yazılı olan her şey edebîyat olmadığı gibi, kameraya alınmış her görüntü de film değildir. Bir romanın ya da bir filmin sanat dairesi içerisinde telakki edilmesini sağlayan bazı nitelikleri olmalıdır. Bir romanın edebîyat sanatı içinde yer alabilmesi için öncelikle yazı ve dil sanatlarına özgü estetik değerleri haiz olması gerekir. Wellek, *Edebîyat Teorisi* adlı eserinin edebîyatın tabiatı ve işlevi üzerine görüşlerini anlattığı bölümünde (2001: 7-23), edebî şekil ve estetik yönden dikkate değer kitapların, estetik değerle birlikte genel olarak bir fikri üstünlüğe de sahip olduklarını belirtir. Kurgusalılık, icat ve

hayal gücünü, edebiyatın ayırıcı vasfı olarak gören Wellek'e göre, edebiyat eseri, işlevini başarıyla yaptığı zaman zevk ve yarar nitelikleri kaynaşmış olarak onda bulunacaktır. Antik çağda Sokrates, Platon ve Aristo'nun sanat, sanatçı ve estetik ile ilgili görüşlerinde de bir şeyin "güzel" olabilmesi için estetik değerle birlikte, doğru, iyi ve faydalı gibi özellikleri de taşıması gerektiği vurgulanır. Horatius'ın "zevкли ve yararlı" (dulce et utile) kavramı da estetik tarihinin esaslarından. Geçmişten bugüne sanat konusunda etik ve estetiğin hep bir arada ele alındığı görülür.¹⁷

Sinemanın da tıpkı edebiyat sanatında olduğu gibi, etik ve kendi varoluş tarzından kaynaklanan görüntü sanatlarına özgü estetik özellikleri bünyesinde barındırması gerekir. Ancak böyle bir filmde sanattan bahsedilebilir. Sanat ve özde edebiyat için geçerli olan estetik ölçütler sinema sanatı için de geçerlidir.

Sinemanın gerçekliğin mekanik bir kaydı ve dolayısıyla sanat olmadığı yolundaki iddialara karşı çıkan Arnheim, sinema sanatının, resim, müzik, edebiyat ve dansa, sanatsal sonuçlar üretmesi ve fakat bu amaçla kullanılmasının zorunlu olmadığı bir ortam olması bakımından benzediğini belirtir. Arnheim'a göre (2010: 15), renkli resimli kartpostallar sanat değildir ve sanat olmaları amaçlanmaz. Aynı durum bir askeri marş, gerçek itiraflardan oluşan bir öykü ya da striptiz için de geçerlidir. Filmler de mutlaka sanatsal olmak zorunda değildirler.

Ancak edebî bir romandan yola çıkılarak oluşturulmuş bir filmin, romanın konusuyla olan ilgisinden ziyade öncelikle, sanatsal estetik özelliklere sahip olup olmadığına dikkat edilmesi gerekir. Bu itibarla bir filmin romandan alması gereken en önemli unsur "edebîlik"tir. Nasıl ki bir romanın edebî oluşu, onun etik ve estetiği bir arada taşımasını ve bu kavramların romanın her unsurunda bulunuyor olmasını ifade ediyorsa; edebî bir romanın filme aktarım süreci sonunda ortaya çıkacak ürünün de sinema estetiği çerçevesinde bir edebîliği taşıyor olması beklenir.

Romanın yönetmen tarafından yalnızca bir konu kaynağı olarak görülmesi, romanı değil yönetmeni bağlamalıdır. Yalnızca konuya indirgenmiş bir edebî romanın, herhangi bir üçüncü sayfa haberinden farkı yoktur. Oysa bir romanı edebî yapan şey konusundan ziyade konuyu işleyiş biçimi ve sahip olduğu edebî dildir. Wellek edebî dili şöyle tavsif eder:

O, ileri derecede 'dolaylı anlamlı veya çağrışımlı (connotative)' bir dildir. Bundan başka o, sadece bizi anlatacağı şeye götüren (referential) bir dil değildir. Edebî dilin tesirli, kendine has bir ifade özelliği vardır. Konuşan veya yazan kişinin havasını ve tutumunu taşır. Gene bu dil söyleyeceğini sadece öylemek veya ifade etmekle yetinmez, okuru etkilemek, ikna etmek ve nihayet değiştirmek ister (Wellek vd. 2001: 10).

Romanın, yönetmen tarafından sadece faydalanılacak bir konu veya yalnızca bir "malzeme" olarak görülmesi kimi yazarları rahatsız eder. Bu böyle olsa bile, güçlü bir roman, filme yapılan her çeşit uyarlama neticesinde hala ayakta kalabilen romandır. Dostoyevski, Tolstoy ya da Shakespeare gibi yazarların eserleri çoğu kez sinemaya aktarıldığı ancak, yapılan filmlerin hiçbirinin, söz konusu yazarların eserlerini gölgede bırakmadığı aşıkârdır.

"Sinemaya en fazla uyarlanan Dostoyevski romanlarından biri 'Suç ve Ceza'dır. Ekspresyonist sinemanın büyük ustası ve 'Doktor Caligari'nin yönetmeni Robert Wiene'nin 1923 yapımı 'Raskolnikow'u 'Suç ve Ceza'nın ilk uyarlamalarından birisi olarak dikkat çeker. Özellikle set tasarımı açısından çarpıcı olan film, yine de büyük bir başarısızlık olarak akıllarda kalır" (Gülşen 2011: 170).

Edebî sinema, sinemayı bir sanat olarak görenler ve onların ürettiklerince somut hale gelebilecek bir kavramdır. Söz konusu sinema biçiminin örnekleri sinema tarihinde azımsanmayacak sayıda mevcuttur. Eisenstein, Tarkovski, Kurosawa, Bergman, Antonioni, Angelopoulos, Truffaut, Kiyarüstemi gibi birçok yönetmen bu türden bir sinemanın temsilcisi sayılabilirler. Mezkûr yönetmenlerin sinema anlayışları farklı bile olsa, sanat ve sinema estetiği üzerine düşünce üretmiş, yalnızca gişeyi düşünmeyerek yaptıkları işin fikri acısını çekmiş ve bu tarzda filmler üretmiş olmaları bakımından onları edebî sinema kavramı içerisinde düşünmek yanlış olmaz.

Sonuç

Sinemada insan ne söyleyeceğini çok iyi bilirse, çekeceği filmin her satırını kafasında canlandırabiliyor, açıkça algılayabiliyorsa teknik açıdan çözülemeyecek hiçbir ifade sorunu yoktur.¹⁸

Andrei Tarkovski

İnsanoğlunun gördüklerini kopyalayıp gerçek hayatta olduğu gibi onlara devinin katma rüyası, 19. yüzyılın sonlarına doğru sinematografin icadıyla birlikte gerçeğe dönmüştür. İlk filmlerden bugüne kadar sinema sanatı ile edebiyat sürekli etkileşim halinde olmuş ve birçok edebiyat eseri, özellikle de romanlar, filme aktarılmıştır.

Romanların filme aktarımı, her iki sanatın doğasına özgü varoluş tarzları ve birbirinden farklı anlatım dillerinden kaynaklanan sorunları da beraberinde getirmiştir. Bize göre bu sorunların kaynağının başında görüntünün doğasına ait bir kavram olan, "gerçeklik yanılması" gelmektedir. Gerçekliğin devinimli bir biçimde kopyalanabilmesi, insanın gerçek ile gerçeğin kopyası olan görüntüyü birbirinden ayıramamalarına sebep olmuş, bu da romanlardaki soyut kavram ve durumların görüntü diline aktarılmasını güçleştirmiştir. Oysa görüntü, gerçeğin kendisi değil, bir göstergesidir. Görüntülerden oluşan film de dolayısıyla doğrudan doğruya somut gerçekliğe değil bu gerçekliğin arkasındaki anlamlara işaret etmelidir. Bir romanın sinemaya aktarımındaki problemler aslında romanla sinema arasındaki ilişki biçiminden değil, görüntü ve gerçeklik arasındaki ilişki biçiminin doğru kurulamamasından kaynaklanır. Görüntüye böyle bir bilinçle yaklaşmak, soyut kavram ve durumların aktarılmasındaki problemlerin aşılmasında kolaylık sağlayacaktır.

Günümüz dünya sineması, gerçekliği olduğu gibi görerek onun tam bir kopyasını yansıtmaya çalışan ve bunun neticesinde de üç boyut ya da daha farklı teknolojileri de kullanarak gerçeklik yanılmasını giderek arttıran bir anlayış ile bu anlayıştan farklı olarak, gerçekliğin kendisinin aslında bir yanılma olduğunun bilinciyle sinema estetiğinin içinde görüntünün arkasındaki farklı anlam katmanlarını iletmeye çalışan anlayış olmak üzere, iki ayrı yoldan ilerlemektedir.¹⁹ Bize göre bunların ilki sinemanın zanaat yanının, ikincisi ise sanat yanının sergilenmesine imkân tanır. Edebî bir romanı kaynak alan filmlerinde, sinemanın sanatsal olan yanında durmasını beklemek, gayet tabiidir.

Romanı, filme kaynaklık eden bir hareket noktası olarak görmek, yahut yönetmeni sayısız roman okurundan herhangi biri olarak telakki etmek, yönetmenin film üzerinde estetik değerlerden uzaklaşarak istediği gibi tasarruf edeceği anlamına gelmez. Aksine, romana ister uzak ister yakın bir mesafede olsun, edebî bir romandan yola çıkarak bir film yapan yönetmenin, filmine

katması gereken en önemli değer romanın edebî ve estetik yönü olmalıdır. Türk sinemasının hala bir poetikadan yoksun olduğu göz önünde bulundurulursa edebî sinema kavramına ve sinemada edebîliğe yapılan vurgular daha anlamlı olacaktır.

Açıklamalar

- 1 Sinemanın ve "sinematograf"ın tarihine dair geniş bilgi için bkz: Alim Şerif Onaran (1994). *Sessiz Sinema Tarihi*. Ankara: Kitle Yay.; Paul Rotha (2000). *Sinemanın Öyküsü*. İstanbul: İzdüşüm Yay.; Mustafa Gökmen (1989). *Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları*. İstanbul: Denetim Ajans Basımevi; Rekin Teksoy (2005). *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi*. İstanbul: Oğlak Yay.
- 2 Eisenstein, Japon kuramsal yazısına çoğunlukla hiyeroglif der. (Film Biçimi kitabını çevirenin notu).
- 3 "Kurgu" ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk: A.G. Sokolov (2007). *Sinema ve Televizyonda Görüntü Kurgusu*. Çev. S. Aslanyürek. İstanbul: Agora Kitaplığı; M. Toprak (2012). *Film Dili, Kurgu*. İstanbul: Kalkedon Yay.
- 4 Rus sinema kuramcısı Lev Kuleşov, kurguyla ilgili yaptığı deneyde üç farklı görüntüden yalnızca birini değiştirmek suretiyle üç farklı film ortaya çıkarır. Birincisi, "oyuncunun yüzü+çorba dolu bir tabak+oyuncunun yüzü"; ikincisi, "oyuncunun yüzü+tabutta yatan kadın+oyuncunun yüzü"; üçüncüsü, "oyuncunun yüzü+küçük bir kız çocuğu+oyuncunun yüzü" şeklindedir. Yapılan deneyde bu üç görüntü dizgesi seyircilere gösterilmiş ve duyguları sorulmuştur. Sonuçta da birinci filmdeki duygunun "açlık"; ikinci filmdeki "üzüntü" ve üçüncü filmdeki duygunun ise "sevgi" olduğu tespit edilmiştir. Buna sinemada "Kuleşov Etkisi" adı verilir.
- 5 Orjinal adı "Khane-ye dust kodjast?" olan "Arkadaşımın Evi Nerede?", 1987 İran yapımı Abbas Kiyarüstemi filmidir. Yönetmenin Köker Üçlemesinin ilk filmi kabul edilir.
- 6 Orjinal adı "Hamsarayan" olan "Koro", 1982 İran yapımı Abbas Kiyarüstemi filmidir. Yönetmenin kısa filmlerinden biridir.
- 7 E. Batur (1995). *Yazının Ucu*. İstanbul: YKY. 296.
- 8 Bu çalışmanın sınırları gereği olarak makalede, romandan filme yapılan uyarlamalar üzerinde durulmuştur.
- 9 Elbette sinema kolektif bir üretim ve sanattır. Fakat üretim sürecini başından sonuna kadar yöneten, kararlar alan, tercihlerde bulunan ve filme imzasını koyan kişi olarak filmin, yönetmenin eseri olduğu söylenebilir.
- 10 Fransız yönetmen Claude Autant'ın, orjinal adı "Le Diable Au Corps" olan 1947 yapımı filmi.
- 11 Fransız yönetmen Jean Delannoy'un, orjinal adı "La Symphonie Pastorale" olan 1946 yapımı filmi.

- 12 Guy De Maupassant'ın bir öyküsünden uyarlanan "Bir Kır Eğlencesi" adlı filmin yapım tarihi 1936'dır.
- 13 Gustave Flaubert'in 1857 tarihli aynı adlı romanından uyarlanmış 1934 yapımı film.
- 14 Robert Bresson'un yönetmenliğini yaptığı film 1951 yapımıdır ve Georges Bernanos'un *Bir Taşra Papazının Günlüğü* adlı romanından uyarlanmıştır.
- 15 Andrei Tarkovsky'nin "Stalker" (İz Sürücü) adlı 1979 yapımı filmi, Boris ve Arkady Strugatsky kardeşlerin *Yol Kenarında Piknik* adlı romanının bir uyarlamasıdır.
- 16 A. Tarkovski (2008). *Mühürlenmiş Zaman*. Çev. F. Ant. İstanbul: Agora Kitaplığı. 181.
- 17 Konuyla ilgili bk. İ. Tunalı (2004). *Eстетik*. İstanbul: Remzi Kitabevi; R. Wellek and A. Varren (2001). *Edebiyat Teorisi*. Çev. Ö.F. Huyugüzel. İzmir: Akademi Kitabevi; B. Moran (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yay.
- 18 A. Tarkovski (2008). *Mühürlenmiş Zaman*. Çev. F. Ant. İstanbul: Agora Kitaplığı. 97.
- 19 Bu itibarla, Hollywood ve İran sinemaları iki karşıt kanalın birer temsilcisi gibidirler.

Kaynaklar

- Arnheim, Rudolf (2010). *Sanat Olarak Sinema*. Çev. R.Ü. Tamdoğan. İstanbul: Hil Yay.
- Barthes, Roland (2014). *Camera Lucida Fotoğraf Üzerine Düşünceler*. Çev. R. Akçakaya. İstanbul: Altıkkırkbeş Yay.
- Batur, Enis (1995). *Yazının Ucu*. İstanbul: YKY.
- Bazin, Andre (2011). *Sinema Nedir?*. Çev. İ. Şener. İstanbul: Doruk Yay.
- Eco, Umberto (2008). *Yorum ve Aşırı Yorum*. Çev. K. Atakay. İstanbul: Can Yay.
- Eisenstein, Sergey M. (1985). *Film Biçimi*. Çev. N. Özön. İstanbul: Payel Yay.
- Gombrich, Ernst H. (1997). *Sanatın Öyküsü*. Çev. E. Erduran ve Ö. Erduran. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gülşen, Enver (2011). *Sinemanın Hakikati*. İstanbul: Külliyyat Yay.
- Leaman, Oliver (2012). *İslam Estetiğine Giriş*. Çev. N. Yılmaz. İstanbul: Küre Yay.
- Lotman, Yuriy M. (1999). *Sinema Estetiğinin Sorunları*. Çev. O. Özügül. Ankara: Öteki Yay.
- Moran, Berna (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yay.
- Tarkovski, Andrei (2009). *Şiirsel Sinema*. Çev. E. Kılıç. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Todorov, Tzvetan (2001). *Poetikaya Giriş*. Çev. K. Şahin. İstanbul: Metis Yay.
- Wellek, Rene ve Austin Varren (2001). *Edebiyat Teorisi*. Çev. Ö.F. Huyugüzel. İzmir: Akademi Kitabevi.

The Theoretical Approaches to The Problems Encountered while from A Novel into A Film*

Orhan Güdek**

Abstract

The aim of this study is to investigate the relationships between written and visual narratives and to bring solutions to specific problems emerging in the process of transferring a novel into a film. "Illusion of reality" may be seen as the main source of these problems. In this study it is suggested that these problems stem from not because the from of relationships between a novel and a film, but because of the lack of the attributing the idealized meaning between image and reality. The way of thinking that image conveys the sememic stratum behind the reality and is the sign of reality makes it much easier for the director to transfer the abstract notions and states from a novel. The study also handles the problems of fidelity and inquires the distance of the director to the novel theoretically. Films using the literary novels as base should be located on the artistic side of the cinema and the most crucial quality to be adapted from a novel is "literariness".

Keywords

Novel, movie, written narrative, visual narrative, adaptation, illusion of reality, theory.

* Date of Arrival: 15 January 2016 – Date of Acceptance: 21 December 2016

You can refer to this article as follows:

Güdek, Orhan (2019). "Romanın Sinemaya Aktarımında Karşılaşılan Problemlere Kuramsal Yaklaşımlar". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 117-135.

** PhD, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature - Sakarya/Turkey

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9928-1612>

orhangultenzey@gmail.com

Теоретические подходы к адаптации романа в фильм*

Орхан Гюдек**

Аннотация

Цель этой работы – изучить связи между письменными и визуальными источниками и предложить решения для некоторых проблем, возникающих при кинематографической адаптации романа. В данной работе основной причиной этих проблем считается нечто присущее визуальным медиа, а именно иллюзия реальности. Проблемы при адаптации возникают не из-за отношения между романом и фильмом, а из-за несоответствия между реальностью и изображением. То, что изображение является отражением реальности, а также отражает слои помимо реальности, дает режиссерам массу возможностей. Также было проведено теоретическое исследование близости адаптации к первоисточнику. Считается, что фильмы, основанные на литературных романах, должны придерживаться художественности и литературности.

Ключевые слова

Роман, кинематограф, письменные медиа, визуальные медиа, адаптация, иллюзия реальности, теория.

* Поступило в редакцию: 15 января 2016 г. – Принято в номер: 21 декабря 2016 г.
Ссылка на статью:

Güdek, Orhan. (2019). "Romanın Sinemaya Aktarımında Karşılaşılan Problemlere Kuramsal Yaklaşımlar". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 90: 117-135.

** Д-р, Университет Сакарья, институт социальных наук, кафедра турецкого языка и литературы, отделение турецкого языка и литературы – Сакарья/Турция
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9928-1612>
orhangultenzey@gmail.com

Uluslararası Dengeler Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu-Venedik Cumhuriyeti İlişkileri ve Sadrazam İbrahim Paşa (1523-1536)*

Elvin Otman**

Öz

Kanunî Sultan Süleyman döneminin uluslararası siyasetinde belirleyici role sahip olan İbrahim Paşa'nın sadrazamlık döneminde Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler güçlendirilmiş ve Osmanlı'nın Habsburg İmparatorluğu ile siyasi, askeri ve ideolojik mücadelesinde Venedik Cumhuriyeti hem bir müttefik hem de bilgi akışını sağlayan bir istihbarat kolu olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde iki devlet arasında bir savaş vuku bulmamıştır. Ancak, 1532 Alaman Seferi sonrası Venedik'in Habsburg İmparatorluğu'na yaklaşması, Osmanlı'nın da Venedik'e yaklaşımını da değiştirmiş; İbrahim Paşa Venedik yönetimini birçok kez *ahidnâme* şartlarına uygun olarak hareket etmek konusunda uyarmıştır. Dönemin Venedik belgelerinde, Venedik dostu olarak nitelendirilen Paşa'nın, sadaretinin son yıllarında Venedik'e karşı daha sert bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu makale, iki devlet arasındaki ilişkilerin esasen değişen uluslararası dengeler çerçevesinde şekillendiği iddiasını taşımakta ve bu dönemde İbrahim Paşa'nın gerek uluslararası siyaseti kurgulayan, gerekse Osmanlı-Venedik ilişkilerini dengeleyen en etkili siyasi isim olduğunu saptamaktadır. Paşa'nın 1536'da ölümünü takiben, 1537'de Venedik'e bağlı Korfu Adası'nın kuşatılması ve Osmanlı-Venedik barışının bozulması bu savın kuvvetli destekleyicisidir.

Anahtar Kelimeler

İbrahim Paşa (s. 1523-1536), Venedik, Osmanlı-Habsburg rekabeti, Şarlık, Alvise Gritti, evrensel imparatorluk, *Relazione*.

* Geliş Tarihi: 27 Haziran 2016 – Kabul Tarihi: 31 Ocak 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Otman, Elvin (2019). "Uluslararası Dengeler Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu-Venedik Cumhuriyeti İlişkileri ve Sadrazam İbrahim Paşa (1523-1536)". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 137-160.

** Dr., Ankara/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3558-9567>

elvinotman@gmail.com

Giriş

Bu makalede İbrahim Paşa'nın sadrazamlık döneminde Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin üzerinde durulacak, ayrıca Paşa'nın Avrupa devletleri ile yürütülen siyasetin kurgu ve uygulanmasında ne denli etkin bir rol oynadığı tartışılacaktır. Saptamalarımıza göre, Paşa'nın sadrazamlık döneminin son yıllarında, iki devlet arasında süregelen barış, büyük ölçüde Venedik'in değişen Avrupa siyasi konjonktüründe kendi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak adına izlediği *zorunlu tarafsızlık politikası* yüzünden zarar görmüş; iki devlet arasında gerilim artmıştır. Yapılan uyarılarla beraber, Paşa'nın Osmanlı-Venedik barışının korunması konusundaki kararlılığı, kendi sadrazamlık döneminde iki devlet arasında olağan deniz ve sınır çatışmaları dışında bir savaşa meydan vermemişse de ölümünden bir yıl sonra gerçekleştirilen Korfu Kuşatması iki devlet arasındaki ilişkileri ciddi bir biçimde değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyasetini derinlemesine anlamak açısından Osmanlı-Venedik ilişkilerinin ayrıntılı incelemesinin yapılması gerekliliği şüphesizdir. Bu bağlamda, İbrahim Paşa'nın izlediği siyasetin yeni bilgiler ışığında uluslararası dengeler çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi mevcut çalışmalara katkı sağlayacaktır. Çalışmamız, Osmanlı-Venedik ilişkilerinin, 16. Yüzyıl başlarında doruk noktasına çıkan Osmanlı-Habsburg rekabeti tarafından şekillendiği iddiasını taşımaktadır. Bu noktada, İbrahim Paşa'nın sadarete geldikten sonra gerek Venedik Cumhuriyeti gerekse Habsburg İmparatorluğu ve Fransa karşısında izlediği politika, kullandığı yöntemler ve yaklaşımları, değişen siyasi koşullara göre irdelenmiş, bunların Venedik kaynaklarındaki yansımaları incelenmiştir.

1523 yılında sadarete yükselen İbrahim Paşa dikkat çekici bir yaşam öyküsüne sahiptir. Paşa, Sultan Süleyman'ın Manisa'da geçirdiği gençlik yıllarından beri hizmetinde bulunmuş ve kendisiyle yakın bir dostluk kurmuştur. Şahincibaşı ve Has Odabaşı gibi Sultan'la yakın iletişimini sürdürebileceği görevler üstlenmiştir. Paşa aynı zamanda Sultan'ın en büyük şehzadesi Mustafa'nın da lâlâsıdır. Sultan üzerinde büyük etkisi olduğu vurgulanmakta gerek siyasi ve askeri planlamalarda, gerekse devlet yönetimi ile ilgili konularda Sultan ve Paşa'nın beraber hareket ettiği bilinmektedir. İbrahim Paşa, Sultan Süleyman'ın pek çok teveccühüne mazhar olmuş, sadrazamlığını takiben kendisine bir saray yaptırılmıştır (Atasoy 1972). Sanat ve edebiyata düşkün olan Paşa, pek çok şair ve sanatçıya da hamilik etmiş, sarayı 16. Yüzyıl'ın en önemli siyaset ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir (Tezcan 2004).

Ancak, Sultan tarafından kendisine gösterilen bu yakınlık sayesinde Osmanlı müverrihlerinin kendisine *makbul* lakabını uygun gördüğü İbrahim Paşa üzerine yapılmış araştırmalar oldukça sınırlıdır. Araştırmacılar tarafından en sık kullanılan H. D. Jenkins'in (1911) biyografik eserindeki bilgiler, T. Gökbilgin (1952: 908-915) ve F. Emecen (2000: 333-335) tarafından Osmanlı kaynaklarıyla zenginleştirilmiştir. Bu çalışmalar Paşa'nın sadaret dönemi ve ölümü hakkında ayrıntılı bilgi içermekle beraber, İbrahim Paşa'nın Osmanlı siyasetinde oynadığı rolü etraflıca tartışmaktan uzaktır. Bu bağlamda yapılmış en kapsamlı çalışmalar ise E. Turan'a (2007, 2009: 3-36) aittir. Turan, İbrahim Paşa'nın kökeninden başlayarak, evliliğini, Osmanlı siyaseti içinde yükselişini ve bu siyaseti nasıl kurguladığını, dönemin Osmanlı ve Venedik kaynaklarını kullanarak ayrıntılı bir biçimde tartışmış; çalışmalarında Paşa'nın iç ve dış siyasette Sultan Süleyman'ın mutlak temsilcisi ve hatta *alter ego*'su olarak yansıdığını vurgulamıştır (Turan 2009: 4). Turan'ın çalışmaları ise 1526 yılına dek olan gelişmeleri tartışmakta; özellikle Venedik ve diğer Avrupa devletleri ile olan ilişkilerde değişimlere sahne olan 1526 yılı sonrası dönemi kapsamamaktadır.

Bu çalışmada ise temel olarak 1529 yılından 1537 Korfu Seferi'ne kadarki süreçte Osmanlı-Venedik ilişkileri, Osmanlı-Habsburg rekabeti çerçevesinde incelenecek; Osmanlı bürokrasisinin en önemli isimlerinden biri olan İbrahim Paşa'nın, 16. Yüzyılın uluslararası siyasetinin kurgulanmasında oynadığı etkin rol mevcut çalışmalarla birlikte, araştırmacılar tarafından nadir olarak incelenmiş Venedik kaynaklarının ışığında tartışılacaktır. Bu noktada, Venedik Cumhuriyeti ile süregelen barışı korumak konusunda büyük kararlılık gösteren Paşa'nın temel motivasyonunun kaynaklarda belirtildiği gibi Venedik'e duyduğu kişisel sempatiden değil, dönemin uluslararası siyasetinin gerektirdiği yararlı ittifaklar prensibinden kaynaklandığı ortaya konacaktır. Çalışmamızın bir diğer katkısı da mevcut literatürden farklı olarak, Paşa'nın ve uyguladığı siyasetin Venedik kaynaklarında nasıl değerlendirildiğinin de yeniden bağlamlandırılması olacaktır.

Venedik Dostu Sadrazam İbrahim Paşa

İbrahim Paşa ve Kanunî Sultan Süleyman dönemi hakkındaki çalışmaların çoğunda Paşa'nın sadaret döneminde Venedik Cumhuriyeti'ne karşı dostane bir politika izlediği vurgulanmıştır. 1503 yılında neticelenen Osmanlı-Venedik savaşından sonra iki devlet savaş meydanında karşılaşmamış, Paşa'nın 13 yıllık sadaret döneminde de barış korunmuştur. Paşa, aynı zamanda, Os-

manlı payitahtında yaşayan Venedik kökenlilere ve tüccarlara da ayrıcalıklar sağlamıştır (Jenkins 1911: 19). Araştırmalarda sıkça yer bulan bu durum döneme ait birinci el kaynaklarda da belirtilmiştir. Venedik elçisi Pietro Bragadin 1526 yılında Venedik Senatosu'nda okunan *relazione*²sinde sadrazamı Venedik hükümetinin dostu olarak nitelendirmiştir (Alberi 1840-1855, 3: 103).

Venedik'e karşı duyduğu bu dostluğun sebebi olarak çoğunlukla Paşa'nın Venedik kökenli olması gösterilmiştir (Sanuto 1879-1903, 35: 259). Venedik dominyonu olan Parga'dan devşirilen İbrahim Paşa'nın köklerini asla unutmadığı düşünülmüştür. Sadrazamlığa yükseldikten sonra ailesini payitahta getirdiği ve Müslüman olan babasını Yunus ismiyle Epir sancakbeyi olarak görevlendirdiği bilinmektedir (Gökbilgin 1952: 908-915). Paşa, Türkçe dışında yabancı dil bilgisine de sahipti. Anadili, Slav dilinin bir lehçesiydi (Turan 2009: 6); Farsça, Yunanca ve İtalyanca da konuşabiliyordu. Bu da elçi ve tüccarlarla doğrudan iletişim kurmasına olanak sağlıyordu (Alberi 1840-1855, 3: 103). En yoğun olarak da Osmanlı payitahtında görev yapan Venedik diplomatlarıyla temas kuruyordu.

İbrahim Paşa'nın, kendisinin sadarete yükseldiği yıl Venedik Doçu seçilen Andrea Gritti'nin oğlu Alvise ile de yakın teması vardı. Babasının elçilik görevi sırasında İstanbul'da bir Rum kadınla olan evliliğinden dünyaya gelen Alvise Gritti, Katolik evliliği dışında doğduğundan, Venedik yasalarınca, siyasi görevler dâhil, tüm veraset haklarından mahrum bırakıldığından, ailesinin ticari etkinliklerini sürdürerek kariyer edinmek amacıyla doğduğu şehre dönen bir Venedikliydi. Ticaretini yaparak zenginleştiği tahıl, tatlı şarap, baharat ve değerli taşlar sayesinde birçok Osmanlı bürokratiyle beraber İbrahim Paşa'nın da ilgisini çekmeyi başardı ve onunla yakın bir dostluk kurdu (Finlay 1984: 79). Rivayete göre, ismini kendisinden alan ve o tarihte Pera olarak anılan Beyoğlu³ semtinde bulunan sarayındaki meclislerde Venedikli tüccar ve diplomatlarla beraber sanatçıları ve diğer Avrupa devletlerinin temsilcilerini ağırlayan, onlarla ticari ve siyasi sohbetler yapan Gritti'nin kimi zaman sadrazamı ve hatta bizzat Sultan'ı da ağırladığı çağdaşlarınca vurgulanmıştır (Della Valle 1857: 19). Bu dostluk İbrahim Paşa'nın sadaret mührünü almasıyla bir başka boyut daha kazandı: Paşa kısa bir zaman sonra Gritti'yi siyasi danışmanı olarak görevlendirdi. Böylece Osmanlı'nın en yüksek bürokratinin en önemli hizmetine bir Venedikli, hatta Venedik Sarayı'na en yakın kişi getirilmiş oldu. Bu kararın dönemin Osmanlı-Venedik ilişkilerine büyük etkileri olduğu düşünülmektedir.

Venedik kaynaklarında Paşa'nın bu seçiminde, kendisinin siyasi tecrübesizliğinin etkili olduğu belirtilmiştir (Ramberti 1539: 21). Bilindiği üzere, İbrahim Paşa terfi geleneği takip edilmeksizin Rumeli Beylerbeyi ve sadrazam olarak atanmıştı (Peçevî 1980: 20), askerî ve siyasi tecrübesi ise oldukça sınırlıydı (Turan 2009: 30). Bu yükselişi hem Venedik temsilcilerinin hem de Osmanlı bürokrasisinin dikkatini çekmiş, Paşa'nın liyakati sorgulanmıştı (Turan 2007: 184-188). Bu nedenle kendisine rakip olabilecek biri yerine, Osmanlı bürokrasisinde yükselme şansı olmayan bir isimle çalışmak istemişti (Ramberti 1539: 21). Gritti pek çok özelliğiyle de Paşa'ya benziyordu: yabancı dil bilgisi zengindi, Padova Üniversitesinde antik çağ siyasi düşüncesini, felsefesini ve hukukunu öğrenmişti; sanata ve edebiyata düşkün, dünya işleri ile ilgiliydi ve Venedikli kimliğini Osmanlı kimliği ile birleştirerek harmanlamıştı; güçlü ve gösterişliydi (Otman 2012: 132-134). Paşa'nın kendisine olan güvenini ve teveccühünü Gritti de aktarmıştır. Bugün Venedik Devlet Arşivi bünyesinde saklanan, Gritti'nin Venedik Senatosu'na yazdığı mektuplarda Venedikli kendisini İbrahim Paşa'nın tahayyül edilemeyecek derecede inayetine mazhar olan bir hizmetkârı olarak tanımlamış; 1526 yılında gerçekleştirilecek Macaristan Seferi'ne kendisinin de katılacağını belirtmiştir⁴.

İbrahim Paşa'nın, Gritti'yi siyasete kazandırmasının yanı sıra, Osmanlı bürokratları arasında kendisine rakip olabilecek adayları da sırayla devre dışı bıraktığı ve kendisine bağlı bir yönetici ekibi kurduğu da bilinmektedir. Sadarete yükseldikten sonra kendisine muhalefet eden iki önemli ismi, 3. Vezir Ferhad Paşa ve 2. Vezir Ahmed Paşa'yı bertaraf eden Paşa, özellikle Ahmed Paşa'nın Mısır'da çıkarttığı isyanı bastırarak büyük bir güç ve saygınlık kazanarak Sultan Süleyman'ın otoritesini temsil eden tek ve en mutlak güce dönüştü. Kendisine tevcih edilen Rumeli Beylerbeyliği ile imparatorluğun en büyük askeri birliğine komuta edecek olan Paşa (Turan 2007: 242), 1529 seferi öncesi *serasker* rütbesini de alarak adeta Sultan'ın tüm yetkilerini kendi bünyesinde toplamayı başardı. Güce ve gösterişe olan merakı, yabancı elçilerle doğrudan kurduğu iletişim ve otoritesi ile İbrahim Paşa, Sultan Süleyman'ı gerek devlet içinde gerek uluslararası zeminde yansıtan bir figür oldu. Elde ettiği gücün kullanımını konusundaki yaklaşımları ise bu gücün yegâne kaynağı olan Sultan tarafından Paşa'nın 1536'da idam edilmesine yol açacaktı.

Evrensel İmparatorluk Söylemi ve Venedik ile İlişkiler (1523-1532)

Osmanlı bürokrasisinin en üst basamağına çok kısa bir sürede yükselen İbrahim Paşa'nın gerek Venedik'e gerekse diğer devletlere karşı izleyeceği siyaseti temel olarak şekillendirense 16. yüzyılın ilk yarısının genel siyasi yapısıydı. Evlilik ve veraset yoluyla Avrupa'nın nerdeyse yarısını kontrol altında tutan Habsburg İmparatoru Şarlken Avrupa'yı tek bir siyasi bayrak altında toplayarak Antik Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmayı hedefleyen bir siyaset belirlemişti (Rice vd. 1994: 125). Bu durum, diğer bağımsız krallık ve prenslikler için büyük bir siyasi tehditti. Alman prensleri Habsburg otoritesini tanımamakta ısrar ederken, Fransa Kralı I. François da Şarlken'e karşı Kutsal Roma İmparatoru olma mücadelesi vermekteydi. Bu iki büyük gücün, başta Venedik yayılmasını engellemek amacıyla müdahil oldukları İtalya Savaşları'nda kendi kozlarını paylaşmaya çalışması İtalya'yı savaş alanı haline getirmiş, Venedik dâhil diğer İtalyan devletlerini de kendi bağımsızlıklarını korumak adına sürekli saf değiştirdiği bir mücadeleye itmişti. Siyasi mücadelenin yanında Reformasyon hareketinin de ideolojik bir mücadele yarattığı Avrupa sistemi, bir anlamda yeniden inşa sürecindeydi. Bu süreç, milenyum kehanetleriyle de ideolojik bir zemin kazandı. Şarlken'in tüm Hristiyanların birleştireceği, Yahudi ve Paganların Hristiyanlığa döndürülerek Kudüs'ün yeniden fethedileceği ve İsa Mesih'in bin yıllık imparatorluğunun kuracağı beklentisi, bu söylemi yaratan, başta şansölyesi Mercurino di Gattinara olmak üzere, destekçileri tarafından Şarlken'e bağlı uyruklar arasında hızla yayıldı (Agoston 2011: 109, 134-135, Boone 2016: 30). Bu, aynı zamanda İmparatora siyasi meşruiyet de sağlayan bir unsurdu.

Bu ortamdan Osmanlı İmparatorluğu kendini soyutlamadı; aksine onu şekillendiren bir güç oldu. Sultan Süleyman, İslam Halifesi unvanının yanı sıra İstanbul fatihi atası Sultan Mehmed'in kullandığı *Kayzer-i Rûm*, Roma İmparatoru sanını canlandırıyor; Şarlken'in dünya imparatoru olma projesine Doğu'nun en büyük gücü olarak rakip oluyordu. Doğu sınırındaki Safevi rekabetiyle, tıpkı Avrupada ortaya çıkan Katolik-Protestan mücadelesine benzeyen bir Sünni-Şii mücadelesi deneyimleyen Osmanlı İmparatorluğu'nun genç sultanı pusulayı batıya çevirmişti. İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında ise Şarlken'in emperyal politikasına benzer bir siyasi söylem kurgulandı. Roma İmparatorluğu'nun mirasına sahip olmasının yanı sıra, İslam topraklarının fatihi ve Müslümanların koruyucusu da olan Sultan, kâfir topraklarda hükümünü kabul ettirecekti. Bu söylem büyük ölçüde İbrahim Paşa ve danışmanı Gritti tarafından geliştirildi (Agoston 2011: 136).

Milenyum kehanetleri Osmanlı dünyasında da vardı. Hicri takvime göre 1000 yılına yaklaşıldığı için, İslam coğrafyasının kontrol altına alınmasından sonra, sultanın kıyametten önce kurulacak son imparatorluğa hükmedeceğine inanılıyordu (Finlay 1998: 22). İbrahim Paşa hükmünü yansıttığı Sultan'ını Büyük İskender ile özdeşleştiriyor ve onun kurduğu imparatorluğun Sultan Süleyman'ın hükmü altında yeniden canlandıracağına kendisini ikna ediyordu (Agoston 2011: 137). Paşa, Venedik elçisiyle görüşmelerinden birinde efendisi ile okudukları eski bir kitapta İbrahim isimli bir kişinin çok yüksek bir siyasi merteye kazanacağına ve bu kişinin efendisinin de Roma İmparatorluğu'nu ele geçireceğine dair bir rivayete rastladıklarını söyledi (Finlay 1998: 22). Böylece, adeta Avrupa'nın basın ofisi olarak çalışan Venedik aracılığı kullanılarak Şarlken'e cevap veriliyordu. Esasen, askeri ve siyasi alanlarda çarpışan iki devlet değil, G. Agoston'un da araştırmasında ayrıntılarıyla tartıştığı üzere iki büyük stratejydi (2011: 105-142) ve diğer devletler bu stratejiler içinde kendilerini konumlandırmaya çalışacaktı.

1525 yılında Şarlken'e esir düşen I. François'nın Osmanlı sarayına gönderdiği yardım talebine verilen olumlu yanıt bu çarpışmanın ilk canlı göstergesi olarak değerlendirilebilir (Charrière 1848-60, 2: 119-121; İncalcık 2001: 127-128). Rodos ve Belgrad'ın alınmasından sonra, Sultan Süleyman, Orta Avrupa'nın anahtarı olarak görülen Macaristan'a yöneldi. Macaristan topraklarında Osmanlı nüfuzunun derinleşmesi, aynı zamanda, Macar Kralı II. Lajos'un, Şarlken ve Avusturya Arşidükü olan kardeşi I. Ferdinand'ın kız kardeşi ile evli olması sebebiyle Habsburg İmparatorluğu'na vurulan bir darbe olacaktı. 1526 Mohaç Savaşı sırasında Lajos öldürülüp, Erdel Voyvodası Janos Szapolyai'nın Macar prensleri tarafından Macaristan Kralı seçilmesi, veraset yoluyla Macar Krallığı'na sahip olduğunu iddia eden Şarlken ve Ferdinand tarafından kabul görmedi ve 1557 yılına dek sürecek ve bir Habsburg-Osmanlı mücadelesine dönüşecek Macaristan Meselesi'ni de başlatmış oldu (Fodor 1991: 271-345).

Ferdinand, Osmanlı ordularının şehri terk etmesinden kısa bir süre sonra Buda'ya girip 3 Kasım 1527'de Macar Kralı olarak taç giydi. Szapolyai ise hâkimiyetini yeniden kazanmak için Osmanlı yönetimine başvurdu ve elçisi Laski aracılığı ile Osmanlı Sultan'ından yardım istedi. Bu noktada, elçinin, İbrahim Paşa ile temas kurabilmek için Alvise Gritti'nin aracılığına başvurması ise dikkat çekicidir. Szapolyai'nın bir Osmanlı vasalı olmayı kabul etmesiyle neticelenen görüşmeleri müteakip Ağustos 1529'da, Szapolyai ile Sultan Süleyman Mohaç düzlüklerinde buluşup Buda kalesine ilerledi;

Szapolyai, Macar Kralı olarak taç giydi ve Osmanlı orduları Habsburg İmparatorluğu'nun kıta Avrupa'sındaki merkezi Viyana'ya doğru yürüdü. Şarlken ve Ferdinand ile karşılaşmayan Osmanlı ordusu sefer zamanınının da geçmesi sebebiyle 23 gün kuşattıkları şehirden çekildi.

Osmanlı müverrihleri Viyana Kuşatması'nı büyük bir zafer olarak nakledecekti. Büyük zafer, hemen Venedik'e duyuruldu. Divân tercümanı Yunus Bey, Sultan'ın fetihlerini anlatan bir *fethnâmeyi* Venedik'e götürdü. Sonraki yıl, Sultan Süleyman'ın şehzâdeleri için İbrahim Paşa'nın sarayında yapılan sünnet törenleri adeta bir güç gösterisine dönüştü. Osmanlı ile barış halinde olan Venedik Cumhuriyeti'nin elçileri de törenlerde hazır bulundular ve gözlemlerini devletlerine aktardılar. Bu noktada, Cumhuriyet, hem dost bir devlet olarak bilgilendiriliyor; hem de tüm istihbaratın toplanıp dağıtıldığı bir merkez olma özelliğinden dolayı, sarayın iletmek istediği mesajlar Venedik aracılığı ile tüm devletlere ulaştırılmış oluyordu.

Bu noktada, araştırmamızın temel konusu olan Osmanlı-Venedik ilişkilerinin doğasını net bir şekilde ortaya koyabilmek adına Venedik Cumhuriyeti'nin 16. yüzyıl başlarında izlediği siyasetin ve Habsburg ilerlemesi karşısındaki tutumunun tespit edilmesi yararlı olacaktır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Habsburg İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasında nüfuzunu arttırması Venedik için de oldukça dikkatli hareket planları yapılmasını zorunlu kılan bir siyasi programlamayı beraberinde getirmiştir. 15. yüzyılın sonlarında hemen hemen rakipsiz bir ticari güç olan Venedik İtalya yarımadasında bir yayılma politikası belirlemiş; Güneydoğu İtalya, Arnavutluk kıyılarıyla İyon adalarını da içeren Dalmaçya kıyılarını kontrol ederken, Milano Dükalığı'na karşı harekete geçmişti. Venedik'in yayılmacı politikası İtalyan devletleri için bir tehdit oluşturuyordu. Bununla beraber İtalyan devletleri üzerinde hak iddia eden Fransa gibi diğer Avrupa devletlerine de yarımada girmek için zemin hazırlıyordu⁵. Venedik yayılması Papalık, İspanya, Avusturya, Fransa ve Milano güçlerinin oluşturduğu Cambrai Ligi tarafından 1509'da Agnadello'da durdurulmuştu. Öyle ki, Cumhuriyet, Venedik Lagünü dışındaki tüm topraklarını terk etmek durumunda kaldı. Aşamalı olarak kaybettiği geleneksel topraklarını geri alınsa da Venedik Lagünü'nün dahi işgal edilebileceği korkusu Venedik'te politika değişikliğine sebep oldu. Venedik Agnadello yenilgisinden sonra saldırgan tutumunu terk ederek savunma safalarını geliştirdi. Politikanın bir diğer önemli unsuru da silahlı mücadeleden uzak durarak, diplomasi ve ittifaklar yolu ile Venedik'in toprak bütünlüğünü korumaktı. Cumhuriyet, devletlerin arasındaki rekabetleri gözetip kendi

çıklarına göre saf değiştirerek, gelişkin diplomasisini kullanıp canlı ittifaklar kurarak topraklarını yabancı bir kuvvetin istilasından koruma yoluna gitti.

Venedik Cumhuriyeti'nin bu yeni savunma ve ittifaklar politikasının kur- gu ve uygulanmasında araştırmamıza konu olan dönemde Venedik Doçu olarak görev yapan Andrea Gritti'nin katkısı çok büyüktü (Finlay 2000: 988-1031). Bu bağlamda Venedik en büyük ticari ortağı olan Osmanlı İm- paratorluğu ile barış içinde olmaya titizlik gösteriyordu. 1503'teki Osman- lı-Venedik savaşının sonunda barışın yeniden tesis edilmesi için Osman- lı ülkesine elçi gönderen Cumhuriyet, aynı yıl yeni bir *ahidnâme* almayı başardı. Barış görüşmelerini yürüten elçinin yine Andrea Gritti olması da dikkat çekicidir. Sultan Süleyman'ın tahta çıkışı ile 1521 yılında Venedik *ahidnâmesi* yenilendi. Venedik ticari filoları ve Osmanlı Devleti hizmetine çalışan korsanlar arasında çıkan deniz çatışmaları dışında iki devlet silahlı bir mücadeleye girmedi. Bu, bilhassa Venedik'in kaçındığı bir durumdu.

1527 yılına gelindiğinde ise Venedik adeta bıçak sırtında yürümeye mecbur kaldı. 1525'te Fransa Kralı'nın Şarlken'e esir düşmesi ve 1527'de Habsburg güçlerinin Roma'ya girmesi Venedik'i Habsburg gücü karşısında iyice telaş- landırdı. Venedik, özellikle lagünü savunmak için tüm savunma mevziileri- ni güçlendirdi. Şarlken'i tetikleyecek ve Venedik'e yönlendirecek her türlü girişimi önlemeye çalışırken, diplomatik ilişkilerini güçlü tuttuğu ve ticari ortaklığını asla zedelemek istemediği Osmanlı İmparatorluğu'na yakınlı- ğını korudu. Macaristan topraklarındaki gelişmeleri Venedik de dikkatle izliyordu. Macaristan'ın doğrudan Habsburg kontrolüne geçme ihtimali, Venedik'i endişelendiriyordu. Bu yüzden, İstanbul'da bulunan diplomatları aracılığı ile Habsburg İmparatoru'nun dünya hâkimiyetine göz diktiğine ve Macaristan'da Ferdinand'ın nüfuzunun artmasının Sultan'nın menfaatine aykırı olacağına Osmanlı yönetimini, bilhassa İbrahim Paşa'yı ikna etmeye çalışıyordu (Fodor 1991: 295).

Venedik'in Alvise Gritti'ye olan yaklaşımı da yukarıda bahsedilen tutumu destekler niteliktedir. İbrahim Paşa'nın danışmanı olarak dikkat çeken Vene- dikli, Ferdinand'ın Buda'ya girmesini takiben Szapolyai'nın Osmanlı ülkesi- ne gönderdiği elçisi Laski için yaptığı arbuluculuk sayesinde Szapolyai'nın da danışmanı oldu (Szakaly 1995: 46, Otman 2012: 137). Bir yandan da Osmanlı'nın sefer hazırlıklarına destek veriyor, İbrahim Paşa ile sefere katı- lacığını Venedik'e bildiriyordu. Habsburg İmparatorluğu'nu doğrudan ilgi- lendiren bu meselede Doç'un oğlunun bu kadar aktif bir görev alması Ve-

nedik'i şüpheli bir durumda bırakabilirdi. Bu sebeple Doç Gritti, Alvise'ye, Szapolyai'ya gönderdiği mektupları, ismini açıkça yazmak yerine, "sizin sadık hizmetkârınız" diye imzalamasını söyledi⁶. Ancak 5 Ağustos 1529'da Fransa Kralı Cambrai Antlaşmasını imzalayıp, İtalya üzerindeki tüm kazanımlarından Habsburg İmparatoru lehine vazgeçince Venedik, Osmanlı Sarayı'na daha fazla yakınlaşmaya mecbur kaldı. Oğluna hitaben yazdığı mektuplarda, Doç Gritti, Venedik'in durumu hakkında bilgi veriyor, İbrahim Paşa'nın derhal durumdan haberdar edilmesini istiyor ve gerektiğinde liman ve deniz güçleri ile Osmanlı ordusunu destekleyeceğini söylüyordu⁷. İbrahim Paşa'nın, Gritti'nin de etkisiyle, Cumhuriyet'in talebine kayıtsız kalmayacağı umuluyordu.

1529 yılının güzünde Viyana'nın düşmemesi, kuşatmaya bir anlamda gizliden destek vermiş olan Venedik açısından tam bir hayal kırıklığı oldu. Aralık 1529'da Venedik, Habsburg İmparatoru ile barış imzalamaya mecbur kaldı. Yaklaşık 2 ay sonra Şarlken Bologna'da Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giydi. Cumhuriyet bu noktadan sonra çok daha ihtiyatlı davranmak zorunda kalacaktı.

İmparatorların Rekabeti: Alaman Seferi (1532)

Şarlken'in Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giymesi ve İtalyan yarımadasında hâkimiyetini güçlendirmesi Osmanlı-Habsburg rekabetinde yeni bir sayfa açtı. Evrensel imparatorluk iddiasına sahip Sultan Süleyman, Şarlken'in imparatorluğunu tanımıyor, kendisini İspanya Kralı olarak adlandırıyor. Viyana kuşatmasının ardından Ferdinand güçlerinin Buda şehrini tekrar kuşatması Sultan'ı Ferdinand'a karşı yeni bir askeri harekâta sevk etti (Celâlzâde 2011: 171). Alvise Gritti yeniden Macaristan'a gönderildi. Gritti ordu için hem mühimmat ve yiyecek stoklarını hazırlayacak hem de otoritesini yeniden tesis etmesi için Ferdinand ve Macar Beyleri'ne karşı savaşan Szapolyai'ya *Türk Sözcüsü*⁸ olarak yardım edecekti (Barta 2008: 256, Otman 2012: 140). Venedikli görevinde başarılı oldu ve Szapolyai tarafından Macaristan Valisi olarak atandı. Macaristan'ın ardından, Ağustos 1532'de Osmanlı ordusu Alman topraklarına hareket etti. Yaklaşık 3 hafta içinde ordu, Güns kalesini ele geçirdi. Sultan Süleyman o sırada Lintz şehrinde bulunan Şarlken'i savaş meydanına davet etti (Gökbilgin 2001: 22). Ordunun bir kolu da Estergon kalesini kuşattı. Böylece Habsburg güçleri iki kanada bölünerek zayıflatılacak ve Viyana'ya girilecekti (Kumrular 2007: 59). Aynı anda Osmanlı donanması da Preveze Limanı'na geldi. Böylece Akdeniz'den

gelecek bir saldırı için de önlem alınmış oldu.

Bu askeri harekât, İbrahim Paşa tarafından ideolojik bir mukabele ile de güçlendirildi. Paşa, sefer sırasında sergilenmek üzere büyük bir *regalia* hazırlattı. Sultan Süleyman için mücevher nakışlı bir taht ve asa yapıldı. Dört tacın üst üste geçirilmesiyle oluşturulan, elmas ve pırlantalarla bezeli bir de altın miğfer tasarlandı. Bu miğfer şaşırtıcı derecede Papa'nın törenler sırasında giydiği *tiara* isimli başlığa benziyordu (Kurz 1969: 249-258, Necipoğlu 1989: 401-408). Venedik'te hazırlanan bu *regalia* için çalışan ekibin çoğunluğunun Alvise Gritti'nin himayesindeki insanlardan oluşması da ilginçtir (Necipoğlu 1989: 410-415). Burada Paşa'nın amacı, tek bir evrensel imparatorluk olduğunu ve onun gerçek imparatorunun da Osmanlı Sultanı olduğunu, Hristiyan dünyasına ait sembollerini kullanarak Papa'ya ve Şarlken ile beraber tüm taçlı başlara kanıtlamaktı (Necipoğlu 1989: 415-416). Ayrıca, Ferdinand'ın Sultan ile görüşmek üzere Niş şehrine gelmiş olan elçilerinin Osmanlı ordularının şehirten geçişlerine tanıklık etmesi de temin edildi (Celalzâde 2016: 29-34, Kurz 1969: 256). Böylece yine Şarlken'in taç giyme töreninde yapılan geçide cevap verilmiş oluyordu (Agoston 2011: 139). Orta Avrupa'nın merkezine yönelen bir seferde bu denli güçlü bir ideolojik sunum hazırlanması, İbrahim Paşa'nın Hristiyan dünyasını ve onun algı biçimlerini ne denli iyi tanıdığını göstermektedir (Agoston 2011: 139-140). Paşa'ya bu noktada, Avrupa siyasi ve ideolojik kavramlarına oldukça hâkim olan Gritti'nin de kaynaklık etmiş olması kuvvetle muhtemeldir (İnalçık 2009: 155).

Titizlikle kurgulanan güç gösterisi çok başarılı olsa da 1532 Alaman Seferi'nin Osmanlı İmparatorluğu açısından büyük bir askeri başarı olarak değerlendirilmesi güçtür. Gerek, hâlihazırda Protestan Alman Prensleri ile de mücadele eden Şarlken'in kardeşini Sultan'la barış müzakerelerine zorlaması (Agoston 2011: 138); gerekse savaşın Osmanlı İmparatorluğu için mali bir yüke dönüşmesi seferin sonlandırılmasına sebep oldu. Macaristan Meselesi ise, seferden sonra diplomatik manevralar ile çözüme kavuşturulmaya çalışıldı⁹. Ancak, Alaman Seferi de Viyana Kuşatması gibi, Osmanlı dünyasında büyük bir zafer olarak değerlendirildi. İbrahim Paşa, Ferdinand'a yazdığı mektupta her yerde Şarlken'i aradıklarını ama bulamadıklarını belirtiyordu (Zinkeisen 2011, 2: 523). Osmanlı müverrihleri de durumu benzer bir biçimde aktaracaklardı. İstanbul'da beş gün beş gece süren eğlenceler yapıldı ve *fethnâmeler* hazırlandı (Celalzâde 2011: 189).

1532 Seferi, kara savaşlarının yanında, Osmanlı-Habsburg rekabetinin Akdeniz ve Adriyatik'te yapılacak deniz savaşlarına taşınmasına zemin hazırlaması bakımından da önemlidir. Bunun ilk örneği ise Osmanlı ordusunun geri çekilmesi sırasında Habsburg donanmasına komuta eden ve yaz boyunca Sicilya'da bekleyen Andrea Doria'nın Mora Yarımadası'nın önemli kilit noktalarından biri olan Koron'u ele geçirmesi olmuştur (Zinkeisen 2011, 2: 525). 1 yıl sonra Koron Osmanlı güçleri tarafından geri alınsa da bu kayıp İbrahim Paşa'yı deniz stratejisi belirleme konusunda uyarıcı nitelikte olmuştur (İnalçık 2009: 156).

Öte yandan, 1532 Seferi, Osmanlı-Venedik ilişkileri açısından önemli değişimlere sebebiyet verdi. Venedik, sefer sırasında yine tarafsızlığını korumayı sürdürdü. Her ne kadar Şarlken'le barış imzalamış olsa da Papalık'ın ve Şarlken'in tüm zorlamalarına karşın sefer sırasında karadan ve denizden destek göndermeyi reddetti. Olası bir saldırıya karşı savunma saflarını güçlendiren Venedik, Doğu Akdeniz'e 60 silahlı kadırga yollasa da Korfu Adası'nda düşman hareketini gözlemekle yetindi. Donanma kaptanı¹⁰ Vincenzo Capello'ya da tamamen tarafsız kalması ve asla yabancı donanmalara karışmaması emredildi (Paruta 1703, 1/ 1.7: 327-328). Venedik Osmanlı İmparatorluğu ile arasında olan barışı bozmaya niyetli değildi. Ancak, bu durum Osmanlı yönetimi tarafından olumlu karşılanmadı. Venedik'in Habsburg İmparatoru ile barış şartlarını kabul etmiş olması, Cumhuriyet'in Osmanlı Sultanı'na duyduğu sadakatin sorgulanmasının önünü açtı. Ayrıca, Koron'a yapılan saldırıda da Venedikli güçlerin destek verdiği düşünüldü. Celâlzâde, Koron'un bizzat Venedikliler tarafından alındığını nakleder (2011: 193-194). Habsburg güçlerinin Venedik'in desteğini almadan Koron yakınlarında serbestçe seyretmesinin mümkün olamayacağı da bilinmektedir (Gürkan 2011: 16-17). Bu sebeple 1532 Aralık ayında Tercüman Yunus Bey'in bir kez daha yapılan fetihleri bildirmek amacıyla Venedik'e gönderilmesinin altında, Venedik yönetiminin izlediği politika hakkında uyarılması gayesinin de olması muhtemeldir (Aydın 2007: 49). Bu noktadan sonra İbrahim Paşa da Venedik'i yürürlükte olan *ahidnâme* uyarınca davranmak konusunda zorlayacaktır. Öte yandan Osmanlı güçlerinin Habsburg güçlerine karşı kesin bir başarısının olmayışı, Venedik'i yeni bir durum değerlendirmesi yapmaya yöneltcektir; Cumhuriyet, kendi varlık ve kazanımlarını korumak adına korumaya çalıştığı siyasi dengeyi Habsburg tarafına doğru kaydırmaya başlayacaktır.

İbrahim Paşa ve Venedik: Algı ve Yaklaşımlar (1524-1536)

Yukarıda belirtildiği gibi, 1532 yılına dek Osmanlı'nın Habsburg İmparatorluğu karşısında net bir başarı kazanamaması, Venedik Cumhuriyeti'nin de Osmanlı Devleti'ne ve onun en kudretli devlet adamı İbrahim Paşa'ya yönelik yaklaşımını değiştirmiştir. Venedik elçilerinin Senato'ya sundukları *relazione*ler incelendiğinde Paşa ile ilgili algının nasıl değiştiği tespit edilebilir. Elçi yardımcısı ve sözcü olarak Osmanlı başkentinde bulunan ve Kasım 1524'te ülkesine dönerek gözlemlerini Senato ile paylaşan Pietro Zen, İbrahim Paşa'yı çok bilge ve kıbar biri olarak nakletmiştir (Alberi 1840-1855, 3/3: 94). Benzer bir biçimde, balyos Pietro Bragadin de 1526'da "Sultan'ın kalbi ve nefesi" olarak tanımladığı İbrahim Paşa'nın, Osmanlı hukukunu bildiği kadar çağdaşı olan hükümdarların durumunu merakla takip eden, Büyük İskender ve Hannibal gibi antik hükümdarların hayatlarına dair kitaplarla tarihteki büyük savaşları nakleden hikâyeleri okumaya oldukça meraklı çok akıllı, bilge ve adaletli bir kişi olarak tariflemiştir. İbrahim Paşa'nın lüks ve gösterişe düşkünlüğünün de altını çizen balyos, onun Sultan'dan bile daha gösterişli giyindiğini ve çok değerli yüzükler taktığını belirtmiştir. Bragadin'in altını çizdiği bir diğer husus da, Paşa'nın Venedik ile dostluk içinde olduğudur (Alberi 1840-1855, 3/3: 103). Mohaç Zaferi'ni kutlamak üzere İstanbul'a gönderilen Marco Minio'da Paşa'yı istediği her şey yapılan çok güçlü bir adam olarak yansıtmıştır. Minio, "adeta Sultan" diyerek güç ve etkisini anlattığı Paşa'nın babası ile de görüşme fırsatı bulmuş ve Rodos ile Macaristan'ın ardından yapılacak büyük seferin İtalya üzerine olabileceği bilgisini kendisinden edinmiştir (Alberi 1840-1855, 3/3: 113-118). Elçilerin İbrahim Paşa'yı anlatırken kullandıkları *muhtesem* sıfatı dikkat çekicidir¹¹. Alvise Gritti ve Andrea Gritti'nin yukarıda bahsedilen mektuplarında da bu sıfat kullanılmıştır. Paşa'nın gerek yönetici, gerek kişilik vasıfları ile Venedik temsilcileri tarafından son derece olumlu algılandığı ve yansıtıldığı açıktır.

Elçi Sekreteri Daniello de Ludovisi'nin Haziran 1534'te Senato'da okuduğu raporda ise bambaşka bir İbrahim Paşa tarifi karşımıza çıkmaktadır. Sadrazam bulunduğu mevkie gelebilmek için türlü kurnazlıklar yapan, Sultan'a sadece kendisinin yakın olabilmesi için liyakati olan ve Sultan'a gerek askeri gerek idari konularda nasihatler verebilecek isimleri devre dışı bırakan biri olarak yansıtılır. Aynı zamanda Sultan'ın ordusu ve hükmü altında olan toprakların yapısı ile ilgili teferruatlı bilgiye sahip olmadığı ve tüm işleri

İbrahim Paşa'nın tasarrufuna bırakarak da ihmalkâr davrandığı söylenir¹². Ludovisi, Paşa'nın Venedik'le dostluğu devam ettirme niyetinde olduğunun, bu dostluk bozulursa kendisinin de büyük zarar göreceğini bildiğinin de altını çizmiştir. Sekreter'in raporunda oldukça dikkat çekici bir nokta da İspanyol ve Alman askeri sistemi ile Osmanlı ordusunu karşılaştırması ve Alman ordularının Osmanlı ordusu tarafından mağlup edilemeyeceğini belirtmesidir. Şarlken'le Sultan Süleyman arasında bir kara savaşının çıkmasını bu sebeple çok olası görmediğini, daha önceki çarpışmalarda da Sultan'ın başarılı olmadığını belirtmiştir. Ancak Şarlken'in bir donanma tertip etmesiyle denizde olacak bir karşılaşmanın Osmanlı Sultanı'na daha büyük zarar vereceğini de not düşmüştür¹³. Osmanlıların deniz ticaretinde faal olmadıkları için, donanma olarak da çok gelişmediklerini¹⁴; denizlerle ilgili her tedbir için Barbaros Hayreddin Paşa'ya güvendiklerini ancak Paşa'nın gerekli taktiksel plan ve hazırlıkları yapacak kadar başarılı olmadığını da belirtmiştir. Ludovisi, ilginç bir şekilde, imparatorun ölümü durumunda Habsburg hükümdarlığına ait güçlerin bölünebileceğini ve Osmanlı Sultanı'nın bu durumda belki de Venedik'le dost kalmayacağını da belirtmiştir. Osmanlı devlet ve ordusunun durumu hakkında imparatoru haberdar edip etmeme hususunu ise Senato'nun değerlendirmesine bırakmıştır (Alberi 1840-1855, 3/1: 1-32) Ludovisi'nin raporu sadece İbrahim Paşa'ya dair algının değişmesi yönünde değil, aynı zamanda 1532'den sonra Osmanlı-Habsburg mücadelesinde Osmanlı'nın nasıl değerlendirildiği konusunda da aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Kara savaşından deniz savaşlarına genişleyecek olan mücadelenin hazırlık aşamaları da raporda belirtilmiştir. Ludovisi'nin raporunda tafsilatlı olarak Osmanlı ordu ve donanmasının durumunu anlatması ve onların kolaylıkla mağlup edilebileceğini yansıtmaması da bir anlamda Venedik'e Habsburg tarafına yakınlaşmanın daha yararlı olacağı yönünde mesaj vermek amacını taşımaktadır.

1534 sonrası gelişmeler Ludovisi'nin raporunda belirttiği istikamet doğrultusunda ilerledi. Osmanlı hesabına çalışan Cezayir Beylerbeyi Barbaros Hayreddin Paşa, Koron'u yeniden kontrol ettikten sonra İstanbul'a geldi ve Sultan tarafından kaptan-ı derya olarak atandı. Barbaros'un görevi Osmanlı donanmasını yeni kadırgalar ile güçlendirerek Andrea Doria'nın donanmasına mukabele edebilecek bir deniz filosu oluşturmaktı. Birkaç ay sonra Andrea Doria'nın da destek verdiği Habsburg donanması Tunus'a girdi ve stratejik olarak önemli olan La Goletta bölgesini hâkimiyet altına aldı. Yakin zamanda, imparatorların savaşına amirallerin mücadelesi de eklenecek,

Osmanlı-Habsburg rekabetinin ikinci bir ayağı da Akdeniz’de bir güç mücadelesine dönüşecekti.

Öte yandan, Fransa-Osmanlı ittifakı yeni bir boyut kazanıyordu. Fransız elçisi, Jean de la Foret, İrakeyn Seferi dolayısı ile İran’da bulunan Sultan ve İbrahim Paşa ile buluşarak, Osmanlı Sultanı’nı İtalya üzerine yapılacak ortak bir sefer için ikna etmek amacıyla müzakerelere başladı. Fransa Kralı, Osmanlı askerleri Güney İtalya’ya girerken, eş zamanlı olarak Lombardiya’ya girmeyi taahhüt ediyor ve Osmanlı donanmasını deniz gücü ile destekleyeceğini söylüyordu (Zinkeisen 2011, 2: 541-543). Elçi görüşmelerinde başarı sağladı. İtalya üzerine yapılacak ortak hareketin kabulünün yanı sıra Fransa Krallığı dost bir ülke olarak Osmanlı toprakları içinde serbest ticaret yapma ve daimi elçi bulundurma hakkı kazandı. Sultan Süleyman ve I. François tarafından onaylanmamış olsa da (Isom-Verhaaren 2011: 32), Ocak 1536’da İbrahim Paşa tarafından onaylanan bu antlaşma ile Fransa, Osmanlı İmparatorluğu’nun en yakın müttefiki haline gelecekti. Üzerinde anlaşılan ortak hareket planı ise ancak 1537 yazında gerçekleştirilebilecekti. Ne var ki, Fransa vaat ettiği gibi Kuzey İtalya topraklarına girmeyecek, Osmanlı güçleri İtalya’nın Apulia bölgesini talan ettikten sonra, Venedik’e bağlı Korfu Adası’na yönelecekti.

Bu dönemde Venedik Cumhuriyeti’nin izlediği siyaset ise Osmanlı yönetiminde şüphe uyandırmaya başladı. 1529 ve 1532 Seferleri’nde *ahidnâme*ye uygun olarak Osmanlı’ya gereken desteği vermemekle ve Koron’un kaybında kendisine bağlı tebaanın Andrea Doria güçleri ile ortak hareket etmelerine göz yummakla yaftalanan Cumhuriyet şimdi de Habsburg İmparatoru’na yardım etmekle suçlanıyordu. Fransız diplomatları bilhassa İbrahim Paşa’yı, Venedik’in Habsburg İmparatoru’nu Osmanlı ülkesine saldırmak konusunda kışkırtıklarına, hatta Andrea Doria’nın 1535’te Tunus’u ele geçirmek için yaptığı savaş hazırlıklarını gizliden desteklediklerine inandırmayı başarmıştı (Zinkeisen 2011, 2: 547). Bununla beraber, Osmanlı ve Venedik’e ait ticaret gemileri Akdeniz’de birbirlerinin saldırılarına uğruyordu. Bu noktada, sadarete geldiğinden bu zamana dek Venedik’e oldukça ılımlı yaklaşan İbrahim Paşa’da Cumhuriyet’i daha ciddi uyarma ve *ahidnâme* koşullarını hatırlatma ihtiyacı duydu.

1535 Martında Doç Gritti’ye yazdığı mektupta Sadrazam İrakeyn seferi hakkında bilgi verdikten sonra, Osmanlı’nın sonraki seferinin Akdeniz’e olacağını ve iki devlet arasındaki kadim dostluk uyarınca Barbaros Hayred-

din Paşa ve diğer Osmanlı kuvvetleri ile Venedik'in, düşman kuvvetlerine karşı birlikte hareket etmesi gerektiğini bildirerek, düşman hareketi konusunda Venedik'in Osmanlı'yı haberdar etmesini de hatırlattı¹⁵. 2 ay sonra yazdığı bir diğer mektupta ise Paşa, İspanya Kralı'nın Almanya topraklarına geldiği bilgisine kendilerine Venedik tarafından değil başkaları tarafından iletildiği için fazla ehemmiyet göstermediklerini bildirirken Doç'tan bu bilginin doğruluğunun teyidi ile birlikte Kral'ın manevraları hakkında ayrıntılı istihbarat istedi. Paşa Doç'u ve tüm Venedik yöneticilerini Osmanlı Devleti ile aralarında olan barış uyarınca her türlü haberin Divân'a en önce Venedik tarafından gönderilmesi hususunda uyardı¹⁶. Kasım 1535'te yazılan bir başka mektupta İbrahim Paşa, Venedik ve Fransa'ya yardım etmek için harekete geçen Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki kadırgalara yapılan Habsburg saldırısında Venedik'in kendilerini sadece bilgilendirmekle yetindiğini; Osmanlı kuvvetlerine yardım etmediklerini belirtti; bir dost ve müttefik olarak Venedik'in daha fazlasını yaparak Osmanlı güçlerine destek vermesi gerektiğini vurguladı. Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da bulunması, Paşa'ya göre Venedik ve ona bağlı toprakların güvenliğini teminat altına almaktaydı¹⁷. İbrahim Paşa'nın mektupları var olan *ahidnâme* gereğince Osmanlı'nın Venedik'ten beklentilerini açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan Cumhuriyet'in izlediği tarafsızlık karşısında Venedik'in dostluğu hakkında şüphelerin güçlendiği de yansıtılmaktadır. Sadrazamın doğrudan Doç'a yaptığı uyarılarda Osmanlı-Fransız ittifakından bahsedilmekte; bir anlamda da Venedik'in bu ittifaka destek vermesi gerektiği hatırlatılmaktadır.

Venedik, sınır çatışmalarını ve denizlerde yaşanan karşılıklı saldırıları diplomatik girişimleri ile çözümlenmeye çalışmışsa da Osmanlı-Habsburg mücadelesinde etkin olarak Osmanlı güçlerine destek vermekten kaçınmıştır. Osmanlı-Fransız ittifakında da tarafsız kalmıştır. Habsburg İmparatoru ile imzalanan barışa karşın Venedik Senatosu, özellikle Osmanlıların Akdeniz'de hareketliliğinin arttığı dönemlerde, Habsburg güçlerinin yardım çağrısını da reddetmiştir. Osmanlı Sultanı'na karşı, Habsburg İmparatoru'nu desteklemeyi Cumhuriyet'in çıkarları adına daha yararlı gören Senato üyelerinin muhalefetine karşın Doç Gritti, müttefikinin tepkisini çekecek herhangi bir ortaklığa girmekten özellikle kaçınmış; Venedik'e ait Korfu Adası'na yönelecek olan 1537 Seferi öncesinde Andrea Doria'dan gelen savunma yardımı teklifini dahi reddetmiştir (Zinkeisen 2011, 2: 548). Ne var ki Venedik'in bu tarafsızlığı, Osmanlı dünyasında ikiyüzlü bir siyaset olarak değerlendirilmiş; Venedik düşmanla ittifak yapmakla suçlanmıştır. Bu

durum, Sadrazam İbrahim Paşa'nın idam edilmesinden 1 yıl sonra gerçekleştirilecek Korfu Kuşatması'nın da meşruiyet zeminini oluşturacaktır (Âli 2009: 306a, Celâlzâde 2011: 221).

Sonuç

Yukarıda tartışıldığı üzere, İbrahim Paşa'nın Osmanlı sadrazamlığı görevini yürüttüğü 13 yıl boyunca Osmanlı Devleti ve Venedik Cumhuriyeti arasındaki barış bozulmamış ve iki devlet arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Venedik diplomatları ve tüccarları korunmaya devam etmiş ve kendilerine ayrıcalıklar sağlanmıştır. Venedik, bu süreçte Osmanlı nezdinde bilgi akışını sağlayan bir istihbarat kolu olarak değerlendirilmiş, Batı'daki siyasi gelişmeler hakkında Venedik aracılığı ile malumat elde edinilirken, Osmanlı seferleri ve devlet politikası ile ilgili bilgiler de yine Venedik aracılığı ile batı dünyasına nakledilmiştir. *Abidnâme* koşulları uyarınca, Osmanlı ülkesinde bulunan Venedik diplomatlarının yanı sıra, Osmanlı hükümetinin de gerektiğinde Cumhuriyet'e elçi yollaması bu durumun en güzel göstergesidir. Bununla beraber, Venedik, dost bir devlet olarak, Osmanlı-Habsburg rekabeti çerçevesinde, Osmanlı tarafında hareket etmeye davet edilmiş; iki devlet arasında savaşa dönüşebilecek her türlü girişimden kaçınılmıştır.

Saptamalarımıza göre, İbrahim Paşa, Osmanlı-Venedik ilişkilerini bu dönemde dengede tutan en önemli isimdir. 1536'da İbrahim Paşa'nın idam edilmesinin hemen ardından, yine bir Habsburg-Osmanlı karşılaşması olarak planlanan 1537 seferi sırasında Osmanlı donanmasının Venedik'e bağlı Korfu Adası'na yönelmesi ve Venedik'le süren 34 yıllık barışın bozulması bu iddiayı kanıtlamaktadır. Korfu Kuşatması, Osmanlı-Venedik ilişkileri açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı ile yürüttüğü siyasi, diplomatik ve ticari ilişkilerini zedelemekten kaçınan Venedik, bu savaştan sonra İmparator ve Papalık saflarında yer almış; her ne kadar 1540 yılında Osmanlı Devleti ile yeni bir barış imzalamış olsa da, Sultan nezdindeki ayrıcalıklı müttefik konumunu Fransa lehine kaybetmiştir.

Mevcut çalışmalar, İbrahim Paşa'nın Venedik'e karşı izlediği siyaseti, Paşa'nın kökeni ve Venedik'e beslediği kişisel sempati ile ilişkilendirmektedir. Ancak, çalışmamız açıkça orta koymaktadır ki, Paşa, ustalıkla kurguladığı ve yürüttüğü evrensel imparatorluk siyasetinde Habsburg gücüne karşı yürütülen siyasi, askeri ve ideolojik mücadelede Venedik'i adeta bir ara eleman

olarak kullanmıştır. Yarımadanın en güçlü şehir devleti olan Venedik, İtalya'da büyüyen Habsburg tehlikesine direnebilecek en büyük güç olduğundan Osmanlı yönetimi, bilhassa İbrahim Paşa, tarafından desteklenmiş ve Osmanlı'nın Avrupa fetihlerinde basamak taşı olarak kullanılan Macaristan ve Arnavutluk sınırları ile Akdeniz'de, Osmanlı Devleti'nin elini zayıflatacak yeni kargaşaların oluşmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu noktada, İbrahim Paşa'nın Venedik'e olan yaklaşımını ve 16. Yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı-Venedik ilişkilerini belirleyen ana unsurun uluslararası siyasi dengeler olduğu açıktır. Paşa'nın sadrazamlık döneminin son yıllarında yeni bir biçim kazanan Osmanlı-Fransız ittifakını da yine bu çerçevede değerlendirmek doğru olacaktır. Gerek Venedik, gerek Fransa, Şarlken'in Kutsal Roma İmparatoru sıfatıyla tüm Avrupa'yı tek bir siyasi ve ideolojik şemsiye altında toplamasını önlemek için siyasi, askeri ve ekonomik anlamda desteklenmiştir.

Ancak, çalışmamızda işaret ettiğimiz üzere, Venedik'in, Osmanlı'nın özellikle Macaristan ve Avusturya'ya gerçekleştirdiği seferlere doğrudan destek vermemesi, Habsburg İmparatoru ile barış imzalaması, Akdeniz'de savaşa hazır silahlı donanma bulundurması, Osmanlı kadirgalarına yapılan saldırılar ve İmparator'un hareketleri ile ilgili bilgileri payitahta iletmekte çekimser kalması iki devlet arasındaki ilişkileri zedelemiştir. Venedik'in kendi toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak için izlemek zorunda kaldığı tarafsızlık politikası bu durumun temel nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Paşa'nın Cumhuriyet'e yaklaşımı da sertleşmiştir. Venedik elçilerinin raporlarında İbrahim Paşa'ya dair mevcut algının değişmesi yine bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

İbrahim Paşa'nın sadaret dönemi ile ilgili vurgulanması gereken bir diğer husus da, kendisi tarafından ustalıkla kurgulanan Osmanlı Devleti'nin batı siyasetinde, Hristiyan dünyaya ait söylem ve kavramların en güçlü şekilde ilk defa kullanıldığıdır. Görüldüğü gibi bu dönemde Osmanlı Devleti, Doğu'da büyüyen ve Hristiyan dünyasını tehdit eden bir güç olmaktan çok, batı siyasetinin içinde, ona kendi diliyle seslenen en etkin ve belirleyici dünya gücü konumuna gelmiştir. Paşa'nın siyasi yaklaşımlarının düşünsel alt yapısını oluşturan en önemli unsurların Batı kültüründen geldiği aşikârdır. Mevcut çalışmalarda belirtildiği üzere, Avrupa dünyasına ait ilgisi kendisine *Frenk* lakabı takılmasına yol açacak kadar göz önünde olmuştur. Bu noktada, gerek temas halinde bulunduğu Venedikli diplomat ve tüccarların, gerekse dostu ve danışmanı Alvise Gritti'nin, Paşa'nın söylemini oluşturma-

sında oldukça önemli rol oynadıkları da iddia edilebilir. Gritti'nin aktif siyasette üstlendiği görevler, Paşa üzerindeki etkisini kanıtlar niteliktedir. Paşa, Venedikli'yi hem bir siyasi danışman, hem de kendi siyasetini uygulayacak bir eleman olarak ustalıklı kullanmıştır.

Açıklamalar

- 1 Araştırmacı *alter ego* kavramını “diğer benlik” anlamıyla kullanmıştır. Burada kastedilen Sultan Süleyman'ın İbrahim Paşa'yı kendisinin birebir yansıması olarak değerlendirdiğidir.
- 2 Venedik elçi ve diplomatik görevlilerinin görev süreleri sonunda ülkelerine dönüşlerini takiben Senato huzurunda okudukları rapora verilen ad.
- 3 Beyoğlu üstüne yapılan çalışmalarda ismin bu bölgede yaşamış ünlü bir prensen ileri geldiği saptanmıştır. Bu ünlü prensin metinde bahsedilen Alvise Gritti olduğu savı Osmanlı belgelerinde de Gritti'nin Beyoğlu olarak anılması ve bahsedilen semtte bir sarayda yaşaması sebebiyle daha güvenilir bulunmaktadır (Otman 2012: 127).
- 4 Alvise Gritti'nin Venedik Senatosu'na yazdığı 4 Şubat 1526 tarihli mektup. VDA, Dispacci Degli Ambasciatori al Senato, f. 1A.
- 5 Literatürde İtalya Savaşları adıyla bilinen 1494-1559 yılları arasında yapılan savaşlar ilk olarak Venedik'e karşı Milano Dükalığı'nın Fransa Krallığı'nı yardımıma çağırması ile başlamıştır. Dönemin Fransa Kralı 8. Şarl İtalya işgaline yönelince Venedik, Papalık, Napoli Krallığı, İspanya ve Avusturya güçleri birleşerek Fransız ordusunu saf dışı bırakmıştır.
- 6 Andrea Gritti'nin Alvise'ye yazdığı 18 Mart 1528 tarihli mektup. VDA, Consiglio dei Dieci, Parti Secrete, Reg. 2, 52v-53r.
- 7 Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan Ducali ed Atti Diplomatici koleksiyonunun 22. Dosyasında Doç tarafından oğluna yazılan 1529 tarihli çok sayıda kısa mektup bulunmaktadır. Bu mektupların pek çoğunda Venedik'in Osmanlı ile arasındaki barışı korumakta kararlı olduğu ve İbrahim Paşa'nın Cumhuriyet'in içinde bulunduğu zorlu durumdan haberdar edilmesi istenmektedir.
- 8 *Orator Turchi*
- 9 Macaristan Meselesi için Ferdinand ve Szapolyai'nin elçileri ile yapılan görüşmelerde, İbrahim Paşa yine Alvise Gritti'yi yetkilendirdi. Ancak, Gritti bu görüşmelerde ikiyüzlü bir tutum sergiledi. Ayrıca, Macar Prenslere de kendisinin Macaristan Krallığı'nı ele geçireceğinden kuşkulanyordu. 1534'te Macaristan'a yaptığı son yolculukta, Gritti muhaliflerinin şiddetli tepkisi ile karşılaştı. Boğdan Voyvodası Petru Rareş'in komutanı Hurul tarafından yakalandı ve öldürüldü (Szakaly 1995: 19-34, 78-79). Macaristan Meselesi ancak Zapolya'nın ölümünü müteakip 1541 Budin Beylerbeyliği'nin kurulması ve 1547'de Ferdinand'ın Macaristan üzerindeki tüm haklarından vazgeçip Osmanlı Devleti'ne yıllık vergi ödemeyi kabulüyle neticelendi (Uzunçarşılı 2006, 2: 337-340).

- 10 *Capitano Generale*. Burada adı geçen Capello, Venedik donanmasının tamamına komuta etmemektedir. O dönemde savunma amaçlı hazır bulunan donanmanın komutasından sorumludur.
- 11 Muhteşem sıfatı sadece İbrahim Paşa'nın özelinde kullanılmamıştır. Daha sonraki döneme ait bazı raporlarda da sadrazamlar "muhteşem paşa" diye adlandırılmıştır.
- 12 Ludovisi'nin raporunda bahsedilen dönemde mirahor olan daha sonra ise sadrazamlığa yükselecek Rüstem Paşa'dan da bahsedilmesi ilgi çekicidir. Sekreter, Rüstem Paşa'nın Sultan'a yakınlaşması nedeniyle İbrahim Paşa'nın dikkatini çektiği ve onu Sultan'dan uzaklaştırmak adına Anadolu'ya göndermeye karar verdiğini belirtmiştir.
- 13 Ludovisi burada Koron'un alınmasının güzel bir gösterge olduğunu da belirtir.
- 14 Rapordaki bir ilginç ayrıntı da, Ludovisi'nin Fransızların, Sultan Süleyman'la birlikte imparatorun gücünün daha fazla büyümemesi için ortak hareket etmek istediklerini ve dostluk görüşmelerini başlattıklarını bildirmesidir. Kendisi bu görüşmelerden büyük bir plan çıkacağını tahmin etmediğini de not etmiştir.
- 15 İbrahim Paşa'nın Andrea Gritti'ye yazdığı mektup (Evasıt-ı Ramazan 941/ 4 Mart 1535) VDA, Documenti Turchi, Sala Regina Margherita, Turchia Firmani, s. 4XXXVI, no:6. M.Tayyip Gökbilgin tarafından Osmanlıca olarak yayımlanmıştır (Gökbilgin 1968-1971: 54-56).
- 16 İbrahim Paşa'nın Andrea Gritti'ye yazdığı mektup (Zilkade 941/ Mayıs 1535) VDA, Documenti Turchi, Busta 7, s. 8, fasc. 29, Pezzi 4. M. Tayyip Gökbilgin tarafından Osmanlıca olarak yayımlanmıştır (Gökbilgin 1964: 156).
- 17 İbrahim Paşa'nın Andrea Gritti'ye yazdığı mektup. (Rebiülevvel 942/ Kasım 1535). VDA, Documenti Turchi, Busta 7, s. 1, fasc. 28, Pezzi 3 (Gökbilgin 1964: 162-163).

Kaynaklar

Venedik Devlet Arşivi

- Consiglio dei Dieci, Parti Secrete, Registro. 2, 52v-53r. Andrea Gritti'den Alvise Gritti'ye (18 Mart 1528).
- Dispacci Degli Ambasciatori al Senato, Filza 1-A. Alvise Gritti'den Venedik Senatosu'na (4 Şubat 1526).
- Ducali ed Atti Diplomatici, Busta 22. Andrea Gritti'den Alvise Gritti'ye (2 Kasım 1529, vd.).

Başvuru Kaynakları

- Agoston, Gabor (2011). "Enformasyon, İdeoloji ve Emperyal Siyasetin Sınırları: Osmanlı-Habsburg Rekabeti Bağlamında Osmanlı Büyük (Grand) Stratejisi". *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*. Der. Virginia H

- Aksan, Daniel Goffman. İstanbul: Timaş Yay. 105-142.
- Alberi, Eugenio (1840-1855). *Relazioni degli Ambasciatori al Senato*. C. 1, 3. Floransa.
- Aydın, Bilgin (2007). "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 29: 41-86.
- Atasoy, Nurhan (1972). İbrahim Paşa Sarayı. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Barta, Gabor (2008). "Gritti Ludovicus'un Macar Valiliği (1531-1534)." *Belleten* 72 (263): 251-293.
- Boone, Rebecca Ard (2016). *Mercurino di Gattinara and the Creation of the Spanish Empire*. Londra-New York: Routledge.
- Celâlzâde Mustafa Çelebi (2011) *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik: Kanunî'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ Kanunî Sultan Süleyman*. Haz. Ayhan Yılmaz. İstanbul: Kariyer Yay.
- Celâlzâde Salih Çelebi (2016) *Târih-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman [Kanunî Sultan Süleyman'ın Alaman Seferi(1532)]*. Haz. Fatma Kaytaç. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Charrière Ernest. (1848-1860). *Négociations de la France dans le Levant, ou, Correspondances, Mémoires et Actes Diplomatiques des Ambassadeurs de France à Constantinople et Des Ambassadeurs, Envoyés ou Résidents à Divers Titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jérusalem, en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Egypte, etc., et Dans Les États de Tunis, d'Alger et de Maroc*. c.1-4. Paris: Imprimerie Nationale.
- Della Valle, Francesco (1857). "Una breve narrazione della grandezza, virtù, valore et della infelice morte dell'Illustrissimo Signor Conte Alouise Gritti, del Serenissimo Signor Andrea Gritti, Principe di Venezia, Conte del gran Contado di Marmarus in Ongaria et General Capitano dell'esercito Regno, appresso Sulimano Imperator de Turchi, et alla Maesta del Re Giovanni Re d'Ongaria". *Magyar Történelmi Tár*. Der. Iván Nagy v. 3 Peşte: 9-60.
- Emecen, Feridun (2000). "İbrahim Paşa, Makbul". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yay. 333-335.
- Finlay, Robert (1998). "Prophecy and Politics in Istanbul: Charles V, Sultan Suleyman, and the Habsburg Embassy of 1533-1534". *Journal of Early Modern History* 2 (1): 1-31.
- Finlay, Robert (2000). "Fabius Maximus in Venice: Doge Andrea Gritti, the War of Cambrai and the Rise of Habsburg Hegemony, 1509-1530". *Renaissance Quarterly* 53 (4): 988-1031.
- Fodor, Pal (1991). "Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541". *Acta Orientalia Academiae Hungaricae* 45 (2/3): 271-345.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (2009) *Künhü'l Abhâr*. Dördüncü Rük. Ankara: TTK Yay.
- Gökbilgin, Tayyib M. (1952). "İbrâhîm Paşa, Pargalı, Frenk, Makbûl, Maktûl". *İslam Ansiklopedisi*. C. 2. <http://tayyibgokbilgin.info/ansiklopedisi/> (Erişim Tarihi: 26.04.2016).
- Gökbilgin, Tayyib M. (1964). "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri". *Belgeler* 1 (2): 119-220.
- Gökbilgin, Tayyib M. (1968-1971). "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler". *Belgeler* 5-7 (9-12): 1-152.
- Gökbilgin, Tayyib M. (2001). "Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa

- Siyaseti'nin Sebepler ve Âmilleri". *Kanunî Armağanı*. Ankara: TTK Yay. 5-41.
- Gürkan, Emrah Safa (2011). "Osmanlı-Habsburg Rekâbeti Çerçevesinde Osmanlılar'ın XVI. Yüzyıl'daki Akdeniz Siyaseti". *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*. Haz. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse. İstanbul: Yeditepe Yay. 11-50.
- Isom-Verhaaren, Christine (2011) *Allies with the Infidel: The Ottoman and French Alliance in the Sixteenth Century*. New York: I.B. Tauris & Co Ltd.
- İnalcık, Halil (2001) "Avrupa Devletler Sistemi, Fransa ve Osmanlı: Avrupa'da Geleneksel Dostumuz Fransa Tarihine Ait Bir Olay". *Doğu Batı* 14: 122-142.
- İnalcık, Halil (2009). *Devlet-i Âliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Jenkins, Hester Donaldson (1911). *İbrahim Pasha: Grand Vizir of Suleiman the Magnificent*. New York: Columbia University Press.
- Kumrular, Özlem (2007). "Orta Avrupa'nın Kaderini Değiştiren Savaş: Mohaç Öncesi ve Sonrası ve Kastilya'da Yankısı". *Bellekten* 71 (261): 537-574.
- Kurz, Otto (1969). "A Gold Helmet Made in Venice for Sultan Sulayman the Magnificent". *Gazette des Deaux-Arts Anné* 84 (111): 249-258.
- Necipoğlu, Gülru (1989). "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Habsburg-Papal Rivalry". *The Art Bulletin* 71 (3): 401-427.
- Otman, Elvin (2012). "Beyoğlu'nda Bir "Bey Oğlu": Alvise Gritti". İstanbul Araştırmaları Yıllığı 1: 127-144.
- Paruta, Paolo (1703). *Historia Vinetiana*. Venedik.
- Peçevi İbrahim Efendi (1980). *Tarih-i Peçevi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ramberti, Benedetto (1539). *Libri Tre Delle Cose de Turchi*. Venedik.
- Rice, Eugene and Anthony Grafton (1994). *The Foundations of Early Modern Europe, 1460-1559*. New York: W. W. Norton & Company, Inc.
- Sanuto, Marino (1879-1903). *I Diarii*. Der. Rinaldo Fulin. C. 35. Bologna: Forni Editore.
- Szakaly, Ferenc (1995). *Lodovico Gritti in Hungary 1529-1534: A Historical Insight into the Beginnings of Turco-Habsburgian Rivalry*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Tezcan, Esmâ (2004). *Pargalı İbrahim Paşa Çevresindeki Edebi Yaşam*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Turan, Ebru (2007). *The Sultan's Favorite: İbrahim Pasha and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty in the Reign of Sultan Süleyman (1516-1526)*. Doktora Tezi. Chicago Üniversitesi.
- Turan, Ebru (2009). "The Marriage of İbrahim Pasha (ca. 1495-1536): The Rise of Sultan Süleyman's Favorite to the Grand Vizierate and the Politics of the Elites in the Early Sixteenth-century Ottoman Empire". *Turcica* 41: 3-36.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1998). *Osmanlı Tarihi*. C. 2. Ankara: TTK Yay.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. C.2 Çev. Nilüfer Epeçli. İstanbul: Yeditepe Yay.

The Relations Between The Ottoman Empire and The Republic of Venice within The Framework of International Balances and Grand Vizier İbrahim Pasha (1523-1536)*

Elvin Otman**

Abstract

During the Grand Vizierate of İbrahim Pasha, decisively shaping Ottoman international policy during the reign of Kanunî Sultan Süleyman, the diplomatic relations between the Ottoman Empire and Republic of Venice were strengthened. In the scope of the Ottoman-Habsburg political, military and ideological rivalry, the Republic was perceived both as an ally and source of information. In this period, an open war between the states was never experienced. However, following the 1532 German Expedition, a rapprochement between Venice and the Habsburg Emperor changed the Ottoman approach towards Venice and İbrahim Pasha often warned the Republic to act according to the *ahidnâme* rules. The Venetian documents of the period, in which he was defined as the friend of Venice, displays that Pasha adopted a tough policy toward the Republic in his last years in the grand vizierate. This article argues that the Ottoman-Venetian relations in the mentioned period was basically shaped by the changing international balances and İbrahim Pasha was the most influential political character both editing the international policies and balancing the Ottoman-Venetian relations. The Ottoman expedition to Corfu Island of Venice following his death in 1536, proves this argument.

Keywords

İbrahim Pasha (v. 1523-1536), Venice, Ottoman-Habsburg rivalry, Charles Quint, Alvise Gritti, universal sovereignty, *Relazione*.

* Date of Arrival: 27 June 2016 – Date of Acceptance: 31 January 2017

You can refer to this article as follows:

Otman, Elvin (2019). "Uluslararası Dengeler Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu-Venedik Cumhuriyeti İlişkileri ve Sadrazam İbrahim Paşa (1523-1536)". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 137-160.

** Dr., Ankara/Turkey

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3558-9567>

elvinotman@gmail.com

Османская империя и Венецианская республика в контексте мирового соперничества и садразам Ибрагим-паша (1523-1536)*

Эльвин Отман**

Аннотация

При садразаме Ибрагим-паше, которому принадлежала решающая роль в международной политике Османской империи во время правления Сулеймана Законодателя, дипломатические отношения между Османской империей и Венецианской республикой были укреплены. В контексте османско-габсбургского политического, военного и идеологического соперничества Республика воспринималась как союзник и источник информации.

В этот период не происходило открытых столкновений между государствами. Однако после военного похода Сулеймана Великолепного 1532 года сближение между Венецией и императором Габсбургов изменило османский подход к Венеции, и Ибрагим-паша неоднократно предупреждал Республику о необходимости действовать в соответствии с правилами существующего соглашения (*ахиднаме*).

Венецианские документы того периода, в которых он фигурирует как друг Венеции, свидетельствуют о том, что Паша в последние годы в должности великого визира проводил жесткую политику в отношении Республики. В этой статье утверждается, что османско-венецианские отношения в указанный период определялись в основном изменяющимися международными балансами, и Ибрагим-паша был наиболее влиятельным политическим персонажем, который влиял на международную политику и на баланс османско-венецианских отношений. Нарушение османско-венецианских мирных договоренностей после османской высадки на подвластный Венеции остров Корфу, состоявшейся после смерти Ибрагим-паши в 1536 году, подтверждает это положение.

Ключевые слова

Ибрагим-паша (садразам, 1523-1536), Венеция, соперничество Османской империи и Габсбургов, Карл V Габсбург, Альвизе Гритти, мировая империя, *Relazione*.

* Поступило в редакцию: 27 июня 2016 г. – Принято в номер: 31 января 2017 г.

Ссылка на статью:

Отман, Эльвин (2019). “Uluslararası Dengeler Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu-Venedik Cumhuriyeti İlişkileri ve Sadrazam İbrahim Paşa (1523-1536)”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 90: 137-160.

** Д-р, Анкара / Турция

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3558-9567>

elvinotman@gmail.com

Vakfiyelerin Dilinden İstanbul'un Bazı Cami ve Mescitleri Hakkında Yeni Bulgular*

Çiğdem Gürsoy**

Öz

Osmanlı günlük hayatının vazgeçilmez unsuru olan vakıfların sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik alanlarda yapmış oldukları hizmetlerin yıllar içinde çeşitlendiği bilinmektedir. Konu hakkındaki detayları vakıfların kuruluş senetleri olan vakfiyelerde bulmak mümkündür. Hayırseverler vakfiyeler sayesinde duygu ve düşüncelerini somutlaştırırken aynı zamanda yaşadıkları dönemi yansıtan bilgileri günümüze kadar ulaştırmışlardır. Bu kapsamda Osmanlı kent tarihi çalışmalarında vakfiyeler üzerinden ilerlemek birincil kaynaklardan detaylı sonuçlara ulaşabilmenin şartlarından biri olarak görülmüştür. Vakıf kaynaklı yapılan çalışmalar genellikle gayrimenkul vakıflar üzerinden örneklenmiş menkul vakıflardan yeterince istifade edilmemiştir. Sınırlı sayıdaki menkul vakıf araştırmalarında ise para vakıfları ön plana çıkmıştır. Söz konusu araştırmalarda para vakıfları kredi unsuru olarak ele alındığından sadece sayısal verileri ekonomik alanlarda değerlendirilmiştir. Vakfiyeler bütün halinde incelendiğinde ise para vakıflarının bilinenin ötesinde en az gayrimenkul vakıflar kadar sosyo-kültürel bilgiler içerdiği görülmektedir. Çalışmanın amacı, para vakıflarını sıkıştıkları dar çerçevenin dışına taşıyarak vakıf eserlerin/hayratların sürdürülebilirliğine katkılarını araştırmaktır. Seçilen örnekler sayesinde birden fazla para vakfının katkı sağladığı hayratların yıllar içerisinde geçirdiği değişimler takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, vakıflar, para vakfi, vakfiye, hayrat, kent tarihi, İstanbul.

* Geliş Tarihi: 16 Ağustos 2016 – Kabul Tarihi: 11 Mayıs 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Gürsoy, Çiğdem (2019). "Vakfiyelerin Dilinden İstanbul'un Bazı Cami ve Mescitleri Hakkında Yeni Bulgular". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 161-190.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü – İstanbul/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9292-1963>.

cgursoy@istinye.edu.tr

Giriş

Vakıf, kişilerin sahip oldukları mallarından ve bunların gelirlerinden kendi istekleri ile ebediyen vazgeçerek toplumun yararına kullanıma sunmasıdır. Vakıf hukuku, söz konusu malları vakfeden kişilere hizmetleri karşılığında yapmak istedikleri hayır işlerini belirleme ve vakıflarını yönetme imkânı sağlamıştır. Bu sayede hayırseverlerin duygu ve düşünceleri doğrultusunda kurulan vakıflar, zamanla sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik alanlardaki hizmetlerini çeşitlendirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun "Vakıf Medeniyeti" olarak anılmasını sağlamışlardır.

Vakıf çatısı altında yapılan kent tarihi çalışmalarında bugüne kadar sıklıkla padişah ve ailesi ile askerî sınıfın kurdukları vakıflar araştırılmıştır. Bu kapsamda Ömer Lütfi Barkan'ın 1979'da yayınlanan *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)* isimli eseri vakıflar hakkında yapılan detaylı çalışmalara örnektir. İki cilt halinde yayınlanan eserde konu; emir ve fermanlardan cami inşaatında kullanılan malzemelere kadar geniş bir yelpazede incelenmiştir. Ayrıca, verilerden İstanbul'un ekonomik ve sosyal hayatı hakkında bilgilere de ulaşmak mümkündür. Tevfik Güran'ın *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları* isimli kitabında ise iki ayrı vakfın vakıf muhasebe defterleri incelenerek sonuçların vakfiyeleri ile uygunluğu kontrol edilmiştir (2006). Süleymaniye Vakfi'nin 300, Şehzade Süleyman Paşa Vakfi'nin 200 yıllık belgeleri sayesinde vakıflar aracılığı ile yürütülen kamu politikaları ve yıllar içindeki değişimleri takip edilmiştir. Ayrıca, dönemlerinin temel gıda maddelerinin fiyatları, ücretler, para birimlerindeki değişimler, mukataa ve cizye gelirleri gibi verilerle vakıfların buldukları kentlere mali ve ekonomik katkıları detaylandırılmıştır (2006). Her iki çalışmada da vakıfların toplu şekilde tutulan defterleri bir yandan vakıf işletmesi hakkında bilgiler verirken diğer yandan ek belgelerin bulunmasında yol gösterici olmuştur. Vakıflarla ilgili yayınları çeşitlendirmek mümkündür, 1900'den Eylül 2015'e kadar olan dönemde yapılan çalışmaların tamamının bibliyografyası Hüseyin Çınar ve Miyase Koyuncu Kaya tarafından *Vakıflar Kaynakçası* adı altında yayınlanmıştır (2015).

Küçük vakıflar hakkında belge bulmanın zorluğu ve takibi büyük vakıflara nispetle oldukça güçtür. Bu aşamada, 16.yy'ın ortalarından 17.yy başına kadar kaydedilmiş üç vakıf tahrir defteri halkın kurduğu küçük vakıfların varlığı ve hizmetlerinin yaygınlığı hakkında kaynak sağlamıştır. Defterler aynı zamanda İstanbul'un nahiyeleri, mahalleleri ve vakıflarının 50 yıl arayla envanteri niteliğindedir. 1546 yılına ait ilk defterde 2515, 1600 yılına

ait üçüncü defterde 3263 vakıf bulunmaktadır. Arada kalan ikinci tahrir defteri henüz yayınlanmamıştır. Tahrirlerden ilki, Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin birlikte hazırladıkları *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli* eserdir (1970). Mehmet Canatar'ın yayınladığı *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli* üçüncü defter ise mahalleleri ve vakıfları karşılaştırma imkanı sağlayarak önemli bir işlevi yerine getirmiştir (2004). Mahallelerin karşılaştırılması aşamasında yukarıdaki iki kaynağı tamamlayan bir diğer çalışma, İstanbul mahallelerini 15.yy'ın ikinci yarısından 20.yy'ın ortalarına kadar takip ederek inceleyen Ekrem Hakkı Ayverdi'nin, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu* isimli kitabıdır (1958). Araştırma boyunca bu üç eserden sıklıkla faydalanılmıştır.

Defterlerden her mahallede ortalama 5-10 arası vakıf kurulduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde hayratlara yapılan yardımlar göz önüne alındığında mahalle halkının kurduğu vakıfların araştırılması, kent tarihi çalışmalarına farklı bir katkı sağlayacaktır. Sosyo-kültürel tarih çalışmalarında para vakıflarının gayrimenkul vakıflarına göre oldukça geri planda kaldığı tespit edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen *Vakıflar Kaynakçası*'ndan görülebileceği gibi para vakfı ile ilgili çalışmalar daha ziyade işin fihi yönü ile kredi kurumu olması arasındaki dar kapsamda sınırlıdır. Oysaki para vakıfları vakfiyeleri sadece iktisadi hayata değil aynı zamanda sosyal ve kültürel hayata ilişkin pek çok veri barındırmaktadır (Gürsoy 2019). Söz konusu verilerden yola çıkarak, para vakıfları ile ilgili araştırmaların hukuk ve iktisadiyatla sınırlı kalmaması gereği ortadadır. Yapılan gözlem ve tespitler sonucunda çalışmanın amacı kent tarihi araştırmalarında para vakıflarının önemini vurgulamak ve söz konusu vakıf tipinin vakıf eserlerin ve hayratların sürdürülebilirliğine katkılarını değerlendirmek olarak belirlenmiştir.

Birincil kaynak olarak para vakfı vakfiyelerinin kullanılacağı tespit edildikten sonra araştırılacak bölge seçiminde İstanbul Müftülüğü Şerhiye Sicilleri Arşivi'nde (İMŞSA.) bulunan 3950 para vakfından faydalanılmıştır. Hem çerçeveyi daraltmak hem de aynı başlık altında toplayabilmek adına sicildeki 27 mahkeme arasından Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde onaylanmış vakfiyeler seçilmiştir. Mahkeme seçiminde sicil sayısına göre vakfiye sayısının fazlalığı rol oynamıştır (Kurt 1994).

Bu aşamada vakıfların kuruluş senetleri olan vakfiyelerin değişmeden kalmak zorunda olan statik belgeler olduğunu belirtmekte fayda vardır. Olması gerekeni gösteren vakfiyelerden ne olduğunu ya da ne olacağını kısaca “de-

ğişim ve dönüşümü” ortaya koyabilmek neredeyse imkânsızdır. Olmazı olur kılmanın diğer bir deyişle vakfiyeler üzerinde yapılan araştırmayı statikten dinamik hale geçirmenin yolu, seçilen konu hakkında dönem kısıtlaması yapmadan mümkün olan en fazla sayıda vakfiyeyi incelemektir. Söz konusu tespitlerden hareketle, araştırmaya tarih kısıtlaması getirilmemiştir.

Vakfiyelerde ayrıntılarıyla vakfın bulunduğu kent, mahalle, vakfın kurucusu, vakfedilen menkuller ve/veya gayrimenkuller, vakfın amacı, inşa edilmesi ve/veya katkı yapılması istenilen hayratlar, görevli ücretleri gibi ana konular detayları ile yer almıştır. Vakfiyelerdeki bilgiler kent, dönem, bölge ve yapılar bazında sistematik olarak değerlendirilerek envanter çıkarılmıştır. Halkın kurduğu vakıflar genellikle yaşadıkları mahalleler ve civarlarına yapılan hizmetleri yansıtmaktadır. İstanbul özelinde sayıları binlerle ifade edilen vakıflar sayesinde zaman içerisinde aynı mahalleler ve hayratlarla birden fazla karşılaşmıştır. Hazırlanan envanterde pek çok hayratın birden fazla vakfiyede yer aldığı görüldüğünden örnek seçiminde yeniden elemeye gidilmiştir. Sonuç olarak, sıfırdan veya yıkılıp yeniden yapılan, yeri değiştirilen, minber koyulan, büyük tamirler geçiren, mahallesinin adı değişen, bilinenin dışında isimlerle anılan ve hakkında yanlış-eksik bilgilerin bulunduğu tespit edilen hayratlar değerlendirilmeye alınmıştır. Nahiye ya da mahalle temasına altında yapılacak inceleme daha yerinde olsa da yukarıda tespit edilen değerlendirme kalemleri göz önüne alındığında eldeki verilerden yola çıkılarak örneklerin eser bazında ele alınmasına karar verilmiştir.

Örnek olarak seçilen hayratların buldukları mahal ve banileri öncelikle; 1546 ve 1600 yılları Tahrir Defterlerinden, *Hadikatü'l Cevâmi* (Ayvansarâyî 2001) ve *Sicil-i Osmanî*'den (Süreyya 1996) kontrol edilmiştir. Ayrıca, tereddütlü durumlarda İstanbul için hazırlanmış haritalardan; 1913-1914 Alman Mavi Haritaları, Müller-Wiener Haritası, Pervititch Haritası, 1838 yılı camiler haritası ve Ayverdi Haritaları olarak bilinen “19. Asırda İstanbul Haritası”na başvurulmuştur (Dağdelen 2007, Müller-Wiener 2001, Pervititch t.y., Ayverdi 1958). Günümüzdeki konumları Fatih Belediyesi Coğrafi bilgi sisteminden tespit edilmiştir. İkincil kaynak olarak *İstanbul Camileri* (Öz 1997), *Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler* (1991) ve *Eminönü Camileri* adlı eserlerden (1987) faydalanılmıştır. Çalışmada çapraz sorgulama olarak adlandırılan yöntem; vakfiyelerde tespit edilen bilgilerin yukarıda belirtilen farklı kaynaklardan doğrulandıktan sonra kullanılmasını ifade etmektedir. Yapılan tüm değerlendirmeler göz önüne alınarak çalışmada, para vakıfları vakfiyeleri üzerinden vakıf eserlerin ve hayratların yıllar içindeki takibi yapılırken aynı zamanda literatürde tespit edilen isim ve konum karışıklıkla-

rı-eksikleri, tarih hataları bahsi geçen çapraz sorgulamalarla aydınlatılmıştır.

Makalenin tamamında vakfiye kayıtları “1825:26/107/54b” şeklinde sayı-sallaştırılmış olarak kullanılmıştır. “1825” vakfiyenin onay tarihini, “26” Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi’nin Şerhiye Sicillerindeki diğer mahkemeler arasındaki sırasını, “107” vakfın Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi’nde kayıtlı sicil numarasını, “54b” ise 107 numaralı sicilde vakfiyenin kayıtlı olduğu sıra ve varak numarasını göstermektedir.

İstanbul’un İskâna Açılması

İstanbul’un fethinden sonra başlanan imar faaliyetleri ilk aşamada, Fatih Sultan Mehmet’in beraberindeki askeri erkânı yönlendirmesiyle kurulan vakıflar sayesinde gerçekleşmiştir. (Ayverdi 1958b: 3) Söz konusu faaliyetler diğer padişahlar tarafından örnek alınarak devam ettirilmiştir. Molla Gürani, Mahmut Paşa, Murat Paşa, Koca Mustafa Paşa gibi şahsiyetler kendi isimleriyle anılan nahiyelerin kurulması esnasında cami, hamam, medrese, çarşı, aşevi gibi yapılardan oluşmuş külliyelerin yapımına öncülük ederek İstanbul’un iskanında önemli görevler üstlenmişlerdir (Canatar 2013: 286).

Nahiyeleri oluşturan mahallelerin kurulması aşamasında ise mescit, mektep, çeşmeden oluşan küçük ölçekli külliyelerin yapımında din adamları, âlimler, alt düzey devlet görevlileri ve halkın ileri gelenleri yer almıştır. Kurulan mahallelerin zaman içindeki ihtiyaçlarını gidermek ve sürdürülebilir kılınmasını sağlamak için devreye mahalle halkının kurduğu vakıflar girmiştir. Her ne kadar imar edilen eserlere gereken maddi destek ilk aşamada banileri tarafından verilmiş olsa da söz konusu vakıfların katkıları göz ardı edilemeyecek seviyededir. Bu aşamada gayrimenkul vakfedecek kadar variyeti olmayan halkın/reayanın, alternatif olarak para vakıflarına yöneldiği tespit edilmiştir. Kent tarihi çalışmalarında bu durumun özellikle dikkate alınarak vurgulanması bütünü kavranabilmesi açısından oldukça önemlidir.

İstanbul’da bir mahallenin kurulabilmesi için öncelikle mahalleye adını veren mescit vakfının kurulduğu, zamanla mahallesinin oluştuğu bilinmektedir. Söz konusu mescitlerin genellikle banilerinin ismini taşıdığı ve “mahallelerin kurucu mescitleri” olarak kaydedildiği tahrir defterlerinden izlenmiştir. Kurucu vakıflar çoğu zaman banilerin ismi ile kaydedilirken bazen isimsiz olanlarına da rastlanılmıştır. Örneğin; 1546 ve 1600 yılı vakıf tahrir defterlerinde Ayasofya Nahiyesi’nde yer alan “Mahalle-i Mescid-i Akbıyık” Akbıyık Mahallesi’nin kurucu mescidi “vakf-ı sahib-ül mescid” şeklinde banisinin ismi olmadan kaydedilmiştir. (Barkan vd.: 10., Canatar 2004: 17). Aynı nahiyedeki “Mahalle-i Mescid-i Hayrüddin Beg” Hayrettin

Bey Mahallesi'nin kurucu mescit vakfı ise “vakf-ı sahib'ül-mescid Hayrüd-din Beğ” olarak banisinin ismi ile kayıtlıdır (Barkan vd.: 28, Canatar 2004: 56).

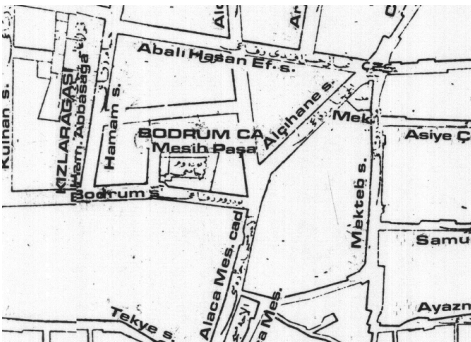
Mahallelerin yerleşime açılabilmesi için kurucu mescitlerinin ardından günlük ihtiyaçların karşılanmasına yönelik çeşitli vakıflar kurulmuştur. Sosyal hayata yönelik çeşme, tulumba, mektep, tekke, gibi hayratlar çoğu zaman banilerinin isimlerini, iktisadi hayata yönelik çarşı, iskele, kapan vs. gibi hayratlar ise buldukları yerin veya çevresinde kümelenen esnaf birliklerinin isimlerini almışlardır. Zamanla bu isimlerin değişebildiği vakfiyelerden tespit edilmiştir. Anlatılan tüm bilgilerin uygulaması Mesih Paşa Camisi, Çakır Ağa Camisi, Elvanzade Mescidi, Alyanak Tekkesi Mescidi, Hacı Davut Mescidi, Altay Camisi, Kasap İlyas Mescidi ve Abayi Ali Bey Mescitleri üzerinden incelenmiştir.

Mesih Paşa Camisi

Osmanlı İstanbul'unda Suriçi'nde aynı isimle anılan birden fazla cami bulunmaktaydı. Her birinin banisi, ihya edeni, mahallesi ve konumuna istinaden farklı başka isimleri de vardı. Aynı baninin birden fazla cami inşa ettirdiği durumlarda ise farklı muhitlerde aynı isimli camilere rastlamak mümkündü. Ayrıca, isim benzerliği olan banilerin camileri de doğal olarak aynı ismi alıyordu.

Bunlardan Mesih Paşa Camisi olarak bilinen cami, iki farklı bani tarafından farklı dönemlerde üç ayrı yerde inşa ettirilmiştir. Vakfediliş tarihine göre ilk inşa edilen Mesih Paşa Cami, banisi Mesih Ali Paşa tarafından Myrelaion Kilisesi'nden çevrilmiştir. Eyice, kilisenin altında bodrum bulunduğu için caminin “Bodrum Camisi” olarak da anıldığını söylemektedir (Ayvansarâyî: 95, Eyice: 220).

Harita 1. Bodrum Cami-Mesih Paşa Cami



19.yy sonlarındaki Ayverdi Haritası'nda “Harita 1'de” cami her iki isimle birden işaretlenmiştir. Bulunduğu sokak, Bodrum Sokağı olarak caminin ismini almıştır.

Kaynak: Ayverdi Haritası C/3.

Vakfi 1501 yılında onaylanan cami, aynı zamanda Laleli-Koska civarındaki Mesih Paşa Mahallesi'nin kurucu camisidir. 1546 ve 1600 tahrirlerinde mahalle var olmasa da kurucu camisinin vakfi Sultan Beyazıd Nahiyesi'nde; "Mahalle-i Mescid-i Kasım Beğ B. Abdullah el-Müştehir bi- Süfiler Mescid-i" Kasım Bey Mahallesi'nin altında "Vakf-ı Camii'ül-Merhum Mesih Paşa" olarak kayıtlıdır (Barkan vd.: 142, Canatar 2004: 214). Mahalle kurulabilmesi için öncelikle kurucu camilerinin inşa ettirildiği, zamanla mahallenin oluştuğu bilgisine örnek olarak Mesih Paşa Mahallesi kurulmadan önce cami vakfının onaylandığı anlaşılmaktadır. Vakfiye kayıtlarından mahallenin 1600'lü yılların başında kurulduğu tespit edilmiştir. 15. yy'ın ortalarından 16. yy'ın son çeyreğine kadar 125 yıl arayla incelenen üç vakfiyede cami ile mahallenin isimleri değişmeden, "Mesih Paşa-yı Atik Camisi" ve "Mesih Paşa-yı Atik Mahallesi" olarak geçmektedir (1647: 26/101/119; 1747:26/102/20; 1774:29/9/113). Ayverdi, mahalleyi Mesih Paşa Mahallesi'nin yanı sıra "Bodrum Camisi Mahallesi" olarak iki farklı isimle kaydetmiştir (Ayverdi 1958 a: 36).

Harita 2. Mesih Paşa Cami



1965 yılı Müller-Wiener haritasında "Harita 2'de" 12 numarada Mesih Paşa Camisi Bizans dönemi kilisesi sınıfında kırmızı taramalı olarak, sağ üst tarafında 5 numara ile Osmanlı dönemi yapılarından Laleli ve sol üstte 3 numara ile Valide Sultan Camileri yeşil olarak işaretlenmiştir.

Kaynak: Müller-Wiener Haritası D7/12.

"Atik/eski" sıfatı, diğer iki Mesih Paşa Camisi ile karıştırılmaması için zamanla halk tarafından eklenmiştir. Ayrıca banı, isim ve konum bilgileri dışında 1774'te onaylanan vakfiyede "cami musluğu ab-ı geşine günlük 2 akçe" olarak kaydedilmiş görevli ücretinden caminin bugüne kadar literatürde bahsedilmeyen çeşmesi ortaya çıkarılmıştır.

Mesih Paşa Camisi olarak bilinen diğer iki cami ise 1585'te sadrazam Mesih Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Bunlardan ilki, Hırka-i Şerif yakınlarında, Ali Paşa semtinde bulunan Hasan Paşa Mescidi'nin Karagümrük'e taşınmasıyla boşalan yerine ikincisi ise taşınan Hasan Paşa Mescidi'nin Karagümrük'te yeniden inşa edilesiyle ibadete açılmıştır.

Harita 3. Eski Ali Paşa Cami-Mesih Paşa Cami



Kaynak: 1913-1914 Alman Mavi Haritaları L/9.

Ali Paşa'daki cami; Mesih Mehmet Paşa, Mesih Paşa, Mesih Ali Paşa ve Eski Ali Paşa Camisi olarak bilinmektedir. Cami, Mesih Mehmet Paşa ismini; sadrazam Mesih Paşa'nın, Mesih Mehmet Paşa olarak tanınmasından dolayı almıştır (Süreyya C. 6: 1743). Eski Ali Paşa ve Mesih Ali Paşa Camisi isimleri ise, civarda bulunan Ali Paşa Cami'nin küçük bir külliye oluşturan çarşısı ve hamamına atfen kullanılmıştır (1704: 26/31/185b).

1913 yılı Alman Mavi Haritalarının Osmanlıca versiyonunda Eski Ali Paşa Cami olarak işaretlenmiş caminin adı, önündeki cadde ve bulunduğu bölge 326 yıl sonra aynı isimle Eski Ali Paşa olarak kaydedilmiştir. Sol taraftaki ok ise Hırka-i Şerif Camisi'ni göstermektedir.

Harita 4. Eski Ali Paşa Cami-Mesih Mehmet Paşa Cami



Kaynak: Müller Wiener Haritası C4/22.

Müller-Wiener Haritası'nda cami, Eski Ali Paşa Cami ve Mesih Mehmet Paşa Cami olarak işaretlenmiştir. 23 numara Hırka-i Şerif Camisidir.

Caminin bulunduğu mahalle, 1546 ve 1600 yılı tahrirleri ile 1704'te onaylanan vakfiyede "Hasan Paşa Mahallesi" olarak geçmektedir (Barkan vd.: 294, Canatar 2004: 460). Mahalleye ve kurucu mescide adını veren bani Hasan Paşa, aynı zamanda mescidin hemen yanında "Hasan Paşa Mektebi" olarak bilinen hayratı da yaptırmıştır. Sicil-i Osmani, mescidin banisi

Hasan Paşa'nın II. Beyazıt devrinde mirimiran/beylerbeyi ünvanı verilen Hasan Paşa olduğunu ve 1510-1515 arasında vefat ettiğini yazmaktadır (Süreyya C. 2: 630). Hadika'da ise söz konusu Hasan Paşa Mescidi'nin, banisinin izniyle Karagümrük'te uygun bir mahale nakledildiği, boş kalan yerine Mehmet Paşa tarafından 1585'te Mesih Paşa Camisi yapıldığı belirtilmiştir (Ayvansarayi: 257-259, Öz: 83). Çapraz sorgulama sırasında Hadika ve Sicil-i Osmanî'deki bilgiler arasında tarih uyumsuzluğu tespit edilmiştir. Bu durumda, bani Hasan Paşa'nın mescidin taşınma tarihinden yaklaşık 70 yıl önce vefat ettiği anlaşıldığından, mescidin taşıma izni baniden değil vakfın o tarihteki mütevellisinden alınmış olmalıdır. Söz konusu iki caminin, Hadika'dan alıntı yapan Fatih Camileri isimli eserde de karıştırıldığı tespit edilmiştir. Burada, Hasan Paşa'nın 1585'te hayatta olduğu kabul edilerek Mesih Mehmet Paşa'nın Hasan Paşa'dan izin alıp Ali Paşa'daki camiye yıktığı, yerine yenisini yaptırdığı belirtilmiş fakat nakilden hiç bahsedilmemiştir. Karagümrük'teki camiye ise direkt olarak Hasan Paşa'nın vakfettiği belirtilmiştir (*Fatih Camileri*: 162-164).

Harita 5. Hasan Paşa-Ali Paşa Cami



Harita 5'te eski yerinden taşınan Hasan Paşa Mescidi, Karagümrük Meydanı, Karagümrük Caddesi üzerinde Ali Paşa Mescidi olarak kaydedilmiştir.

Kaynak: Ayverdi Haritası D/5.

İşte karışıklıklara sebep olan üçüncü Mesih Paşa Camisi, Karagümrük civarına taşınan Hasan Paşa Mescidi'nin bir diğer adıdır. Sadrazam Mehmet Paşa tarafından Ali Paşa'daki cami ile aynı dönemde inşa ettirilmiştir. Zamanla harap olan cami, Mesih Paşa Camisi adının yanı sıra Fetva Emni Nuri Efendi tarafından ihya edildiği için Fetva Emni Camisi, Karagümrük'te bulunduğu Karagümrük Mescidi ve Sütçü Murat Sokağı'ndaki konumundan dolayı Sütçü Murat Cami olarak farklı isimlerle anılmıştır. Hasan Paşa Camisi'nin nakledilmesi, eski ve yeni konumu hakkındaki bilgiler ile diğer Mesih Paşa Camilerinden ayırt edici özellikler camiye katkı

sağlamak amacıyla düzenlenen para vakfı vakfiyelerinden tespit edilmiştir. (1704: 26/31/185b, 1718: 26/102/102, Ayvansarâyî: 236). Üç Mesih Paşa Camisi de günümüzde ibadete açıktır.

Harita 6. Hasan Paşa Camisi-Mesih Paşa Cami-Ali Paşa Camisi



Kaynak: 1913-1914 Alman Mavi Haritaları L/9.

Harita 6'da Mesih Paşa Camisi isim yazılmadan "cami" olarak kaydedilmiştir.

Çakır Ağa Camisi

İstanbul Suriçi'nde 15.yy'ın ortalarında beş farklı yerde Çakır Ağa Camisi bulunmaktaydı. Bunlardan dördü Fatih devrinde İstanbul subaşısı olan Çakır Ağa tarafından vakfedilmişti. Camiler kurucu cami oldukları için buldukları mahallelere isimlerini vermişler, böylece İstanbul'da aynı tarihlerde Beyazıt, Aksaray ve Vefa'da Çakır Ağa isimli dört mahalle birden kurulmuştu. Aşağıda görüleceği gibi mahaller ve camiler ayırt edilebilmek için farklı isimlerle anılmışlardı. Çakır Ağa'nın söz konusu dört cami dâhil olmak üzere diğer hayratlarının bulunduğu tüm vakıfları, Beyazıt Nahiyesi altında "Mahalle-i Mescid-i Çakır Ağa bin. Abdullah der-kurb-ı bâzâr-ı Kehle", Bit Pazarı yakınındaki "Çakır Ağa Mahallesi"nde" kayıtlıdır. Burada Çakır Ağa'nın yaptırmış olduğu diğer hayrat bilgilerinin yanı sıra harcamalar hakkında da ayrıntılar verilmiştir.

Kapalıçarşı Bit Pazarı yakınlarında Yağlıkçılar Sokağı'nda bulunan Çakır Ağa Camisi'ne 22 merdivenle çıkılması kendisini diğer Çakır Ağa Camilerinden ayırt edici kıldığı için Merdivenli Cami olarak da anılmıştır (Canatar 2004: 168, Barkan vd. 109).

Harita 7'de işaretli yerde bulunan Merdivenli Cami, Uzun Çarşı Caddesi üzerinde Hanlar Bölgesi'nde yer almaktadır. Nasuh Ağa Hanı, Valide Hanı, Kilid Hanı ve Sünbül Han caminin yakın çevresindeki hanlardan bazılarıdır.

Harita 7. Merdivenli Cami-Çakır Ağa Camisi



Kaynak: Ayverdi Haritası B/4.

İkinci Çakır Ağa Camisi, Murat Paşa Nahiyesi'nde "Mahalle-i Mescid-i Çakır Ağa eş-şehir bi-Sufiler" mahallesinin kurucu camisidir. Laleli Camisi'nin karşısından Langa Bostanlarına doğru olan bölgede bulunan cami, Mercimek Cami olarak da bilinmektedir (Canatar 2004: 505, Ayvansarayî: 271). 1752 tarihli vakfiyede Langa yakınlarındaki Çakır Ağa Mahallesi'nin imamı Abdullah Efendi'nin 50 kuruş nakitin yanında bahçe, oda ve menzil gibi mülklerini vakfettiği kayıtlıdır (1752: 26/102/148). Vâkîf yaşadığı mahalleye katkı yapmanın yanı sıra, mülkünün geliri ile Kemah Nahiyesi Eğriket Köyü'nde mescit yaptırmıştır. Ayrıca, 50 kuruşun neması ile Eğriket'teki mescidin aydınlatılması için gereken mum-yağ masrafları ile Çakır Ağa Camisi bahçesindeki çeşmenin tamir-bakım giderleri ve su yolcu masrafları karşılanmıştır. Aynı vakfiyede, Çakır Ağa Mahallesi'nin Kuyumcu Bahsayiş Mahallesi yakınlarında olduğu detayı verilerek diğer Çakır Ağa Mahallelerinden ayrılmıştır. 80 yıl sonra aynı mahalleye katkı sağlamak için hazırlanmış bir diğer vakfiyede, mahalle ismi değişerek Mercimek Mahallesi olarak kaydedilmiştir. Bu arada mahalledeki taş mektepten de bahsedilmiştir (1828: 26/108/81).

Harita 8. Mercimek Cami-Çakır Ağa Cami

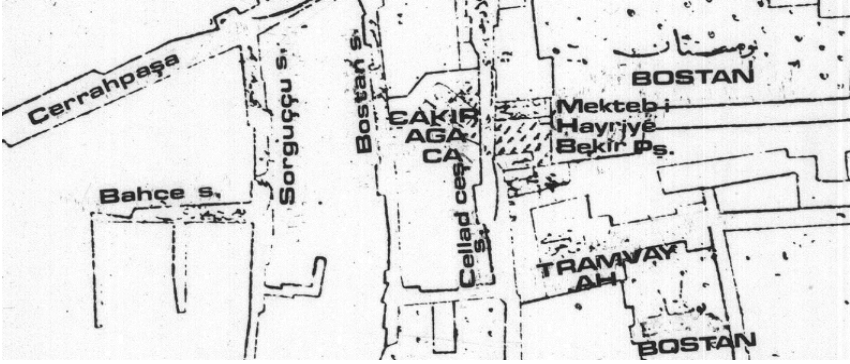


Harita 8'de Murat Paşa Nahiyesi'nde iki Çakır Ağa Camisi birden görülmektedir. 13 numarada Langa'daki Çakır Ağa Camisi, 9 numarada ise Aksaray'daki Çakır Ağa Camisi işaretlenmiştir. 12 numara ise Bodrum/Mesih Paşa Camisidir.

Kaynak: Müller Wiener Haritası D7/13 ve D7/9.

Murat Paşa'daki bir diğer Çakır Ağa Mahallesi de “Mahalle-i Mescid-i Çakır Ağa bin Abdullah der-kurb-ı sük-ı Aksaray” olarak geçmektedir (Canatar 2004: 506, Barkan vd.: 322). 1479 yılında Çakır Ağa tarafından yaptırılan ve mahallenin kurucu camisi olan Çakır Ağa Camisi, bugünkü Aksaray Namık Kemal Caddesi'ni Aksaray Meydanı'na bağlayan köşede bulunmaktaydı (Öz: 40, Ayvansarâyî: 117).

Harita 9. Çakır Ağa Camisi



Kaynak: Ayverdi Haritası C/3.

Harita 9 ve 10, 1880'ler ve 1913 yıllarında Aksaray'daki Çakır Ağa Camisi'nin varlığına işaret etmektedir.

Harita 10. Çakır Ağa Cami



1913 yılında Çakır Ağa Cami sokakta bulunan Çakır Ağa Camisi'nin karşısında Bekir Paşa Mektebi görülmektedir. Sol üst köşede ise Murat Paşa Camisi kaydedilmiştir.

Kaynak: 1913-1914 Alman Mavi Haritaları K/6.

Aksaray Çakır Ağa Mahallesi sakinlerinden Hacı Mustafa Ağa'nın 1706'da onaylanan vakfında, mahallesindeki Çakır Ağa Camisi'nin yanı sıra civardaki Murat Paşa ve Tuti Latif Mescidi'ne de katkı sağladığı tespit edilmiştir

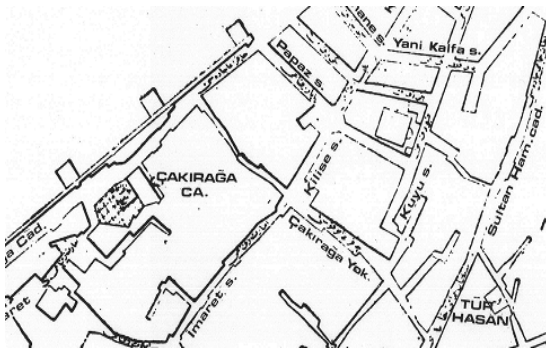
(1706: 26/27/12). Ayrıca vâkif mahalledeki paçacı dükkânının karşısına çeşme yaptırarak gereken bakımını üstlenmiştir. Vakfiyede, adı geçen üç caminin 1706'da ibadete açık olduğu, vâkıfların ikamet ettikleri mahallelerin yanı sıra civar mahallelerin ihtiyaçlarını karşıladıkları bir kez daha örnekendirilmiştir.

Aynı şekilde Nefise Hanım'ın 1823'te onaylanmış vakfiyesinde, Aksaray yakınlarındaki Çakır Ağa Mahallesi camisinin görevli ücretleri karşılanmıştır (1823: 8/95/80b). Havva Hatun'un 1830'da onaylanmış vakfiyesinde ise mahalle camisinin imam ücretlerinden ve Çakır Ağa Camisi'nin karşısındaki Aksaray Mektebi'nden bahsedilmektedir. Bekir Paşa Mektebi olarak da bilinen mektebin hocasının aynı zamanda Çakır Ağa Camisi imamı hacı seyyid Ahmed Efendi olduğu kaydedilmiştir (1830: 8/95/88). Vakfiyelerden cami ve mektebin zaman içerisinde birden fazla para vakfı sayesinde varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu Aksaray'daki Çakır Ağa Camisi, 1956 yılında yol yapım çalışmaları sırasında yıktırılmıştır.

Çakır Ağa'nın banisi olduğu dördüncü cami, Sultan Mehmet Han Nahiyesi'nde Cibali yakınlarında "Mahalle-i Mescid-i Üsküplü" Üsküplü Mescidi Mahallesi'ndedir. Hem mahalle hem de kurucu camisinin ismi civarda Üsküplü Şahin adıyla bilinen kişiye atfen Üsküplü Camisi olarak geçmektedir (Canatar 2004: 405, Barkan vd.: 262, Ayverdi: 51).

Bahsi geçen dört caminin dışında beşinci Çakır Ağa Camisi, Eğri Kapı'da surların hemen dibinde yer almaktadır. Tahrirlerde Eğri Kapı'da Çakır Ağa Mahallesi bulunmamakla birlikte Hadika'da caminin mahallesi ve mektebi olduğu kayıtlıdır (Ayvansarayî: 116).

Harita 11. Çakır Ağa Cami



1842 tarihli vakfiyede, Eğri Kapı Tekfur Sarayı civarında Çakır Ağa Mahallesi ve mescidinden bahsedilmektedir.

Kaynak: Ayverdi Haritaları D/6.

Mahalledeki tekkede şeyh ve türbedar olan Eyüp Hulusi Efendi'nin kurduğu para vakfı, Çakır Ağa Mescidi, tekkesi ve türbesinin ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir (1842: 8/129/11). Saidiyye tarikine mensup olduğu anlaşılan Hulusi Efendi'nin ikameti için mescit bahçesinin hemen yanında mülk vakfettiği ikinci bir vakfı daha vardır (1855: 8/129/39). Burada vakfedilen mülkün, “kırk odalar derununda, İbrahim Paşa Mektebi ve mahalle camisinin bahçesinin arasında” olduğu tarif edilmiştir. Ayrıca mescidin tekkesinin de varlığından hareketle Saidiyye tarikine mensup Eyüp Hulusi Efendi Tekkesi diğer bir adıyla Çakır Ağa Tekkesi'nin, Çakır Ağa Mescidi'nin hemen yanındaki Kuyulu Bahçe Sokağı'nda olduğu tespit edilmiştir (Fatih Camileri: 274). 1842 yılında onaylanan vakfiye Eyüp Hulusi Efendi Tekkesi'nin kurucu vakfının belgesidir. Ayrıca 1855'teki vakfiye 19.yy ortalarında Eğri Kapı civarında Çakır Ağa Mahallesi'nin ve mahalledeki İbrahim Paşa Mektebi'nin varlığına işaret eder.

Elvanzade Mescidi

Hacı Sinan'ın kurucu mescit olarak inşa ettirdiği aynı isimli Elvanzade Mescitleri vakfiyeler sayesinde detaylandırılan örneklerden bir diğeridir. Öncelikle Hacı Sinan'ın, babasının ismi ile Elvanzade olarak tanındığı bilinmelidir. 15.yy sonlarında vakıfları onaylanan mescitlerden Vefa Nahiyesi'ndeki Elvanzade Mescidi'nin mahallesi “Mahalle-i Mescid-i Hace Sinan bin Elvan der-nezd-i Hamam-ı Azeban” şeklinde kayıtlıdır. Vakfın aynı isimli diğer kurucu mescidinden ayırt edilebilmesi için yakınındaki Azepler Hamamı'na referans yapıldığı görülmektedir (Canatar 2004: LI ve LX) Söz konusu referansa istinaden mescit ve mahallesi Azepler Mescidi ve Azepler Mahallesi olarak da bilinmektedir (Barkan vd.: 191, Canatar 2004: 297, Alman Mavi: J/9, Müller-Wiener: E4/14 ve E4/13)

Harita 12'de 1913 tarihinde Vefa Unkapanı Caddesi civarında Elvanzade Cami olarak kaydedilen mescit ve hemen yanında okla işaretlenmiş Azepler Hamamı görülmektedir. Araştırma esnasında bulunan 1670 tarihli ilk vakıf Elvanzade Mescidi görevlilerine katkı için kurulmuştur (1670: 26/16/16). 1678'de onaylanan ikinci vakıfta ise vâkif Mehmet Efendi'nin 200.000 akçe harcayarak Elvanzade Mescidi'ni yeniden inşa ettirdiği tespit edilmiştir (1678: 26/22/3).

Harita 12. Elvanzade Cami



Kaynak: 1913-1914 Alman Mavi Haritaları J9.

İlk vakıfla ikinci vakıf arasında geçen 8 yıl içinde mescidin hasar gördüğü ve ikinci vakfın bu hasarın telafisi için mescidin yeniden inşasına yönelik vakfedildiği anlaşılmıştır. Mehmet Efendi, mescidi ihya etmekle kalmayarak yanına şeyhin oturması için ev de yaptırmıştır. Elvanzade Mescidi'nin şahsiyet defterinde mescidin yeri, “Kesme Kaya dışında Balad nezdinde” olarak tarif edilmiştir (VGMA., Şahsiyet Defteri nr.: 132, Umumi Sıra no: 955-956, 116). Karşımıza çıkan Kesme Kaya Bölgesi, hazırlanan envanterdeki bir başka vakfiyede mülklerin yeri tarif edilirken “Azepler Hamamı'na mesafede bulunan Kesme Kaya yakınlarında” olarak kayıtlıdır (1870: 8/145/6). Buradan Azepler Hamamı ile Kesme Kaya Bölgesi'nin bir ilişkisi olduğu ve hamamın bölgenin uzağında yer aldığı kesinleşmiştir. Belgelerin tamamı birleştirildiğinde birincil kaynaklardan yapılacak çapraz sorgulamaların önemi ortadadır. Ayrıca, 200 yıl gibi uzun sayılabilecek bir sürede farklı nedenlerden dolayı kullanılamaz duruma gelen hayratlara yönelik kurulan para vakıfları sayesinde hizmetlerin sürdürülebilir kılındığı bir kez daha örneklendirilmiştir.

Elvanzade'nin yaptırdığı ikinci mescidin mahallesi, Ayasofya Nahiyesi'nde “Mahalle-i Mescid-i Hace Sinan bin Elvan” Elvanoğlu Hoca Sinan, bilinen adıyla Elvanzade Mahallesi olarak kayıtlıdır. Demirkapı yakınlarındaki Elvanzade Mahallesi'nin kurucu mescididir. 1653'te onaylanan vakfiyeye göre; Demirkapı'da Daye Hatun Mahallesi'nde oturan vâkıf Üskübî Ali Ağa, Demirkapı'daki Elvanzade Mescidi'nin minberini yaptırmış ve görevli ücretlerine katkı sağlamıştır (1653: 26/24/39). Hadika'da, Elvanzade Mescidi'nin minberini Üskübî Ali Ağa'nın koydurduğu bilgisinden hareketle 1653'te onaylanan vakfiyenin söz konusu mescidin minber vakfı olduğu anlaşılmıştır (Ayvan-sarâyî: 86). Mescit, Sirkeci Tren İstasyonu'nun yapımı sırasında yıkılmıştır.

Harita 13. Elvanzade Mescidi



208 numara Demir-kapı'daki Elvanzade Camisi, 155 numara Vezir Cami, 207 numara ile işaretli yer ise Ahmet Ağa Camidir.

Kaynak: Mühendishane-i Berri Hümayun 1838 yılı Camiler Haritası.

Altay Camisi

Çalışmanın başından itibaren camiler banilerinin isimlerine, buldukları konumlara ve etrafındaki diğer hayratlara referansla anılmışlardır. Bunlara ek olarak camiler, tamir ve bakımını üstlenen ya da ihya eden kişilerin isimleri ile de tanınmışlardır. Hırka-i Şerif'de bulunan Mesih Paşa Camisi'nin hemen yakınlarında "Mahalle-i Mescid-i Hacı Hasan'ül-Meşhür Bi-Debbacoğlu" Debbazade Hacı Hasan Mahallesi yer almaktaydı. Aynı zamanda mahallenin kurucu mescidi olan Debbazade Hasan Mescidi'nin vakfı 1495 yılında onaylanmıştır (Barkan vd.: 410, Canatar 2004: 672). Hadika'da mescidin ismi geçmemekle beraber tam da mescidin bulunduğu yerdeki Altay Camisi'nin, banisi Şeyhülislam Debbazade Mehmet Efendi tarafından 1669 tarihinde inşa ettirildiği belirtilmiştir (Ayvansarâyî: 77).

Harita 14. Altay Camisi – Hasan Efendi Cami



97 Mesih Paşa Cami-Eski Ali Paşa Cami, 98 Hırka-i Şerif, 69 numara ise Hasan Efendi Cami olarak işaretlidir.

Kaynak: Mühendishane-i Berri Hümayun 1838 yılı Camiler Haritası

Barkan, 1838 camiler haritasını referans vererek Altay Camisi'nin Debbağzade Hasan Mescidi'nin yerine yapıldığını belirtmektedir. Harita 14'te Altay Camisi yerine denk gelen 69 numarada "Hasan Efendi Cami" kaydı görülmektedir.

İhya tarihinden 27 yıl sonrasına ait bir vakfiye konuya açıklık getirmiştir. Vakfiyede bahsi geçen cami, "Debbağ Hacı Hasan Mahallesi'nde vaki Debbağ Hacı Hasan Mescidi" şeklinde kayıtlıdır (1696: 26/31/183). Vakfiyeden, 1696'da mescidin varlığı ve 1669'daki ihyasından sonra bir süre daha ilk adıyla anılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Yapılan çapraz sorgulamalar sayesinde Altay Camisi ile Debbağzade Hasan Camilerinin aynı camiler olduğu, caminin zaman içerisinde banisi Debbağzade Hasan'ın adı ile değil torunu Şeyhülislam Debbağzade Mehmet Efendi'nin ihya ettiği adıyla "Altay Camisi" olarak anıldığı kanıtlanmıştır (Süreyya, C. III: 993). Görüldüğü gibi bazen yıllar öncesi ile günümüz arasında iletişime sebebiyet veren bir para vakfı vakfiyesi olaya açıklık getirmiştir. Cami, 1965 yılı bilgilerini içeren Müller-Wiener Haritası'nda da Altay Cami olarak geçmektedir (Müller-Wiener, C. 4/21).

1880 Ayverdi Haritası'nda Altay ve Debbağzade Cami olarak iki isimle yazılan cami, Altay Caddesi ile Altay Sokağı'nın kesiştiği yerde işaretlenmiştir. Günümüzde, Altay Caddesi, Fevzi Paşa Caddesi ve Kırtay Sokağı'nın kesiştiği yerde ibadete açıktır.

Harita 15. Altay Cami



1696 yılına ait vakfiyede, ilk inşaa tarihi olan 1495'ten 200 yıl sonrası Altay Camisi'ne para vakıflarının yapmış olduğu katkılar detaylandırılmıştır.

Kaynak: Ayverdi Haritası D/5.

Hacı Davut Mescidi

Hacı Davut Mescidi, bulunduğu yere atfen Ayazma Kapısı Mescidi olarak da bilinmektedir. Kurucu mescit olmadığı için adına mahalesi yoktur (Öz: 26, Barkan vd.: 261, Süreyya C. 2: 324) Mescidin Hacı Davut Ağa tarafından vakfedilen 1537 tarihli vakfı “Hazret-i Şeyh Muhyiddin Mahallesi’nde” kayıtlıdır. (Barkan vd.: 261) Vakfin kurulduğu tarihten 200 yıl sonra, 1735 tarihinde Vefa Molla Gürani Mahallesi’nde oturan vâkıf Hacı Süleyman’ın sur dışın-da bir mescide minber yaptırdığı tespit edilmiştir (1735: 26/101/42). Yapılan çapraz sorgulamalar sayesinde minber yaptırılan mescidin, vâkıf keresteci Hacı Süleyman’ın işyeri yakınlarındaki Hacı Davut Mescidi olduğu anlaşılmıştır. Hadika’da mescidin banisinin Kanuni devri ileri gelenlerinden Hacı Davut Ağa olduğu, minberini ise Süleyman Ağa’nın yaptırdığı kayıtlıdır (Ayvansarâyî: 322). Haritalarla ve diğer tarihi kaynaklarla da desteklenen incelemenin sonucunda 1735 yılına ait vakfiyenin, Hacı Davut Mescidi’nin minber vakfına ait olduğu kesinleşmiştir. Vâkıf Hacı Süleyman Ağa, minber yaptırmanın yanı sıra mescidin görevli ücretlerinin karşılanması için 1000 kuruş daha vakfetmiştir. Ayrıca bahsi geçen vakfin 1903 yılındaki mütevellî değişim kaydı bulunmuştur. Vâkıf ismi, yapılması istenilen görevler, görevli ücretleri ve mahalle ismi gibi detaylardan 1735 yılında kurulan minber vakfının yaklaşık 170 yıl boyunca vakif şartları değişmeden hizmetlerine devam ettiği anlaşılmıştır (BOA, EV. MKT.CHT. no.612).

Mescidin hizmetlerine katkı sağlayan 1825 tarihli bir diğer para vakfında mescidin konumu, Odun Kapısı haricinde olarak belirtilmiştir (1825: 26/107/47). Vâkıf Hacı Hasan’ın Küçük Pazar yakınlarında yumurtacı esnafı kethüdası olmasına ilaveten yukarıda adı geçen Hacı Süleyman’ın da keresteci olması; Odun İskelesi civarında bulunan Hacı Davut Mescidi’ne yumurtacı, keresteci gibi civarda bulunan esnafın katkı sağladığı belgeleriyle tespit edilmiştir.

Harita 16. Ayazma Kapısı Mescidi

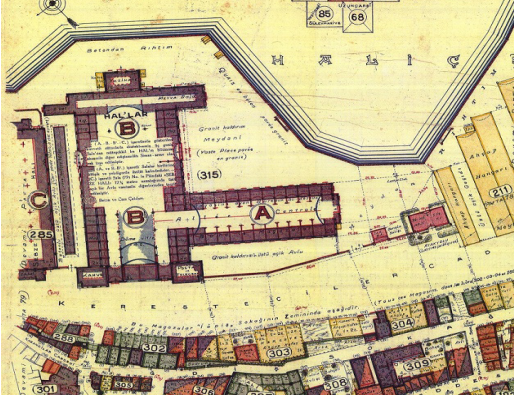


1913-1914 yıllarında Sarı Timur Mahallesi’nde Ayazma Kapısı Mescidi olarak işaretlenen mescidin yeri günümüzde Fatih İlçesi, Sarı Demir Mahallesi 371 ada 9 numaralı parselde kayıtlıdır.

Kaynak: 1913-1914 Alman Mavi Haritaları, J8/2.

Eminönü'nde sebze hali yapımı sırasında yıkılan mescit, tam olarak Şişhane-Eminönü metro çıkışının bulunduğu yere denk düşmektedir.

Harita 17. Ayazma Kapısı Mescidi



Harita 17'de, Pervititch'in 1943 yılında hazırladığı haritada, Sarıtimur Mahallesi'nde bulunan caminin yerine yapılan sebze-meyve hali görülmektedir.

Kaynak: Pervititch 77.

Mescit, inşa tarihi 1537'den 1825 yılına kadar geçen 288 yıllık sürede para vakıfları, 1825-1903 arasındaki 78 yıl boyunca diğer arşiv belgeleri sayesinde toplamda 366 yıl boyunca takip edilebilmiştir.

Alyanak Tekkesi Mescidi

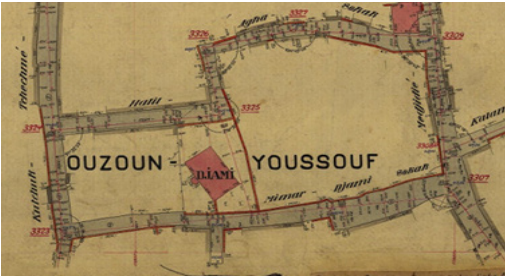
Cami ve mescitlerin beraberindeki tekkelere vakfedilen vakıflardan bir diğeri Alyanak Tekkesi Mescidi'ne katkıda bulunmuştur. Tekke vakıflarında da diğer vakıflarda olduğu gibi öncelikle vâkıfın adı ve tekkenin konumu belirtilerek sırasıyla hangi tarikate bağlı olduğu ve şeyhinin ismi kaydedilmiştir. Bu aşamada, tekkelerin bir kısmının camilere vakfiye ile meşihat konulması sayesinde aynı yerde faaliyete geçtiği bilinmelidir. Sonrasında tekke fonksiyonu gereği ek binalar yapılmaya başlanmıştır. Söz konusu sistem Alyanak Tekkesi Mescidi üzerinden incelenirken mescidin diğer adı olan Zehgiri Kemal Mescidi'nin kaynaklarda farklı mescit şeklinde değerlendirildiği tespit edilmiştir. Para vakıflarının Alyanak Tekkesi Mescidi'nin sürdürülebilirliğine katkısı araştırılırken aynı zamanda söz konusu yanlış anlaşılma vakfiye örnekleri kullanılarak düzeltilmiştir.

16.yy başlarında mescit olarak inşa edilmiş, 19.yy'da tekke olarak onaylanmış hayratın mahallesi 1546 tahririnde "Mahalle-i Mescid-i Zehgirci Kemal" 1600 tahririnde ise "Mahalle-i Zincci Kemâl" olarak geçmektedir (Canatar 2004: 28, Barkan vd.: 381). Mahallenin kurucu mescidi olduğu anlaşılan Zehgiri Kemal Mescidi'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle

beraber vakfı 1513 yılında kurulduğu için 16. yy'ın başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Bu tarihten 1782 Cibali yangınında harap olduğu tarihe kadar hizmetlerine mescit olarak devam eden hayrat, 1831'de Rufaî tarikatına mensup Şeyh Alyanakzade Ali Efendi tarafından kurulan para vakfiyle ihya edilmiştir. İhya tarihinden sonra mescit Alyanakzade'nin ismi ile anılmaya başlamıştır. Alyanakzade'nin ilk vakfından sonra (bazıları birbirine zam olmak üzere) başka vakıflar kurarak mescidin gereken ihtiyaçlarına katkı sağladığı, ayrıca fukara ve dervişlerin barınmaları için hücreler yaptırdığı tespit edilmiştir. Süreç zarfında tekke olarak da tescil ettirilen Alyanak Mescidi, 1832'den sonra Alyanak Tekkesi Mescidi olarak kayıtlara geçmiştir (1839: 8/129/4, 1842: 8/129/16b, 1847: 8/129/42, 1855: 8/129/42). Konumu Hadika'da, Lâlezar yakınlarında, 1838 yılına ait vakfiyede ise Uzun Yusuf Mahallesi'nde olarak tarif edilmiştir (1838: 8/129/3, Ayvansarâyî: 172). Bu tarihte Uzun Yusuf ve Zehgiri Kemal Mahallelerinin, Uzun Yusuf Mahallesi altında birleştiği anlaşılmıştır. Birleşmenin ardından Uzun Yusuf Mescidi Mahallesi ile Alyanak Tekkesi Mescidi Mahallesi literatürde aynı mahallenin iki farklı ismi olarak geçmeye başlamıştır (Ayverdi: 50, Fatih Camileri: 229, Öz: 158, Ayvansarâyî: 172-173). Yaşanan bu karışıklık kurucu mescitler üzerinden de devam etmiştir.

Alyanak Tekkesi Mescidi, Uzun Yusuf Mahallesi'nin kurucu mescidi olarak kabul edilmiş, Uzun Yusuf Mescidi'nin bir diğer adı Alyanak Tekkesi Mescidi olarak yazılmıştır. Yukarıda ayrıntılı izah edildiği şekilde Alyanak Tekkesi Mescidi, Zehkiri Kemal Mescidi'nin diğer bir adıdır, Uzun Yusuf Mahallesi'nin kurucu mescidi değildir. Vakfiyeler, BOA. ve VGMA. belgeleri ile haritalar üzerinden yapılan sorgulamada her iki mescidin, sonradan birleşse de farklı mahallelerin kurucu mescitleri olarak farklı yerlerde bulunduğu tespit edilmiştir (BOA, EV. MH. no: 621/162, VGMA, Şahsiyet Defter nr: 133, Umumi Sıra no: 1226, 180.) Uzun Yusuf Camisi, Fatih İlçesi, 1421 ada 2 nolu parselde ibadete açıktır.

Harita 18. Uzun Yusuf Cami

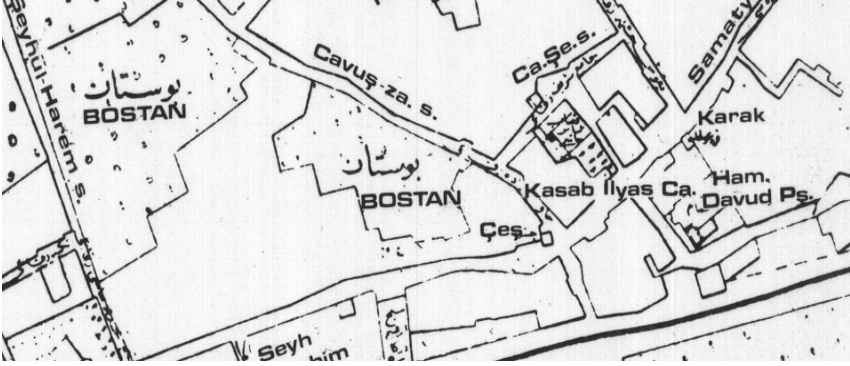


Harita 18'de Uzun Yusuf Cami, Uzun Yusuf Mahallesi'nde isim verilmeden cami olarak işaretlidir.

Kaynak: 1913-1914 Alman Mavi Haritaları M7/3.

ve dini hizmetler için kurduğu vakıftır (1621: 26/11/31). Vakfiyede öncelikle mahallenin Davut Paşa İskelesi yakınlarında olduğu belirtilmiştir. Sonrasında Ali Çelebi'nin 100.000 Osmanlı akçesi ile bazı mallarını vakfettiği kaydedilmiştir. Vakfedilen bu malların detayları verildiğinden odaların tahtani olduğu, bahçeleri, kenefleri ve ahırlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca vakfedilen tahtani bir odanın üst katının darülkurra olarak hizmet vermesi istenerek öğrencilerin ve hocalarının masrafları karşılanmıştır. Kasap İlyas Mahallesi sakinlerinden Hacı Mustafa Efendi tarafından mahalle camisi görevlilerinin ihtiyaçlarına yönelik 1751'de kurulan bir başka para vakfı kaydından mahallede fırın, bostan, köşk, sandalçı ve attar dükkânları olduğu anlaşılmaktadır (1751: 26/102/132).

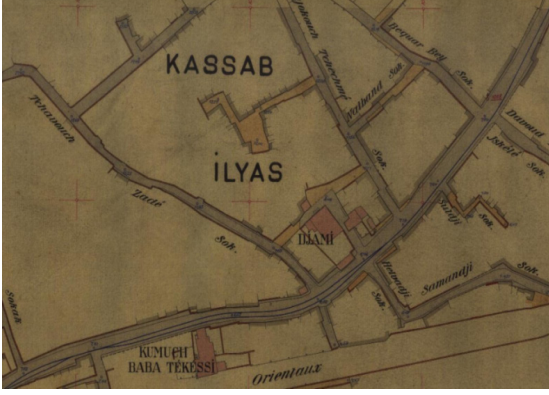
Harita 20. Kasap İlyas Cami



Kaynak: Ayverdi Haritaları D/3.

Harita 20'de vakfiyede mahallede yer aldığı belirtilen bostanlar ve caminin hemen yanındaki çeşme 1880 yılı itibarıyla işaretlenmiştir. Mahalle ve camininin 19.yy'ın ilk yarısındaki durumu Davutpaşa Mahkemesi kayıtlarında 1806-1839 yılları arasında vakfedilmiş para vakıfları sayesinde takip edilmiştir. 1806 yılında Emine Hatun vakfında, Kasap İlyas Mahallesi camisinde haftada bir gün vaaz veren görevli ile caminin kayyumuna verilecek ücretleri belirtmiştir (1806: 8/95/65b). Şerife Emine Hatun 1829'da hazırladığı vakfiyesinde Kasap İlyas Camisi görevli ücretlerine katkı sağlamıştır. Vefatından sonra vakfın tevliyetini ve nezaretini camide imam olacak kişilere verdiği bilgisinden vakfın mahalle avarızına devredildiği anlaşılmaktadır (1829: 8/95/86b). 1832'de Zeliha Hatun tarafından kurulan ve caminin görevli ücretlerine katkı yapan bir diğer vakıf da önceki vakıf gibi mahallenin avarızına devredilmiştir (1832: 8/95/91).

Harita 21. Kasap İlyas Cami



Harita 21’de isim belirtilmeden cami olarak işaretli Kasap İlyas Mescidi, günümüzde Fatih İlçesi Cerrahpaşa Mahallesi Kasap İlyas Cami Sokağı’nda yeniden inşa edilmiştir.

Kaynak: 1913-1914 Alman Mavi Haritaları L/5.

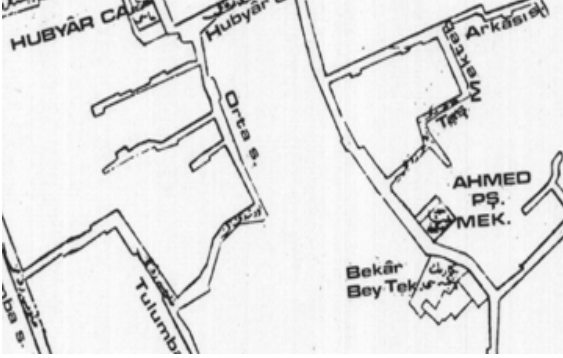
Neticede, 1494 yılında kurucu camisi inşa edilen Kasap İlyas Mahallesi ve Kasap İlyas Camisi 338 yıl boyunca para vakıfları sayesinde takip edilebilmiştir.

Abayi Ali Bey Mescidi

Davudpaşa İskelesi yakınlarında Şeyh Süleyman Abayi tarafından 17.yy’da inşa ettirilen Abayi Ali Bey Mescidi, “Mahalle-i Mescid-i Abayıcı-zâde” Abayıcızade Mahallesi’nin kurucu mescididir (Öz: 17, Ayvansarayî: 205). Cerrahpaşa Hastanesi’nin karşısında Yokuşçeşmesi ve Hobyar Mektebi Sokaklarının kesiştiği köşede bulunan mescidin mahallesi ilk kurulduğunda 15 evden ibaretti (Barkan vd.: 351, Canatar 2004: 565). Mahalle sonradan Kasap İlyas Mahallesi ile birleştiği için Abayi Ali Bey Mescidi kurucu mescit olma özelliğini kaybetmiştir. 1839 yılında onaylanan vakfiyede “Kasap İlyas Mahallesi’nde Abayi Ali Bey Mescidi” şeklindeki kayıttan mahallelerin 1839’dan önce Kasap İlyas Mahallesi adı altında birleştiği anlaşılmaktadır (1839: 8/129/2). Kasap İlyas Mahallesi sakinlerinden Şeyh Mehmet Kamil Efendi vakfını, Abayi Ali Bey Mescidi’nin meşihat görevini karşılamak için kurmuştur. Rufai tarikatına mensup olan vâkif, aynı zamanda Abayi Ali Bey Mescidi’nin imamıdır. Hadika’da mescidin imametinin şeyhlere meşrut olduğu yazmaktadır. Bu bilgiyi teyit eder şekilde 1839 tarihli vakfiyeden şeyhlik ve meşihatın aynı zamanda mescidin imamı olan vâkif Şeyh Mehmet Kamil Efendi’de olduğu anlaşılmaktadır. Mescit vakfının kurulduğu dönemden 200 yıl geçmesine rağmen vakıf şartının kaybolmadan devam ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca, Şeyh Kamil Bey’in mescide dergâh olarak kullanım

izni çıkarttığı ve bu tarihten sonra mescidin “Şeyh Kamil Bey Dergâhı” olarak anıldığı anlaşılmıştır. Şeyh Kamil Bey evlenmediği için tekkenin diğer bir adı “Bekâr Bey” olarak bilinmektedir. Alyanak Tekkesi Mescidi, Eyüp Hulusi Efendi/Çakır Ağa Mescidi örneklerinde de görüldüğü gibi camilere meşihat verilemesiyle tekke olarak onaylanan yerlerin şeyhleri aynı zamanda camilerin imamları olmaktadır. Bu gelenek Abayi Ali Bey Tekkesi’nde de devam etmiştir.

Harita 22. Bekar Bey Tekkesi

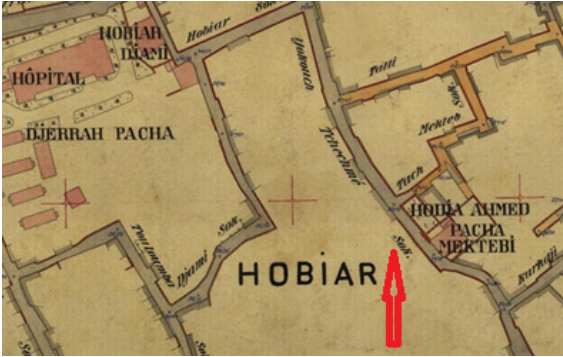


1880’li yılları gösteren Harita 22’de Ahmet Paşa Mektebi karşısındaki tekkenin, Bekar Bey Tekkesi olarak işaretlendiği ve henüz yıkılmadığı görülmektedir.

Kaynak: Ayverdi Haritası D/3.

Mescit hakkındaki diğer bir belgede; 18 Kasım 1896 tarihinde “şeyh Kamil Bey dergâh-ı şerif-i vakfının kadrosuzluğu cihetiyle harap olup küçük hareket ...” şeklindeki kayıta 1896 ve 1898 depremlerinde Abayi Ali Bey Mescidi’nin hasar gördüğü, görevlisinin olmadığı için de iyice harap olduğu belirtilmektedir (BOA. EV. MKT. no: 02310.00038).

Harita 23. Şeyh Kamil Bey Dergahı’nın Arsası



1913’te Harita 23’te yanan dergahın arsası Cerah Paşa Hastanesi’nin hemen altında Hoca Ahmet Paşa Mektebi’nin karşısında ok ile işaretli yerde boş alan olarak görülmektedir.

Kaynak: 1913-1914 Alman Mavi Haritaları, L/6.

Arşiv belgelerine göre 1898'de yıkılan ve sonrasında yanan mescit, 1913 yılı Alman Mavi Haritalarında yer almamaktadır.

Fotoğraf 1. *Bekâr Bey Tekkesi ve Mescidi*



Tekke ve zaviyelerin kapatılması kanunundan (1925 yılından) sonra tekkenin kalıntıları Kamil Bey'in varisleri tarafından yıkıcıya satılmıştır. 1944'te tekkenin sadece mihrap duvarı ve minare kaidesi kalmıştır.

Kaynak: Encümen arşivi Dosya No B132.

Sonuç

Para vakıfları üzerinden yapılan araştırmalarda, kuruluş amaçlarını anlayabilmek için vakıf gelirlerinin yönlendirildiği alanlar tespit edilmelidir. Gerekli tespitler yapılmadan vakıf gelirlerinin sayısal verilere dönüştürülmüş tablolardan ibaret çıktuları kullanılarak elde edilen sonuçlar dar bir çerçevede sıkışmaya mahkûmdur. Burada anahtar rol vakıfların kuruluş senetleri olan vakfiyelere düşmektedir. Vakfiyeler zaman içine yayılarak bütün halinde değerlendirildiğinde, vakfedilen paraların ekonomik hayata katkısının yanı sıra sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hayata yansımalarının da olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakış açısıyla vakfiyeler incelendiğinde, halkın birikimlerini hayratları sürdürülebilir kılmak adına ekonomik sistemin içine aktardığı tespit edilmiştir.

Hayratların giderleri, öncelikle banileri tarafından karşılanırsa da hizmetlerinin sürdürülebilir kılınmasını sağlayan en önemli unsurun kendilerine vakfedilen diğer vakıflar olduğu görülmüştür. Isınma, aydınlanma, su ihtiyacı, tefrişat, kullanılan araç gereçlerin temini ve binaların bakımı söz konusu vakıfların yaptığı ekonomik destekler sayesinde sürdürülebilir kılınmıştır. Vakıf, kurucu vakıf olmayıp varolan hayratların işlevlerini devam ettirmek amacındaysa bu husus vakfiyesinde açıkça detaylandırmıştır. Zamanla yıpranmalara, nüfus artışına, görevli ücretlerinin yeniden yapılandırılmasına ve diğer amaçlara bağlı olarak aynı hayratlara birden fazla vakfın katkı sağladığı

tespit edilmiştir. Bir kişinin aynı hayrat için birden fazla vakıf kurduğu durumlar söz konusu olduğu gibi zaman içinde aynı hayrata farklı vâkıfların katkıları da görülmüştür. Bu sayede, Kasap İlyas Mescidi örneğinde olduğu gibi, yaklaşık 500 yıl önce inşa edilen hayratlara vakfedilen vakıflar incelemeye alınarak aralarındaki bağlar ortaya çıkarılmıştır.

Vâkıfların duygu ve düşüncelerinin somutlaştırılması olan vakfiyelere geçmişten günümüze gönderilmiş ileteler olarak bakıldığında, yazıldıkları dönemin gereksinimlerini günümüze yansıttıklarını görmek mümkündür. Çalışma boyunca, söz konusu bilgileri içeren para vakıfları vakfiyelerinin kent tarihi çalışmalarında birincil kaynaklar olarak kullanılmasının önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Vakfiyelerin takibiyle kurucu mescitlere verilen isimlerin değişime uğradığı tespit edilmiştir. Söz konusu değişiklikler, sıklıkla mahallelinin zaman içerisinde yakınındaki bir başka hayrata yaptıkları atıfla veya hayratın tamiri ve termimini yapan kişilerin isimleri üzerinden gerçekleşmiştir. Ayrıca, kullanılamaz durumda olan hayratların yeniden inşasından sonra ikinci baninin isminin kullanılması ya da hayratta görev yapan sevilen kişilerin isimlerinin alındığı durumlar da göze çarpmıştır. Elvanzade ve Çakır Ağa Camileri örneklerinde olduğu gibi; vâkıfların birden fazla cami yaptırdığında tamamının kendi isimleriyle anılmasının dışında Mesih Paşa Cami örneğindeki gibi farklı kişilerin yaptırdığı fakat aynı isimle anılan camiler de bulunmaktadır. Aynı durum mahalleler için de geçerli olmuş, herhangi bir birleşme olmaksızın Çakır Ağa Mahallesi'nin ismi Mercimek Mahallesi dönüşürülerek diğer Çakır Ağa Mahallelerinden ayırt edilmesi sağlanmıştır. Mahalle birleşmelerinin söz konusu olduğu durumlarda ise Uzun Yusuf ve Alyanakzade Mahallelerinin birleşmeleri üzerinden bir yandan kentlerin geçirdiği dönüşüm vurgulanmaya çalışılırken diğer yandan kurucu camiler üzerinden yaşanan karışıklıklar düzeltilmiştir.

Son söz olarak kent tarihi çalışmalarının kapsamlı şekilde değerlendirilmesi ve anlamlı sonuçlar elde edilebilmesi için vakfiyelerde geçen tüm veriler zaman içerisinde takip edilmelidir. Kısa dönemde bakıldığında durağan ve hiç değişmeyecekmiş gibi görülen akışın uzun dönemde bakıldığında dinamik bir görüntüye büründüğünü fark etmek zor olmayacaktır. Ekonomik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hayatın, kendi içinde ayrılan, birleşen, değişen ve dönüşen unsurları para vakıflarının yanı sıra gayrimenkul vakıfları ile de takip edildiğinde sonuçların daha zenginleşeceği muhakkaktır. Bu sayede ortaya çıkarılacak envanterler, gereksinimlere uygun şekillerde her seferinde yeniden düzenlenerek farklı açılardan bağlantıları görebilmeyi kolaylaştırarak bütünü algılanmasında faydalı olacaklardır.

Açıklamalar

- 1 Gerektiğinde Davut Paşa Mahkemesi Para vakıflarından örnekler de ilave edilmiştir. Şer'iyye Sicillerinde Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi 26, Davut Paşa Mahkemesi ise 8. sırada yer almaktadır. Örneklerin hangi mahkemeye ait olduğu, bu numaralardan takip edilmektedir.
- 2 Araştırmanın tamamlandığı günlerde yayınlanan "İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu" isimli eserde; İMŞSA.'deki tüm vakıflar buldukları mahkemelerin başlığı altında kaydedilmiştir. Eserde bilgiler, "vakfiyenin sicil numarası, tarih, vâkıfların ismi-oturdukları mahalle, vakfedilen gayrimenkul ve-veya menkuller" başlıkları altında toplanarak envanter çıkartılmıştır. Bu sayede sicillerde vakfiyeler üzerinden çalışacak araştırmacılara büyük katkı sağlanmıştır (Aydın vd. 2016). İsmail Kurt'un 1994 yılında hazırladığı doktora tezinde ise İMŞSA.'deki her mahkemede bulunan para vakıflarının sayısı, sayfa ve sicil belirtilmeden toplu halde verilmiştir. Ayrıca mahalle, tarih ve vakfedilen meblağlar hakkında bilgiler de bulunmaktadır.
- 3 Para vakıfları sayesinde vâkıflar manevi yönden tatmin olurken bir yandan da küçük birikimlerini sosyo-ekonomik alanda kullanıma sunmuşlardır. Detaylı bilgi için (Bkz. Gürsoy 2015).
- 4 Aynı vakfiyede, Mehmet Efendi'nin 128.000 akçe daha harcayarak mescidin hemen yanına şeyhin oturması için ev ve gelir getirmesi için dükkan yaptırdığı kaydedilmiştir. 1934'te Haracci Kara Mehmet Mahallesi içine alınan mescit, 1942 yılında Atatürk Köprüsü ve bulvarı yapılırken yıkılmıştır.

Kaynaklar

- İMŞSA. Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Sicilleri 1-129.
BOA, EV. MKT. CHT. no: 612, BOA, EV. MH. no: 621/162.
BOA. EV. MKT. no: 02310.00038.
Aydın, Bilgin vd. (2016). *İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*. İstanbul: İSAM Yay.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi (2001). *Hadikatü'l-Cevâmi*. C. 1-2. Haz. Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yay.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1958). *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskâni ve Nüfusu*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1958b). *19. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yay.
- Barkan Ö. Lütfi ve Ekrem Hakkı Ayverdi (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri*

- 953 (1546) *Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yay. *Camiler Haritası*. Mühendishane-i Berri-i Humâyûn Talebesi 1254 (1838 Camiler haritası).
- Canatar, Mehmet (2004). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.
- Canatar, Mehmet (2013). “(1009/1600) Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri’ne Göre Nefs-i İstanbul’da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler”. *Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu (2013: İstanbul)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yay. 283-310.
- Çınar, Hüseyin ve Miyase Koyuncu Kaya (2015) *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- Dağdelen, İrfan (2007). *Alman Mavileri 1913-1914, I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yay.
- Eminönü Camileri* (1987). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Eyice, Semavi (1992). “Bodrum Camii”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yay. 250.
- Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler* (1991). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Fatih Müftülüğü.
- Güran, Tevfik (2006). *Ekonomik ve Mâli Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Gürsoy, Çiğdem (2019). “Aynı ve Başka: Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1605-1828)”. *Belleten* LXXXIII (296): 95-126.
- Gürsoy, Çiğdem (2015). *Osmanlı’da Para Vakıflarının İşleyişi Ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kurt, İsmail (1994). *Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Müller-Wiener, Wolfrang (2001). *İstanbul’un Tarihsel Topografyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Öz, Tahsin (1997). İstanbul Camileri. C.1-2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Pervititch, Jacques (t.y). *Sigorta Haritalarında İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Süreyya, Mehmed (1996). *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

New Findings through Endowments Concerning Mosques and Masjids of Istanbul*

Çiğdem Gürsoy**

Abstract

It is known that the services, which are provided on socio-economic fields by foundations have diversified over years. Foundations constitute an indispensable part of Ottoman daily life. Details on the subject can be found in endowments, which represent the articles of association of such foundations. Whereas they concretized emotions and opinions thanks to benefactor endowments. They also conveyed information, which reflect their periods of activity, until today. In this scope, advancing Ottoman urban historiography through analyzing endowments can be considered as a source of knowledge to reach detailed and comprehensive results obtained from primary sources.

While the studies on foundations have generally been illustrated through real estate foundations, moveable property foundations were not analyzed sufficiently. On the other hand, cash waqfs came to the forefront during researches on moveable property foundations that were conducted in limited numbers. As cash waqfs were handled as credit factors in such researches, only their numerical data was evaluated in the economic field. When endowments are examined as a whole, it seen that beyond what is known, cash waqfs include as much socio-cultural information as real estate foundations. The purpose of the study is to carry the cash waqfs away from the narrow frame they are trapped in and search into their contributions to the sustainability of charities. The selected examples allow tracking the changes that charities, which were contributed by several cash waqfs, underwent through years.

Keywords

Ottoman, foundation, cash waqf, endowment, charities, urban history, Istanbul.

* Date of Arrival: 16 August 2016 – Date of Acceptance: 11 May 2017

You can refer to this article as follows:

Gürsoy, Çiğdem (2019). "Vakfiyelerin Dilinden İstanbul'un Bazı Cami ve Mescitleri Hakkında Yeni Bulgular". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 161-190.

** Dr., *İstinye* University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Economy Department – Istanbul/Turkey

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9292-1963>.

cgursoy@istinye.edu.tr

Новые материалы по данным вакфийе о мечетях Стамбула*

Чигдем Гюрсой**

Аннотация

Известно, что вакуфы, игравшие огромную роль в повседневной жизни османского общества, со временем расширяли услуги, предоставляемые в социально-экономической и социально-культурной сфере. Подробности по этому вопросу можно найти в описаниях пожертвований (вакфийе), которые представляют собой устав таких фондов. В этих текстах отразились чувства и мысли благотворителей, в то же время, они доносят до нас сведения об эпохе. В этом смысле тексты вакфийе можно рассматривать как источник для получения подробной и всеобъемлющей информации, значимой для историографии османских городов.

Большинство исследований вакуфов было сосредоточено на фондах недвижимости, фонды движимого имущества не были достаточно проанализированы. С другой стороны, денежные вакфы вышли на передний план в ходе исследований фондов движимого имущества, которые проводились в ограниченном количестве.

Поскольку в таких исследованиях денежные фонды анализировались в качестве кредитного фактора, их числовые данные оценивались только в контексте экономики. При комплексном изучении текстов вакфийе выясняется, что документы денежных фондов также, как и вакфийе недвижимого имущества, содержат множество информации о социально-культурной жизни. Целью данной работы было вывести исследование денежных вакфов за принятые узкие рамки и рассмотреть вклад благотворительных организаций в обеспечение устойчивого развития. На конкретных примерах показаны те изменения в обществе, которые были обеспечены денежными благотворительными вкладами и фондами.

Ключевые слова

Османская империя, вакуфы, денежный фонд, вакфийе, история города, Стамбул.

* Поступило в редакцию: 16 августа 2016 г. – Принято в номер: 11 мая 2017 г.

Ссылка на статью:

Gürsoy, Çiğdem (2019). "Vakfiyelerin Dilinden İstanbul'un Bazı Cami ve Mescitleri Hakkında Yeni Bulgular". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 90: 161-190.

** Д-р, преподаватель, Университет Истинье, Факультет экономики, управления и общественных наук, отделение экономики – Стамбул / Турция
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9292-1963>.
cgursoy@istinye.edu.tr

Sûdî'nin Gülistân ve Bostân Şerhlerinde Türkçe Deyimler*

Fatih Yerdemir**

Öz

16. yüzyılda yaşamış Bosnalı Sûdî Efendi'nin, Fars edebiyatının önemli şairlerinden Sadî'nin *Gülistân* ve *Bostân* adlı eserlerini şerh ederken, Türkçe söz varlıklarından deyimleri çok sık kullanmıştır. Türkçenin ilk yazılı eserlerinde de yer alan bazı deyimlerin, Sûdî'nin bu iki eserinde de yer aldığı görülmüştür. Sûdî'nin bu *Gülistân* ve *Bostân* şerhlerinde tespit edilen Türkçe söz varlıklarından deyimlerin bazılarının anlamları şarih tarafından verilmiştir. Çalışmamızda, bu iki şerhte Sûdî Efendi'nin anlamlarını açıkladığı deyimler tespit edilmeye ve söz konusu deyimlerin yapısal ve anlamsal özellikleri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sûdî, Şerh-i Gülistân, Şerh-i Bostân, şerh, Türkçe deyimler.

* Geliş Tarihi: 19 Haziran 2017 – Kabul Tarihi: 31 Ekim 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Yerdemir, Fatih (2019). "Sûdî'nin Gülistân ve Bostân Şerhlerinde Türkçe Deyimler". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 191-214.

** Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Rektörlük, TÖMER-Ankara/Türkiye

ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-3147-5012>

fatihyerdemir@hotmail.com

Giriş

Deyimler, “kendi asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış ifadelerdir. İki veya daha çok sözcüğün bir araya gelmesi ile kurulan bu tâbirler, bu dil ifadeleri, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır” (Elçin 1992: 354). “Deyimler anlatım gücünü artırmak ve zenginleştirmek için az çok mantık dışına kayan, bazı sözcükleri değişmediği hâlde, bazıları değişip çekimlere giren kalıplardan oluşur. Buna göre, deyim in bildirdiği anlatımda, az çok mantık dışı hayaller, düşünceler aramak, özellikle verilen kalıbın sözcüklerden birisinin veya ikisinin eylem çekimi veya ad durumlarından birine girip girmediğini göz önünde bulundurmamak gerekir” (Hatiboğlu 1972: 194).

Deyimler, genellikle bir durumu, karşılaşılan olayların özelliklerini, insan karakter ve davranışlarını, insanların çeşitli fiziksel ve ruhsal niteliklerini betimlemek üzere, en kısa ve etkileyici bir şekilde ifade etmeye yararlar (Aksan 2014: 95). Kendine has bir anlatımı olan deyimler sahip oldukları anlam derinlikleriyle, edebî eserlere canlılık ve söyleyiş güzelliği katarlar.

Deyimler konuşma dilinde manzum ve mensur yazılarda sıkça rastladığımız, çoğunlukla, birkaç kelime veya bir kısa cümle ile teşbih, istiâre, mecâz, kinâye sanatları kullanılarak meramı anlatan, hadiseyi tasvir eden sözlerdir. “Şairlerin hemen hemen hepsi, şiirlerinde kültürümüzün bir parçası sayılan deyimleri sıkça kullanmışlardır” (Beyzadeoğlu, Gürgendereli & Günay 2004: 11). Divan şairleri, eserlerinde atasözleri ve deyimlere yer vermekle hem söylemek istediklerini az ve öz bir şekilde dile getirmişler hem de okuyan kişileri inandırmaya ve uyarmaya çalışmışlardır. Bu durum aynı zamanda şiirde renkli ve canlı bir anlatım sağlamıştır (Bayram 2011: 11). Eski şiirde başarı, yavanlıktan uzaklaşabilmeye bağlıydı. Divan şairleri şiirdeki yavanlığı çoğunlukla tumturaklı kelimelerden uzaklaşmayı hal-kın günlük yaşamında var olan ifadelerini şiirlerinde yer vererek yenmeye çalışmışlardır. “Bazı divan şairleri de yeri geldikçe, ham maddesini halk ağzında alan deyimler kullanarak nazmın yapmacıklı, soğuk yüzüne bir gülümseme, içtenlik tadı getirmeyi başarmışlardır. Bazı divan şairleri de Türkçede karşılığı bulunmayan kimi deyimlerin Arapça veya Farsçadaki asıllarını alarak ya da yalın Türkçe bir deyim i karma ve sanatlı bir dille kullanmışlardır” (Eyüpoğlu 1975: IX).

Türkçede, deyimleri tanımlamak için darbimesel, tâbir¹, ıstılah sözcükleri kullanılmıştır. Darbimesel daha çok atasözlerini karşılayan bir terimdir (Sinan 2008: 92). Sûdî Efendi, şerh ettiği eserlerde anlamını açıkladığı ibareler için “ışılak”, “ba’zılar didiler ki” ve “Türkîce derler” ifadelerini kullanır. Eğer açıkladığı ibarede, aynı anda gerçek ve mecaz anlamı kastedecek bir kullanım var ise o zaman da açıklamanın sonunda “kinâyedür” ifadesini kullanır.

Deyimlerin biçim ve anlam olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Biçim yönünden deyimler, en az iki en çok yedi sekiz sözcük ile kurulur. Tek başına bir sözcük deyim olmaz (Hatiboğlu 1972: 195). Türkçedeki deyimlerin büyük bir çoğunluğu ister içerdikleri sözcüklerle yeni bir anlamı yansıtmak üzere bir araya gelsinler isterse deyimleştirmeye uğramadan bir kalıplaşma niteliği gösterebilirler çoğunlukla bir eylemle sonuçlanırlar (Aksan 2014: 104). Vecihe Hatiboğlu’na göre bir eylemle biten deyimler yargılı; eylem ile bitmeyen deyimler ise yargısız deyimlerdir (1972: 197).

Tekin’in belirttiği gibi, Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Köktürk yazıtları yalnızca siyasî ve askerî olayların oluş sırasıyla hikâye edildiği kuru bir savaş tarihi değildir. Tam tersine, bu yazıtların bazı bölümleri son derece etkili bir anlatım gücüne ve güzelliğine sahiptir. Bu bakımdan Köktürk yazıtlarının Türkçenin en eski ve en güzel hitabet örnekleri olduğu söylenebilir. Yazıtlarda kullanılan bu etkili anlatım ve deyişi sağlayan öğelerden biri de deyimlerdir. Köktürk yazıtlarının dili deyimler açısından da çok zengindir” (Tekin 1998:15-19). İslamiyet’e geçiş döneminin ilk eserlerinden olan Kutadgu Bilig’te ve Divânü Lügâti’t-Türk’te de günlük yaşamda var olan birtakım deyimler bulunmaktadır. Kutadgu Bilig’te “açığ sözlî”, “baş kötür-”, “elig tut-”, “elig ur-” ve “köñül al-” (Önler 1999); Divânü Lügâti’t-Türk’te bulunan “elig tut-” (Şahin 2009) deyimleri Sûdî Efendi’nin Gülistân ve Bostân şerhlerinde birtakım fonetik değişikliklerle aynı anlamlarıyla yer almaktadır. 11. yüzyıldan 16. yüzyıla Kaşgar’dan İstanbul’a kadar Türk coğrafyasında deyimler işlek bir şekilde kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesinin tespit edilebilen ilk edebî eseri, Seyf-i Sarâyî’i’nin kaleme aldığı Kitâbu Gülistân bi’t-Türkî’dir. Bu eser, Sadî’nin Gülistan adlı eserinin tercümesidir. Seyf-i Sarâyî’nin 1391 yılında tercüme

yazdığı bu esere, Sûdî Efendi de 1595 yılında şerh yazmıştır. İki farklı coğrafyada Türkçenin iki farklı diyalekti ile kaleme alınan bu eserlerde ortak deyimler bulunmaktadır. Seyf-i Sarâyî'nin Gülîstân tercümesinde yer alan “başın murâkabet yakasına çek-”, “ayaktan tüş-”, “gam yi-”, “zahmet çek-”, “könül yık-”, “renc çek-”, “zahmet çek-”, “kiçeni kündüz kündüzni kiçe kıl-”, “közlerini toprak toldur-” (Tokay 2016) vb. gibi deyimler Sûdî'nin Gülîstân ve Bostân şerhlerinde de yer almaktadır.

Sûdî, Gülîstân ve Bostân şerhlerinde deyimleri, anlatımı zenginleştirmek ve şerh edilen kısmın manasını daha doğru anlaşılmasını sağlamak için kullanmıştır. Aktardığı bazı deyimlerin anlamlarının ne olduğunu ifade etmiş, bazı deyimlerin kelimelerinin yapısal birtakım özelliklerini kaleme almıştır. Bundan dolayı bu çalışmada Sûdî'nin, Gülîstân ve Bostân şerhlerinde deyimlerin, hem yapısal hem de anlamsal özellikleri incelenmiştir.

Sûdî'nin Gülîstân ve Bostân Şerhlerindeki Deyimlerin Yapısal

Özellikleri

Sûdî'nin Gülîstân ve Bostân şerhlerinde aktardığı deyimlerden birkaçı hariç bütün deyimler bir fiile sonuçlanmıştır. Tespit edilen bu deyimlerin büyük bir çoğunluğu iki kelimeli olup genellikle yargılı anlatımlardır.

Sûdî, deyimleri Farsça ve Türkçe sözcüklerle de kurar.

“*serkeşlik etmek ya'nî baş pekligi etmek*” (Sûdî 1288a: 501)

Sûdî, bazı deyimlerin iki farklı kelime ile oluşabileceğini dile getirmiştir. “*gönül tutucu ya 'nî alıcı, ya 'nî i 'zâz ve ikrâmla ...*” (Sûdî 1288a: 379).

Sûdî'nin, bir deyim farklı coğrafi bölgelerde farklı kelimelerle yapıldığını ifade ettiği yerler de olmuştur: “*Ya 'nî memleket ü saltanatuñ ve mezheb ü milletüñ kuvveti ve nuşreti, hâşılı bunlar anuñ vücûdıyla kuvvet ve nuşret bulur ya 'nî bunlaruñ mu 'ini vü nâşırıdur yâhud bunlar anuñ “başına and içüp” “vezîr başı için” derler, Rûm'da “hünkâr başı için” didükleri gibi*” (Sûdî 1249: 56).

Sûdî, bazen bir deyim farklı şekillerinin olduğunu da dile getirmiştir. “*Niteki maķâm-ı ta 'accübde 'âdetdür, barmağı dişe almak, barmaķ ısrımaķ ma 'nâsınadır*” (Sûdî 1249: 443).

Yargısız deyimler

Yargısız deyimlerin bir kısmı cümle içinde hazır kalıplardır. Bunlar çekime girmeden cümle içerisinde görev alırlar. Yargısız deyimler daha çok ad tamlaması, sıfat tamlaması şeklinde karşımıza çıkarlar (Hatiboğlu 1972: 197). Sûdî'nin Gülistân şerhinde tespit edilen *meymûn 'ışıklı'* (Sûdî 1249: 342) deyimini iki isimden oluşturulmuş bir birleşik sıfat özelliği göstermektedir². "*Ekşi yüzli*" (Sûdî 1288a: 314)³ ve "*tar elli*" (Sûdî 1288a: 390)⁴ örnekleri ise şerhlerde tespit edilen yargısız yapıda olan deyimlerden bir sıfat, bir isimle kurulmuş sıfat tamlaması özelliği gösteren deyimlerdir.

Edatlarla kullanılan, zarf-fiillerle yapılan ve belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulan tam yargı bildirmeyen deyimler de Sûdî'nin Gülistân ve Bostân şerhlerinde yer almıştır: "*vezîr başı için*", "*ünkâr başı için*" (Sûdî 1249: 56). "*toprak gözine*" (Sûdî 1249: 495).

Yargılı deyimler

Deyimlerin büyük bir çoğunluğu yargılı anlatımlardır. Yargılı deyimler belli bir durumu, olay ya da davranışı cümle biçiminde anlatan, kimi zaman bağımlı ya da bağımsız sıralı cümle oluşturarak birden fazla yargı içeren yapıda olabilir. Sûdî Efendi'nin Gülistân ve Bostân şerhlerinde tespit edilen deyimlerin geneli isim ve fiilden oluşturulmuş yargılı ifadelerdir. "*Kapumda halka urmadı*" ya' nî kaçmadı (Sûdî 1288a: 385) gibi.

Vecihe Hatiboğlu'na göre, deyimlerde kalıplaşma birleşik sözcüklerde olduğu gibi aralarına başka sözcük veya ek alamayacak kadar sıkı değildir. Onlardaki kalıplaşma kelimelerin değişmemesi üzerine olup araya sözcük girebilir, deyimini oluşturan kelimeler, birbiriyle yer değiştirebilir; isim soylu olan kelimeler, ad çekim eklerini, eylem soylu kelimeler ise fiil çekim eklerini alabilirler (1972: 196).

Sûdî'nin Bostân şerhinde geçen "*yüreğinin içini yara yara eylemek*" deyiminin, ilk isim soylu kelimesi ile fiil soylu olan yüklemi çekimlenmiş, aynı zamanda eylem soylu yüklem, deyimini oluşturan diğer kelimelerden ayrılarak araya başka ifadeler getirilmiştir:

"*yüregüm içi yâre yâre*" ve *evimüñ kapısı kakmakdan şikâf şikâf "eyledi"* (Sûdî 1288a: 385).

Deyimler kalıplaşmış ifadeler olduğu halde deyimleri oluşturan kelimelerin, yeri geldiğinde yerleri değiştirilebilir. Sûdî Efendi'nin şerhlerinde buna benzer bir kullanım “*kösteği üzme*” deyiminde vardır. “*üzdi kösteği, kaçmak makâmında*” (Sûdî 1249: 424).

Sûdî, aynı manaya gelen bir deyim hem yargılı hem de yargılı olmayan bir ifade ile kurulabileceğini belirtmiştir. “*gözine toprak taldurmak murâd aña 'adâvet ve buğz göziyle bakmağdur, hâşılı toprak gözine*” (Sûdî 1249: 495).

Sûdî'nin Gülistân ve Bostân şerhlerinde Arapça ve Farsçayla ortak deyimler

Uzun süre birlikte yaşayan toplumlarda, sosyal, siyasal ve kültürel ilişkiler sonucu bir dilin deyimleri; beraber yaşadıkları diğer toplumun deyimlerine bazen anlam, bazen kelime kelime çevrilmiş olabilir (Aksan 2014: 110). Sûdî, Gülistân ve Bostân şerhlerinde açıkladığı ibarelerin Arap, Fars ve Türk dillerinde ortak olarak kullanıldığından söz etmez. O, bir ibareyi açıklarken yeri geldiğinde karşılaştırmalı olarak Arap, Acem, Türk “... *dir*” ifadelerini kullanır. Bu karşılaştırmalı açıklamaların çoğu sözcük düzeyindedir.

Sûdî'nin Gülistân ve Bostân şerhlerinde, en az iki sözcükten oluşan kalıplaşmış ifadelerin, üç dilde karşılaştırılmasını gösteren bir ifade tespit edilememiştir. Sûdî Efendi, Türkçe ve Farsça iki kelimedenden kurulmuş bir ibareyi şu şekilde ifade etmiştir: *Gâh olur ki mecâl ma'nâsında Türk “ödi yok^{*}” dir, 'Acem “zehre nedâred” dir* (Sûdî 1249: 151).

Farsça Türkçe ortak deyimler:

Sûdî'nin aktardığı kalıplaşmış ifadelerden “*nefes bağlamak^{*}*” deyimini, Sâdi'nin Gülistân adlı eserinde

“*دم فرو بستن*” (dem fürû-besten) (Sûdî 1249: 45) şeklindedir.

Bostân'da geçen “*میان بسته*” (miyân-beste) (Sûdî 1288a: 438). ve “*کمر بسته*” (kemer-beste) (Sûdî 1288a 139). kalıplaşmış ifadeleri, Sûdî'nin Bostân şerhinde “*bel bağlamak^{*}*” deyimini ile karşılanmıştır.

Sûdî'nin şerhlerinde geçen diğer Farsça-Türkçe ortak deyimleri şöyle sıralamak mümkündür:

“گوش مال” *gûş-mâl* “*kulağ ovmağ*” murâd te'dib ve tenbîhdür (Sûdî 1288a: 165).

“سیاه اندرون” *siyâh-enderûn* “*kara göñüllî*” ma'nâsına bî-rahm demekdür. (Sûdî 1288a: 426).

“سر در عالم نهاد” *ser der-âlem nihâd* dirler “*başın alup gitti*” ve “سر در عالم بنهد” *ser der-âlem binihed* dirler “*başın alup gider*” diyecek yerde hâsılı terk-i diyâr etmekden kinâyetdür (Sûdî 1249: 120).

“پولاد بازو” *pûlâd-bâzû* vaf-ı terkîbidür, “*çelik bâzûlî*” demekdür, kemâl-i kuvvetden kinâyetdür (Sûdî 1249: 150).

“روشن رای” *rûşen-re'y* vâşf-ı terkîbidür “*açuk fikirli*”, “*gür tedbirli*” demekdür (Sûdî 1249: 418).

“سرگشته” *ser-geşte* vâşf-ı terkîbî aksâmındandır, bi-hasebi'l-lügat “*başı dönmiş*”⁶ demekdür ammâ isti 'mâlde mütehayyir ve bî-çarâr ma'nâsınadır (Sûdî 1249: 12). Aynı deyim Bostân şerhinde, “*ser-geşte*” bi-hasebi'l-lügat “*başı dönmiş*” ve “*çigrinmiş*” demekdür ammâ isti 'mâlde mütehayyir ma'nâsınadır, mütehayyirler demekdür (Sûdî 1288a: 38) şeklinde geçmektedir.

“سرکش” *ser-keş* vâşf-ı terkîbidür, bi-hasebi'l-lügat “*baş çekici*” demekdür, ammâ mu'annid ma'nâsında müsta'meldür, mu'annidlik demekdür (Sûdî 1249: 463).

“کوتاه دست” *kûtâh-dest* vâşf-ı terkîbidür “*kışa elli*” ma'nâsına murâd 'âciz ve zebûndur” (Sûdî 1288: 158).

Arapça Türkçe ortak deyim:

Sûdî'nin Gülistân ve Bostân şerhlerinde bir Arapça Türkçe ortak deyim tespit edilmiştir.

“*yüzünü purtarmağ*” yanî “*عبوس الوجه*” “*abûsü'l-vech*” olmağ, hâsılı *ğazaba gelmek*” (Sûdî 1249: 128).

Sûdî'nin Gülistân ve Bostân Şerhlerindeki Deyimlerin Anlamsal Özellikleri

Gülistân ve Bostân şerhlerinde Sûdî, deyimleri iki aşamalı aktarmaktadır. Önce ana metni Farsça olan eserlerin gramer ve anlam olarak şerh ettikten sonra, şerh ettiği bölümün anlamına bağlı olarak Türkçe deyimler aktarır. Sonra aktardığı deyimlerin birçoğunun anlamını açıklar. Bazen anlamını açıkladığı deyimlerin anlam katmanlarını “*ya'nî*” ve “*hâşılı*” ifadeleri ile verir:

“vaşfı vü medhi dâmenine de “fehm ve idrâk eli irişmez” hâşılı kuvvet-i fehm u derk ile kemâl-i mertebe vaşf olunmaz ya'nî aña lâyıķ vaşf ile kimse anı vaşf idemez” (Sûdî 1288a: 28).

“gönlünde yükler eylemek” ya'nî gamdan guşşadan elem vü mihnet çeker şol kimse ki şınanmamış işler eyler hâşılı tecrübesüz iş eyleyen haşret ve nedâmet çeker (Sûdî 1288a: 135).

Vecihe Hatiboğlu'na göre deyimlerin anlam yönünden görülen en önemli özelliği; anlamda bir aşırıya gidiş ve mantık dışına kaçma çabasının olmasıdır. Bunun nedeni deyimlerde olağanüstü manzaralar, hayaller, resimler çizilmeğe çalışılır. Amaç fazlasıyla dikkati çekip, anlatıma güç vermek, kolay anlatımı sağlamaktır (1972: 202). Doğan Aksan'a göre tam deyim niteliği taşıyan ögeler, deyimleştirme denen yolla, sözcüklerin asıl anlamları dışında bir araya gelmesiyle kurulur. Bazen deyimleştirme somutlaştırma adı verilen bir aktarmayla, bir anlam olayıyla yapılabilir. Bunda amaç somutlaştırılan durumun okuyanın zihninde güçlü bir anlam etkisi oluşturmalarıdır. (2014: 96). Sûdî'nin Gülistân ve Bostân şerhlerinde tespit edilen deyimlerde de bu durumlar bulunmaktadır. “*ķan ağlamak*” (Sûdî 1288b: 217) deyimindeki kelimeler kendi anlamlarında kullanılmamıştır. Deyimi oluşturan iki kelime yeni bir anlam oluşmuştur. Oluşan bu kalıp ifade insan duygularını açıklayan çok acı çekmek manasında kullanılmıştır.

Bazı deyimlerin kuruluşu benzetmeye dayanır (Aksan 2014: 101). Sûdî'nin aktardığı “*meymûn 'ışķlı*” (Sûdî 1249: 342) deyimini doğadan insana aktarma ile yapılmış bir deyimdir.

Sûdî, farklı dillerde aynı anlama gelen kelimelerden kurulmuş, yargıları ve anlamları bir olan deyimler de aktarmaktadır. Farsça “*dest*” ile Türkçe

“el” kelimelerini aynı metin içerisinde farklı yerlerde birbirlerinin yerine kullanarak kalıplaşmış ifade oluşturmuştur.

“**dest urmak**” (Sûdî 1288a: 521) “**el urmak**” (Sûdî 1288a: 522)

Sûdî Efendi deyimleri anlamı daha iyi ifade etmek ve anlatımı zenginleştirmek için kullanmaktadır. Sûdî, Gülistân ve Bostân’a yazdığı şerhlerde Türkçe deyimleri metinleri şerh ederken kullanmış ve bu deyimlerden birçoğunun anlamını da açıklamıştır. Hatta bazı deyimlerin anlamını başka bir deyimle ifade ettiği yerler de olmuştur:

“**at şalup bırakmak**” olmaz zîrâ olur ki kişi “**kalınanın bırakup kaçmak**” gerek maşşûdu’l-hâd ve zındıkadan ihtirâzdur (Sûdî 1288a: 32).

“**Yeyni ayaklı**” ya’nî “**yeler onmaz**” ma’nâsına (Sûdî 1249: 391).

Sûdî, yeri geldiğinde, bir durum karşısında aynı anlama gelen deyimleri art arda söylemektedir.

“**kılıca el iletmek**” ya’nî “**el şunmak**” hayf ve peşimânlık “**eli arkasını dişine ildür**” hâşılı ol hâleti eylemek hayflanup ve peşimân olup “**el arkasını dişine ildür**” (Sûdî 1249: 383).

“**eli arkasını çiyneye**” ‘adâvet ü hasedinden, hâşılı sen cânânla şafâda ol ve ko ‘adü hased âteşine “**yanup kül olsun**” (Sûdî 1249: 383).

“**baş kodı**” alkış iderek “**elini gögsine kodı**” ta’zîmen nitelik ‘âdetdür (Sûdî 1288a: 130).

Sûdî, bazen kalıplaşmış ifadelerin deyimleşme sürecinin gerekçesini ve hikâyesini anlatır.

[...] kendi nâmum üzere “**kalem çekdüm**” yanî defter-i vücûddan nâmımı ihrâc eyledüm. Âdetdür ki defterden bir nesneyi mahv eylemek murâd eyleseler ana “**kalemle çalarlar**” kendi “**murâdına kalem kodum**” tâ ki ol dahı olmya hasılı murâdum sensin, senden gayrı murâdum yokdur dimekdür (Sûdî 1288a: 521).

Hişar şınamağdan murâd oldur ki hişâra yürümiş eyledükleri vakit sancağı ileri çekerler hişâra dikmek kaçdıyla, pes hişâr içinde olan halk, tüfek ve ok ve taş ve gayrısını sancağa atarlar düşürmek için, şöyle olur ki bîçâre sancağ delik deşik olur, imdi “hişar şınamışsın” dimekten garaż bu ma’nâdur (Sûdî 1249: 184).

Sûdî Efendi, biri Türkçe diğeri de Farsça kelime ile kurulan ve aynı manaya gelen **“kalkın atmak”** ve **“siper atmak”** deyimlerinin oluşturulma hikâyesini Gülîstân ve Bostân şerhlerinde ayrı ayrı anlatmaktadır.

“kalkın atmak” ‘acdden kinâyetdür; zîrâ ‘Arap, ‘adûsından kaçsa cemî‘-i esbâbını birer birer yabana atar cân kırtarmağıçün ve evvel siperini atar; pes aralarında bu ‘ibâret maşkâm-ı ‘acze müsta ‘meldür (Sûdî 1249: 330).

“siper atmak” kaçmağdur zirâ ‘Arab‘uñ de‘abe ‘âdetindendür ki adüvvüsinden kaçsa üstünden uzar ve âlet-i harbi vesâ‘ir işkâl u ahmâli birer birer atup atnuñ yükünü tahfif ider; haşmdan halâş olmak için (Sûdî 1288a: 32).

Başka şarihler deyimlerin anlamlarını farklı aktarmışsalar; Sûdî, onların verdikleri anlamı yeri geldiğinde eleştirmekten çekinmez. Sûdî, Gülîstân şerhinde Şem‘î'nin ve Sürûrî'nin **“el karşılamak”** deyimine verdiği anlamı **“el karşılamak”** h'ânende vü gûyende sâz yanınca el uşulini tutarlar, el silmek diyenler gâlağ eylemişler (Redd-i Şem‘î ve Sürûrî) (Sûdî 1249: 223) şeklinde eleştirmiştir.

Sûdî'nin Gülîstân ve Bostân şerhlerinde siyasi yaşam ile ilgili deyimlerde yer almaktadır:

“oğ tutmak” murâd amân oğıdur, padişâh katlınden amân virse aña kendi terkisinden bir oğ verirmiş amân virdigine nişân olsun diyü, pes bu sebep ile aña kimse incitmez imiş (Sûdî 1288a: 147).

“toz götürmek” anlaruñ ahkâmını ibtâl eylemek (Sûdî 1288a: 43).

Sûdî'nin aktardığı deyimlerden bazılarının, anlam ve biçim olarak günümüze aynı şekilde gelmiş olanları vardır:

“başı dönmüş” mütehayyir ve bî-ğarâr ma‘nâsınadur (Sûdî, 1249: 12),

“ayak basmamak” gitmemek (Sûdî 1288a: 110),

“âteş düşmek” zülüm ve te‘addiden nâşî olan âh-ı derûndandur (Sûdî 1288a: 231),

“kan ağlamak” ziyâde iztırâbdan kinâyetdür (Sûdî 1288b: 217),

“nefes almak” ‘ayş u nûş eylemek (Sûdî 1288a: 184),

cimâ eyledi hasılı şeytânla **“düşü azdı”**. (Sûdî 1288a: 579),

‘ışkını terk eyle **“gönlüñden çıkar.”** (Sûdî 1288a: 545),

“kulağ tutmak” / **“kulağ dutmak”** diñlemek (Sûdî 1288a: 145); *Türki’de diñle diyecek yerde kulağ dut dirler* (Sûdî 1249: 394),

“solğünü almak” diñlenmek ve ârâm mağâmında (Sûdî 1249: 43),

şûh bunuñ gibi yerlerde **“ısıcağ kanlı”** dimekdür maṭbû’ ma’nâsına (Sûdî 1249: 365),

“ekşi yüzli”¹⁰ ta’n ve teşnî’ ve tevbî ve serzeniş (Sûdî 1288a: 314),

“göñül alıcı” ya’nî i’zâz vü ikrâmla (Sûdî 1288a: 379),

“başın alup gider” hâşılı terk-i diyâr etmekden kinâyetdür (Sûdî 1249: 120),

Sûdî’nin aktardığı bazı deyimler günümüzde var olmasına karşın anlamları onun aktardığı anlamlardan farklıdır:

“gözine toprak toldurmak”¹¹ murâd aña ‘adâvet ve buğz göziyle bakmağdur (Sûdî 1249: 495),

“el tutmak”¹² 1. afv eylemekdür (Sûdî 1288a: 264). 2. mâlik ve kadir olmağ (Sûdî 1288b: 90),

“nefes çekmek”¹³ murâd tekellüme gelmekdür ya’nî söylemek dimekdür, câ’izdür ki âh eylemekden kinâyet ola bir âh u nedâmet ve hasret çekmek (Sûdî 1288a: 114),

“çañ çalmaq”¹⁴ vedâ eylemek (Sûdî 1249: 104),

“ağır başlı”¹⁵ mütekebbir murâddur (Sûdî 1288a: 416).

Sûdî’nin aktardığı bazı deyimler günümüzde onun aktardığı şekilde değil de biçim ya da anlam yönü ile farklı olarak kullanılmaktadır.

“ayağına düşersin”¹⁶ ya’nî zelîl u hakîr olup aña ibtizâl-ı ‘arz idersin (Sûdî 1288a: 222),

“el ucunu silkti”¹⁷ ma’lûmdur ki bir kimse bir gayrinüñ kavlini veya fi’lini redeylese elinüñ arkasını ol kavli ve fi’li merdûd olan kimseye döndürür ve kendinden anuñ canibine silker ki bu nesne benüm merdûdumdur deyü (Sûdî, 1288a: 158),

“giceyi gün eyledi”¹⁸ uyumamağdan kinâyetdür (Sûdî 1249: 111),

“**kan içmek**¹⁹” *iztirâbdan kinâyettür* (Sûdî 1288a: 232),

“**kan tutdı**²⁰” *yüregi hûn oldu, ziyâde tazaccur ve iztirâbdan kinâyettür* (Sûdî 1288a: 416),

“**bel bağlamak**²¹” *1. murâd yaraklanup hâzırlanmaktır* (Sûdî 1249: 486). *2. sığınmak ve çermenmek* (Sûdî 1288a, s. 438),

“**el kıtmak**²²” *yanî mâlını ihzâ eylemek hasâset ve denâettür* (Sûdî 1288a: 173),

“**el fıtmak**²³” *meşhur kazîyyedür ki bir kimseyi tehevür ve hiddetle bir işe mübâşeretden men eylemek murâd eyleseler öñüne el tutarlar ki eyleme diyü* (Sûdî 1288a: 146),

“**el urmak**²⁴” *ya ‘nî hayrâta sa ‘y eylemek* (Sûdî 1288a: 280),

“**kadem kıldırmamak**²⁵” *ya ‘nî tarîkde sa ‘y u kûşeş eylememek* (Sûdî 1288a: 550),

“**elleri uzun ve kıtlı olmak**²⁶” *ya ‘nî ikisi bir olmağla kuvvetlenürler* (Sûdî 1288a: 358),

“**kulaqları tıkalma**²⁷” *ya ‘nî anlaruñ naşihatini diñlemezler* (Sûdî 1288a: 527),

“**başın yüceltmek**²⁸” *murâd tefâhîr ve terfidür* (Sûdî 1288a: 460),

“**etmek ele getürmek**²⁹” *murâd kesb ü taşşıldür* (Sûdî 1249: 12),

“**tuz sepmek**³⁰” *murâd ziyade iztirâb virmeğdür* (Sûdî 1249: 315),

“**kulağ burmak**³¹” *ma ‘nâsınadır hâşılı te ‘dîbden kinâyet iderler* (Sûdî 1249: 233),

*Gâh olur ki mecâl ma ‘nâsında Türk “ödi yok*³²*” dir* (Sûdî 1249: 151),

“**baş çekici**³³” *mu ‘annid ma ‘nâsında müsta ‘meldür, mu ‘annidlik dimeğdür* (Sûdî 1249: 463),

“**yüzünü pırtarmak**³⁴” *ğazaba gelmek* (Sûdî 1249: 128),

“**baş kodı**³⁵” *ta ‘zîmen niteki âdetdür* (Sûdî 1288a: 130),

“**elini gögsine kodı**” *tazîmen niteki ‘âdetdür* (Sûdî 1288a: 130),

Sûdî Efendi'nin aktardığı bazı deyimler, günümüz deyim sözlüklerinde yer almamaktadır:

“ayağa bırağma” ya ‘nî hîç bir kimseyi tahkîr u tezlîl eyleme zîrâ vâkı’ olur ki aña ‘arz-ı hâcet idüp ayağına düşersin ya ‘nî zelîl u haķîr olup aña ibtizâl-ı ‘arz idersin (Sûdî 1288a: 222),

“mey dökmek”³⁶den murâd ifşâ-yı râz eylemekdür (Sûdî 1288a: 511),

“meymûn ‘ışıklı”³⁷maħbûb, dost ma ‘nâsına, ‘ışk-bâz (Sûdî 1249: 342),

“müreккеbe kalem komağ”saâdetden şekâvete düşmek (Sûdî 1288a 418),

“nefes bağlamağ” terk-i tekellümden kinâyetdür (Sûdî 1249: 45),

“rastıklı eli erüñ yüzine komağ” garañ yüzün kara eylemekdür (Sûdî 1288b: 281),

“el silkmek” hüccet ve burhânla redd eylemek dimekdür (Sûdî 1288a: 262),

“fevt elini ıştırmağ” ya ‘nî fevt için tahsîr ve tegâbün **“elini çiynekem”** (Sûdî 1288a: 277),

“esbâbını düzmek” hâzırlamağ veyâ cenge hâzırlanmağ ve yarağlanmağ (Sûdî 1288a: 357),

“göñlüni ele getürmek” ya ‘nî münyesini hâşıl eylemek (Sûdî 1288a: 486),

“yol iletmedi” ya ‘nî aña vuşûl bulamadı (Sûdî 1288a: 33),

“başın yukarı urmadı” ya ‘nî tağdan başın çıkarmadı hâşılı tulû‘ eylemedi (Sûdî 1288a: 385),

“kapumda halka urmadı” ya ‘nî kaçmadı (Sûdî 1288a: 385),

“oğla kılıç önden kaçmağ” ya ‘nî şavulmağ (Sûdî 1288a: 354),

“siper atmağ”tan murâd kaçmağdur (Sûdî 1288a: 32),

“dirlik acılığını iletme” ya ‘nî belâ ve meşakkatini çekme (Sûdî 1288a: 545),

“göñlüni zinde tut” ya ‘nî ‘ibâdet ve tâ‘atuñı aña muvâfık kılma **“kalbini ihyâ idüp”** rûşen eyle (Sûdî 1288a: 84),

“başını aşığa tutmağ” dimekden murâd zevâli tizdür dimekdür (Sûdî 1249. 488),

- “baştan tutmak”** yeniden başlamak (Sûdî 1249: 363),
- “taşa çapınmak”** hiç hürmetsüzlükden aşağıya kımadı ya ‘nî bulduğu ihaneti eyledi (Sûdî 1249: 377),
- “direm divşürem”** ya ‘nî hevâ vü hevesi terk idem dimekdür (Sûdî 1249: 371),
- “başını önüne tutup gögsine bakmak”** niteki utanan kimesne böyle ider (Sûdî 1249: 56),
- “söz merd gelmedi”** ya ‘nî eslemedi ve kabûl eylemedi dimekdür (Sûdî 1249: 330),
- “la‘nete girmek”** maḳbûl ü maḳbû‘ olmaḳdan ba‘îd olmaḳdur. (Sûdî 1288a: 495),
- “maḥabbet boncuğı divşürmek”** murâd kaṭ‘-ı ta‘alluḳ u ihtilâṭdur (Sûdî 1249: 351),
- “ahd ü peymânını şımak”** ya ‘nî bozmaḳ (Sûdî 1249: 470),
- şuyı **“şoza şoza içmek”** şusuzluğu kandırağandır (Sûdî 1249: 364),
- “yarak üşürmek”** katl için (Sûdî 1249: 343),
- “başın yakaya çekmek”** ehl-i hâl olan şûfîlerün ‘âdetidür murâḳabe için (Sûdî 1249:18),
- “düzüp koçmadı”** ya ‘nî hâşıl eylemedi (Sûdî 1249: 104),
- ‘abîdinün **“kulağına halka geçürmek”** tâ kim rehîlerden mümtâz ola (Sûdî 1249: 96),
- “kara gönüllü”** bî-rahm dimekdür (Sûdî 1288a: 416),
- “kısa elli”** ma ‘nâsına murâd âciz vü zebûndur (Sûdî 1288a: 158),
- “üzdi köstegi”³⁸** açma maḳâmında (Sûdî 1249: 424),
- “gönül tutucu”** ya ‘nî i‘zâz ü ikrâmla (Sûdî 1288a: 379),
- “toprak gözine”** murâd aña ‘adâvet ve buğz göziyle bakmaḳdur (Sûdî 1249: 495),
- “kulaḳ ovmaḳ”** murâd te‘dîb ve tenbîhdür (Sûdî 1288a: 165),

“çelik bâzûlî” kemâl-i kuvvetden kinâyettür (Sûdî 1249: 150).

“at şalup bırakmak” olmaz zîrâ olur ki kişi **“kalkanın bırakıp kaçmak”** gerek maksûdu'l- hâd ve zındıktan ihtirâzdur (Sûdî 1288a: 32),

“kılıca el iletmek” ya 'nî **“el şunmak”** hayf ve peşîmânlık (Sûdî 1249: 383),

“eli arkasını dişine ildir” hâşılı ol hâleti eylemek hayflanup ve peşîmân olup el arkasını dişine ildir (Sûdî 1249: 383),

“eli arkasını çiyneye” 'adâvet ü hasedinden, hâşılı sen cânânla şafâda ol ve o 'adû hased âtesine **“yanup kül olsun”** (Sûdî 1249: 383),

“elini gögsine kodı” ta 'zîmen niteki âdetdür (Sûdî 1288a: 130).

“el qarşamak” hvânende vü gûyende sâz yanınca el uşûlini tutarlar (Sûdî, 1249: 223).

Sonuç

Sûdî'nin 16. yüzyılda kaleme aldığı, Sâdî'nin Gülistân ve Bostân isimli eserlerine yazdığı şerhlerde Türkçe deyimlerin anlamlarını açıklaması, Türkçe sözcüğüne bir katkı sağlaması bu şerhlerin önemini bir kez daha artırmaktadır. Türk Edebiyatı sahasında deyimlerin anlamları verilerek hazırlanan eserler daha çok 19.yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. 16. yüzyılda Sûdî'nin Gülistân ve Bostân şerhlerinde, deyimlerin anlamlarının yanı sıra, onların kullanılış şekilleri, deyimleri meydana getiren isim ve fiil soylu sözcüklerin çekimlenmiş hâlleri, deyimlerin yargılı ve yargsız anlatım biçimleri de yer almıştır.

Sûdî, Gülistân ve Bostân şerhlerinde, 16. yüzyılda günlük yaşamda ve siyasi hayatta hangi deyimlerin kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Şarihin bu iki eserinde tespit edilen deyimlerin günümüzde nasıl bir anlam ve yapı değişikliklerine uğradığı görülmektedir. Sûdî Efendi'nin eserlerinde bazı deyimlerin anlamlarını vermesi, bu dönemde yazılan edebî eserlerin anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Açıklamalar

- 1 Vecihe Hatiboğluna göre, “tâbir” sözcüğü “deyim” kelimesini karşılamamaktadır. Çünkü tâbir kelimesinin, eski metinlerde tek kelime için kullanılan bir sözcük olduğunu, deyim ise en az iki kelime olması gerektiğini ifade etmektedir (Hatiboğlu 1972: 194). Günümüzde deyimler üzerine yapılan araştırmalarda iki kelimedenden oluşan deyimlere de “tâbir” ifadesini kullananlar bulunmaktadır (Elçin 1992: 354).
- 2 Bu deyim, Sûdî'nin Gülîstân şerhinde “*meymûn 'ışıklı ma'nâsında isti'mâl iderler.*” cümlesinde yer almaktadır (Sûdî 1249: 342).
- 3 “Torş-rûy vaşf-ı terkîbidür ekşi yüzli dimekdür.” (Sûdî 1288a: 314). Metinde şarih bu deyim sîfat tamlaması olduğunu ifade etmiştir.
- 4 “Teng-dest vaşf-ı terkîbidür tar elli 'Arab şıfuru'l-yed dir, 'Acem tehi-dest ve teng-dest dir müflise.” (Sûdî 1288a: 390). Metinde şarih bu deyim sîfat tamlaması olduğunu ifade etmiştir.
- 5 Bu yazıda “*” işareti konan Farsça-Türkçe ortak deyimler, bu alanda yapılan çalışmalarda tespit edilememiştir (Tokmak 2001, Olgun 1972).
- 6 Naci Tokmak'ın eserinde bu deyim Farsçası “سر کس گيج رفتن” şeklinde yer almaktadır (Tokmak 2001: 29).
- 7 Bu deyim Muallim Naci'nin Sanihatü'l-Arab adlı eserinde bulunmamaktadır (Naci 2002), Ahmed Bâdî Efendi'nin eserinde anlamı verilmeden, bir örnek beyitle yer almaktadır (Bezzadeoğlu, Gürgendereli & Günay 2004: 1).
- 8 Siyaset ile ilgili olan bu deyim, Mehmet Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğünde yer almamaktadır (Pakalın 1993). Divan Edebiyatında atasözleri ve deyimleri ile ilgili yayınlanan eserlerde (Bezzadeoğlu, Gürgendereli, Günay 2004); (Tanyeri 1999), okçuluk terimleri ile ilgili yayınlanan makalelerde (Köksal 2001); (Aksoyak 1995), de bu deyim yer almamaktadır.
- 9 Düşü azmak: Uyurken atmış akmak (Saraçbaşı M. 2010: 401); Deyimin yer aldığı iki beyti E. Kemal Eyüboğlu aktarmaktadır. “Düşmişem vesvese-i vuslatına dünyâda / Bâri azdırsa düşümde beni şeytan-zâde.” (Sürûri); “Sakın ammâ ki muabbirlikden / Düşü azmışlar ile birlikte” (Sünbülzâde Vehbî) (Eyüpoğlu 1975: 153). Osman Baki Yey, Sünbülzâde Vehbî'nin beytini aynı maddede aktarmaktadır.

- 10 Bu deyim Hatice İçel'in "Necatî Beg Divanı'ndaki Deyimler adlı makalesinde "ekşi yüz" şeklinde ve "bir insanın istenmediğini, bir işten hoşlanılmadığını anlatan yüz" anlamında yer almaktadır (İçel 2004: 203).
- 11 Buna benzer deyim "gözünü toprak doyursun" şeklindedir. "Nedenli mal mülk edinse gözü doymuyor; ancak ölürse doyar." (Aksoy 1994: 822).
- 12 El tutmak: Bir iş vakit almak, uzun sürmek (Saraçbaşı M. 2010: 417).
- 13 Nefes çekmek: 1) sigara veya başka bir şeyin dumanını içine çekmek: "Ramazan sigarasının izmaritinden birkaç nefes çekti." -Ç. Altan. 2) esrar içmek. (Türk Dil Kurumu 2017).
- 14 Bu deyim günümüzde "Herkesi duyurmak açıkça bildirmek" manasındadır (Parlatır 2013: 248).
- 15 Günümüzde bu deyim "Davranışları ölçülü, olgun (kimse), vakur, ciddi." anlamında kullanılmaktadır (Saraçbaşı M. 2010: 39).
- 16 Ayağa düşmek: Bir iş yetkisi olmayan kişilerin düşüncelerine, önerilerine göre yürütülür duruma gelmek (Saraçbaşı M. 2010: 141). Edirneli Bâdî Efendi, bu deyim "Ayağına düştü." şeklinde Hâkânî, Yakînî, Vuslatî, Hevâyâ-i Kubûrizâde, Belîğ'den örnek şiiirler ile aktarır. (Beyzadeoğlu, Gürgendereli, Günay 2004: 26); M. Nejat Sefercioğlu, Helâkî Divanında bu deyim olduğunu bildirmektedir (Sefercioğlu 2010: 169); Hasan Kaya, bu deyim Emrî Divanı'nda olduğunu belirterek "yalvar yalvar olmak; ayağına kapanmak" manasına geldiğini söyler (Kaya 2011: 73).
- 17 Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler sözlüğünde, bu deyim benzer Gaziantep ağzında yaşayan "El ucuyla vermek" ve El ucuyla yapmak" deyimleri bulunmaktadır (Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler: Bölge Ağızlarında*, 2009: 306), (Kaçalın 2016: 318).
- 18 Günümüzde bu deyim mana olarak benzeyen "geceyi ayakta geçirmek" deyimini (Saraçbaşı M. 2010: 485). ile "geceyi gündüz etmek" deyimleri kullanılmaktadır (Saraçbaşı & Minnetoğlu 2002: 303).
- 19 M. Ertuğrul Saraçbaşı, bu deyim "Kan dökmekten çekinmeyen, bunu hırsıyla yapan." manasına geldiğini dile getirmektedir. Örnek olarak da Abdülhak Hamit Tarhan'ın bir cümlesini ve divan şairi Hayretî'nin bir beytini aktarmaktadır: "Hak yiyen insan kan içen insandan menhustur." (Abdülhak Hamit Tarhan) Bu cümlede deyim anlamı M. Ertuğrul Saraçbaşı'nın verdiği anlama uygundur. "İçdüğüm kandur şarâb-ı lâ'lı

- cânândan cüdâ / Yidüğüm gamdur müdâm ol mîve-i cândan cüdâ” (Hayretî, Divan) Burada M. Ertuğrul’un verdiği anlam Hayretî’nin beytindeki anlamı karşılamamaktadır (Saraçbaşı M. 2010: 719). Sûdî Efendi’nin deyim için verdiği anlam daha uygun düşmektedir.
- 20 Metin Yurtbaşı, bu deyime Sûdî Efendi’nin aktardığından farklı anlamlar vermektedir. 1. Adam öldüren kişi, korku, heyecan gibi sebeplerle olay yerinden dizinin bağı çözülüp kaçamamak; donup kalmak, şok geçirmek. 2. Kan görünce bayılmak (Yurtbaşı 2012: 356). Bu anlamları dışında M. Ertuğrul Saraçbaşı “ansızın ölmek manasının da olduğunu dile getirmektedir (Saraçbaşı M. 2010: 720). M. Nejat Sefercioğlu, bu deyimini geçtiği bir beyti Helâkî Divan’ından aktarmaktadır. “Kan tutupdur gözlerin kan itdügiyçün bî-günâh / Gerçi bîmar anlayup anı bu kâfer bağlamış.” (G / 69-2. 109) M. Nejat Sefercioğlu, deyimini anlamını Aksoy ve Parlatır’dan “adam öldüren kimse, şok geçirmek; kan görünce bayılmak; ansızın ölmek” şeklinde aktarmıştır (Sefercioğlu 2010: 187).
- 21 Günümüzde bu deyimini anlamı sözlüklerde şu şekilde geçmektedir: 1. Güvenmek, inanmak, umut bağlamak; 2. (Esk) Kalkışmak, karar vermek, kendini vermek; 3. Bir tarikata girmek, ikrara vermek (Saraçbaşı M. 2010: 196 - 197); Bir kimsenin yardım ve desteğine ihtiyaç olmak, birine inanmak ve güvenmek (Parlatır, *Deyimler* 2013: 169); Kendisine yardımcı olacağına inanıp bir kimseye ya da bir şeye güvenmek (Aksoy 1994: 631); Kendisine yardımcı olacağına inanıp bir kimseye ya da bir şeye aşırı bir beklentiyle güvenmek (Akyaçın 2012: 140); Bu deyim Edirneli Bâdî Efendi’nin eserinde Bağdadlı Ruhi ve Belîğ’in gazellerinden beyitler aktararak yer almıştır (Bezzadeoğlu, Gürgendereli, Günay 2004: 41).
- 22 Günümüzde bu deyim; karışmak, bir işin yapılmasına yardım etmek (Saraçbaşı M. 2010: 415); (Bir işe) yapılmasına yardım etmek (Aksoy 1994: 763); 1. Bir işe karışmak müdahale etmek. 2. Bir işin yapılmasına yardım etmek, katkıda bulunmak (Parlatır 2013: 348); yapmakta olan bir işe karışmak; araya girmek; yapılmasına yardım etmek, katkıda bulunmak (Yurtbaşı 2012: 291) manasında kullanılmaktadır.
- 23 Günümüzde bu deyim; bir iş vakit almak, uzun sürmek manasındadır (Saraçbaşı M. 2010: 417).
- 24 Günümüzde bu deyim “el vurmak” şeklindedir. Bu deyim; 1. Birini çağırarak ya da alkışlamak için ellerini birbirine vurmak. 2. Elle dokunmak. 3. (Esk.) saldırmak (Saraçbaşı M. 2010: 417) manalarında. Bazı

- deyim sözlüklerinde deyim olumsuz şekli bulunmaktadır. “el vurma- mak” dokunmamak; savsaklamak; bir işi yapmaya başlamamak, yanaş- mamak manasındadır (Yurtbaş 2012: 291).
- 25 Bu deyim günümüzdeki olumlu şekli, farklı anlamda kullanılmaktadır. “Ayağımı kaldırmak” hızla yürümek (Saraçbaşı M. 2010: 144).
- 26 Bu deyim benzer bir deyim “eli uzun” deyimidir. Fırsat buldukça ötebe- ri aşırın, hırsız anlamındadır (Saraçbaşı M. 2010: 427).
- 27 Benzer deyim “kulak tıkamak” (Saraçbaşı M. 2010: 818)
- 28 Benzer deyim “başı göğe ermek” (Saraçbaşı M. 2010: 179); (Parlatır, *Deyimler* 2013: 153).
- 29 Benzer deyim “ekmeğini eline almak” geçimini sağlayacak, ailesini ge- çindirecek bir işte çalışmaya başlamak (Parlatır, *Deyimler* 2013: 331).
- 30 Benzer deyim “tuz biber ekmek” (Saraçbaşı M. 2010: 1131).
- 31 Benzer deyim “kulağını bükmek” (Saraçbaşı M. 2010: 817); Bu deyim, Edirneli Bâdi Efendi’nin eserinde Fevrî, Hâzık, Bağdatlı Rûhî’nin divan- larından üç şiir örneğiyle yer almaktadır (Bezzadeoğlu, Gürgendereli, Günay 2004: 159).
- 32 Günümüzde bu deyim “ödlek” şeklinde tek kelime halinde yaşamaktadır (Parlatır vd. 1998: 1716).
- 33 Bu deyim günümüzde “Baş çekmek” şeklindedir. 1. Ön ayak olmak, ön- cülük etmek, ilk adımı atmak. 2. Halayın başında yer alıp oyunu idare etmek (Saraçbaşı M. 2010: 174); (Aksoy 1994: 617); (Parlatır 2013: 163) M. Nejat Sefercioğlu, bu deyim “baş kaldırmak, itaat etmemek, âsilik etmek, mütevâzî olmamak” anlamında açıklamıştır (Sefercioğlu 2010: 170).
- 34 Bu deyim günümüz sözlüklerinde “Yüzünü buruşturmak” şeklinde yer almaktadır. Yüzüne hoşnutsuzluk ya da öfke gösteren bir ifade vermek (Saraçbaşı M. 2010: 1249).
- 35 “Baş koymak” bir şey uğruna kendini feda etmek, ölümü bile göze almak (Saraçbaşı M. 2010: 175); (Parlatır 2013: 163); (Aksoy 1994: 627); M. Nejat Sefercioğlu bu deyim anlamını “güvenmek, çekinmeden başını ve canını teslim etmek, hürmet göstermek, itaat etmek.” şeklinde belirt- miştir (Sefercioğlu 2010: 172).
- 36 Nejat Sefercioğlu, bu deyim benzeri olan “Şarap dökmek” şeklini

- “kanlı gözyaşları dökmek, çok acı ve ızdırap çekmekten dolayı çok ağlamak” anlamında Helâkî Divanından aktarmıştır (Sefercioğlu 2010: 164).
- 37 Deyimler ile ilgili sözlüklerde bu deyim benzer maymun iştahlı deyimini aktarılmaktadır. Metin Yurtbaş, bu deyim anlamını, “Hevesi çabuk geçen, bugün bunu yarın ötekini beğenen” (Yurtbaş 2012: 390) ve Ömer Asım Aksoy, “Sevgi ve eğiliminde kararlılık bulunmayan, bugün şunu yarın ötekini beğenen” (Aksoy 1994: 963) anlamında olduğunu ifade etmişlerdir.
- 38 Bu deyim, Edirneli Bâdî Efendi'nin eserinde “kösteği kırdı” şeklinde, şiir örneği olmadan yer almaktadır (Beyzadeoğlu, Gürgendereli, Günay 2004: 158).

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (2014). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ömer Asım (1994). *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Aksoy, Ömer Asım (2009). *Atasözleri ve Deyimler: Bölge Ağızlarında*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Aksoyak, İsmail Hakkı (1995). “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* (1): 81-94.
- Akyalçın, Necmi (2012). *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*. Ankara: Ertem Matbaası.
- Bayram, Ali Kaya (2011). “Atasözleri ve Deyimlerin Divân Şiirinde Kullanımı ile Divânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6: 11-54.
- Beyzadeoğlu, Süreyya Ali, Müberra Gürgendereli & Fatih Günay (2004). *Edirneli Bâdî Efendi Armağan Divan Şiirinde Atasözleri ve Deyimler*. Haz. Şinasi Tekin & Gönül Alpay Tekin. Harvard : Harvard Üniversitesi.
- Elçin, Şükrü (1992). “Deyim”. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. C. III. 354.
- Eyüpoğlu, E. Kemal (1975). *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Hatiboğlu, Vecihe (1972). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- İçel, Hatice (2004). “Necatî Beg Divanı'ndaki Deyimler”. *TÜBAR* 15: 175-230.
- Kaçalın, Mustafa (Haz.). (2016). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- Kaya, Hasan (2011). "Emrî Divanı'nda Deyimler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* VI: 55-130.
- Köksal, M. Fatih (2001). "Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri'ne Ekler". *TÜBİAR* X: 234-253.
- Kurnaz, Cemal (1996). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tablîli*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Bahattin, Mehmet (1920). *Yeni Türkçe Lugat*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
- Naci, Muallim (2002). *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri*. Haz. Ö. H. Özalp. İstanbul: Yeni zamanlar Yay.
- Okatan, Halil İbrahim (2013). "Sûdî'nin Bostan Şerhinde Uygulanan Şerh Yöntemi ve Eleştirisi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/9. Ankara. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/271120625_115OkatanHalil%C4%B0brahim-1933-1968.pdf (Erişim tarihi: 26.04.2016).
- Olgun, İbrahim (1972). "Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (20): 153 - 172.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Parlatır, İsmail (2013). *Deyimler*. Ankara: Yargı Yay.
- Poyraz, Yakup & Ayhan Tergip (2010). "18. Yüzyıl Divân Şairlerinden Hâkim'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı III*: 15.
- Saraçbaşı, Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Saraçbaşı, Ertuğrul & İbrahim Minnetoğlu (2002). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Sefercioğlu, Mustafa (2010). "Helâkî Divanı'nda Türkçe Deyimler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* IV: 155 - 202.
- Sinan, Ahmet Turan (2008). "Deyim Kavramı Üzerine Notlar". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XVIII (2): 91 - 98.
- Sûdî. (1249). *Şerh-i Gülistân*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Sûdî (1288). *Şerh-i Bostân*. C. I-II. İstanbul: Matbaatü'l- Âmire.
- Şahin, Hatice (2009). "Kaşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler". *Turkish Studies* IV/III: 2020-2036.
- Önler, Zafer (1999). "Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler". *Türk Dilleri Araştırmaları* IX: 119-186.
- Tanyeri, Ali (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*. Ankara: Akçağ Yay.
- Tekin, Talat (1998). *Orhun Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yay.

- Tokay, Yaşar (2016). “Kitâbu Gülîstân Bî't- Türki'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi I.”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* VII/IV: 1561-1592.
- Tokmak, Naci (2001). *Telaffuzlu Türkçe - Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Simurg Yay.
- Türk Dil Kurumu. (2017). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&carama=kelime&guid=TDK.GTS.59007ca8a767d9.29464915 (Erişim tarihi: 26.04.2016).
- Yey, O. (t.y.). *Atasözleri ve Deyimleri Dilekler İleçler Temsili Fıkralar İstihşat ve İstidlalleri*. C. II.
- Yurtbaş, Metin (2012). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Özdemir Yay.
- Yılmaz, Osman Baki (2008). *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülîstân'ı (İnceleme-Tenkitle Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Turkish İdioms in Sharh of Gulistan and Bostan of Sûdî*

Fatih Yerdemir**

Abstract

While Bosnian Sûdî Efendi, who lived in 16th century was commenting of the works, Gulistân and Bostân of Sadi, who was one of the most important poets of Iran, used frequently the idioms of the Turkish saying assets. It is seen that some idioms, which are also included in Turkish's first written works, take place in these two works of Sudi. Some of the statements of these two Sûdî'n Turkish vocabulary identified in the commentary of the meanings given by the commentators. In our study, it was tried to find out the idioms that Sûdî Efendi explains the meanings in these two papers and to examine the structural and semantic features of the mentioned idioms.

Keywords

Sudi, Sharh of Gulistan , Sharh of Bostan, Sharh, Turkish idiom.

* Date of Arrival: 19 June 2017 – Date of Acceptance: 31 October 2017

You can refer to this article as follows:

Yerdemir, Fatih (2019). "Sûdî'nin Gülistân ve Bostân Şerhlerinde Türkçe Deyimler". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 191-214.

** Dr., Gazi University, TOMER – Ankara/Turkey
ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-3147-5012>
fatihyerdemir@hotmail.com

Турецкие фразеологизмы в толковании Ахмеда Суди Босневи к поэмам «Гулистан» и «Бостан»*

Фатих Ердемир**

Аннотация

Во времена Ахмеда Суди Босневи, жившего в 16 веке и составившего комментарии к поэмам «Гулистан» и «Бостан» одного из важнейших персидских поэтов Саади, использование тюркских фразеологизмов (идиом) было частым явлением. Некоторые идиомы, которые также включены в первые письменные памятники турецкого языка, встречаются в этих двух произведениях Суди. Значения некоторых идиом турецкого языка, присутствующие в этих комментариях Суди Эфенди к поэмам «Гулистан» и «Бостан», были даны самим комментатором. В данном исследовании сделана попытка выявить идиомы, которые объясняет Суди Эфенди, и изучаются структурные и семантические особенности упомянутых идиом.

Ключевые слова

Суди Босневи, Шерх-и Гюлистан, Шерх-и Бостан, шерх (толкование), турецкая идиома.

* Поступило в редакцию: 19 июня 2017 г. – Принято в номер: 31 октября 2017 г.

Ссылка на статью:

Yerdemir, Fatih (2019). "Sûdi'nin Gülistân ve Bostân Şerhlerinde Türkçe Deyimler". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 90: 191-214.

** Д-р, Университет Гази, TOMER – Анкара / Турция

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3147-5012>

fatihyerdemir@hotmail.com

Türk Dünyasında Kültür ve Yaratıcı Endüstri Yönetişimi Üzerine Bir Değerlendirme*

Serhat Kaymas**

Öz

Bu çalışma; ülkelerin yeni refah ve istihdam kaynakları olarak dikkat çeken kültür ve yaratıcı endüstrileri, gelişmekte olan ülkeler perspektifinden ele almayı amaçlamıştır. Çalışma; kültür ve yaratıcı endüstrileri, kamu politikaları ve yönetim modelleri arayışı ile gerçekleştirilen bir tartışma ile değerlendirmektedir. Bu doğrultuda; söz konusu endüstrilerin gelişmekte olan ülkeler için yeni bir “fırsatlar” alanını mı yoksa yirmi birinci yüzyılın şafağında, emperyalizmin yeni biçimlerini mi oluşturduğu Türk Dünyası özelinde değerlendirilmektedir. Çalışma; kamu politikaları analizi üzerinden, Türk Dünyası için bu alanda öneriler geliştirmiştir. Türk Dünyasının kültür ve yaratıcı endüstrileri yönetişimi için, örnekleri gelişmiş ülke deneyimlerinde gözlenen uluslararasılaşma modelinin sınanmasına yönelen çalışma, Türk Dünyasında kültür ve yaratıcı endüstrilerin yönetişimi için, gelişmekte olan ülkeler özelinde yönetim modellerini ele almıştır. Çalışma, Türk Dünyasında kültür ve yaratıcı endüstrilerin uluslararasılaşması temelinde öneriler geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kültür endüstrileri, yaratıcı endüstriler, internet erişimi, sayısal eşitsizlik, bilgi toplumu, kültür ve yaratıcı endüstrilerin yönetişimi.

* Geliş Tarihi: 14 Şubat 2018 – Kabul Tarihi: 17 Nisan 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Kaymas, Serhat (2019). “Türk Dünyasında Kültür ve Yaratıcı Endüstri Yönetişimi Üzerine Bir Değerlendirme”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 215-243.

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü – Ankara/Türkiye
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4096-1546>

ahmetserhat.kaymas@windowslive.com

Giriş

Neo liberal politikalar eliyle inşa edilen “küreselleşme”, “bilgi toplumu” ve bilgi temelli toplumsal dönüşüm tartışmalarının üzerinden geçen yirmi yılın ardından; bir “değerler dizisi” değişimini de içerecek denli yeni bir politika ve uygulama alanı olarak gelişen “yaratıcı ve kültür endüstrileri”, bu çalışmada gelişmekte olan ülkeler perspektifi içerisinde ele alınacaktır. Çalışmada; gelişmekte olan ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstrileri yönetişimi ilişkisi, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri özelinde, ele alınmakta ve alternatif bir yönetim modelinin geliştirilmesi için çaba gösterilmektedir.

Kültür ve yaratıcı endüstriler; ülkeler için istihdamın ve refahın yeni kaynakları olarak 1990’lı yıllardan itibaren, Avusturalya ve İngiltere öncelikli olmak üzere, gelişmiş ülkelerin politika ve uygulamalarını biçimlendiren yeni kaynaklar olarak gelişirken, gelişmekte olan ülkeler için de önemli bir tartışma uzamı oluşturur. Gerçekten de; gelişmekte olan ülkelerin küresel kültürel akış içerisinde nasıl yer edinebileceği? Neo liberal politikalar eliyle inşa edilen ve çoğu tek başına Amerika Birleşik Devletleri merkezli sınırlı sayıdaki bir dizi çok uluslu şirketin küresel egemenliğini pekiştiren küreselleşme sürecinin, bu kez kültür ve yaratıcı endüstriler eliyle birlikte geri mi döndüğü? Bilgi toplumu mirasının, insani yaratıcılığın, yeteneğin ve fikri hakların kullanılmasıyla yeniden metalaştırdığı dönemin bu kez kültür ve yaratıcı endüstriler deneyimi ile birlikte sermayenin hegemonyasını yeniden pekiştiren bir dönemin mi başladığı? Gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelere olan bağımlılığının kültür politikalarına yeniden dönerek nasıl aşılabileceği? Yukarıda sözü edilen tartışma alanlarının yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, “gelişmekte olan ülkeler” söyleminin, kültür ve yaratıcı endüstriler içerisindeki anlamının, en azından, genel bir fikir verebilmesi için tartışılması gerekmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Gelişmekte olan ülkeler söylemi, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılmasına rağmen, ülkelerin “gelişmiş” ve “gelişmekte olan” söylemini belirleyebilecek ölçütlerin nasıl seçilebileceği, halen yaygın bir tartışmanın odağında yer almaktadır. Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin belirlenebilmesi ve aralarında anlamlı bir ayrımın geliştirilebilmesi adına kullanılan “İnsani Gelişme Endeksi” (Human Development In-

dex-HDI) yukarıdaki belirleme için önemli bir örneği oluşturmaktadır. Ancak, ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirlemeye yönelik sözü edilen Endekslerin, ülkelerin gelişmişlik düzeyini ağırlıklı olarak ekonomik gelişmişlik üzerinden değerlendirilmesinin yetersiz olduğu, en azından bu çalışmanın yazarı tarafından, düşünülmektedir. Gerçekten de, ülkelerin gelişmişlik düzeyinin yalnızca ekonomik olarak değil diğer temel alanlarda da değerlendirilmesi gerekliliği açıktır. Örneğin, toplumsal cinsiyetler arasındaki eşitlik, toplumun sağlık hizmetlerine erişiminin yaygınlığı, eğitim olanaklarının geliştirilmesi, ülkelerin demokrasiye bağlılığının değerlendirilmesi ile özellikle bilgi toplumu tartışmaları dikkate alındığında, toplumun geniş kesimlerinin internet ile yeni enformasyon teknolojilerine erişimi ile kaynakların kullanımındaki eşitliğin sağlanması ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde anlamlı bir önceliğe ve öneme sahiptir. Bununla birlikte, İnsani Gelişmişlik Endekslerinin farklı bir açıdan daha eleştirilmesi gerekir. Gerçekten de; eğer ekonomik refah olanaklarının artışı, ülkelerin gelişmişliğini belirleyen neredeyse tek kaynağı oluşturmaktaysa, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme hızlarında gelişmiş ülkeleri geçmesi durumunda bu “genişlemenin” nasıl yorumlanabileceği tartışmalıdır.

Kültür ve yaratıcı endüstriler özelinde ise “gelişmişlik” düzeyinin nasıl değerlendirilebileceği, ekonomik verilerin ötesine geçen değerlendirmelere ihtiyaç duymaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konseyi (2010: 24) tarafından geliştirilen “gelişmekte olan ülkeler söylemi” anlamlı bir yanıt tam da bu bağlamda görünür kılmaktadır. Konseyin tanımı içerisinde gelişmekte olan ülkeler, “yaratıcı endüstrileri için yatırımcı eksikliği yaşayan, girişimci yeteneklerinin yetersiz olduğu, destekleyici finansman mekanizmasını oluşturamamış, kurumsallaştırma süreçleri ve yaratıcı endüstrilerinin geliştirilmesini teşvik eden yasal çerçevelerinin geliştirilmemiş” olduğu ülkeleri işaret etmektedir. Bu yönüyle tanım, ilk okuyuşta gelişmekte olan ülkeler olarak değerlendirilen ülkelere dair “keskin” bir eleştiri olarak görülebilir ise de gerçekte sözü edilen ülkelerin, bu alanda karşılaştıkları sorunlarını işaret etmektedir. (<http://www.unctadstat.unctad.org>, 2018: 1). BM Ticaret ve Kalkınma Konseyi Raporlarında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

yer almamakla birlikte, Türk Cumhuriyetleri “geçiş sürecindeki ülkeler” olarak değerlendirilmektedir. Türkiye ise, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konseyi’nin “Yaratıcı Ekonomi Görünüşü ve Ülke Profilleri Raporu’nda” (<http://www.unctad.org>, 2015: 9), dünyanın en çok kültür ve yaratıcı endüstrilerine ait mal veya hizmetleri ihracatı gerçekleştiren ülkeleri arasında yer almıştır. Türkiye, Malezya, Meksika, Çin Halk Cumhuriyetleri, Arjantin ve Güney Kore ile birlikte en çok kültür ve yaratıcı endüstri mal veya hizmeti ihraç eden ülkeleri arasında yer almaktadır.

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri’nin kültür ve yaratıcı endüstrileri alanında küresel kültürel akış içerisinde yeniden düşünülebilmesi adına oldukça önemli bir cesaret vermektedir. Bu çalışma içerisinde, bu alt bölümün henüz girişinde yer alan sorular üzerinden kültür ve yaratıcı endüstrilerin bir gelişmişliğe dair bir değerler dizisi içerisinde ele alınması tam da böylesi bir cesaret ile anlam bulmaktadır. Hartley, Potts, Cunningham, Flew, Keane ve Banks’in (2013: 106); küreselleşme ve yaratıcı endüstriler arasında birbirine paralel bir ilişki olmasına rağmen, bir yandan da böylesi bir endüstrinin neo liberal karaktere sahip olan küreselleşme sürecini geriletliğini belirtir. Fikri Zul Fahmi, Philip McCann ve Sierdjan Koster (2017: 1368) ise, kültür ve yaratıcı endüstrilerin yönetişimi adına gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıkları değerlendirir. Bu doğrultuda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki temel farklılıklar araştırmacılara göre şu şekilde maddeleştirilir: (1) Yaratıcı ekonomi politikalarının benimsenmesi ve uygulanması arasındaki “motivasyon” farklılıklarının belirgin bir biçimde dikkat çekmesi bu doğrultudaki ilk farklılıktır. Fahmi ve çalışma arkadaşlarının belirlediği üzere; Kuzey Amerika, Avustralya ve Avrupa’da, kültür ve yaratıcı endüstri politikaları yaratıcı ekonomi üzerinden bir bütün olarak ekonomilerinin yeni kazanımlar elde etmesine ve gelişmiş bölgeleri kadar ihmal edilmiş, sanayisini geliştirememiş, bölgelerinde yeni kalkınma stratejilerinin oluşturulmasına yönelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler de ise böylesi bir kalkınmanın aksine, yaratıcı ve kültür endüstrileri politikalarının kültürel metaların üretim harcamalarının düşürülmesi doğrultusunda tam da söz konusu ülkelerin, görece “avantajlarını” öne çıkartmaya yönelik bir çaba göstermektedir. (2) Gelişmiş ülkelerin bölgesel ekonomilerinin gelişmemiş olması bir diğer sorun alanını oluşturmaktadır. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin ihtiyaç duyduğu

teknolojik alt yapı eksikliği, yaratıcılığın ve entelektüel kapasitenin gelişmesinin engellenmesi ile sonuçlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin, kültür ve yaratıcı endüstri yönetişimi boyunca ortaya çıkan bir diğer sorun alanı ise (3) yaratıcı ve kültür endüstrilerinin gelişmesi için hayati bir öneme sahip olan fikri mülkiyet haklarının gelişmemiş olmasıdır. Fikri mülkiyet ve telif haklarının korunmasına önem verilmemesi, hatta fikri mülkiyet hakkı kavramına dair bir farkındalığın dahi geliştirilmemiş olması, gelişmekte olan ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstri politikalarının gelişimi üzerindeki başlıca engelleri oluşturmaktadır. Bu olumsuz görünüme rağmen, gelişmekte olan ülkelerin, bir dizi önemli olanağa sahip oldukları da belirtilmelidir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin, yakın kültürel alanlarda yer alan diğer ülkelerle ve çeşitli nedenlerle küresel olarak yaygınlık gösteren nüfuslarına yönelik sürdürülebilir bir politikanın aracı olarak kültür ve yaratıcı endüstrilerinin uluslararasılaşması yerine, gelişmiş ülkelere politika transferine yönelmeleri ise başlı başına önemli bir sorun olarak dikkat çekmektedir. Fikri Zul Fahmi, Philip McCann ve Sierdjan Koster'in (2017: 1372-1374) değerlendirdiği üzere, politika transferinin bir politika modeli olarak gelişmekte olan ülkelere kurumsallaşması başlangıcından itibaren bir dizi önemli sorunla çerçevelenmiştir. Bu doğrultuda; (a) bu süreçte kimin yer aldığı (b) neyin transfer edildiği ve (c) düşüncelerin nasıl transfer edilebileceği olmak üzere bir dizi önemli açıdan tartışılması gereken sonuçlara yol açmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin böylesi bir politika transferi yerine, özellikle kültür ve yaratıcı endüstrilerin yönetişimi için ihtiyaçları temelinde belirlenen yeni bir politikaya, kültür ve yaratıcı endüstrilerin uluslararasılaşması politikasına, dönmesinin anlamlı olduğu belirtilmelidir. Tomas Mitkus'un (2016: 31-32) değerlendirdiği üzere; gelişmekte olan ülkelere kültür ve yaratıcı endüstrilerin karşılaştığı iki önemli sorun ile "başa çıkılabilmesi" için kültür ve yaratıcı endüstrilerin söz konusu ülkelerdeki uluslararasılaşması politikasını yeniden düşünmenin bu doğrultuda anlamlı olduğu söylenmelidir. Mitkus (2016: 32), gelişmekte olan ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstri projelerinin ancak uluslararası ölçekte desteklenmesiyle küresel kültürel akış içerisinde yer alabileceğini belirtir. Gelişmekte olan ülkelerin, kültür ve yaratıcı endüstrilerini uluslararasılaştırması girişimleri, gelişmekte olan ülkelerin sağladığı, ya da taahhüt ettiği, vergi olanak-

ları ya da üretim maliyetlerinin düşürülmesi gibi imkânların sağlanması karşılığında gerçekleşirken gelişmekte olan ülkelerin, küresel kültürel akış içerisinde yer alabilmesi gittikçe güç bir sorun haline dönüşmektedir. Bununla birlikte, öncelikli olarak kültür ve yaratıcı endüstrilerin nasıl bir ekosisteme işaret ettikleri öncelikli olarak ele alınarak, tartışmanın Türk Dünyasına doğru genişletilmesi anlamlı olacaktır.

Kültür ve Yaratıcı Endüstrilerin Kısa Tarihçesi

Kültür ve yaratıcı endüstriler, refah ve istihdamın yeni kaynakları olarak, 1990'lı yılların son döneminden itibaren öncelikle gelişmiş ülkelerin ardından küresel düzeyde de gittikçe genişleyen bir ilginin odağında yer almasına rağmen; “yaratıcı endüstri” kavramının, öngörüldüğünün aksine, yeni olmadığı söylenmelidir. John Hartley (2005'den aktaran Hocoğlu 2015: 190), “yaratıcı endüstri” kavramının ilk olarak on sekizinci yüzyılın “yaratıcı sanatlar” ve “kültürel endüstriler” fikirlerinin birbirine dönüştürülmesi ve böylesi bir dönüşüm içerisine tüketici ve vatandaş terimlerinin eklenmesi ile ortaya çıktığını belirtir. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin, en azından ilk değerlendirme aşamasında, “eklektik” bir doğasının olduğu söylenebilir ise de gerçekte kavram ve bileşen alanların kendi içerisinde bir uyum oluşturduğu dikkate alınmalıdır. Bir diğer unsur ise; kültür ve yaratıcı endüstriler kavramı içerisinde kullanılan “kültür endüstrileri” teriminin, siyasa eliyle politika alanına dönüşüdür. Bununla birlikte, kitlesel eğlence anlayışı doğrultusunda eleştirildiği 1940'lı yılların ardından üzerinden geçen nerede ise yarım asrın ardından yaratıcı ve kültür endüstrileri politikaları içerisinde yeniden yer edinmesine rağmen, her iki kavramın farklı öznellikleri ve farklı üretim güçleri ile ilişkileri evrenini temsil etmesidir. Angela McRobie'nin (2016: 10-11) değerlendirdiği üzere, 1940'lı yıllar boyunca kitlesel eğlence ve kitlesel üretim aracı olarak Frankfurt Okulu teorisyenlerinin kültür endüstrisi eleştirisi ilk eleştiri dizgesini oluşturur. Bu dönemin ardından 1980'li yıllar ve devamında Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin niteliksiz bir eğlencenin yayılışı ile daha önemlisi popüler kültür eliyle yok edilen sınıf mücadelesinin aracı olarak kültür endüstrilerini eleştirilerinin odağında aldıkları görülür. Ancak, eleştirilerin aslında Fordist üretim ilişkilerinin bu kez kültürel alan

içerisinde yeniden üretilmesi olarak görülen bir kültür endüstrisi üzerine yapıldığı belirtilmelidir. Kültür endüstrileri eliyle Fordizmin kültürel alandaki inşası, son kertesinde “kitlelerin aldatılışı olarak kültür endüstrileri” (Raunig 2013: 1-4) değerlendirmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, Fordist dönemin kültürel simgesi olarak kültür endüstrileri anlayışının, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin üretim ilişkileri içerisinde genişleyen konumu ile simgelenen Post – Fordist, sanayi sonrası, toplum biçimlerinin kültürel simgesi olarak “kültür ve yaratıcı endüstriler” ile radikal bir ayrışma içerisinde olduğu belirtilmelidir.

Kültür ve yaratıcı endüstrilere dair çağdaş söylemler, kitlelerin aldatılması olarak kültür endüstrileri düşüncesini terk etmiş ve kültürel mal ve hizmet üreten sektörler olarak tanımlamıştır. Örneğin, Dal Yong Jin (2015: 56) kültür ve yaratıcı endüstrilerinin, ülkelerin yeni refah ve istihdam kaynakları olarak ekonominin diğer sektörleri kadar önemli olduğunu ve böylesi bir bileşkenin, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin kültürün gelişimindeki öncü rolü ile ilişkili olduğunu belirtir. Bu açıdan bakıldığında Post Fordist üretim yapısının ve ilişkilerinin bağlamını oluşturduğu kültür ve yaratıcı endüstrilerin; Terry Flew ve Stuart Cunningham’ın (2010: 116-117) işaret ettiği üzere; geniş bir alana yayılırken, kültür ve yaratıcılığı bu kez insani sermaye ile birleştirerek bir dizi alandaki değişimin öncülüğünü oluşturdukları söylenmelidir. O denli ki, ülkelerin kültür politikaları alanına yeniden dönmesi bir yana, enformasyon toplumu ve enformasyon toplumuna dönüşüm politikalarının bu kez, “yaratıcı ekonomi” söylemi ile bütünleşerek kültür ve yaratıcı endüstriler içerisinde yeniden kurulması, yukarıda sözü edilen farklı bir “öznelliğin” sınırlarını oluşturmaktadır.

Kültür ve yaratıcı endüstrilerin hem “eklektik” yapısı ve hem de geniş bir alana yayılması öte yandan bu endüstrilere refah ve istihdamın yeni kaynakları olarak ülkeler ve ulus üstü düzenleyici örgütler tarafından gösterilen ilgi, kültür ve yaratıcı endüstrilerin tek bir tanımın paydası altında değerlendirilmesini engellemektedir. Bu açıdan, aşağıdaki Tablo 1 içerisinde gerek ülkeler ve ulusal düzenleyici otoriteler ve gerekse ulus üstü örgütler tarafından yapılan kültür ve yaratıcı endüstri tanımlarının bir bütünlük içerisinde yansıtılması anlamlı olacaktır.

Tablo 1. *Ulusal ve Ulus Üstü Düzenleyici Örgütler İçerisinde Kültür ve Yaratıcı Endüstri Tanımları*

Kültür ve Yaratıcı Endüstri Tanımı Yapan Kurum	Kültür ve Yaratıcı Endüstri Tanımı
 İngiliz Kültür, Medya ve Spor Genel Müdürlüğü (DCMS 2001: 9)	Bireysel yetenekler ve yaratıcılık temelinde, fikri mülkiyet haklarının kullanılması ve geliştirilmesiyle istihdam ve refah yaratan endüstrilerdir.
 Birleşmiş Milletler Ticaret, Kalkınma ve Gelişim Kongresi (UNCTAD 2008: 4)	Yaratıcı endüstriler, yaratıcılık ve entelektüel sermayenin temel girdi olarak kullanıldığı mal ve hizmetlerin yaratıldığı, üretildiği ve dağıtıldığı sektörleri oluşturur.
 Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (2018: 1)	Kültürel sanatsal veya kültürel mirasla bağlantılı bir doğaya sahip olan ürün, hizmet veya eylemlerin üretimini, ilettilmesini, dağıtılmasını ve / veya ticarileştirilmesini birincil amacı olarak belirleyen eylemlerin gerçekleştirildiği sektörlerdir.
 Dünya Fikri Haklar Örgütü (2018: 1)	Telif veya telif hakları ile ilgili hakların kullanıldığı endüstriler genellikle telif hakları temelli ya da yaratıcı endüstriler olarak isimlendirirler.
 Avrupa Konseyi (2012: 2)	Yaratıcı endüstriler, yaratıcı mal ve hizmetlerin yaratımı, üretimi ve / veya dağıtımı ve bunlar gibi yaratıcı unsurların daha geniş bağlamda ve diğer sektörlerle bütünleşmesi ile ilgili eylemlerden oluşur.

Yukarıda Tablo 1 içerisinde, ulusal ve ulus üstü örgütler eliyle geliştirilen bir dizi yaratıcı endüstri tanımının, farklılıklar içeren yönlerine rağmen ortak olarak vurgulanan yönlerinin de olduğu söylenmelidir. Gerçekten de, kültürel ve yaratıcı endüstriler (1) bilgi toplumu kavrayışının yeniden keşfedilmesiyle ilgili olarak bilgi temelli yeni bir ekonominin, yaratıcı ekonomi, bu doğrultuda da yeni istihdam alanlarının oluşturulduğu sektörler olarak tanımlanmaktadır. (2) Bu doğrultuda yaratıcı endüstriler; bilgi toplumu mirasını, bireysel yetenek, yaratıcılık ve fikri hakların kullanılması ve geliştirilmesi ile insani sermaye ile birleştirerek yeni bir dizi alanla ilişkilendirirken aslında daha önce de belirtildiği üzere oldukça geniş ancak

belirginlikten uzak bir sektör bileşkesini işaret etmektedir. (3) Tanımlar içerisindeki bir diğer önemli unsur ise; yaratıcı endüstrilerin özellikle gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bir kalkınma politikasının odağında yer almasıdır. Bununla birlikte, kültür ve yaratıcı endüstriler içerisinde “kültürü” vurgulayan iki tanımın Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konseyi (UNCTAD) ile yine Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür (UNESCO) Örgütü tarafından gerçekleştirildiği görülür. Yaratıcı endüstrilerin bir ekonomi politikası içerisinde mi yoksa bir kültür politikası içerisinde mi ele alınması gerektiği henüz gelişmekte olan bir alan olarak kültür ve yaratıcı endüstrilerin nasıl bir yönetim modeline sahip olması gerekliliği kamu politikaları gündemindeki önemli bir tartışma alanı olarak yer edinir. Gillian Doyle (2016:39); kültür ve yaratıcı endüstrilerin yönetim modellerinde sosyo ekonomik boyutlar ile ekonomik boyutların eş zamanlı olarak var olması gerektiğini belirtir. Bununla birlikte; Fikri Zul Fahmi, Philip McCann ve Sierdjan Koster (2017: 1369-1370); gelişmekte olan ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstrilerinin yönetim modellerinde iki ana eğilimden birisinin ağırlık kazandığını ifade eder. Kültür ve yaratıcı endüstrileri, kamu politikaları içerisinde ele almanın ilk yolu; kültürel politikalar ve kültürel ekonomi üzerine özel bir vurgu geliştirebilir. Böylesi bir vurgu içerisinde ülkelerin, kültür politikalarına yeniden dönmesi ya da Fahmi ve çalışma arkadaşlarının ifade ettiği üzere “ekonomilerin kültüre dönmesi” teşvik edilirken, kültürel metalar ekonomik değerinden bağımsız olarak ele alınır. Kamu politikaları içerisinde kültür ve yaratıcı endüstrileri değerlendirmenin ikinci yöntemi ise, ilk görüşün aksine bu kez “kültürün ekonomik bir değere sahip olmasını” amaçlar. Bu doğrultuda, Fahmi ve arkadaşlarının belirlediği üzere böylesi bir yaklaşımın temel sorusu; “insanların, fikirleri aracılığı ile nasıl refah sahibi olabileceği” üzerine yoğunlaşır. Ancak böylesi bir soru, kültür ve yaratıcı endüstrilerin geniş bir alana yayılırken, yönetim tartışmaları içerisinde öncelikli olacak alanın “kültür mü?” ve “ekonomi mi?” soruları üzerinden ikileme yol açmaktadır. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde söz konusu ikilemin, hem sürdürülebilir kalkınmanın aracı olarak hem de kültürel mirasın korunabilmesi ve geliştirilebilmesi adına, kendi içerisinde bir bütünlük oluşturması gerektiği açıktır. Ancak, özellikle gelişmiş ülkelerde bir kamu politikası aracı olarak geliştirilen kültür ve yaratıcı endüstriler politikalarının, gelişmekte

olan ülkeler için tek boyutlu bir politika önerisi geliştirmesi ve böylesi bir “öneri” doğrultusunda gelişmekte olan ülkeleri yönlendirmesi en azından bir egemenlik ilişkisi içerisinde düşünüldüğünde anlaşılması güç bir durum olarak değerlendirilmemesi gerekir. O denli ki, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru tek boyutlu olarak gerçekleşen “politika transferlerinin” bir kamu politikası olarak üzeri örtülü amaçlarının değerlendirilmesi dahi böylesi bir tek boyutluluğu ortaya çıkartmaktadır. Bununla birlikte, daha önceki kısımlar içerisinde belirtildiği üzere kültür ve yaratıcı endüstrilerin oldukça geniş bir alana yayılmış olması aslında gelişmekte olan ülkelerin, kamu politikası olanaklarını da açık bir biçimde görünür kılmaktadır.

Kültür ve Yaratıcı Endüstrilerin Sınıflandırılması ve Küresel Mali Büyüklüğü

Gelişmekte olan ülkeler ve kamu politikaları söz konusu olduğunda, kültür ve yaratıcı endüstrilerin nasıl bir yönetim modeline sahip olması gerektiği yönündeki soru daha da önem taşımaktadır. Bu doğrultuda da, söz konusu endüstrilerin nasıl sınıflandırılabileceği önemli bir diğer tartışma gündemini oluşturmaktadır. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin hem oldukça geniş bir alanda değerlendirilmesi hem de böylesi bir genişliğin aslında birbiriyle ilişkili olsa da eklektik bir niteliğinin olması, kültür ve yaratıcı endüstrilerin de geniş bir bağlam içerisinde sınıflandırılmasına yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin, kültür ve yaratıcı endüstrilerin bir dizi alanında ev sahipliği yapmasının ötesinde, kültürel mirasın söz konusu endüstriler içerisindeki konumu düşünüldüğünde, bizzat bu endüstrilerin merkezini oluşturmaları sözü edilen geniş bağlamın içeriğini oluşturmaktadır. Tablo 2’de kültür ve yaratıcı endüstrilerin sınıflandırılmasına dair değerlendirme yer almaktadır. Bununla birlikte, Tablo 2 içerisinde yer alan sınıflandırmanın gelişmiş ülkelerin ulusal politikaları ile kültür ve yaratıcı endüstrilerin yönetim modelleri içerisinde önemli bir etkiye sahip olan Ulus Üstü Örgütler ile Düzenleyici Otoritelerin yaklaşımlarının ağırlık taşıdığı belirtilmelidir.

Tablo 2. *Kültür ve Yaratıcı Endüstrilerin Sınıflandırılması* (UNCTAD, 2010 ve Ghys 2010'dan aktaran <http://www.ccp.gov.tr>, 2013:16).

Sınıflandırma Mantiği	Sınıflandırma Stratejisi Olmadan Basit Listeleme	Merkezde Kültür ve Çevresinde İşlevlerine Göre Sınıflandırma	Merkez Çevre Ayrımı Olmaksızın İşlevlere Dayanan Sınıflandırma	Kültür Endüstrilerinde Telif Hakkının Rolüne Dayanan Sınıflandırma	Üretilen Kültürel İçeriğin Doğasını Ölçmeye Dayanan Sınıflandırma İle Toplumun Kültürünün Şekillenmesinde Kültür Sektörlerinin Etkisini Ölçmeye Dayanan Sınıflandırma
Kültürel Endüstriler	İngiliz Kültür, Medya ve Spor Genel Müdürlüğü	Birleşmiş Milletler, Ticaret ve Kalkınma Komisyonu (UNCTAD)	Hollanda Yaratıcı Hizmetler Reklamcılık Tasarım (Mimari dâhil) Yeni Medya	Dünya Fikri Haklar Örgütü (WIPO) Telif Hakkı	Üretilen Kültürel İçeriğin Doğasını Ölçmeye Dayanan Sınıflandırma
Reklamcılık Mimarlık Antikalar Görsel-İşitsel Ürünler Giysi ve Ayakkabı Meslek Birlikleri El Sanatları Yaratıcı Sanatlar Yaratıcı Hizmetler Tasarım Moda Film ve Video Ev Eşyaları Miras İnternet Edebiyat Müzeler ve Kütüphaneler Müzik Yeni Medya Gösteri Sanatları Yayıncılık Rekreasyon ve Etkinlikler Kültür Sektörleri için Kaynaklar (boş kayıt malzemeleri vb.) Yazılım Ses Kayıtları Spor Türleri Televizyon ve Radyo Oyuncaklar	Reklamcılık Mimarlık Sanat ve Antikalar El Sanatları Tasarım Moda Film ve Video Müzik Gösteri Sanatları Yayıncılık Yazılım Televizyon ve Radyo Bilgisayar Oyunları	Miras Kültürel Mekanlar Geleneksel Kültürler Sunumlar Sanatlar Gösteri Sanatları Görsel Sanatlar Medya Görsel İşitsel Ürünler Yayıncılık Basılı Yayınlar İşlevsel Ürünler Yaratıcı Hizmetler Tasarım Yeni Medya	Medya ve Eğlence Yazarlık Film Endüstrisi Yayıncılık Sanatlar Gösteri Sanatları ve DVD / CD Satışı Görsel Sanatlar Rekreasyon ve Etkinlik	Merkez Telif Hakkı Endüstrileri Reklamcılık Meslek Birlikleri Film ve Video Müzik Gösteri Sanatları Yayıncılık Yazılım Televizyon ve Radyo Görsel ve Grafik Sanatlar	Eş Merkezli Daireler Modeli Merkezi Yaratıcı Sanatlar Müzik Gösteri Sanatları Görsel Sanatlar Diğer Merkezi Kültürel Endüstriler Film Müze Kütüphaneler

Video ve Bilgisayar
Oyunları
Görsel ve Grafik
Sanatlar
Yazarlık

Birbirine Bağımlı	Geniş Anlamda
Telif Hakkı	Kültürel Endüstriler
Endüstrileri	Miras Hizmetleri
Boş kayıt	Yayıncılık
Malzemeleri	Ses Kayıtları
Tüketici	TV ve Radyo
Elektronij	Video ve Bilgisayar
Müzik	Oyunlar
Enstrümanları	
Kâğıt	Toplumun
Fotokopi ve Fotoğraf	Kültürünün
Malzemeleri	Şekillenmesinde
	Kültür Sektörlerinin
	Etkisini Ölçmeye
	Dayanan
	Sınıflandırma
	Sembolik Metin
	Modeli
	Merkezi Kültürel
	Endüstriler
	Reklamcılık
	Film
	İnternet
	Müzik
	Yayıncılık
	TV ve Radyo
	Video ve Bilgisayar
	Oyunları
	Çevresel Kültürel
	Endüstriler
	Yaratıcı Sanatlar
	Sınırdaki Kültürel
	Endüstriler
	Tüketici Elektronik
	Moda
	Yazılım
	Spor Türleri
Kısmi Telif Hakları	
Endüstrileri	
Mimarlık	
Giysi ve Ayakkabı	
Tasarım	
Moda	
Ev Eşyaları	
Oyuncaklar	

Tablo 2, kültür ve yaratıcı endüstrilere dair oldukça geniş bir bağlam oluştururken, bir yanda da kapitalizmin metalaştırma mantığının genişlediği bir

alan olan bu endüstrileri görünür kılmaktadır. Gerçekten de, yukarıda yer alan geniş sınıflandırma içerisinde de değerlendirilebileceği üzere, sınıflandırmayı gerçekleştiren bütün kaynakların nerede ise ortak olarak yüksek bir meta değerinin ve hızlı bir metalaştırmanın yaygın olarak yer alabileceği alanlara yöneldiği görülür. Bununla birlikte söz konusu alanların önemli bir metalaştırma değeri içermesine rağmen, son kertesinde, gelişmekte olan ülkelerin değil ancak gelişmiş ülkelerin egemenliğini pekiştirebilecek alanları oluşturduğu da söylenmelidir. Bu açıdan bir diğer eleştiri ise; yukarıdaki sınıflandırmaların kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi yerine kültürün ticarileştirilmesine doğru bir eğilimi izlemesidir. Küresel düzeyde ele alındığında; kültür ve yaratıcı endüstrilerin dikkate değer bir mali büyüklük üretmiş olması önemli ise de henüz başlangıcından itibaren, kapitalizmin metalaştırma mantığını egemen kılan yaklaşımların uzun dönemi içerisinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yeni eşitsizlik biçimlerini egemen kılma potansiyeli bulunmaktadır. Nicholas Garnham (2006: 17); yaratıcı endüstri politikalarının açık bir biçimde 1980’li ve 1990’lı yılların karakteristik niteliklerini birlikte taşıdığını belirler. Garnham’a göre; neo liberalizmin özelleştirme ve ticarileştirme eğilimi, yaratıcı endüstrilere de yansımıştır. Bu doğrultuda, yaratıcı endüstrilere ilişkin yönetim politikalarının da yine neo liberal küreselleşme döneminin gölgesinde, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru bir küresel kültürel akış mimarisi tasarımı içerdiği söylenmelidir. Kültür ve yaratıcı endüstrilere dair bir diğer önemli belirleme ise; “yeni” bir küreselleşme ve küresel kültürel akış sürecinin olanaklı olduğunu görünür kılmasıdır. Küreselleşme sürecinin derinleşmesiyle birlikte, emtia ticaretinden gittikçe küresel ekonomi politikaların özel bir uğrağı olarak, küresel ticaretin kültürel hizmet ve ürünlerine doğru genişlemesi küresel düzeyde “kültür ve yaratıcı endüstri” ticaretini görünür kılmaktadır. 2017 yılında ilk kez gerçekleştirilen “Kültürel ve Yaratıcı Endüstrilerin İlk Küresel Harita Çalışması” (<http://www.worldcreative.org>, 2017: 5) bu açıdan genel bir fikir verebilme kapasitesine sahiptir. Örneğin 2017 yılında, küresel olarak kültürel ve yaratıcı endüstrilerin 2.250 milyar dolarlık bir mali büyüklüğe ulaştığı ve bu yönüyle küresel düzeyde, 1.570 milyar dolarlık gelir elde eden, telekomünikasyon sektörünü geride bıraktığı rapor içerisinde belirtilmiştir. Ulaştığı mali büyüklüğün yanı sıra, istihdam potansiyeli ile de dikkat çeken kültürel ve yaratıcı endüstrilerin, bu dönem içerisinde, dünya nüfusunun %1’i olan 29.5 milyon kişiye is-

tihtdam olanağı sağladığı belirlenmiştir. Ülkelerin refah ve istihdamlarına ilişkin önemli bir kaynak olarak ortaya çıkan kültür ve yaratıcı endüstrilerin bölgelere göre istihdam ve refah seviyelerine katkısı aşağıdaki Tablo 3 içerisinde yer almaktadır.

Tablo 3. *Küresel ve Yaratıcı Endüstrilerin Bölgelere Göre Oluşturduğu Mali Büyüklük* (<http://www.worldcreative.org>, 2017: 5).

Yaratıcı Endüstri Ticaretindeki Bölgeler	Kültürel / Yaratıcı Endüstrilerin Mali Büyüklüğü	Kültürel / Yaratıcı Endüstrilerin Kıtalara Göre Oluşturduğu İstihdam	İstihdamın Yoğunlaştığı Alanlar
Afrika ve Ortadoğu	Küresel endüstri gelirlerinin %3'ü bu bölgede oluşturulmuştur. 58 milyar dolarlık bir bütçeye sahiptir.	Küresel düzeyde, istihdamın %8'i bu bölgede oluşturulmuştur.	Etnik Müzik ve Sinema (Nollywood)
Asya-Pasifik	Küresel kültür ve yaratıcı endüstri gelirlerinin %33'ü bu Bölge içerisinde elde edilmiştir.	Küresel düzeyde istihdamın %43'ü bölgede gerçekleşmiştir.	Küresel kitap üretimi ve yazılı basın.
Avrupa	Küresel kültür ve yaratıcı endüstri gelirlerinin %32'si olan 709 milyar dolar Avrupa'dan elde edilmiştir.	Küresel düzeyde istihdamın %26'sı bölgede gerçekleşmiştir.	Müzecilik ve yaratıcı şehirler ağı.
Latin Amerika ve Karayipler	Kültür ve yaratıcı endüstrilerden elde edilen gelirin %6'sı, bu bölgeden elde edilmiştir.	1.9 milyon kişiye istihdam olanağı sağlanmıştır.	Unesco tarafından "dünya mirası" olarak arkeolojik siteler. Çok uluslu medya şirketleri.
Kuzey Amerika	Kültür ve yaratıcı endüstri bileşkesinden elde edilen gelirin %28'i bölgeden elde edilmiştir.	Küresel istihdamının %16'sı bu bölgededir.	Dijital içerik. Görsel İşitsel Yayıncılık.

Tablo 3 içerisindeki veriler; gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde, kültür ve yaratıcı endüstrilerin söz konusu ülkeler için hem “olanakları” ve “fırsatları” ancak aynı zamanda “tehditleri” ve “eşitsizlikleri” görünür kıldığı söylenmelidir. Gerçekten de, ülkeleri eşsiz kılan somut olmayan kültürel miraslarının sunduğu olanakların hemen yanında gelişmekte olan ülkelerin bilgi toplumuna geçiş sürecine henüz hazırlıklı olmadıkları Tablo 3 içerisinde, bölgesel ayrımlar dikkate alındığında, söylenebilir. Christiaan De Beukelaer (2014: 233); gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin önemli bir unsuru olarak kültür ve yaratıcı endüstriler politikalarını geliştirdiklerini belirtir. Aşağıdaki alt bölüm içerisinde gelişmekte olan ülkelerde kültür ve yaratıcı endüstriler, kamu politikaları bağlamında ele alınmaktadır.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Kültür ve Yaratıcı Endüstriler

Afrika'nın, kültürel sektörleri için “Pan-Afrika” şemsiye örgütü olarak kurulan “Arterial Ağının”, 2011 yılından itibaren, düzenli olarak, Afrika Yaratıcı Ekonomi Konferanslarını düzenlemesi gelişmekte olan ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstrileri için ilk örneği oluşturmaktadır. Afrika'nın bölgesel olarak gerçekleştirdiği çalışmaların yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin tekil örnekleri de kültür ve yaratıcı endüstrilerin anlamlı bir dizi proje ve çalışmanın odağına yerleştiğini görünür kılmaktadır. Lübnan'ın başkenti Beyrut'un “yaratıcı şehir” statüsüne alınması ve kentsel yerleşimlerde kültürel ekonomilerin canlandırılmasına ilişkin bir diğer örneği oluşturmaktadır. Bu örneklerin yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerin aralarında kültür ve yaratıcı endüstrilere dair yeni ulus üstü örgütlenmeleri geliştirmeleri ise bu bağlamda dikkat çeken bir diğer örneği oluşturmaktadır. Pasifik Ülkeleri Sekreterliği'nin kurulması, ulus üstü ağların nasıl kurulduğuna dair bir örneği oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kültürün bir ticarileştirme sürecinin odağında yer alıp alamayacağı tartışmalı olsa da, kültürel üretimin ya da kültürel bir değer taşıyan metaların küresel ticarete konu olması yirminci yüzyılın özel bir uğraşını oluşturur (Smith 2006: 14).

Neo liberal politikaların hegemonyası altında, gelişmekte olan ülkelerin nerede ise yok sayıldığı küresel kültürel akış yerine, kültür ve yaratıcı endüstriler politikaları ve yönetim modelleri eliyle gelişmekte olan ülkelerin, küresel kültürel akış süreci içerisinde genişleyen bir yer edinebilmesi olanaklı hale

gelmiştir. Lee Artz (2015: 31-32), Nijerya film endüstrisinin, Nollywood, üretilen ve dağıtılan film sayısı itibari ile küresel olarak Hindistan film endüstrisinin, Bollywood, ardından ikinci olduğunu belirtir. Nijerya film endüstrisinin, küresel kültürel akış içerisindeki konumu, gelişmekte olan ülkelerde kültür ve yaratıcı endüstrilerinde uluslararasılaşma eliyle nasıl bir yer edinebileceğine dair özel bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin, kültür ve yaratıcı endüstrileri eliyle küresel kültürel akış içerisinde edindikleri yer, henüz gelişmiş ülkelerin bu alandaki konumunun ardında kalmakla birlikte, özel bir dikkat çekmektedir. Gerçekten de, küresel olarak değerlendirildiğinde Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konseyi'nin gelişmekte olan ülkelerde yaratıcı ekonomi raporu içerisinde belirtildiği üzere, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri 2012 yılında geçmeleri, kültür ve yaratıcı endüstriler eliyle küresel kültürel akışın değişen mimarisini görünür kıldığı çalışma olarak kayda değerdir. Aşağıdaki Tablo 4 içerisinde, genel bir karşılaştırma ve bunun ötesinde gelişmekte olan ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstriler alanındaki ilerlemesini görünür kılabilmek için 2010 yılı dönemi içerisinde; gelişmiş, gelişmekte olan ve geçiş sürecindeki ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstriler içerisindeki ihracatı verilmektedir. Bununla birlikte Tablo 4 ve ardından gelen Tablo 5 içerisinde yer alan verilere ilişkin bir açıklama yapılması gerekmektedir. Kültür ve yaratıcı endüstriler içerisinde üretilen değerlere ilişkin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin potansiyellerinin birlikte değerlendirildiği çalışmaların oldukça sınırlı olması bir yana, çalışma içerisinde söz konusu iki tablo, kültür ve yaratıcı endüstrilerin ilk dönemi ile sonraki dönemleri arasında bir karşılaştırma yapılmasına olanak tanıdığı için kullanılmıştır. Gerçekten de, gelişmekte olan ülkeler için kültür ve yaratıcı endüstrilerin ilk dönemi, ihracat açısından, gelişmiş ülkelere göre oldukça sınırlı bir uzam oluşturmuşken, Tablo 5 içerisinde de yer aldığı üzere, sonraki yıllarında gelişmekte olan ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstrileri alanında gelişmiş ülkeleri geçtikleri görülmektedir.

Tablo 4. *Küresel Olarak Kültür ve Yaratıcı Ürünler İhracatı* (UNCTAD 2010: 308-311'den aktaran Beukealer 2014: 235. İhracat verileri, milyon dolar düzeyindedir).

Ürün Grubu	Dünya Geneli	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Sürecindeki Ülkeler
Sanat ve Zanaat	32,323.00	11,443.00	20,715.00	164.00
Görsel İşıtsel	811.00	726.00	75.00	10.00
Tasarım	241,972.00	117,816.00	122,439.00	1716.00
Yeni Medya	27.75	13,248.00	14,423.00	82.00
Performans Sanatları	26,136.00	22,539.00	3323.00	274.00
Yayıncılık	48,266.00	38,753.00	8138.00	1376.00
Görsel Sanatlar	29,730.00	22,578.00	7097.00	56.00
Yaratıcı Ürünler Toplamı	400,992.00	227,103.00	176,211.00	3678.00

Tablo 4 içerisinde sunulan veriler değerlendirildiğinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsiz bir ilişkinin varlığından söz edilmesi anlamlı olacaktır. Öyle ki, gelişmiş ülkelerin yaratıcı sektörlerin genelinde gerçekleştirdikleri ihracatın, gelişmekte olan ülkelerin toplam ihracatının nerede ise iki katına ulaşması söz konusu eşitsizliği görünür kılmaktadır. Ancak bu durum, kültür ve yaratıcı endüstrilerin ilk dönemi için geçerlidir. Gerçekten de, gelişmekte olan ülkelerin, 2012 yılından itibaren gelişmiş ülkeleri ihracat alanında geçtiği, hatta Türkiye'nin söz konusu tarihte en çok ihracat gerçekleştiren 18. ülke olduğu, belirtilmelidir. Aynı Rapora göre (<http://www.unctad.org>, 2015: 1); gelişmekte olan ülkeler 2012 yılında küresel kültür ve yaratıcı endüstriler ihracatında %57 gibi önemli bir pay alırken, gelişmiş ülkelerin payı %42'de kalmıştır. Bununla birlikte, aralarında Türk Cumhuriyetleri'nin yer aldığı "geçiş ekonomileri" ancak küresel düzeyde %1 oranında bir ihracata sahip olmuştur ki böylesi bir durum, kültür ve yaratıcı endüstriler içerisindeki yukarıda sözü edilen "eşitsizliği" görünür kılmaktadır. Gerçekten de, bu dönem içerisinde gelişmiş ülkelerin ithalatı ancak %69 düzeyinde gerçekleşirken, geçiş ekonomileri toplam ihracat oranlarından (%1) daha fazla bir ithalat (%3) gerçekleştirmiştir. Aşağıdaki Tablo 5 içerisinde, küresel olarak kültür ve yaratıcı endüstriler içerisinde en yoğun ihracat gerçekleştiren ilk 20 ülkeye yer verilmiştir.

Tablo 5. *Küresel Düzeyde Kültür ve Yaratıcı Endüstriler İhracatında İlk 20 Ülke* (<http://www.unctad.org>, 2015: 4).

Sıra	İhracatçı Ülke	Gerçekleşen İhracat Değeri (Milyon Dolar)		Sıra	Pazar Payı (%)	Gelişim ve Değişim Oranı (%)
		2012	2003			
1	Çin Halk Cumhuriyetleri	151,182	38,180	1	31,91	15
2	Amerika Birleşik Devletleri	37,844	17,887	3	7.99	8
3	Hong Kong	34,197	23,637	2	7.22	4
4	Almanya	28,179	16,519	4	6.06	7
5	Hindistan	25,846	4,349	12	5.46	20
6	İngiltere	23,083	14,520	5	4.87	4
7	Fransa	19,774	10,137	6	4.17	7
8	İsviçre	13,073	5.135	9	2.76	11
9	Singapur	11,344	1.866	18	2.39	26
10	Hollanda	9,395	4.750	10	1.98	9
11	Tayvan	9,380	Ölçüm Yok		1.98	18
12	Japonya	7,721	3.823	14	1.63	10
13	Belçika	7,611	6.469	8	1.61	2
14	Türkiye	7,361	2,303	16	1.55	12
15	Tayland	6,460	2,928	15	1.36	10
16	Kanada	6,254	9,515	7	1.32	-6
17	İspanya	5,922	4,616	11	1.25	2
18	Malezya	5,810	1,951	17	1.23	14
19	Kore	5,763	3,967	13	1.22	6
20	Çek Cumhuriyeti	5,614	1,793	19	1.18	15

Tablo 5 içinde yer alan veriler değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstriler içerisinde gittikçe genişleyen bir yer edindiği açık bir biçimde gözlenmektedir. Gelişmiş ülkeler ise, 2003-2012 yılları arasında kayda değer bir ihracat gerçekleştirmiş olmalarına rağmen büyüme oranları, gelişmekte olan ülkelerin altında kalmıştır. Tablo 5 içerisindeki veriler üzerinden değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 2003-2012 yılları arasında önemli bir gelişme gösterdiğini belirtmek gerekmektedir. 2003 yılında küresel olarak 16. olan konumunun, 2012 yılında 12.'liğe yükselmesi ve gelişiminin %12 düzeyinde gerçekleştirilmesi kayda değer ilerlemeyi görünür kılmaktadır. Bununla birlikte; Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda sistemli bir strateji ve eylem planı izlemesi gerekliliğinin de belirtilmesi gerekir. Bu doğrultuda bir sonraki alt bölüm, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri için kültür ve yaratıcı endüstrilerinin yönetişimi için bir dizi öneriyi geliştirmeyi amaçlamıştır.

Kültür ve Yaratıcı Endüstrilerin Yönetişimi İçin Türk Dünyası İçin Öneriler

Türk Dünyası'nın tarihin hafızasından süzülerek gelen özel bir konumu bulunmasına rağmen, küresel kültürel akış içerisinde varlığını gösterebilmesi ve bulunduğu yeri genişletmesi hem kültürel mirasının korunması ve geliştirilmesi adına tarihe karşı bir sorumluluğunu, hem de Türk Dünyası'nın refah ve istihdam oranlarının yükseltilmesi adına bir görevini de oluşturmaktadır. Bu alt bölüm içerisinde, Türk Dünyasının kültür ve yaratıcı endüstrileri için bir dizi önerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Türk Dünyasının bütününe kapsayan projelere ihtiyaç duyulduğunu belirtmek gerekir. Gerçekten de, örneğin Avrupa Birliği “yaratıcı şehirler ağı” projesi içerisinde 2010 yılında Türkiye'den İstanbul'un, Almanya ve Macaristan'daki şehirlerle birlikte, “Avrupa Kültür Başkenti” unvanını almasına rağmen (<http://www.bbc.com>, 2010: 1) böylesi bir unvanın ülkenin gelişmişlik düzeyi için ne denli bir etkiye sahip olduğu tartışmalıdır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilim Örgütü'nün “yaratıcı şehirler ağı” projesi ise yeni başlamış olmasına rağmen, Türk Dünyası için de anlamlı olarak değerlendirilebilecek bir girişim olarak değerlendirilmelidir. 2017 yılı içerisinde; Türkiye'den İstanbul'un tasarım, Kütahya'nın zanaat ve geleneksel halk sanatları, Hatay'ın gastronomi, Kazakistan'dan ise Almaata Şehri'nin müzik alanında yer aldığı Birleşmiş Milletler yaratıcı şehirler ağı

içerisinde, Türk Dünyasından daha fazla şehrin katılımının sağlanması, en azından bu çalışmanın yazarı tarafından, düşünülmektedir (<http://en.unesco.org>, 2017:1). Yaratıcı şehirler ağı projesinin, kültürel mirasın korunması ve ülkelerin küresel kültürel akış içerisinde yer edinebilmesi için anlamlı olsa da gelişmekte olan ülkelerin kültür ve yaratıcı endüstriler alanında geliştirilmesi gereken politika alanlarının bulunduğu da söylenmelidir. Terry Flew (2012: 57); Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konseyi tarafından işaret edilen, gelişmekte olan ülkelerde kültür ve yaratıcı endüstri politika alanlarını aşağıdaki gibi maddeleştirmektedir. (1) yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerine erişimin sağlanması ve geliştirilmesi. (2) standart kredi kaynaklarına erişmekte önemli problemler yaşayan küçük ölçekli kültür ve yaratıcı endüstriler alanındaki girişimcilerin, finansman kaynaklarına ulaşmasının sağlanması ve geliştirilmesi. (3) kültürel ajanslar ve bakanlıkların, özellikle söz konusu endüstrilerin ve teknolojilerin geliştirilmesiyle doğrudan ilgili olan kamu kuruluşları dışında yer alan sektör temsilcilerini ile esnek ve bütünleşmiş, sürdürülebilir ilişki kurma olanaklarının sağlanması ve geliştirilmesi. (4) yaratıcı sanatçıların gelir elde edebilmesi için korsan uygulamalarla mücadele edilmesi ve koleksiyon ajanslarının geliştirilmesi. Son olarak ise (5) öncelikle küçük ölçekli ve bağımsız kültür üreticileri olmak üzere, yaratıcı endüstri kümeleşmelerinin desteklenmesi, geliştirilmesi ve söz konusu girişimciler için kaynaklara erişimin sağlanması yönündeki öneriler, gelişmekte olan ülkeler için kültür ve yaratıcı endüstriler alanında öncelikli politika alanları olarak öne çıkmaktadır. Gerçekten de, ortak kültürel değerler üzerine yükselen Türk Dünyasının kültür ve yaratıcı endüstrilerinin ilk düzeyde “uluslararasılaşması” ve ulus ötesi yönetim ağının kurulması, tıpkı küresel düzeyde gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu “çatı örgütler” gibi, kapsamlı bir yönetim modelinin geliştirilmesi için anlamlı olacaktır. Bu doğrultuda, Türk Dünyasının kültür ve yaratıcı endüstrileri içerisinde “uluslararasılaşma” bir diğer seçeneği oluşturmaktadır. Kore’nin, Hallyu 1.0 ve Hallyu 2.0 projelerinde örnekleri görüldüğü üzere (Lee 2015: 172), Türk Dünyasının Türk Devletleri’nin dışında yer alan nüfusuna kültür ve yaratıcı endüstrileri ile birlikte açılması anlamlı bir girişim olarak öne çıkmaktadır. Türk Dünyası ülkeleri için bir diğer yönetim unsuru ise yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin ithalatçısı olmak yerine marka sahibi üreticisi olmayı tercih etmektir. Aşağıdaki Tablo 6 içerisinde, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri’nin internet erişim oranları ve toplam internet kullanıcısı sayısı yer almaktadır.

Tablo 6. *Türk Dünyası'nın Belirli Ülkelerinde İnternet Erişim Oranları* (<http://www.internetworldstats.com>, 2018 yılı verilerinden yararlanılarak araştırmacı tarafından derlenmiştir).

Ülke İsmi	Nüfusu	İnternet Kullanıcıları	İnternet Erişimi	Bölgesindeki İnternet Kullanıcılarına Göre Oranı	Facebook Kullanıcıları
Türkiye	80,417,526	56,000,000	%69.6	%8.5	56,000,000
Azerbaycan	9,973,697	7,799,431	%78.2	%0.4	1,800,000
Kazakistan	18,064,470	13,873,513	%76.8	%0.7	1,500,000
Tacikistan	8,858,115	1,813,256	%20.5	%0.1	84,000
Türkmenistan	5,502,586	989,915	%18.0	%0.1	15,000
Özbekistan	30,690,914	15,453,227	%50.4	%0.8	530,000
Yaklaşık Nüfus Toplamı	153,507,308				
Yaklaşık İnternet Kullanıcısı Toplamı		95,909,342			

Türk Dünyasının kültür ve yaratıcı endüstrilerin ekosistemi içerisinde 95 milyonun üzerindeki gücü, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yalnızca ithalatçısı olarak değil bununla birlikte üreticisi olarak da yer alınabilmesi için güçlü bir gerekçe oluşturmaktadır.

Yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde; bilgi toplumu mirasının, bireysel yetenek, yaratıcılık ve fikri haklar temelinde geliştirilmesi gereken “nitelikli” insan kaynağına duyulan ihtiyacın vurgulanması gerekir. Yukarıda genel olarak değerlendirilen büyüklükteki bir nüfus için yetenek ve niteliğe dayanan yeni eğitim kurumlarının, eğitimin tüm düzeylerinde yaygınlaştırılması ya da farklı ifade edildiğinde eğitimin, Türk Dünyası içerisinde küreselleşmesi ve uluslararasılaşması unsurlarının yeniden düşünülmesi anlamlı olacaktır. Bununla birlikte, Türk Dünyası kültür ve yaratıcı endüstrilerinin yönetişimi için bir diğer önemli bir düşünce Nebi Özdemir'in (2012: 366) katkısı ile

geliştirilmektedir. Özdemir'in işaret ettiği üzere kültür turizmi Türk Dünyası için mesafelerin ve dil engellerinin aşılabilmesi adına önemli bir olanak olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, Türk Dünyası düşünce, bilim ve kültür alanlarındaki, Yunus Emre, Nasrettin Hoca gibi öncü temellinde kültür turizminin desteklenmesi önemli bir diğer olanağı sunmaktadır.

Sonuç

Kültür ve yaratıcı endüstrilerin; Türk Dünyası özelinde değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışma içerisinde, gelişmekte olan ülkeler perspektifinden bir “olanaklar” ve “sorunlar” evreni olarak sözü edilen endüstrilere yeniden değer biçilmiştir. Kültür ve yaratıcı endüstriler ekosistemi; gelişmiş ülkelerden daha çok “gelişmekte olan” ve “geçiş ekonomilerindeki” ülkeler için oldukça anlamlı bir tartışma zemini oluşturmaktadır.

Ülkelerin, kültür ve yaratıcı endüstrileri aracılığı ile küresel kültür akışı içerisinde yer alabilmesi yalnızca yeni istihdam ve refah kaynakları olarak değil bununla birlikte uluslararası “imaj” ve “algı” yönetimi için de anlamlıdır. O denli ki, neo liberal politikalar eliyle inşa edilen 1980’li yıllar boyunca gelişen küreselleşme sürecinin, ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri merkezli, sınırlı sayıdaki, kültür endüstrisi aracılığıyla yönlendirilen bir küresel kültürel akışın bir “tek tipleştirme” ve “bağımlılık” denklemini ortaya çıkarttığı artık bir sır değildir. Kültür ve yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde farklı bir küreselleşme sürecinin olabileceğini görülmesi bu doğrultuda anlamlı bir uğrağı oluşturmaktadır. Gerçekten de, önceki alt bölümler içerisinde değerlendirildiği üzere Hollywood’un yerini gittikçe Bollywood ve Nollywood’un alması öte yandan Kore’nin sistemli projesi olan Hallyu aracılığı ile birlikte kültür ve yaratıcı endüstrilerin yükselen örneği olarak öne çıkması dikkate alındığında aslında görülen; daha yaşanabilir ve kültürel açıdan daha zengin bir dünyanın varlığıdır. Bununla birlikte, bu çalışmanın odağında yer alan Türk Dünyası kültür ve yaratıcı endüstrilerinin gelişmesine dair bir diğer önemli sorumluluk, siyasa düzeyinde olduğu kadar hatta belki de daha da önemli olarak, akademik çalışmaların da önemli bir görevidir.

Bir önceki alt bölüm içerisinde yer aldığı üzere, kültür ve yaratıcı endüstrilerin siyasa düzeyindeki bir yönetim modeli ekseninde ele alınması tek başına yeterli değildir. Gerçekten de, siyasa düzeyindeki ilginin yanı sıra

akademik düzeyde de sözü edilen endüstrilere dair bir ilginin, en azından, “uyandırılması” gerekmektedir. Öyle ki, Türk Dünyası akademisyenlerinin birlikte gerçekleştirebilecekleri ortak projelere her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda, özellikle, kültür ve yaratıcı endüstrilerin Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri’ndeki kümeleşmesi ve böylesi bir kümeleşme üzerinden ülkelerin genel refahına nasıl bir katkı sunulabileceği sonraki dönemlerin akademik tartışmaları içerisinde yer almalıdır. Öte yandan, Türk Dünyası akademisyenlerini kültür ve yaratıcı endüstrileri yeniden düşünmeye davet eden uluslararası kongrelerin düzenlenmesinin anlamlı bir katkı olacağı bu çalışmanın yazarı tarafından düşünülmektedir. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin geniş doğası dikkate alındığında söz konusu endüstrilere dair araştırmaların, karşılıklı paylaşımların anlamlı olduğu söylenmelidir.

Bu çalışmanın odağında yer alan Türk Dünyası ülkeleri, kültür ve yaratıcı endüstrileri aracılığı ile kültürlerini, küresel kültürel akışın öncü “aktörleri” olarak bütün bir “küreye” yaydıkça, refah ve istihdamın yeni kaynaklarını değil refahı da anlamlı kılan bir kültürel doygunluğu oluşturacak ve belki de kültür ve yaratıcı endüstriler ekosistemini anlaşılır kılacaktır. Ancak böylesi bir anlamlı kılma çabası, yukarıda da sözü edildiği üzere toplumun geniş kesimlerinin, kültür ve yaratıcı endüstriler içerisinde yer alan çalışanların, politika düzeyinde karar alıcıların olduğu kadar, hatta böylesi katkılardan daha da önemli olarak, Türk Dünyası akademisyenlerinin önemli bir görevi ve sorumluluğunu oluşturmaktadır. Üstelik kültür ve yaratıcı endüstriler içerisinde akademisyenlerin gerçekleştirebileceği geniş bir tartışma alanı hem pratikte hem de kuramsal olarak geniş bir düzeyde bulunmaktadır. Örneğin, Türk Dünyası’nda girişimcilik, yeni fikirlerin geliştirilmesi, karşılaştırmalı politika analizlerinin ve yönetim modellerinin tartışılması, özellikle gelişmiş ülkelerde örnekleri yoğun olarak görülen “fikirler için kuluçka merkezlerinin” ve araştırma olanaklarının geliştirilmesi bu anlamda önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, özellikle bilgi toplumu tartışmaları ve bilgi toplumu dönüşümü düşünüldüğünde “yetenek, yaratıcılık ve fikri haklara dayalı” kariyer merkezlerinin Türk Dünyası içerisinde geliştirilmesi bu çalışmanın ardından Türk Dünyası akademisyenlerinin ilgisine sunulmaktadır. Türk Dünyası; bir bütün olarak değerlendirildiğinde, böylesi bir ekosistemi anlamlı kılabilecek güce sahiptir.

Açıklamalar

- 1 Kültür ve yaratıcı endüstrilerin yönetim modellerinde özellikle de Avrupa Birliği siyasa gündemi içerisinde (<http://www.keanet.eu>, 2009: 9) yer alan “eş merkezli” ya da “ortak merkezli” daireler modeli, kültürel değere özel bir atıf geliştirmektedir.
- 2 Ankara Kültür Araştırması çalışmasında belirtildiği üzere (<http://www.ccp.gov.tr>, 2013: 13); “sembolik metin modeli”; kültürel sektörlerin toplumsal kültür üzerinde sahip oldukları dikkate alarak geliştirilen sınıflandırmayı içermektedir.
- 3 Bu çalışma öncesinde, aynı araştırmacının henüz değerlendirme aşamasındaki diğer çalışması, “Küreselleşme, Neo Liberalizm ve Yaratıcı Endüstriler: Alternatif Bir Yönetişim Üzerine Bir Not”, küresel yönetim modeli içerisinde kültür ve yaratıcı endüstrileri tartışmayı amaçlamakta ve kültür ve yaratıcı endüstrilerin yönetişimi için ulusal bir politika önerisi geliştirmektedir.
- 4 1994 yılında Avustralya’nın “Creative Nations” projesi ile birlikte; kültür ve yaratıcı endüstriler yönetişimi kavramını ilk kullanan ülke Avustralya’dır (Rowe, Noble, Bennett ve Kelly 2016: 10).
- 5 Kavram; işletme yazını içerisinde önemli bir tartışma alanı olarak markaların küreselleşmesi içerisinde ele alınarak geliştirilmekte ve şirketlerin küreselleşmesi ve uluslararasılaşması eş anlamlı ve birbirinin yerine ikame edilerek kullanılmaktadır (Yeşil 2010: 37).
- 6 Nebi Özdemir (2009: 76), kültür ekonomisi ve endüstrilerinin yakın dönem içerisinde yaygın olarak, yaratıcı endüstriler biçiminde tanımlandığını belirtir. Özdemir’in vurguladığı üzere yaygın olan böylesi bir durum, kültürün yaratıcılık boyutunun öne çıkartılmasıyla ticari niteliğinin örtülmeye çalışıldığı biçiminde yorumlanmaktadır.
- 7 Yaratıcı ekonomiler bir dizi ölçüt çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, (1) yaratıcı değerlere dayanmak. (2) sosyal ve kültürel çeşitlilik ile insani gelişimi desteklerken, gelir oluşumu ve yeni iş alanları yaratılmasını ve ihracat kazançlarını belirlemek. (3) teknoloji, entelektüel nitelikler ve turizm hedefleriyle karşılıklı etkileşimli olmak. (4) Makro ve mikro ölçekte tüm ekonomiyle kesişen, bir dizi bilgi tabanlı ekonomik aktiviteden oluşmak. (5) Yenilikçi, çoklu, disiplinli ve bakanlıklar arası faaliyetler için uygulanabilirlik ve gelişim seçeneklerini oluşturmaktadırlar. Son olarak (6) Merkezlerinde, yaratıcı endüstrileri bulundurlar (aktaran Hocoğlu, 2015:191).
- 8 James J. Gregory (2016: 160), yaratıcı endüstriler etrafında kurulan tar-

tışmaların 2000’li yıllarla birlikte bu kez yaratıcı şehirler olmak üzere bir bütünleşmeye doğru bir evrim yaşadığını belirtir.

- 9 Des Freedman’ın (2006: 24-25) belirlediği üzere; ulus ötesi anlaşmaların mimarisi, tek başına Amerika Birleşik Devletleri’nin hegemonyasını pekiştirmeyi amaçlamaktadır

Kaynaklar

- Artz, Lee (2015). *Global Entertainment Media: A Critical Introduction*. Malden, Oxford, West Sussex: Wiley Blackwell Publication.
- Beukelaer, De Chrisrian (2017). “Toward an African take on the Cultural and Creative Industries”. *Media, Culture and Society* 39(4): 582-591.
- Beukelaer, De Christian (2014). “Creative Industries in “Developing” Countries: Questioning Country Classifications in the UNCTAD Creative Economy Reports”. *Cultural Trends* 23(4): 232-251.
- Department of Culture, Media and Sport (2001). “Creative Industries Mapping Document, 2001”. <http://www.creativitycultureeducation.org> (Erişim Tarihi: 22.01.2018).
- Doyle, Gillian (2016). “Creative Industry and Policy”. *European Journal of Communication* 31(1): 33-45.
- Fahmi, Zikri Zul, Philip McCann ve Sierdjan Koster (2017). “Creative Economy Policy in Developing Countries: The Case of Indonesia”. *Urban Studies* 54(6): 1367-1384.
- Flew, Terry (2012). *The Creative Industries: Culture and Policy*. London, California: Sage Publications.
- Flew, Terry, Stuart Cunningham (2010). “Creative Industries After the First Decade of Debate”. *The Information Society* 26(2): 113-123.
- Freedman, Des (2006). “Media Policy Making in the Free Trade Era: The Impact of the GATS Negotiations on Audiovisual Industries”. *Trading Culture: Global Traffic and Local Cultures in Film and Television*. içinde. Ed: Sylvia Harvey. Lincoln: John Bibley Publishing. 21-33.
- Garnham, Nicholas (2006). “From Cultural to Creative Industries”. *International Journal of Cultural Policy*. 15-29.
- Gregory, James (2016). “Creative Industries and Urban Regeneration: The Maboneng Precinct, Johannesburg”. *Local Economy* 31(1-2): 158-171.
- Hartley, John, Jason Potts, Stuart Cunningham, Terry Flew, Michael Keane ve John Banks (2013). *Key Concepts in Creative Industries*. Washington Dc, Los Angeles, Londra, New Delhi ve Singapur: Sage Publications.

- Hocaoğlu, Dilek (2015). “Yaratıcı Endüstrilerin Yerel Ekonomilerdeki Önemi ve Tasarımın Bu Endüstrilere Katkısı”. *Planlama* 25(3): 189-194.
- <http://www.bbc.com> (2010). “Avrupa Kültür Başkentleri”. (Erişim Tarihi: 13.02.2018).
- <http://www.ccp.gov.tr> (2013). "Ankara Kültür Ekonomisi: Sektörel Büyüklüklerin Değerlendirilmesi". (Erişim Tarihi: 04.02. 2018).
- <http://www.ec.europa.eu/culture> (2012). “Communication from the Commission to the European Parliament. The Council, The European Economical Social Committee and the Committee of the Regions. Promoting Cultural and Creative Sectors for Growth and Jobs in the EU”. Brussels: COM 537”. (Erişim Tarihi: 31.01.2018).
- <http://www.en.unesco.org> (2017). “64 Cities Join the Unesco Creative Cities Network”. (Erişim Tarihi: 13.02.2018).
- <http://www.en.unesco.org> (2018). “Creative Cities Network”. (Erişim Tarihi: 13.02.2018).
- <http://www.hdr.undp.org> (2018). “Human Development Report”. (Erişim Tarihi: 08.02.2018).
- <http://www.internetworldstats.com> (2018). “Internet Usage in Asia”. (Erişim Tarihi: 13.02.2018).
- <http://www.internetworldstats.com> (2018). “Internet Usage in Europe”. (Erişim Tarihi: 13.02.2018).
- <http://www.keanet.eu> (2009). “The Impact of Culture on Creativity: A Study Prepared for the European Commission Directorate-General for Education and Culture”. (Erişim Tarihi: 25.11.2017).
- <http://www.keanet.eu> (2009). “The Impact of Culture on Creativity: A Study Prepared for the European Commission Directorate-General for Education and Culture”. (Erişim Tarihi: 25.11.2017)
- <http://www.unctad.org> (2008). "Creative Industry Report 2008: The Challenge of Assessing the Creative Economy. Towards Informed Policy-Making". (Erişim Tarihi: 31. 01. 2018).
- <http://www.unctad.org> (2018). “About Unctad”. (Erişim Tarihi: 08.02.2018).
- <http://www.unctad.org>. (2015). “Creative Industry Outlook and Country Profiles: Trends in International Trade in Creative Industries”. (Erişim Tarihi: 08.02.2018).
- <http://www.unctadstat.unctad.org>. (2018). “Classifications”. (Erişim Tarihi: 08.02.2018).
- <http://www.unesco.org> (2018). “Creative Industries”. (Erişim Tarihi: 31.01.2018).
- <http://www.wipo.org> (2018). “The Economic Performance of Copyright Based Industries”. (Erişim Tarihi: 31.01.2018).

- <http://www.worldcreative.org> (2017). “Cultural Times: The First Global Map of Cultural and Creative Industries”. (Erişim Tarihi: 22.11.2017).
- Jin, Dal Yong (2015). “New Perspectives on the Creative Industries in the Hallyu 2.0 Era: Global-Local Dialectics in Intellectual Properties”. *Hallyu 2.0: The Korean Wave in the Age of Social Media*. Ed: Sangjoon Lee ve Abe Mark Nornes. Michigan: Michigan University Press. 53-73.
- Lee, Sangjoon (2015). “From Diaspora TV to Social Media: Korean TV Dramas in America”. *Hallyu 2.0: The Korean Wave in the Age of Social Media* içinde. Ed: Sangjoon Lee ve Mark Nornes. Michigan: Michigan University Press. 172-195.
- McRobie, Angela (2016). *Be Creative: Making a Living in the New Culture Industries*. Malden: Polity Press.
- Mitkus, Tomas (2016). “Internationalization Process of Creative Industries: Tendencies, Problems and Challenges”. *Forum Scientiae Oeconomia* 4(4): 27-37.
- Özdemir, Nebi (2009). “Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi”. *Milli Folklor* 84: 73-86.
- Özdemir, Nebi (2012). *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi: Seçki*. Ankara: Hacettepe Yayınları.
- Rauning, Gerald (2013). “Kitlelerin Aldatılışı Olarak Yaratıcı Endüstriler”. Çev: Elçin Gen. <http://www.skopdergi>. Sayı: 4: 1-8. (Erişim Tarihi: 06.11.2017).
- Rowe, David, Greg Noble, Tony Bennett ve Michelle Kelly (2016). “Transforming Cultures? From Creative Nation to Creative Australia”. *Media International Australia* 15(8): 6-16.
- UNCTAD ve UNDP (2010). *Creative Economy Report 2010: Creative Economy a Feasible Development Option*. Geneva: United Nations Publications.
- Yeşil, Salih (2010). “Küreselleşme ve İşletmelerin Küreselleşme Süreçleri: Karşılaşılan Fırsatlar ve Tehditler”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6(6): 22-72.

An Assessment on the Governance of the Creative Industries in the Turkish World*

Serhat Kaymas**

Abstract

This study is aimed to deal with cultural and creative industries, which is a notably remarkable for a new source of employment and welfare, within the developing countries perspectives. In this sense, the study has discussed these industries through the lens of contemporary conditions of the cultural and creative industries governance model and the study will focus on the following question: Is the cultural and creative industries whether the stand for sustainable development for the developing countries or these industries, especially at the dawn of the new century, is a new kind of cultural imperialism? The question is providing a bases for the study's research and in this sense the is seeking an entirely and meaningful answer for this debates. The study is based on public policy analysis and improvement of the some offers for the governance on the cultural and creative industries in the context of the Turkish World. As cultural and creative industries developing as a new source of employment and welfare for the countries in the globally, the governance model, and in this sense the debates on the developing of governmentality for these industries, has gain a privileged position. However well-structured discussion is ongoing in the literature on the governmentality of these industries, the developing countries has got only a few opportunities either "policy transfer" from developed countries and followed developed countries governmentality experiences or the new opportunities such as internationalization of their cultural and creative industries. Having evaluated cultural and creative industries governmentality models both developed and developing countries, at the end of the study the author of this article has offered some alternative government models for the Turkish World.

Keywords

Cultural industries, creative Industries, internet penetration and penetration rates, digital divides, knowledge society, governance of cultural and creative industries.

* Date of Arrival: 14 February 2018 – Date of Acceptance: 17 April 2018

You can refer to this article as follows:

Kaymas, Serhat (2019). "Türk Dünyasında Kültür ve Yaratıcı Endüstri Yönetişimi Üzerine Bir Değerlendirme". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 90: 215-243.

** Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Communication, Department of Communication Sciences – Ankara/Turkey

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4096-1546>

ahmetserhat.kaymas@windowslive.com

Оценка управления творческими индустриями в тюркском мире*

Серхат Каймас**

Аннотация

Данное исследование проводится с целью изучения культурных и творческих индустрий как новых источников процветания и занятости с точки зрения развивающихся стран. Культурные и творческие индустрии рассмотрены в контексте обсуждения моделей государственной политики и управления. В контексте реалий тюркского мира рассматривается вопрос о том, представляют ли рассматриваемые индустрии новое поле «возможностей» для развивающихся стран или новые формы империализма на заре XXI века. В работе сделан анализ государственной политики в этой сфере и выработаны рекомендации для тюркского мира. Что касается управления культурными и креативными индустриями в тюркском мире, то целью исследования было проверить модель интернационализации, примеры которой наблюдаются в опыте развитых стран. В работе обсуждаются модели управления культурными и креативными индустриями в тюркском мире и разработаны рекомендации, основанные на интернационализации культурных и творческих индустрий в тюркском мире.

Ключевые слова

Культурные индустрии, творческие индустрии, доступ в Интернет, цифровое разделение, общество знания, управление культурной и творческой индустриями.

* Поступило в редакцию: 14 февраля 2018 г. – Принято в номер: 17 апреля 2018 г.

Ссылка на статью:

Kaymas, Serhat (2019). “Türk Dünyasında Kültür ve Yaratıcı Endüstri Yönetişimi Üzerine Bir Değerlendirme”. *bilig* – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира 90: 215-243.

** Доц., д-р, университет Хаджеттепе, Факультет связи, кафедра коммуникационных наук – Анкара / Турция

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4096-1546>

ahmetserhat.kaymas@windowslive.com

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Thomas Thornton (2015). *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*. Çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.*

Nagehan Üstündağ Özdemir**

Seyahatnameler Avrupa ülkelerinin Doğu'ya olan ilgisinin ve merakının bir sonucu olarak 16. yüzyıldan beri önemli bir okuyucu kitlesi bulmuş eserlerdir. Seyyahlar, gezdikleri yerleri ve insanları anlatırken yalnızca şahit olduklarının bir resmini sunmazlar. Kendilerinden önceki seyyahların anlattıkları, gezdikleri yerlerde duyduğu hikâyeler, efsaneler, rivayetler bazen dedikodular seyyahın kendi kaleminden tekrar okuyucusuna aktarılır. Bu açıdan bakıldığında seyahatnameler ve gezi yazıları, yazıldıkları dönemin popüler kültürüne ve folkloruna açılan kapılardır. Bununla birlikte bir seyahatnamenin belki de en önemli anlatısı, bizzat yazarın ait olduğu kültüre dair çizdiği resimdir. Çünkü seyyah, gördüklerini ve duyduklarını kendi eğitim düzeyi, ahlaki değerleri ve dünya görüşüyle değerlendirmekte ve kayda geçirmektedir. Bu nedenle seyahatnameler farklı kültürlerin karşılaşma alanlarını oluşturur. Seyahatname yazarı, aynı zamanda politik duruşu, mesleği ve inançları ve seyahat amacı çerçevesinde metnini kurgular. Bu durumda seyahat yazılarının en çok yazarını ve onun kültürünü tanımladığı çok açıktır.

Avrupa ülkelerinde olduğu gibi İngiltere'de de seyahatname türü oldukça ilgi gören bir tür olagelmıştır. Özellikle 19. yüzyıl, İngiltere'nin "Doğu"yu tüm veçheleriyle tanıma ve yönetebilme biçimindeki politik hedefine de

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:
Üstündağ Özdemir, Nagehan (2019). "Thomas Thornton (2015). *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*. Çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 245-254.

** Dr. Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü - Ankara/Türkiye
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8420-0920>
nagehan@hacettepe.edu.tr

uygun olarak seyahatname türünde pek çok eser verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu elbette bu “Doğu” nun en büyük aktörüdür. Bu seyahatname-lerden biri, Levant Şirketi’nde görevli olan bir tüccar olan Thomas Thornton’a aittir. Çağdaşı olan seyahatname yazarlarından farklı olarak, Osmanlı İmparatorluğu tarihi ile ilgili mevcut literatürü kaynak olarak kullanması ve Türklere karşı önyargıları sorgulaması bakımından eseri özel bir önem içermektedir. Orijinal adı *The Present State of Turkey or a Description of Political, Civil and Religious, Constitution, Government, and Laws of the Ottoman Empire The Finances, Military and Naval Establishments; The State of Learning, and of the Liberal and Mechanical Arts; The Manners and Domestic Economy of the Turks and Other Subjects of the Grand Signor , &c. &c.* olan eser Thomas Thornton tarafından kaleme alınmış ve ilk kez 1807 yılında Londra’da yayınlanmıştır. Aynı isimle 1809 yılında iki cilt olarak yine Londra’da tekrar basımı yapılmıştır. Bu baskıda yazar bazı düzeltmeler ve eklemeler yapmıştır ve harita eklemeyi de ihmal etmemiştir.¹

Thomas Thornton 1790’da Levant Şirketi’ne konsolos tayin edilerek, Akdeniz, İzmir ve Ege kıyılarını dolaştıktan sonra İstanbul’a varmış ve bu şehirde on beş yıl kalmıştır. 1797’de nişanlısı olan Sophie Zohrab ile İstanbul’da evlenmiş, çift 1804’te İngiltere’ye dönmüştür. İstanbul’da bulunduğu yıllar içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’nun yapısı ve toplumuna yönelik birçok gözlemde bulunmuş ve görüşlerini bir kitapta toplamıştır.²

Thomas Thornton’un kendi gözlemlerine dayanan eseri, Osmanlı İmparatorluğu’nun 19. yüzyıl başında içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulları göstermesi bakımından oldukça mühimdir. Bununla beraber, eserin asıl önemi, Thornton’un çağdaşı olan ve Osmanlı İmparatorluğuna büyük bir tarafgirlikle bakan diğer yazarların eserlerini ve görüşlerini eleştirmesinden kaynaklanır. Osmanlı imparatorluğu hakkında eser veren o dönemin yazarları çoğu zaman önyargılarının etkisinde kalmışlar ve Osmanlı’yı tanımlamak için her açıdan geri kalmış, karanlık, despotik ama bir yanıyla da fantastik bir tablo çizmişlerdir. İmparatorluğun yapısını ve insanlarını tanımlamaktan ziyade, yazarların zihniyet yapıları ile ilgili fikir veren bu eserler de en çok Hristiyan halkın durumu, kadınların statüsü, ekonomik koşullar, bilimsel gelişmeler gibi konularda gerçeğe bağdaşmayan tasvirler ve anekdotlar aktarılmıştır. Thornton’un eseri, kendi döneminde Osmanlı hakkındaki gerçek dışı anlatı ve yorumları tespit etmek ve Avrupa entelijansiyasını daha tarafsız bir biçimde bilgilendirmek gibi bir görev bilinciyle kaleme alınmıştır.

Thornton yazdığı önsözde, bu eseri kaleme almasının sebeplerini açıklar. Bu sebeplerden ilki, Türk İmparatorluğu'nun devlet yönetimi ve kurumları ile ilgili kitapların güvenilmez oluşudur. Bu güvenilirlik sorunu, Thornton'un tespitine göre, bazı yazarların kasti olarak yanlış bilgilendirmesi bazı yazarların da dil bilmemekten, kişisel olarak deneyim ve tecrübe etmedikleri olayları anlatmalarından ve hatta bazı durumlarda hayal güçleri ile ürettiklerini gerçekmiş gibi sunmalarından kaynaklanmaktadır (s. xv). Thornton kendi eserinin ve bir yazar olarak kendi yaklaşımının farkını da güvenilirlik noktası üzerinden ortaya koyar. İstanbul'da geçirdiği 14 yıl, Odesa'da 15 aylık bir ikamet, Küçük Asya'daki çeşitli illere ve Ege Adalarına yaptığı ziyaretler, ülkenin dilini bilmek ve dışişlerinde görevli çeşitli kademelerdeki insanlarla kurmuş olduğu yakın dostluğun, kendisini diğer yazarlardan ayırmayı sağlayacak nitelikler olduğunu ifade eder. Bağlantıda olduğu kişiler arasında Robert Liston³, Sir Sidney Smith⁴ ve kardeşi John Spencer Smith⁵, Papalık Temsilcisi Baron Herbert Rathkeal⁶, Hollanda Büyükelçisi M. Van Dedem, Prusya elçisi M. De Knoblesdorff, Fransa büyükelçisi M. Descorches bulunmaktadır.

Eserinin Türkçe çevirisinde 1809 basımı esas alınmıştır. 1807 baskısında bulunmayan ve Türklerin tarihinin kısaca anlatıldığı giriş bölümü ve İstanbul'un antik tarihi ve coğrafyasından yine kısaca bahsedilen *Ekler* kısmı 1809 baskısında bulunmaktadır. Giriş bölümü Türklerin tarih sahnesine çıkışlarından Osmanlı beyliğinin kuruluşuna kadar olan süreci özet bir şekilde aktardıktan sonra Osman Bey'den başlayarak III. Selim'e kadar tüm hükümdarlar ve egemenlik dönemleri kısa kısa başlıklar halinde yazılmıştır. Yazarın bu bölümde temel olarak yararlandığı kaynaklar, Edward Gibbon⁷, Joseph de Guignes⁸, Ignatius Mouradgea d'Ohsson⁹, Voltaire¹⁰, Vincent Mignot¹¹, Dimitri Kantemir¹², Richard Knolles¹³, Laonikos Chalkokondyles¹⁴ ve Paul Rycaut¹⁵'un eserleridir. Osmanlıların hâlihazırdaki durumlarını izah etmek için geçmiş dönem ile bir bağ kurulması gerektiğini düşünen Thornton, bu ilk bölüme bu nedenle kitabında yer vermiştir. Kendi görüş ve düşüncelerini pek fazla vurgulamadan, genellikle kullandığı kaynaklardan derlediği bilgileri aktarmaya çalışmıştır. Bu bölümün üslubu da daha didaktiktir.

Birinci bölüm, "Türklerin Âdetlerine, Sanatlarına ve Devlet Yönetimlerine Bir Bakış" başlığı taşımaktadır. Yirmi beş alt başlığa sahip bu bölümde, Türk

dili, edebiyat, mimari, resim ve heykel gibi sanat dalları; kronoloji, coğrafya, tıp, cerrahi, astroloji gibi bilim dalları ve ticaret, gemicilik, çiftçilik, matbaacılık gibi zanaat alanları konu edilmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı yönetiminin despotik karakterli olduğu tespit edilerek, despotik yönetimde gücün kötüye kullanımı, despotik yönetimin kötülükleri ve bilimsel gelişmelerin böyle bir yönetim biçimi içerisinde uygulanabilirliği de ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bölümün ilk alt maddesi Türklerin “Milli Özellikleri”dir. Bu başlık altında yazar, Avrupalıların Türkleri hangi özellikler ile tanıdığını ve bu kanıların doğruluğunu tartışmaktadır. “Türklerin özellikleri, farklı görüşlerdeki kişiler tarafından, ya taklit edilecek bir örnek olarak yüceltilmiş ya da nefret duygularıyla lanetlenmiştir” (s. 87). Bu giriş cümlesinden sonra, Thornton Türk karakterini oluşturan özelliklerin bir çelişkiler bütünü olduğunu ve bu nedenle Avrupalıları fazlasıyla şaşırttığını ifade eder. Thornton’un Türklerin karakteri, güzel sanatlar, bilim, zanaat gibi konulardaki durumu açıklama gayreti, esasen William Eton’un Osmanlılar hakkında çok meşhur eserinin eleştirisini yapmaktır.¹⁶ Eton’un eseri çok tanınmış olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler hakkında olumsuz ve hatta bazen oldukça aşırıya kaçan gözlem ve tespitleri, Thornton tarafından paylaşılmamaktadır. Kendisi, gözlemlerini ve tecrübelerini anlatarak Eton’ın bu tarafgir eserini eleştirmeyi ve Türkler hakkındaki önyarguları kırmayı amaçlamıştır. Özellikle dil ve edebiyat alanlarında herkesin hayranlığını kazanacak şekilde eser verdiklerini belirtmektedir.

İkinci bölüm “Osmanlı İmparatorluğu’nun Yapısı” adını taşımaktadır. Bu bölümde dinî ve örfî yasalar, Sultanın yetkileri, üst idari organlar, idari yönetim birimleri ve görevlileri ile bu görevlilerin gelir kaynakları anlatılmaktadır. İmparatorluk idaresinde dini kuralların geçerli olmasına rağmen mutlak hâkimiyetin hükümdarda olduğunu özellikle belirtmiştir. Bu tespit, Eton’un kendi eserinde vurguladığı gibi dinî kuralların ve dinî grupların padişahı “oyuncak haline getirmesi”¹⁷ vurgusunun bir eleştirisi olması ve Osmanlı idare sisteminin temelini doğru nitelendirmesi bakımından önemlidir. Bu doğru tespitlerle beraber, şehzadelerin saraydaki durumu ile ilgili bilgiler daha oryantalist ve romantik bir bakış açısı ile verilmiştir. Şehzadelerin sarayda, “sultanın zalimliğinden ve kıskançlığından uzak tutmak” maksadıyla bir yeniçeri ağası, lala tarafından korunduğunu ve tek özgürlüklerinin “bedensel zevkler” olduğunu ifade etmektedir. Bu bölümün alt başlıklarında eyalet idaresi ve bu idareyi yürüten paşaların durumu da

bulunmaktadır. İdari yapı ile ilgili kısa ve doğru tespitler yapılmıştır. Ayrıca taşrada görevli paşaların merkezi devlet ile ilişkileri iyi bir biçimde özetlenmiştir:

Eserin üçüncü bölümü ‘Medeni Hukukun ve Ceza Hukukunun Uygulanışı’ başlığını taşımaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi bu bölüm İmparatorluğun hukuk sistemi üzerine yazarın gözlemlerini ve bilgilerini içermektedir. İstanbul’un her bölgesinde bir kadının bulunmasından bahisle, her sınıftan insanın cezai ve hukuki davalarına, vakıflarla ilgili meselelere baktıklarını ve noterlik görevini icra ettiklerini ifade eder. Adaletin uygulanışını şu cümle ile özetlemiştir: “Hiçbir şey tüm Türk mahkemelerindeki yargılama yöntemlerinden daha basit ve hızlı olamaz.” Thornton bu bölümün alt başlıklarında mahkemelerin işleyişi ve çeşitli suçlara verilen cezaları örneklerken Türk mahkemelerinin Avrupalılarca sanıldığı kadar adaletsiz ve yüzeysel olmadığını, verilen cezaların da merhametsizlik ve zalimlik tanımlarına uymadığını anlatmaya çalışır. Eleştirdiği en önemli konu yalancı tanıklık konusunda gösterilen müsamahadır. Bununla beraber ticari meselelerde ve gayri Müslimlerin davalarında adalet dağıtan makamları etkileyecek olan rüşvet ve tehdit gibi kanunsuzluk örneklerini de zikreder.

“Osmanlıların Askerî Gücü” başlığını taşıyan dördüncü bölüm, askerî yapılanmayı, dirlik sistemini, yeniçeriler, topçular, cebeciler, sakalar, süvariler, serhat askerleri gibi birlikleri ve askerinin savaş alanında ve kışladaki düzenini, savaş tekniğini ve hukukunu incelemektedir. Yazar, bu bölüme Osmanlı İmparatorluğu’nun feodal bir devlet olduğunu ifade ederek başlar. Ancak bu feodalitenin Avrupa ülkelerinden farklı olduğunu, baron ve vasalları gibi hükümdar ile tebaası arasında farklı bir güç odağı doğmasına izin veremeyen bir sistem olduğundan bahseder. Herkesin birbirinden bağımsız olarak hükümdara aynı ölçüde bağlıdır. Fethedilen toprakların dirlik sistemi çerçevesinde zemet ve dirlik olarak bölünmesini ve her bölgenin askerî bir sorumlusu bulunduğunu ifade eder. Bu sistem sayesinde Osmanlı tükenmez bir asker kaynağına sahip olmuştur.

Osmanlı ordusunun nefer sayısı konusunda daha önceki yazarların verdiği rakamlar konusunda da Thornton’un eleştirileri vardır. Öncelikle, Osmanlı askerî ve Türk toplumunun askerî yapısının fazlasıyla karmaşık ve gerçeğe uygun olmayan bir şekilde aktarılmasını eleştirir. Eton’un, kendi eserinde en sağlıklı bilgilerin verildiğini iddia etmesi, Thornton’u bu bilgilerin kayna-

ğını aramaya götürmüş ve neticede Eton'un Elias Habesci'nin Fransızcadan tercüme edilen elyazması *Present state of the Ottoman Empire*'da bu konuyla ilgili verdiği bir listenin kopya edildiğini fark etmiştir. Bu kaynağın ne kadar güvenilir olduğunu çeşitli örneklerle açıklayan Thornton, Eton'un dayandığı kaynak nedeniyle, sunmuş olduğu verilerin gerçek durumla bağdaşmadığını izah etmiştir. Thornton nefer sayısını belirlemekte en etkili yöntemin, faal hizmete hazır olan yeniçeriler için yapılan ödemelerden hareket etmek olduğunu belirtmiş ve buna göre yaklaşık kırk bin kişilik bir ordunun hazır bulunduğunu tespit etmiştir (s.177-178). Türk ordusunun yozlaşmış ve askerlik işinden uzaklaşmış kişilerle dolu olması ve bu nedenle Avrupalı rakiplerinden geride kaldıkları yönündeki eleştiriler ise Thornton'a göre sadece suçlayıcı ifadelerdir. Kendi tespitine göre yeniçeriler, tembellik, yozlaşma, güçten düşme, konfora alışma gibi nedenlerle değil yenilikleri takip edemeyen ve günün gereklerine göre yapılanma sağlayamayan idari sebepler yüzünden başarısız olmaktadır (s. 179). Yazar Osmanlı ordusunun yapısı ve lojistiği ile ilgili açıklamalarda bulunduğu bu bölümde, çok fazla detaya yer vermemiş olmakla birlikte gerçeğe uygun tespit ve tanımlamalar yapmıştır. Eserin yazıldığı dönem göz önüne alındığında bu başarılı tespitlerin değeri artmaktadır.

Kitabın beşinci bölümü “Osmanlı İmparatorluğu'nun Mali Yapısı ve Sultanın Gelirleri” başlığını taşımaktadır. Yazar feodal bir sistemle idare edildiğini belirttiği İmparatorluğun, sistem içindeki düzenlemelerle masraflarını karşılayabilecek düzeyde olduğunu ifade eder. Gelirlerin yerinde toplanıp dağıtılmasının askerî masrafları ve taşra idari örgütlenmesinin giderlerini büyük ölçüde karşıladığını belirtir. Türk maliyesini genel olarak iki bölüme ayırarak incelemiştir. Miri gelirler ve sultanın özel hazinesi. Bu gelirleri bölümün içerisinde alt başlıklar halinde incelemiş ve arazi vergisi, servet vergisi, gümrük vergisi, baş vergisi, tekel uygulaması ve madenler başlıları ile detaylı bilgi sunmuştur. Sultanın hazinesi, ona ait olan sabit ve arazi gelirler başlığında anlatılmış ve sultanın gelir kaynakları ile harcamaları hakkında özet bilgiler sunulmuştur. Thornton ekonomik sistemi izah ederken, daha önceki bölümlerde olduğu gibi öncelikle bu konu hakkında yanlış ve hatalı bilgileri düzeltmek istemiş, özellikle Eton'un eserinde yer alan karmaşık ve gerçeklerden uzak art niyetli ifadelerin yanlışlarını tespit etmiştir. Her ne kadar Osmanlı ekonomik sistemi tüm detayları ile yansıtılmamış olsa da Thornton'un verdiği bilgiler, gerçek durumla birebir örtüşmektedir. Osmanlı

maliyesi için çok temel bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte bölümün son başlığı olan “Nizam-ı Cedid” başlığı, gelirlerini nakdi ve merkezi hale getirmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğunun bu isim altında gerçekleştirdiği bir özel tüketim vergisi olarak tanımlanmıştır. Bu vergilendirme hareketinin, daimi ordunun büyümesini destekleyen bir fon olarak ifade edilmiş olması, günümüzde iktisat tarihi ile ilgili çalışmalarda birebir aynı tanımlamanın kullanılması açısından oldukça ilgi çekicidir.

Kitabın altıncı bölümü “Osmanlı Devleti’nin Yükselişi ve Gerileyişi” başlığını taşımaktadır. Türklerin savaşlardaki yenilgileri ve Avrupa topraklarından çıkarılması meseleleri üzerine kısa değerlendirmeler bulunan bu bölümün en önemli özelliği, Osmanlı’nın 18. yüzyıl başlarında itibaren içinde bulunduğu “yozlaşma, gerileme” olarak değerlendirilen ekonomik ve askerî durumun nedenlerini ortaya koymasıdır. Bununla beraber, dönemin Avrupa entelektüelleri arasında antik yunan hayranlığının yükselmesi ve Yunanlıların “despot” Osmanlıdan kurtarılması gerektiği şeklindeki oryantalist fikirlerin de bir eleştirisi bulunmaktadır. Kitabın birçok bölümünde olduğu gibi burada da Eton’un fikirlerini hedef alan Thornton, öncelikle dönemin Yunan halkı ile antik Yunanlıların bir bağlantısı olmadığını izah eder. Ayrıca Osmanlılara yönelik oryantalist temelli aşağılayıcı ön yargıların dönemin Yunan halkı için de çeşitli vesilelerle bölgeden geçen seyyahlar vasıtasıyla dile getirildiğini vurgular. Yunan halkının, Avrupa’da resmedilen özgür ruhlu, sanatsever, bilim ve felsefe aşığı antik Yunanlarla hiçbir bağlantısı yoktur.

Yedinci bölüm “Türklerin Dini, Davranış Biçimleri, Adetleri ve Gelenekleri” adını taşımaktadır. Genel olarak dervişler, dua etme biçimleri, ibadet şekilleri, yaygın inanışlar ve din görevlileri gibi konularda bilgi verilen bölüm, banyo, temizlik adetleri, gölge oyunları, dans, giyim kuşam biçimleri, sağlık hassasiyetleri ve hastalıklar gibi konularda da yazarı gözlemlerini anlattığı alt başlıklara sahiptir. Genel olarak bölümün amacı, Türklerin adet, görenek ve günlük yaşantısının Avrupalı önyargularından uzak, yaşadığı haliyle aktarabilmektir.

Sekizinci Bölüm “Kadınlar ve Ev İdaresi” başlığını taşır. Oryantalist anlatılarda belki de en çok tahrifata uğrayan, yazarların hayal güçlerini en rahat konuşturdukları alan olan kadınların günlük yaşamı ve sultanın haremi, Thornton’un olabildiğince önyargısız ve sade üslubu ile kaleme alınmıştır. Bu bölümde yazar, kendisinden önce Osmanlı kadınları, Sultan haremi, çok

eşlilik, esirlik gibi konularda gerçekten uzak ve hayal gücüne dayalı hikâyeleri yanlışlarken, Osmanlı kadınının kendine has dünyasını izah etmeye çalışmıştır.

Son bölüm olan dokuzuncu bölüm “Eflak ve Boğdan” başlığı altında, bölgenin coğrafyası, toprak yapısı, iklimi, Türk idaresi altında ekonomik ve sosyal özellikleri özetlemekte, idari ve dinî görevlileri tanımlamaktadır. Yazarın dönemine göre İngiltere’de Romanya toprakları ile ilgili bilgilerin azlığı nedeniyle, Thornton’un eserinin bu kısmı özellikle önemlidir.¹⁸

Thomas Thornton’un eseri, uzun süre İstanbul’da bulunan ve toplumun çeşitli kesimleriyle ilişki içerisinde bulunan bir tüccarın yaşadığı döneme tanıklık etmesi sebebiyle oldukça önemlidir. Bununla beraber eser, Osmanlı-Türk devleti ve imajı konusunda daha önce yazılan eserleri eleştirel bir gözle inceleyen, kendi tecrübelerini bu anlatılarla kıyaslayan ve kendi eserinde kaynak olarak kullanan, tarafsız olmayı bir ilke olarak ortaya koymuş bir yazarın ürünü olduğu için çağdaşı olan literatürden farklıdır. Avrupada ve özellikle İngiltere’de emperyalist politik amaçları ön planda tutarak, negatif ve bazen fantastik olabilen oryantalist yazını ve bunun en tanınan simalarından William Eton’un eserini eleştirmesi sebebiyle sadece bir tüccarın tanıklığını değil döneminin Osmanlı-Türk imgesinin de bir portresini çıkarmaktadır. Bu nedenle Türkçeye kazandırılmış olan bu eser, Osmanlı 18. ve 19. yüzyılı üzerine çalışanlar ve Osmanlı-Türk kimliği ve Avrupada Türk algısı üzerine eğilen alan araştırmacıları için son derece mühim bir kaynaktır.

Açıklamalar

- 1 Yazarın düzeltmeleri ile ilgili olarak bkz. Thomas Thornton, *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*, (Çev.) Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. xix-xxi. Bu düzeltmelere ihtiyaç duyulmasının temel sebeplerinden biri kitabın ilk baskısı çıktığında çeşitli dergilerde yer alan tanıtım ve eleştiri yazılarıdır. Bkz. O.R., “The Present State of Turkey; or a Description of the Political, Civil, and Religious Constitution, Government and Laws of the Ottoman Empire, etc.,etc. By Thomas Thonrton, Esq,pp. 436.4to”, *The Monthly Repertory of English Literature, for December, January, February and March or An Impartial Account of All the Books*, III, Paris, 1808, 409-416; J. M., “Thornton’s present State of Turkey”, *The European Magazine for May 1807*, s. 361-366, *The European Magazine for June 1807*, 454-458. Bu eleştirilerden en sertti *Edinburgh Review* dergisinde yayınlanmıştır. Thornton’un eserini en kısa

- ifadeyle çok kötü ve yararsız olarak tanımlayan dergi, uzun bir eleştiri yazısı yayınlamış ve sadece kitabı değil Thornton'un konulara yaklaşımını da sert bir şekilde yermiştir. Bkz. *The Edinburg Review, or Critical Journal: for April 1807-July 1807*, X Edinburg 1807, 249-271.
- 2 Mark Donoghue, "William Thomas Thornton's Family, Ancestry, and Early Years: Some Findings from Recently Discovered Manuscripts and Letters", *History of Political Economy*, XL, 3 (2008), ss.511-550.
 - 3 İngiltere'nin İstanbul'a atadığı olağanüstü ve tam yetkili büyükelçi (25 Eylül 1793-23 Şubat 1796). Henry Manners Chichester "Liston, Robert (1742-1836)" *Dictionary of National Biography*, vol. XXXIII (1893), s. 356.
 - 4 İngiliz Donanması amirali. 1792'de kardeşinin İstanbul elçiliğinde görevlendirilmesi üzerine İstanbul'a gelmiş ve Türklerin Akdeniz ve Karadeniz'deki deniz gücü hakkında incelemeler yapmıştır. Fransız devrimi akabinde ülkesine geri dönmüştür. <https://legacy.lib.utexas.edu/taro/ricewrc/00245/rice-00245.html> (Erişim 4 Eylül 2018).
 - 5 1795-1798 yıllarında, Robert Liston'un İstanbul'dan ayrılması üzerine maslahatgüzar (chargé d'affaires) olarak görev yapmıştır. <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1790-1820/member/smith-john-spencer-1769-1845>. (Erişim 1 Ekim 2018).
 - 6 Baron de Herbert Rathkeal (Peter Philip Herbert Freiherr von Rathkeal). 1780-1789 tarihleri arasında Avusturya Orta Elçisi olarak görev yapmıştır.
 - 7 Edwards Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, (London: 1827).
 - 8 Joseph de Guignes, *Historie générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des Autres Tartares Occidentaux*, (Paris: Desaint&Saillant, 1756).
 - 9 Ignatius Mouradega D'Ohhson, *Tableau général de l'Empire ottoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation mahométane; l'autre, l'histoire de l'Empire othoman*, (Paris: De l'imprimerie de Monsieur (Firmin Didot), 1788).
 - 10 Voltaire, *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, (Paris: L'Imprimerie de la Société Littéraire-Typographique, 1784).
 - 11 Vincent Mignot, *Historie de l'empire Ottoman, Depuis son Origine jusqu'à la paix de Belgrade en 1740*, (Paris: 1771).
 - 12 Dimitri Kantemir, *The history of the growth and decay of the Othman Empire*, (London: 1734).
 - 13 Richard Knolles, *The Turkish History from the original of that nation, to growth of the Ottoman empire; with the lives and conquests of their princes and emperours*, (London: T. Bassett, 1687).
 - 14 Laonici Chalkondylæ Athenienis, *De origine et rebus gestis Turcorum libri decem*, (Basil:Per Ioannem Oporinum, 1556).
 - 15 Paul Rycaut, *The history of the Turkish empire from the year 1623 to the year*

- Üstündağ Özdemir, *Thomas Thornton (2015). Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807). Çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.*•

1677, *containing the reigns of the emperours*, (London: J.M. for John Starkey, 1680).

- 16 Wiiliam Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, (London: Printed for T. Cadelland W. Dawies, 1798). Eser ayrıca ilk basımını takip eden on yıllık süre içerisinde 1799, 1801 ve 1809'da üç kez daha basılmıştır. William, Eton, *19. Yüzyılın Başında Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya,(İstanbul: Kitabevi, 2009), s. xii.
- 17 Eton, *19. Yüzyıl Başında*, s.9.
- 18 M. Beza, "English Travellers in Rumania", *The English Historical Review*, XXXII, 126 (1917), ss. 277-285, s. 283.

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Zhazira Otyzbay (2019). *Türk Kavram Sisteminde Renkler*. Ankara: SFN Yay.*

Emine Sıdıka TOPTAŞ**

Renk kavramı, insanlığın var oluşundan itibaren 5 duyardan biri olan görmenin temel öğelerinden olması sebebiyle hayatın her alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu önem sebebiyle felsefeden antropolojiye, fizikten psikolojiye kadar çok çeşitli disiplinlerde derin araştırmalara konu edilmiştir. İnsanlar tarafından birçok alanda sembol olarak kullanılan renklere aynı zamanda sosyal, dinî, fikri vb. anlamlar da yüklenmiştir. Bu anlamlar günlük hayatta kullanıldığı gibi bilimsel araştırmaların da odak noktasındadır. Renklerin fiziki, sosyal ve psikolojik yönleri hakkında yapılan çok sayıda uluslararası çalışma mevcuttur.

Türk Kavram Sisteminde Renkler adlı çalışmada renklerin fiziki özelliklerinden ziyade VII.-XXI. yüzyıllar arası tarihsel ve çağdaş Türk lehçelerinin yazılı kaynakları incelenerek renk kavramları için kullanılan kelimelerin etimolojik, bilişsel anlambilimi ve kültürel dilbilimi incelemesi yapılmıştır. Bu araştırma yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları alanında 2016 yılında tamamlanan doktora tezinin özetlenmiş ve geliştirilmiş halidir. Araştırmancının adı ‘Türk Kavram

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Toptaş, Emine Sıdıka (2019). “Zhazira Otyzbay (2019). *Türk Kavram Sisteminde Renkler*. Ankara: SFN Yay.”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 90: 255-259.

** Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı ABD – Ankara/ Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9360-3561>

eminesidikatoptas@gmail.com

Sisteminde Renkler' olup, konusu, teoride renk (colour) kavramının ve pratikte tarihsel ve çağdaş Türk yazı dillerinin esasında, öz Türkçe renk adlarının temel ve yan anlamlarının anlambilimi içerisinde, bilişsel (idrak) anlambilimi ve kültürel dilbilimi bakımından incelenmesidir. Bu sebeple, kitapta özellikle Türk renk algısı ve kültürel semantiğe odaklı bir çalışma yapılmıştır.

Berlin ve Kay'ın 1969'daki *Basic Colour Terms: Their Universality and Evolution*¹ (Temel Renk Kavramları: Onların Evrenselliği ve Evrimi) adlı renk üzerine önemli çalışmasındaki görüşlerin birçok bilim insanı tarafından hem kabul gördüğünü hem de eleştiri yağmuruna tutulduğunu belirten Zhazira Otyzbay, elimizdeki eserin Türk kavram sistemindeki renk adlarının anlamlarının ve Türk toplumunun kültür ve inancındaki kullanım alanlarının Berlin ve Kay'ın temel renk kavramları ile ilgili oluşturduğu şablona uymadığını söyler. Otyzbay'ın eserinde renklerin fiziki olarak evrensel olduğu; ancak her insanın parmak izinin ayrı olması gibi renklerin algısı ve anlamının toplumun kültürü, inancı ve yaşadığı coğrafik koşullarına göre değiştiği savunulmaktadır.

Bu çalışmada esas olan renklerin fiziki özellikleri değil, işaret olarak kullanılan kelimelerin yani renk adlarının Türk kültürü ve tarihi kapsamında değerlendirilmesidir. Tablo 1'de gösterilen Türk dilinin tarihsel ve modern dönemlerine ait 100'den fazla eser, bu eserlerin metinleri üzerine yapılmış çalışmalar, sözlükler, destanlar, atasözleri ve Türk mitolojisi/kozmozolojisi ile ilgili eserler taranarak renk adları tespit edilmiş ve etimolojik olarak hem anlam hem de kullanım alanları bakımından incelenmiştir.

Çalışma, giriş ve 3 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde "Konu", "Konu Külliyatı", "Metot" başlıklarından sonra kısaltmalarla birlikte şekil ve işaretlere yer verilmiştir. Bu bölümlerde araştırmanın amacı, kapsamı, teorik temeli, incelenen eserler ve kullanılan metot ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. "Konu" kısmında yazar çalışmanın amacını şöyle açıklar:

Araştırmanın amacı, Türk dilindeki renk adlarında tarihsel ve modern Türklük alanındaki standart tür ve ağızlarda kullanılan renk adlarını tespit ederek tarihsel ve modern sahadaki kullanım alanlarını, anlam değişimleri ve sebeplerini de ortaya koymak, bilişsel (idrak) anlam bilimi, kültürel dil bilimi, toplum köken bilimini dikkate alarak son yöntemlerle incelemek olmuştur.

Bunun sonucunda günümüzün Türk dili söz varlığının zenginleştirilmesine ve özellikle Türkçe kökenli renk adlarının Türk kavram sistemindeki durumunu ve yaygınlık oranlarını tespit etmenin yanı sıra hangi benzer eğilimlerle bu renk adlarının ortaya konulduğunun anlaşılmasıdır. Türk dünyasında, kültüründe, sosyokültürel yapısı içinde görsel algının çevre ve kültür bağlantılarının ortaya konulması, Türk kültüründe göndergesel ilişkililik ve renklerin prototiplerinin kültür içindeki yerlerinin ortaya konuşması da araştırmamızın hedefleri arasındadır (s. 10).

Giriş bölümündeki “Metot” başlığı altında öz Türkçe renk adlarının hem eş zamanlı hem de art zamanlı olarak karşılaştırmalı incelendiğini belirten yazar, renk kavramlarının fizyolojik açıdan üç boyutlu özelliklerine göre tasnif edilerek verildiğini; bu renk kavramları ile ilgili adlandırmaların ise tarihsel ve modern Türk dilinde şekil ve anlam özellikleri ile dönemlere göre tasnif edilerek, ayrıca her bir renk kavramının etimolojik olarak değerlendirmesinin yapıldığını; kullanım alanlarının belirlendiğini ve anlam olayları ile ilgili olarak idrak anlambilimi yöntemlerinden faydalanılarak renklerin renk semantiği içerisinde Türk kültür ve coğrafyasında doğal çevrenin bir özelliğine gönderme yapan görsel ayırıcılar dikkate alınarak coğrafi ve kültürel dilbilim çözümlenmeleri yapıldığını ifade etmiştir.

“Renk Kavramı, Bakış ve Yaklaşımlar” adlı birinci bölümde renklerin fiziki yapısı ve anlamları ile ilgili dünyadaki başlıca çalışmalar, bakış ve yaklaşımlar tablo ve görsellerle desteklenerek ele alınmıştır. Bölümün alt başlıkları ise şöyledir: “Renk Kavramı ve Anlamı”, “Görsel Algı ve Renk Evrenselliği”, “Renklerde Ton, Parlaklık ve Doygunluk Kavramları”, “Renkler ve Kültürel Coğrafik Çevre Olgusu”, “Renk Adlarının Anlamı Üzerine Görüşler”, “Türk Dilinde Renk Adları Üzerine Çalışmalar”.

Çalışmanın esas kısmını oluşturan 2. bölümde Türk dilindeki renk kavramlarının adları ve anlamları tarihsel ve çağdaş Türk lehçeleri esasında yüzyıllarına göre kronolojik şekilde düzenlenmiştir. Daha sonra renklerin kullanım alanları, anlam açısından sınıflandırması ve bilişsel anlambilimi ve kültürel dilbilim incelemeleri verilmektedir. Bu bölümde VII.-VIII. yüzyıla ait Köktürkçe metinlerinden, IX.-X. yüzyıla ait Budhist-Maniheiz Türk yazılı kaynaklar, XI.-XVII. yüzyıla ait İslamî Türk çevresi tarihî yazılı kaynaklar ve XIX.-XXI. yüzyıl çağdaş Türk lehçeleri sözlükleri ve

halk edebiyatı eserlerinden zengin malzeme sunulmaktadır. Bu bölümde incelenen renkler ve Türk dillerinde kullanılan karşılıkları şunlardır:

1. Beyaz: ürüñ; aq
2. Siyah: qara
3. Mavi: kök; çakır
4. Yeşil: yaşıł
5. Kırmızı: kıızıl; al
6. Sarı: sarıg
7. Gri: boz; sur; kır; çal; burul; qovu;
8. Kahverengi: qoñur; küreñ; qoçqıl; quba; qula; toruğ; cireñ; yağız; tarğıł; tarlan; qaltar; or; oy; ker; tiğ
9. Mor: yipkin
10. Karışık renk: ala; çıpar

Bu bölümde genel Türkçede renk kavramları Proto-Türkçe döneminden itibaren günümüze kadar elde edilen VII.-XXI. yüzyıllar arasında tarihî ve çağdaş Türk yazı dilleri ile yazılmış olan eserler taranarak, ilgili renk kavramının temel ve yan anlamları tespit edilerek etimolojisi ortaya konulmuştur. Alt bölümlerde ise bu kavramların geçtiğı tarihî ve çağdaş yazılı eserlerdeki kullanım alanı cümle içinde verilmiş ve ilgili renk kavramının temel ve yan anlamları bilişsel anlambilimi bakımından incelenmiştir. Son bölümde ise ikinci bölümde incelenen renklerle ilgili elde edilen verilerin dünyadaki başlıca renk ile ilgili bakış ve yaklaşımlar bakımından değerlendirmesi yapılmıştır.

Bugüne kadar Türk renk adlarının kültür ve inanç bakımından ele alındığı tasviri nitelik gösteren az sayıdaki çalışma haricinde Türk kültüründe renk algısını idraki yaklaşımlarla ortaya koyan kapsamlı çalışmalar bulunmadığı ve yapılan çalışmaların da idrak dilbilimi bakımından tarihsel ve modern Türk dilini kapsayıcı nitelikte olmadığı için *Türk Kavram Sisteminde Renkler* adlı bu çalışma alanda boşluğu doldurmak için atılmış sağlam bir adım olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü Otyzbay'ın da belirttiğı gibi Türk dilindeki renk adlarının çeşitli fonksiyonlarını incelemek çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığının karşılaştırmalı araştırmalarında büyük önem taşımakta ve renklerin, toplumun kültür yaşantısından izler taşıması ve kanıtlar sunması bakımından kültürel değerleri ve etimolojisinin incelenmesi önem kazanmaktadır. Renklerle ilgili bu detaylı çalışmanın

Türk dili ve Çağdaş Türk Lehçeleri araştırmacılarının yanı sıra Türk diline ve kültürüne ilgili herkes için faydalı olacağını umuyorum.

Tablo 1. *Renk kavramları incelemesinde dikkate alınan Türk dili ve çevreleri²*

Gök Tanrı Türk Çevresi	Mani-heist Türk Çevresi	Bud-dhist Türk Çevresi	İslami Türk Çevresi	Modern Güney-Batı Türk Dili Alanı	Modern Güney-Doğu Türk Dili Alanı	Modern Kuzey-Batı Türk Dili Alanı	Modern Kuzey-Doğu Türk Dili Alanı	Çuvaş Türk çesi	Diğer Türk çesi
Kök Türkçe	Eski Uygurca	Eski Uygurca	Karahanlı Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Özbek Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Altay Türkçesi	Çuvaş Türk-çesi	Eski Anadolu Türkçesi
				Azerbaycan Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Kazak Türkçesi	Hakas Türkçesi		Eski Kıpçak Türkçesi
				Türkmen Türkçesi	Sarı Uygur Türkçesi	Karaçay-Malkar Türkçesi	Saha (Yakut) Türkçesi		Harezm Türkçesi
				Gagauz Türkçesi	Salar Türk-çesi	Karakalpak Türkçesi	Şor Türkçesi		Memlük Türkçesi
				Halaç Türk-çesi		Kırgız Türkçesi	Tuva Türkçesi		
				Horasan Türkçesi		Kumuk Türkçesi	Teleüt Türk+çesi		
						Nogay Türkçesi			
						Tatar Türkçesi			
						Karayim Türkçesi			

Açıklamalar

- 1 Berlin, Brent ve Kay, Paul (1969). *Basic Colour Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- 2 Bu tablo, *Türk Kavram Sisteminde Renkler* kitabındaki bilgiler ışığında ve kitabın yazarı Dr. Zhazira Otyzbay'a danışılarak hazırlanmıştır.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve eğik harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i belirtilmelidir.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan a, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar öz ve kaynakça dahil 7.000 (yedibin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük ve koyu karakterde yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1. *bilig*'deki Yayınlarla İlgili Bilgiler

Yayın türü	Yayın sayısı	Sayfa sayısı			Kaynak sayısı		
		N	X	SS	N	X	SS
Makale	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Kitap tanıtımı	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Toplam	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır:

(Gökay vd. 2002: 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Tanpınar (1976: 131), bu konuda ...

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

Köprülü (1926, Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com [Erişim: 15.12.2014]

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır; künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika ve Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Başvuru Kitapları. İstanbul: Gözlem Yay.

Kaynağın üçten fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı yazılmalı, sonra vd. ya da ve diğerleri kısaltması kullanılmalıdır.

Örnek:

Akyüz, Kenan vd. (1958). *Fuzulî Türkçe Divân*. Ankara: İş Bankası Yay.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa no bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan (1997). *Poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demir, Nurettin (2012). “Türkçede Evidensiyel”. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

Aynı yazara ait birden fazla yapıt kaynakçada gösterilecekse bu durumda, ilk esere yer verildikten sonra aynı yazarın diğer eserleri için ad ve soyadı düzenini yinelemek gerekmez, bunun yerine ad ve soyadı bilgisi yerine bir uzun çizgi konabilir. Aynı yazara ait birden fazla eserin kaynakçadaki sıralaması, soyadı alfabetik bir ayarlamaya müsait olmadığı için, eserlerin alfabetik sırasına göre yapılır.

Örnek:

Develi, Hayati (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

_____ (2003). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

Kaynaklar, **bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde**, (a, b) şeklinde gösterilmelidir.

Örnek:

Develi, Hayati (2002a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla maddenin yazılış tarihi, tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt nosu, yayın yeri, yayınevi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk (1991). “Azmi-zâde Mustafa Hâletî”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

Tezler, kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, tezin yazıldığı tarih, eğik karakterle tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin bulunduğu şehir ve üniversitenin adı yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu (2012). *Garibi'nin Yusuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Yazmalar, Yazar. Eser Adı. Kütüphane. Koleksiyon. Katalog numarası. yaprağı. şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için Yazarın soyadı, Yazarın adı. "Mesajın başlığı". İnternet adresi. (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Henüz yayınlanmamış ama yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. Baskıda (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Şehit H. Temel Kuşuoğlu Cad. No: 30

06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkic World

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities of the Turkic world within a scientific framework. It also aims to inform the public of scientific studies of international quality focusing on the Turkic World.

bilig publishes articles that approach the current and historical problems of the Turkic world from a scientific perspective and propose solutions to these issues.

Submissions to *bilig* should be original articles producing new and worthwhile ideas and perspectives or evaluating previous studies in the field. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated.

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Articles submitted to *bilig* are first reviewed by the Editorial Board in terms of the journal's editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are archived for five years. If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports.

The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the articles accepted for publication are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Language of Publication

The language of the journal is Turkish as spoken in Turkey. However, each issue may include articles in English or in other Turkish dialects as long as the number of these do not exceed one-third of the total number of articles in the issue. Based on the decision of the Editorial Board, articles submitted in other Turkish dialects may have to be published after being translated into Turkish as spoken in Turkey.

Style Guidelines

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

- 1. Title of the article:** The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s):** The name(s) and surname(s) of the author(s) should be written in **bold** characters, and addresses should be in normal font and italicized; the institution(s) the author(s) is/are affiliated with, their contact and e-mail addresses should also be specified.
- 3. Abstract:** The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.
- 4. Body Text:** The body of the article should be typed on A4 (29/7x21cm) paper

on MS Word in Size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided.

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appedices) should be fully capitalized while the sub-titles should have only their first letters capitalized and should be written in bold characters.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left, and should **not** be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below is an example table.

Table 1. *Information Concerning Publications in bilig*

Publication type	Number of publications	Number of pages			Number of references		
		N	X	SS	N	X	SS
Article	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Book review	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Total	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer that 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a



1.5 cm indentation on the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are cited, the surname of the first author is given and 'et. al.' is added.

(Gökay et al. 2002: 18)

If the text already includes the name of the author, only the date should be given:

In this respect, Tanpınar (1976: 131) says ...

In sources and manuscripts with no publication date, only the surname of the author should be written; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

While quoting from a quotation, the original source should also be specified:

Köprülü (1926, qtd. in Çelik 1998).

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates; they should also be cited in the bibliography. Internet references should always include date of access and be cited in the bibliography.

www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com [Accessed: 15.12.2014]

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika and Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler. Başvuru Kitapları*. İstanbul: Gözlem Yay.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Akyüz, Kenan et.al. (1958). *Fuzulî Türkçe Divân*. Ankara: İş Bankası Yay.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan (1997). *Poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demir, Nurettin (2012). "Türkçede Evidensiyel". *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Trans. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

If several references by the same author need to be cited, then the name and surname of the author need not be repeated for subsequent entries following the first entry. A long dash may be used instead. Several references by the same author should be listed according to the alphabetical order of work titles.

Example:

Develi, Hayati (2002). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

_____ (2003). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

If **more than one work by the same author of the same date** need to be cited, they should be indicated by (a, b).

Example:

Develi, Hayati (2002a). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the

title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk (1991). "Azmi-zâde Mustafa Hâleti". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

For **theses and dissertations**, the following order should be followed: surname and name of the author, date, full title of thesis in italics, thesis type, city where the university is located, and the name of the university:

Example:

Karakaya, Burcu (2012). *Garibi'nin Yûsuf u Züleyhâsi: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Master's Thesis. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of Work. Library. Collection. Catalogue number. sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

To cite **a study found on the Internet**, the following order should be followed: Author surname, Author name. "Title of message". Internet address. (Date of Access)

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Accessed: 04.02.2009).

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. In print (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Şehit H. Temel Kuşuoğlu Cad. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09
bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr